естафета

diasporiana.org.ua

ЕСТАФЕТА

ЗБІРНИК АДУК

виходить неперіодично

ЛІТЕРАТУРА
МИСТЕЦТВО
НАУКА
КРИТИКА

1974

Нью-Йорк — Торонто

„ЕСТАФЕТА" ..... збірник Асоціяції Діячів Української Культури

Редакція ..... Колеґія. Головний редактор —Богдан Стебельський. Мовний редактор—Вячеслав Давиденко

Адреса редакції і адміністрації ..... 140 Bathurst St., Toronto, Ontario Canada M5V 2R3
Tel. 368-3443 & 368-3444

Друкарня ..... Видавнича Спілка „Гомін України". 140 Bathurst St., Toronto, Ont. Canada M5V 2R3

"Estafette" ..... Journal of Ukrainian Cultural Workers' Association

ЕСТАФЕТА

Ч. 2

У цьому числі публікуються:

Олесь Бабій, Роман Бабовал, Володимир Біляїв, Василь Бородач, Володимир Гаврилюк, Василь Гайдарівський, Міра Гармаш, Ася Гумецька, Стефанія Гурко, Віра Камберфорд, Оксана Керч, Іван Ковалів, Дмитро Козій, Володимир Куліш, Ярослав Курдидик, Михайло Кушнір, Роман В. Кухар, Ждан Ласовський, Мирослава Ласовська, Михайло Лоза, Свирид Ломачка, Володимир Макар, Н. І. Пазуняк, Орест Павлів, Ірина Пеленська, Леонід Полтава, Богдан Романенчук, Олекса Стефанович, Богдан Стебельський, Юрій Тис, Аріядна Шум, Микола Щербак, Володимир Янів.

Ukrainian Canadian Archives & Museum of Alberta Inc. 1972
Collectors & Founders H. S. YOPYK
Edmonton

Репродукції творів:
Северина Борачка
Григорія Крука

Оформлення обкладинки:
Володимира Ласовського

Володимир Гаврилюк

ОДЕРЖИМІ

Вулканами горить земля
І срібне зерно правда плодить.
Шумлять нестомлено поля,
Немов живим життям народи.

Усе горить вогнем живим,
Усе горить, не потухає.
Хвала тому, хто одержим,
Хто буйним сяйвом вибухає.

Хто грає струмом вогняним
Хто мерехтом своїм сліпучим
Ряхтить, мов юний херувим
Понад западини і кручі.

Хто височіє, мов ґраніт,
Понад засланням і екзодом,
Його майбутні вславлять дні
Мотивами дзвінких рапсодій.

Хвала тому, хто одержим,
Хто сам собі не став чужим,
Хто вигнавсь деревом в пустині
І завойовує її людині.

Думки немов гаряча кров,
Думки, немов гарячі ріки,
Що заливають землю знов
І деревам не буде ліку.

ПРО МИСТЕЦТВО І ЛІТЕРАТУРУ

Богдан Стебельський

СУЧАСНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

I. ВСТУПНІ СТВЕРДЖЕННЯ.

**) 1. Культура народу віддзеркалює його духову самобутність, його характер. Є вона не тільки духовим портретом народу, але й головним процесом його життя, що формує національний світогляд, ідеї та почуття у кожному поколінні та часі наново.*

2. Український нарід в умовах поневолення не може свобідно розвивати свою культуру і вільно нею кормитися. Він теж не має достаточних умов зберігати вже здобуті цінності культури у минулому, потрібні для збереження природної тяглости культурного розвитку, що прямує в майбутнє з сучасного на ґрунті традицій минулого.

3. Найнебезпечнішою і найшкідливішою формою поневолення народів є втручання ворога в процеси розвитку культури підбитого народу, прищеплювання елементів культури пануючого культурі підбитого.

4. У висліді цього діяння (смертельного, коли плянового і довготривалого) наступає параліч системи ідей світогляду поневоленого народу (коли він затратив духа опору), переоцінка вартостей традицій його культури, що формувалася тисячами років у минулому. Зглядними тоді стаються всі, очевидні для народу, поняття морального, етичного та естетичного характеру; наступає хаос або, в кращому випадку, конфлікт між свідомістю та підсвідомістю творчих людей, а разом з ними цілих поколінь народу.

**) Доповідь читана на пленумі Світового Конґресу Української Вільної Науки в 1967 р.*

5. Поневолений нарід не має умов творчо перетравлювати чужі впливи культурного характеру, зокрема впливи культури окупанта і стається безпосереднім консументом чужої йому культури. З тим моментом втрачає власну творчу підметність і попадає у найважчу окупацію, у полон чужого національного світогляду, чужих собі ідей, думання і почувань, а з тим теж і чужих інтересів.

6. Саме тому кожен поневолений нарід, як український під московською окупацією, присвячує велику увагу, значні духові сили на відтинку культури. Боротьба за підметність творення культурних цінностей, за суб'єктивні творчі вияви, за самобутність форм культури, а з тим плекання національного світогляду, належить до перводжерельних елементів життя народу. Вони ж бо усвідомлюють окремішність та духову суверенність національної спільноти та організують її почуття. Вони визначають неповторні шляхи не лише духового життя народу, але, разом з тим, його політично-історичні шляхи. В тому аспекті гасло — „геть від Москви!", гасло „орієнтації на Захід", „на Европу" — означає сепаратизм від духового життя ворога, ідей окупанта, від переливання його культури в жили нації, від застриків його ментальности у хребет і мозок народу, у його почуття і свідомість.

II. ПРИЧИНИ КУЛЬТУРНОГО СЕПАРАТИЗМУ УКРАЇНИ ВІД МОСКВИ

1. Український і російський народи різняться елементами антропологічної і психічної структури.

2. Морфологічна формація українського і російського народів є вислідом розвитку доісторичного періоду в субстраті обох народів ще до їхнього історичного і культурного зближення.

3. Соціологічна структура українців і росіян випливає із генези різних культур, що стали основою різних національних світоглядів обох народів.

4. Ідеалізм і матеріялізм у філософії, індивідуалізм і колективізм у психіці людини, приватна власність та общинність (у суспільному житті народів) виразно оприділяє українців і росіян на протилежних позиціях названих понять.

5. Поняття одиниці, родини і народу та їхнє відношення до себе в українців і росіян є інше. Іншим у них є поняття держави, народу, одиниці і влади та їхнє відношення до себе.

6. Різнить українців і росіян цілий комплекс традицій культури в історичному минулому, що в'яже українців із найстаршими джере-

релами хліборобського типу, а росіян — номадомисливського. У висліді цього факту, як теж посвоячення українців із південно-західніми европейськими культурами, відрізняє їх від росіян, культура яких формувалася у безпосередніх контактах з північною Азією.

7. Межі европейської цивілізації проходять виразно по лінії культурних кордонів між українським і російським народами. Вона виразніша і сильніша усіх кордонів, що ділять культури інших народів в Европі, або народів у Азії чи Африці.

8. Наведені, контрастуючі характеристики обох народів (українців і росіян) є причиною, що боротьба, яка ведеться між обома народами, за існування і визволення в українців і за панування та знищення підбитих — у росіян, має форми безкомпромісової. На відтинку культурного життя народів відбувається найзавзятіша боротьба. Там сконцентровані найбагатші ресурси національної особовости народів і від їхнього існування та розвитку залежить не лише духове, але й політичне й фізичне життя народів.

III. ЦІЛІ ТА МЕТОДИ НИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

1. Московські окупанти, зліквідувавши українську державність, створили фіктивну форму української держави — УССР, завданням якої було і є не лише ліквідувати політичні вияви української самостійности, але, в такій же мірі, теж духово-культурні.

2. Уряд УССР є філіялом центрального московського уряду — СССР і виконавчим органом КП СССР. Конституції СССР і УССР є тільки параваном прав і обов'язків громадян та народів, за яким існує повне безправ'я і суцільне насильство над поневоленими народами. Всім життям населення СССР керує КП СССР, її виконні органи —уряди республік, а головним чином органи державної безпеки, що в різному часі мають свої назви (ЧК, ҐПУ, НКВД, МВД і т. п.).

3. Система правління КП СССР є тоталітарною системою, яка офіційно називається диктатурою пролетаріяту. Силою факту, позаконституційно, існує цензура середньовічного стилю, що в пов'язанні з органами КП і державної безпеки та офіційної критики ліквідує, або не допускає небажані режимові культурні вияви, чи навіть адміністративними засобами ліквідує самих творців осуджених культурних виявів.

4. Большевицька форма московської імперії продовжує великодержавний царський імперіялізм — злиття народів у одному московському морі, прикриваючи і вдосконалюючи ліквідацію самобутности

поневолених народів засобами ідеології та програми большевицького марксизму і т. зв. пролетарського інтернаціоналізму.

5. Процес „злиття націй" в ім'я творення нового „совєтського народу" на базі московської культури проходить через розклад органічних, національних культур поневолених народів.

6. Згідно з теорією марксизму немає однорідних, органічних національних культур. Кожна національна культура розпадається за клясовим принципом на культуру буржуазну і пролетарську. Культура, як надбудова різних степенів економічного розвитку народів, своїм змістом є інтернаціональна, а формою тільки національна. Культура пролетарська є „проґресивною", а культура буржуазна (капіталістична чи февдальна) є „реакційною". Інтернаціональний принцип змісту культур буржуазних і пролетарських викликає закономірність інтернаціональної солідарности не тільки пролетаріяту, але й буржуазії, як себе виключаючих і заперечуючих сил, як в економічній так і в культурній боротьбі. Український пролетаріят має у своїй пролетарській культурі (інтернаціональній за змістом) більше спільних рис з пролетарською культурою московського пролетаріяту, як з буржуазною культурою українських буржуазних кляс (націонаціональною за формою). В дальшому інтересі пролетаріяту (пролетаріяту малих народів) може бути резиґнація навіть із національної форми і перехід теж і на інтернаціональну форму. Це в боротьбі з буржуазними клясами і силами інтернаціональної буржуазії сили пролетарської солідарности вимагатимуть злиття національних пролетарських культур і пролетарських кляс народів на базі найпроґресивнішої пролетарської культури найкраще розвинутого російського народу. (Ленін переконував, що царська Росія силою обмосковлювала поневолені народи, а в країні диктатури пролетаріяту неросійські народи будуть обмосковлюватися без бука; вони це будуть виконувати добровільно у власному інтересі, в ім'я економічного і культурного проґресу).

7. В культурній політиці большевицька партія послуговується різними методами. Одною з них є соціологічна метода, критерієм якої відносно всіх явищ життя є матеріялістичний світогляд.

Соціологічна метода доказує, що в боротьбі культур пролетарська культура, озброєна матеріялістичним світоглядом, допомагає пролетаріятові усвідомити свої інтереси, цілі та засоби боротьби, а буржуазна зі своїм ідеалістичним світоглядом намагається відвернути маси пролетаріяту від реальних проблем життя у світ абстрактного, метафізичного, з наміром експлуатування пролетаріяту (праці). Звідси — „релігія — опіюм для народу", націоналізм — соціяльний і національний еґоїзм буржуазних кляс, що стоїть на шляху інтернаціональ-

ного єднання та інтересів інтернаціонального пролетаріяту, є силами „реакції", що стоїть на шляху „проґресу", — розвитку нового суспільства і його культури („комуністичне суспільство" — совєтський нарід", „совєтська культура" і т. п.).

8. Творення цієї нової пролетарської культури, інтернаціональної по змісту та все більше московської і по змісту і по формі, здійснюється при допомозі творчої методи соціялістичного реалізму.

Соціялістичний реалізм — це метода, що формами натуралізму в усіх родах мистецтва пропаґує ідеї марксизму та програми комуністичної партії. Вона зобов'язує творців літератури і мистецтва зображувати „дійсність", до якої прямує комуністична партія — утопійної, а не реальної, в якій існують протиріччя між діями комунізму та його апарату з одного боку та народу з другого, на якому відбуваються експерименти большевицької програми і методи її реалізації (московського народовбивства). Метода соціялістичного реалізму продукує літературу і мистецтво, позбавлені життєвого реалізму, а рівночасно мистецької вартости, бо позбавлені правди та творчої волі мистця, його творчої свободи вислову, отже, індивідуального стилю. В основі методи соціялістичного реалізму лежить т. зв. „об'єктивізм" та „народність". Метода відкидає творчий суб'єктивізм, тому стилеві форми літературних і мистецьких творів, які відходять від „об'єктивних" форм, зараховуються до „формалістичних".

Крім вище названих метод офіційна совєтська наука і критика послуговується ще методою марксистської діялектики. Ця метода служить засобом для вияснення протиріч, які заісновують у всіх ділянках науки, мистецтв і суспільного життя, а головно політики, яка за параваном марксизму і під заслоною інтернаціональної пролетарської революції реалізує імперську московску мету — злиття народів СССР в одну націю.

IV. МОСКОВСЬКИЙ НАСТУП НА ВСІ ДІЛЯНКИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Зарахувавши українську культуру за її формами та змістом майже в цілому до культур „буржуазних", прищеплено їй назву „буржуазної культури" і визнано плодом філософії „буржуазного націоналізму", або капіталізму чи „куркульства" в сучасному та февдалізму в минулому. Тільки деякі вияви української культури, переважно побутового характеру (як розговірна мова, народні пісні, танки і одяги) залишено для т. зв. „національної по формі та інтернаціо-

нальної по „змісту" пролетарської української культури. Українську національну культуру як „буржуазну" поставлено в стан нелеґальности і призначено її на послідовну і докорінну ліквідацію.

Українську культуру ліквідують:

1. БОРОТЬБОЮ З УКРАЇНСЬКИМИ ЦЕРКВАМИ,

носіями ідеалістичного світогляду — антитези до офіційного марксистського матеріялізму, носіями національних традицій цілої української культури від найдавніших часів історичного розвитку. „В роках 1928—1934 большевики розстріляли або замучили в концтаборах 34 єпископів Української Автокефальної Православної Церкви та поверх 2.000 священиків і церковних діячів... 80% церков, здебільша неоціненної історичної вартости, зруйновано... Зліквідовано 5 католицьких (українських) єпархій, депортовано і замордовано 2-ох апостольських візитаторів і 11 єпископів. Із 2.951 священиків 50% арештовано, або вивезено до концентраційних таборів, із 520 ченців залишилося в живих 78; із 1090 українських католицьких черниць залишилося в живих тільки 30%. Знищено або насильно перемінено на московські православні 3.040 парафій і 4.400 церков і каплиць, замкнено або знищено 15 манастирів, зліквідовано 1 Богословську академію, 2 Семінарії, 9.900 католицьких нижчих і 380 католицьких середніх шкіл, замкнено 35 українських католицьких видавництв і 38 католицьких часописів і журналів та розв'язано 41 українських організацій". (Григор Лужницький — „Большевицьке переслідування Православної і Католицької Церков в Україні". Збірник матеріялів НТШ — 1966 р.).

З переслідуванням релігії та станом її підпільного існування затираються не тільки релігійні традиції, але разом з ними національні традиції та форми родинного життя. Занепадає родинна спаяність, мораль і основи національного клімату для розвитку культури.

З переслідуванням Церкви та релігії наступило переслідування народніх звичаїв та обрядів, а з цим ліквідація народньої творчости і народнього мистецтва;

2. БОРОТЬБОЮ З ТРАДИЦІЯМИ

українського народу, які зараховано у всіх ділянках культури до традицій „буржуазної культури", руйновано найстарші пам'ятки української церковної та історичної архітектури. Розібрано Михай-

лівський собор у Києві і багато інших цінних пам'яток в різних містах України. Знищено цінні ікони, фрески та мозаїки, або вивезено в Московщину. Церкви і музеї перемінено в доми антирелігійної і антиукраїнської пропаґанди. Цінніші експонати знищено, або вивезено в московські музеї. Музеї в Україні зберігають здебільша пам'ятки історії і культури московського народу для прославлення його панування і його „героїв" на окупованих землях. Під параваном розбудови міст руйнують рештки українських національних пам'яток, щоб затерти почуття національної тяглости і солідарности поколінь та історичної гордости народу. Навіть викопані пам'ятки не зберігають в українських музеях, а в більшості випадків вивозять в Московщину;

3. БОРОТЬБОЮ З УКРАЇНСЬКОЮ НАУКОЮ,

працівникам якої нав'язують теорію, що українська мова, українська література і мистецтво, історія українського народу і він сам є тісно пов'язані з культурою і російським народом, а також з народом білоруським, бо всі вони формувалися в XV столітті на базі спільної народности Київської Руси. Ціла культура Київської Руси перенесена на культурне конто „трьох народів-братів", що вийшовши з одного спільного пня, розділені татарським і польсько-литовським наїздами, сотнями років змагають до „возз'єднання" і поновного злиття. Спільне добро культури Київської Руси, трьох народів-братів, визнається лише для внутрішнього, хатнього вжитку. Щораз частіше, навіть в літературі українською мовою, сьогодні утотожнюється культуру Київської Руси з російською, а закордоном постійно, без ніяких концесій для української та білоруської. Для цього використовується термін „русскій", що вперто відсуває старі наші терміни „Русь" і „руський". Культуру Литовсько-руської доби, в більшості випадків, в українській науці промовчується і вона залишається білою плямою, щоб не притьмити московську, яка не могла б видержати конкуренції з українською тієї доби.

Академію Наук УССР, як філію, підчинено Академії Наук СССР, що означає підчинення української науки московській. Українську Академію Мистецтв переіменовано на Інститут і цим підпорядковано українське мистецтво московському, яке завершується Академією Мистецв у Москві. Аналогічно зцентралізовано інші наукові інституції, чинячи їх підрядними клітинами центральних інституцій Москви.

Клясичним образом большевицько - московського наступу на українську науку є періодизація історії, історії літератури та історії

українського мистецтва. Кожне видання з названих ділянок науки поділяється на два періоди: період до жовтневої революції і період по жовтневій революції. Коли б навіть придержуватися теорії, що українська нація та її культура закінчили свою формацію аж в XV ст., то й тоді пропорція періоду дожовтневого відносно післяжовтневого був би як 10 до 1. Тим часом він постійно вдержується в рамах пропорції 1 до 1. В той спосіб наступає вівісекція української культури, бо й тих відсотків офіційно залишеного із загального матеріялу є суцільним фальсифікатом, базованим на методі марксистської діялектики. Він присвячується, головним чином, подіям „об'єднання України з Росією" і соціяльним рухам у царській імперії до жовтневої революції; притому майже зовсім не заторкує матеріялу періоду Київської Руси, Литовсько-руської держави і Козаччини, що є основою самобутности української культури.

„Історію України-Руси" та „Історію української літератури" Михайла Грушевського засуджено за „буржуазний націоналізм", за „ідею національної згоди і гармонії", за докази „що Київська Русь належить виключно до історії України та українського народу". Покликаючись на свою теорію „боротьби кляс" в історії та „боротьби клясових культур", большевики проскрибували твори М. Грушевського, ліквідували його однодумців і дальше переслідують прояви української самостійної історіософії.

Подібного розгрому зазнали всі інші гуманістичні науки: археологія, антропологія, економія, географія, етнографія, мистецтвознавство і мовознавство. Названі галузі науки відновлено після розгрому в 30-тих роках аж в п'ятдесятих роках і в перших шістдесятих з новим, вже ясно визначеним завданням — „зближення культур націй" і „злиття націй". Відновлення журналів, поява нових видань в деяких ділянках, що були раніше ліквідовані, мають виправдання в своїй імперській тенденції: українську культуру ліквідувати, а не розвивати. Цей факт підтримує наступне рішення XXII з'їзду КП СССР:

„Не можна не відмітити наростаюче бажання неросійських народів опанувати російську мову, яка стала фактично другою рідною мовою усіх народів СССР, засобом їх міжнаціонального спілкування, присвоєння кожній нації культурних досягнень усіх народів СССР і світової культури... В нашій країні проходить процес зближення націй, скріплюється їхня однородність, в ході розвинутого творення комунізму буде довершено повного злиття націй".

Згідно з цими напрямними організується шкільна система в СССР і в союзних республіках. Новий шкільний закон усуває примус навчання національної мови в національних республіках; батьки можуть

в Україні обмежитись виключно до російської мови, коли української мови не бажають. Цей факт сприяє дальшому закріпленню російської мови на всьому терені СССР, що стала вже єдиною державною мовою навіть у союзних республіках.

В цьому пляні викладовою мовою на українських університетах у більшості предметів є російська. Цьому сприяє великий відсоток студентства із напливового елементу з інших песпублік, теж із закордону, що вимагають російської мови і дають претекст леґалізувати її на першому місці.

В Україні видаються словники з різних ділянок життя і праці, головно українсько-російські. Їхньою прикметою є тенденція московізації української мови і їх тому називають в Україні „російсько--російськими". В Україні існує велика мережа театрів, кінотеатрів, радіових і телевізійних станцій та бібліотек. Одначе вони виповнені на 80 відсотків російською мовою, програмами в російській мові, російськими виставами, книжками чи виданнями, друкованими російською мовою. Наукові видання друкуються в Україні головно російською мовою, українською мовою друкується переважно пропаґандивна література, або художня, завдання якої є вникати в душі та уми широких мас, головно селянства, ширити комуністичні приціли дня і фальшувати (в критичних працях) ідеї головних постатей літератури і мистецтва.

Українська наука понесла великі жертви в опорі московському наступові. Ліквідовано понад 30 українських археологів, коло двох сотень істориків, економістів та мистецтвознавців, понад 100 мовознавців та тисячі педагагів, викладачів університетів та інститутів.

Цінніші праці українських науковців, що появляються подекуди та інколи українською мовою і мають наукову цінність, виходять дуже низькими тиражами, рідко перевищаючи число 500 примірників. Вони скоро стають музейними експонатами чи білими круками;

4. БОРОТЬБОЮ З УКРАЇНСЬКОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ І МИСТЕЦТВАМИ,

що здійснюється засобами критики та адміністративними рішеннями (тюрмою, концентраційними таборами, домами для божевільних та розстрілами), Москва намагається прищепити українській культурі форми недорозвиненої та провінційної культури. Примінюючи творчу методу соціялістичного реалізму, українських мистців перетворено в загони аґітаторів большевицької системи, ідеології та виробництва — будови соціялістичного суспільства чи радше виховування яничар --

патріотів „совєтської батьківщини" — московської імперії — СССР. Позбавлені права говорити, писати та творити в ім'я правди, мистці не можуть виявити індивідуальних форм свого мистецтва. Ті, що ставили і ставлять опір, падають жертвою терору. Число ліквідованих поетів, письменників, діячів театру, музики, образотворчих мистецтв доходить кількох сотень осіб.

Ліквідованих оскаржувано головно за продовження традицій української культури; школа Михайла Бойчука — неовізантизм та школа Юрія Нарбута — необарокко в образотворчому мистецтві, за орієнтацію на Европу; нові европейські течії — формалізм (А. Петрицький в образотворчому мистецтві, Л. Курбас у театрі, М. Зеров, Филипович і Драй-Хмара та М. Хвильовий в літературі), а всіх їх разом і сотні їх послідовників за „буржуазний націоналізм".

Щоб приспішити процес совєтизації (асиміляції) поневолених народів, створюється не тільки клімат порожнечі самобутніх, національних культур, але тенденцію виповнювати створену порожечу новими вартостями. Це є т. зв. процес „збагачування" національних культур елементами культури „більше розвинутих" культурно народів (московського). Українською мовою друкована література творить великий відсоток перекладів з московської літератури. Україну заливає московська література перекладна і оригінальна. Українські наукові твори друкуються переважно московською мовою, щоб українську науку „піднести" на рівень світової і „удоступнити" її світові. В той спосіб витворюється комплекс провінційности української мови (для хатнього вжитку) і підноситься пошана московської, яка „відкриває двері" українській науці, українській літературі і культурі взагалі.

5. КОМПЛЕКС МЕНШЕВАРТОСТИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПЛЕКАЄТЬСЯ ПЛЯНОВО.

Українські театри затримується на рівні побутового театру і народньої самодіяльности. Балет та опера в Україні втримується на обласному рівні. Так теж трактується мистецтво кіно. Кадри мистців постійно втримуються за інтернаціональним прицип ом. Не тільки для того, щоб вони послуговувалися московською мовою як міжнаціональною, але тому, щоб театр і кіно навіть не мали національних рис типажу. Була директива, видана партією діячам культури, щоб культурне зближення реалізувати співтворчістю мистців; щоб лібретто до музики в операх українця писав узбек, або москаль, щоб в українському театрі режисером був грузин, або щоб росіянин накручував чи режисерував українські фільми.

Народнє мистцтво інфільтрується надсиланими із різних центрів кваліфікованими мистцями різної національности, які вносять „нові традиції". За параваном вимог часу, пролетарських смаків деґенерується народнє мистецтво, пропадають народні стилі вишивки, тканин, кераміки, різьби по дереву і т. п., що формувалися сотнями років. Українська культура примітивізується теж і в пісні, якій прищеплюється московські лади і т. п.

При тому Україна щільно відсепарована від впливів та зв'язків із культурними центрами Заходу та нових досягнень в клясичних формах культури. Цим українські творчі сили змушені орієнтуватися на Европу через московські окуляри і московські копії новаторства". Це ще більше поглиблює комплекс периферійности української культури.

Не меншу ролю в цьому напрямі відіграла совєтська літературна і мистецька критика, озброєна методою соціологізму, соціялістичного реалізму та марксистської діялектики.

Найвидатнішу постать української культури, Тараса Шевченка препарується до форм, які визначено українському народові і до цілей, які йому накидуються Москвою. Спершу його зображувано пролетарсько-селянським поетом і він мав своїх прототипів у Некрасова, Бернса і ін. Треба було сказати, що українська культура поза народню вийти не може. Згодом коли її піднесено до ступеня національної, а український народ до „соціялістичної нації", з перспективою „злиття націй" в інтернаціональній комуністичній спільноті, в т. зв. совєтській нації, що формується на московській культурі і мові, тоді і Шевченкові визначено нову ролю і, як годиться, вищий статус. Створилася окрема наука — совєтського шевченкознавства, а рівночасно і в літературознавстві та в літературі народилося багато творів, що переосмислили постать Шевченка і перетворили його. Шевченка піднесено до ступня Пушкіна і Міцкевича, Шіллера і Ґете. Шевченка визнано українським національним генієм за ціну учня таких же московських геніїв, (Пушкіна) та ідейного соратника революційних московських демократів Добролюбова і Чернишевського, за ціну пропаґатора дружби українського народу з московським, за ціну ліквідації Шевченка як непримиримого борця за волю українського народу, за його національну суверенність.

Марксистська діялектика переосмислює всі явища культури як і економії та політики. Большевицька система, переставяючись на московський фашизм, все виразніше, починає відрікатись на новому етапі свого розвитку соціологічної методи нівеляції, як „вульґарної" і переставляється на методу чистої діялектики, методу „дружби народів", „зближення народів", „розвитку їхніх культур" і „злиття на-

ції" через „збагачення" національних культур, через постійний „розвиток" у спільному зближенні їх і рості до „найрозвинутіших" культурно народів (читай — московського)

Ці процеси намічено народам у їхніх республіках. 10 мільйонів українців поза УССР, головно в РСФСР, в Казахській і Білоруській ССР позбавлені усіх форм культурних виявів. Хоч московська культура в Україні має більші права від української, а рівноправність з українською мають культури всіх меншин, українська культура поза УССР у повній неґації. Навіть формально занотовані переписом 5 мільйонів українців не мають ніяких шкіл, ніякої преси, жодних театрів, ані бібліотек, ніяких організацій, що респектували б українську мову, українську національність. Це вітка українського народу — призначена на приспішену денаціоналізацію і ліквідацію.

1. Український нарід в умовах поневолення, під цю пору, не може свобідно розвивати свою культуру і вільно нею кормитися. Він теж не має достаточних умов зберігати вже в минулому здобуті цінності культури, щоб існувала природна тяглість культурного розвитку.

2. Самостійна думка і вільна творчість українського народу можуть розвиватися, під цю пору, лише поза межами впливів нашого ворога — Москви. Одначе, вони є обмежені тим, що таланти народу народжуються та існують переважно в основній масі народу, в Україні. Тому то еміґрація не має всіх потрібних умов нормально продовжувати пірвану нитку культурної творчости цілого народу.

3. Все ж таки, не зважаючи на цю обставину, завданням культурно-творчих сил українців на еміґрації є зберегти природну й органічну лінію розвитку української культури, щоб на базі збереження її вартости плекати і розвивати духовий клімат для національного світогляду, що наснажує ідейно і політично український нарід у боротьбі за самостійність.

4. Моральною та матеріяльною опікою допомогти кадрам української самостійницької науки, літератури і мистецтва розвинути фронт боротьби з московським наступом на духове інування українського народу, його культурну самобутність, його історичну минувшину з її літературою і мистецтвом.

5. Повести боротьбу проти московської фальшивої теорії клясового поділу культур народів, призначених на знищення. Довести, що політика московської боротьби з „буржуазними традиціями" в культурі підсовєтських народів — це народовбивство у площині духа, як штучний голод і переселювання народів — у площині біологічної війни.

6. Виказати, що „соціялістичний реалізм" — це офіційний курс московської політики в культурі, — духова колективізація, метода

нової валуєвської, удосконаленої політики відносно вільної творчости і її життя в сучасному. Це — метода, що науку, літературу і мистецтво запрягла до єдиного імперського воза, щоб поневолені народи обернути на погній московській нації в т. зв. єдиному „совєтському народові" при допомозі т. зв. теорії „злиття націй".

7. Проти суцільної русифікації українського народу, як на його етнографічних землях, так і на всіх теренах СССР, мусить виступити ввесь самостійницький актив діячів культури, виносячи злочини Москви перед очі всього світу.

Борючись за свободу творчости української людини, створювати умови для її виявів. Пропаґувати правду, що найкращі твори постають у творця при повній і ніким не обмежуваній свободі.

9. Обстоювати становище, що творчість мистця та вченого спирається не лише на свободі творчости, але й на відповідальності за її ролю та позитивний вплив на зглиблення моральних засад національної спільноти, відповідальності за організацію її національного почуття, за розвиток національної думки, що скріплює національні духові сили народу, його культуру.

10. Засобами критики поборювати нездорові прояви: прояви нігілізму, прояви шкідливі для моралі, традицій і національного світогляду. Вони ж бо безпосередні союзники московських „нових традицій", що знеосіблюють культурно націю, ослаблюють її духово, чинять її нездібною до боротьби за визволення і державність.

11, Для реалізації названих завдань творчих сил української культури на еміґрації повинен бути створений культурний центр, який інспірував би та мобілізував би сили українців у діяспорі до тих завдань, що стоять перед нашою нацією, яка хоче жити, розвиватися і вільно творити духові цінності.

12. Завданням названого центру було б стежити і протидіяти усім процесам ворожої культурної окупації в серцях і мозках українських людей, поборювати їх науковими методами та арґументами, літературними та мистецкими творами, пресою, конференціями та різними іншими виступами.

Михайло Кушнір

ПОЕТИ – ПЛЯСТИКИ ПСИХІЧНОГО СВІТУ

Я не пов'язую стисло процесу думання з мовою, словом. Постання мови є твором мистецтва, яке мусіла попередити довга історія мислі. І сьогодні людина в своєму нутрі не мислить словами. Мисль є таємницею внутрішнього життя, яку можемо собі витлумачити тільки діянням психічної енерґії на те, що вона застає в душі одиниці. Це вона грає на струнах душі, добуваючи з неї мелодію мислі. Мова є лібретто. Душа не може дати тій енерґії іншого матеріялу, як тільки те, що в ній залишилося запам'ятане з досвідів. Нахили, що їх одиниця успадкувала, все те, чого вона зазнала, а особливо те, що активно пережила, все те, чого навчилася — все це лежить у покладах душі приспане, ферментуюче, фосфоризуюче, домагаючись життя хоч би глухою тугою.

Все, що в людині є почуванням, мрією, ніжністю, любов'ю світу, все, що в ній згадує про зв'язок з природою і давністю аж до порога метафізичного початку — увесь сплячий, але перебуваючий в постійній асоціяції і культурою в певний лад уложений та наладований психічною енерґією матеріял, шукає для себе, внаслідок будь-якого зовнішнього поштовху, зістрою в тому, що є мислею, і спричиняє те, що людина не перестає ні на хвилину мислити, хоч не завжди це усвідомлює. А так мислячи „по-домашньому" для себе, вона не має потреби витягати з пам'яті словника, щоб свій кожний помисл одягати в шати слова. Сподом свідомости вона відбирає те, що в ній нутро викриває, і коли б хто її запитав, про що мислить, мала б деколи клопіт, як вдягнути в слова те, про що думала.

Мисль є проявом *волі,* волі з мандату всіх духових станів доходження до свідомости, волею, запозиченою від психічної енерґії. Тому засадничим первнем, що формує, синтезує душу, є воля. Вона — вже біля джерела мислення, вона доповнює цілість, яку людина має створити, вона — засада життя. Вона проявляється в кожному духовому почині. Чим же є увага, що дає початок мисленню, як не волею здавати собі справу з дізнаного враження. Без цього моменту уваги не було б уявлень і дальшого тяту процесів думання. Свідомість є волею, накиненою психічною енерґією ментальності людини, щоб була паном своєї духової ситуації. Чим же є ціла творчість людини, як не зусиллям її волі творення? *Мисляча воля є секретом людського світу.*

Коли, по докладній аналізі, доходимо до висновку, що немає людської психічної чинности, яка не була б проявом волі, то й цілість психічного життя мусимо визнати як вислідну волі людини, волі, яку можна реґулювати і скеровувати свідомістю. Тому світ, творений людиною, відрізується від світу природи, але досконало з ним пов'язаний біологічним законом енерґії.

Взагалі засадничою прикметою духового життя є його *змагальність*. Вживаю цього терміну для окреслення явища, що кожна психічна чинність має змагальний характер, який прямує до осягнення чогось.

„Вольо — ерґо сум". Оце наймудріша формула людини в українській філософії, що так відповідає стилеві української цивілізації, як Декартівське „коґіто — ерґо сум" — французької. (Українська філософія клала завжди більший наголос на діяння, чин, на здійснювання, а не на психічні процеси). Воля як свідомість хотіння і змагання синтезує мисль з чуттєвою системою і спричиняє те, що суспільство психізується органічним способом на подобу людини.

А втім, одиниця має не тільки спосіб вирівнювати себе з рівнем середовища, але також спосіб підтягати його вгору, вводячи в країну своєї поетичної уяви. Уява є нормальною умовою кожної духової чинности в обсягу мислі й волі, але вона залишає одиниці необмежене поле для так званої вільної творчости. Це поле експлуатується мистецтвом.

Тут людина підпадає омані, що є вона вповні вільною, що, залишаючись у тій ділянці сама зі своїм внутрішнім світом, може свобідно зужитковувати для себе психічну енерґію і творчу волю на будування свого власного світу згідно зі своїм естетичним почуттям. Вона вважає це найвищою розкішшю, що може давати безкорисливий вислів тому, що діється в її душі. Чує потребу утривалювати це в формі, що має самостійне об'єктивне буття. А те, що відбувається у вразливій на зовнішні побудники душі, дає їй стільки розкоші, що узовнішнювання становить непогамовану потребу спрямовувати туди творчу волю, хоч би це було зв'язане з великим трудом і стражданнями.

Найвищий щабель у мистецькій творчості зайняла, очевидно, поезія, як мистецтво слова. Але людина узовнішнює свою естетичну мисль (з підшепту почуттів) різним способом.

Слово було новою біогеною, з якої народилася мисляча людина. Але ця людина, ще поки могла підняти ідею і виразити її словами, мусіла піддаватися якомусь натискові думок, коли вже знаходила для нього вираз у жестах, позах, міміці, окликах, образових знаках. І тоді

вже народилося своєрідне мистецтво, виконуване тілом у танку, голосом у крикливій пісні, або приладами, що добувають звук. Генеза слова гине так само в сумерку механічности природження, як мистецтво ходження на двох ногах, що вже було не абиякою штукою і розвинулося до мистецьких вершин танку. Все, чим тільки людина могла узовнішнити себе, ставало мистецтвом. Але коли? Тоді, коли людина підпадала настроям поетичного типу. А кожна людина — знає вона про це чи не знає — є поетом.

Кожний є поетом у тому значенні, що переживає більше або менше інтенсивно психічні стани поетичної натури. Це — хвилини підсвідомої гри духової стихії, що домагається свого виразу. Багато з цього гине, не знаходячи виразу, залишаючи по собі тільки смуги туги за минулим або марення. Одиниці з темпераментом, це значить обдаровані більшою психічною енерґією, скоряючись внутрішній потребі, знаходять для неї вираз, на який їх стати, отже танком, криком, співом. З цих відрухів виростають куншти, що їм патронують різні музи, але всі ті галузі мистецтва мають у психічному підложжі ті самі поетичні стани, які дали назву мистецтву слова — поезії. Це мистецтво, доступне людям високої духової культури, потрапило з допомогою слова запанувати над своєю поетичною стихією, і з того, що вона музично чи образово приносить, робити мистецький вжиток у ділянці уявлень, понять та ідей.

Поезією в стислому значенні мистецтва є те, що творець з себе дає в мистецькому вигляді, в мистецькій формі, як поняттевий вираз своїх психічних станів. Поезію включено до літератури взагалі з уваги на те, що вона послуговується знаками мови, отже, цей зв'язок з літературою (з літерою) є тільки зовнішній. Поезію відокремлює в особливе мистецтво — поняттевий зміст. До її форми належать теж вжиті засоби, спільні іншим ділянкам мистецтва, передусім з музики і з танка, коли є ритмічна й римована. З музикою і малярством поезія споріднюється вже в зародку уяви, поки зодягнеться в слово.

Дати поняття про те, що діється в оцих найглибших покладах пам'яті, поняття, сперті на автентичному зізнанні такого нурця, яким є інтроспективне чуття особливо навразливленого духа, це великий дар, складаний на вівтарі культури. Недарма називано поезію сестрою філософії, тієї філософії, яка накидала людині найважче завдання — пізнавати себе саму. Тому, коли хочемо виробити собі якийсь погляд на світ, творений людиною, а інакше не можемо продертися крізь цей світ, як тільки вгляненням у душу людини, в якій ключ до лябіринту, — то мусимо звернутися до поезії, як наймогутнішого засобу пізнавання.

В загальній продукції талановитих поетів — дослідник людської душі завжди може віднайти причинки більші або дрібніші, потрібні для загального образу. Але є твори геніяльних поетів, які з особливою силою виявляють їх світогляд, це значить погляд на їх стосунок до світу. Це є твори найчастіше в формі драми, бо зміст є високо драматичний. Візьмім за прототип таких поетичних виявів Есхілового Прометея, зіставмо його з близькими нашому серцю творами Тараса Шевченка, Лесі Українки та Івана Франка, і нам в очах зарисується у багатьох точках і в цілості згідне поняття проблем долі людини в цивілізації.

Але в інтересі методи треба оправдатися з ужитого вище поняття геніяльности й віри, яку дається геніяльному творові, як документові правди. Геніяльною умілістю в поезії є для мене той, хто володіє всією клявіятурою, даною душі повної, комплектної людини. Творча свідомість у такій людині стає непереможною творчою волею, з якої вона не може виломитися, бо в психіці все є волею доходження до свідомости й узовнішнення. Вразлива людина, про яку кажуть, що вона народилася поетом, знаходиться у стані конечности відобразити себе у своєму внутрішньому цілообразі. Не можна вийняти з тієї цілости будь-чого, бо це — органічна цілість, яка також не має можливости будь-що збрехати. Те, що вона з себе видає — це психологічний документ. Досить розважити під цим кутом зору Шевченкове „І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнеє посланіє", або його „Сон", або „Мойсея" Івана Франка, або „Триптих" Лесі Українки.

Доказом, що умовою геніяльности поета є його духова комплектність, мусить послужити й те, що твори геніїв усіх часів рівні своєю вартістю. Під цим оглядом не має поступової еволюції. Твір Есхіла є для нас новочасний. Чому? Бо є приноровлена умова комплектности людини, а людина і тоді і сьогодні та сама. Сучасна людина різниться, безсумнівно, здобутками знання про зовнішній світ, але стародавня мала внутрішній світ в часі поетичного творення той самий, який має сучасна, і проблеми долі ті самі.

Чому прикладаю до виявлень поетів значення *психологічного документу*? Щодо їх змісту з причин уже вище наведених, а щодо стислости висловлення цього змісту мушу довіряти їм як майстрам слова. Знаменом геніяльности є прецизність слова, вжитого для змалювання і виспіванння найсубтельніших станів душі. Поети родяться мистцями неначе з любовного стосунку до слова. Вони були при зачатті словесної символіки. Її творили їх далекі предки, такі ж ге-

ніяльні, як і вони. Бо є схоплені у вираз словесні відгомони й образи природи. В них зачаровані старі обичаї, влучні окреслення психічних станів. Поети й сьогодні творять нові слова праводавчим способом, поети мають засвоєні своїй психіці словникові реєстри нарівні з особистими переживаннями. Слова для них не є чимсь зовнішнім, вони асоціяційно тяжать до понять, крізь які проходить струм творчої мислі. Природною прикметою генія є те, що вжитого ним слова не можна змінити; воно — єдине, якого можна було вжити.

Поетичний геній, завдяки володінню над своїм внутрішнім світом, завдяки дарові бачити людину в її органічній комплектності, був по всі часи творцем не тільки слова, але й ідеї. Природа генія була завжди та сама, ідеї були завжди ті самі. Маю на думці найзагальніші ідеї про стосунок людини до Бога й світу, ідеї, що вияснюють походження людини та її місійність, ідеї у своїх бігунах метафізичні, метабіологічні, ідеї, що зарисовують плян будови найвищих поверхів високостінної цивілізації, призначених на храм духового життя, прометейські ідеї.

В поемі Есхіла про Прометея знаходимо ті самі ідейні мотиви, які запевнюють вічнотривалу вартість візії новітнього поета, Шевченка. Бачимо той самий мітотворчий мотив, те саме самопочуття індивідуальної творчої потуги, а з другого боку ту свідомість приналежности до суспільства і залежности від нього. Почуття цієї залежности в обох геніяльне тому, що не протиставляється ворожо, як це роблять доктринери індивідуальности, володінню суспільства, але бачить у цьому антагонізмі любовну залежність. Обидва прагнуть врятувати своє суспільство, обидва загоріло борються з Богом за долю свого народу. Віддаль часу тлумачить тільки різницю в наголосі, що його поети кладуть на мотиви суспільного життя, Есхіл, ближчий до початків цього життя, бачить себе творцем риштовання суспільного господарства, як винахідник кунштів (хоча цей вогонь це теж поетичний символ), Шевченко почуває себе вже творцем найвищої суспільної формації — Нації.

Зіставляючи творчість Шевченка, Франка, Лесі Українки в цілості, а особливо в їх капітальних творах згаданого вище ревеляційного типу, — зможемо зблизька відрізнити, з якого суспільного боку кожний із них дивиться на ті самі проблеми людини. Точки зору різні, але начальні ідеї ті самі. Бо з якого боку ми не схопили б процес органічного життя, загадка організму завжди представиться як цілість. Є в цьому явищі два докази: одним із них є вже обговорений факт органічної комплектности геніяльного творця, а другий — факт, який стверджує, що суспільство, яке дало культуру цим творцям, також органічна цілість.

Шевченко, дідич історичної доби, коли культура була козацька, відкрив епоху бачення свого середовища як нації. Леся Українка в новішій добі цивілізації міського типу, окреслена тією ідеєю, доповнює свою історичну свідомість історіософічними візіями, які накидаються її мистецькому почуттю з плястичних пам'ятників минулого. Франко з народу без історичних традицій в душі доходить до візії і відчування Батьківщини, переборюючи по дорозі каламуть проблем, з яких складалася генеза новочасної мислі. А всі вони знаходять у своєму поетичному почутті синтезу своїх національних ідей з релігійними, стають передвісниками синтези націоналізму з релігією.

Розкований український Прометей входить у відроджений тією синтезою дім своєї віри, в глибокому переконанні, що: „Встане Україна! І розвіє тьму неволі, світ правди засвітить, і помоляться на волі невольничі діти!.."

Тільки ідея Нації — така є наука наших поетів — може запевнити довговічність української цивілізації. Тільки вона може погодити жадну свободи одиницю з законом суспільного життя і надати цілості цивілізації розвоєвий біг згідно з волею Бога, який на те створив нації, щоб людина дійшла до своєї повноти і могла на землі виконати свою місію.

З наведених вище завваг виникає, що спеціялізування літературної критики в напрямі досліджування виключно мистецької форми не лежить ані в дидактичному інтересі, тим більше науковому і не може викликати зацікавлення літературою серед освіченого загалу. Доки критик-філософ не докаже, що зміст і форма в'яжуться між собою механічно і можуть бути трактовані віддільно, доти він не матиме права те, що в поемі є психічним життям творця і життям ідеї, згірдливо відкидати на вжиток дослідників т. зв. культури і вмовляти, що форма має своє відрубне буття в самостійному світі мистецтва. Критик стає подібним до поліціянта естетики, що інтерпретує і кореґує волю творця, який є праводавцем естетичних засад. Бо що ми знаємо про мистецтво, чого не навчив би нас геніяльний творець? Формулу Ґете: „хто хоче зрозуміти творця, мусить пізнати його країну" — треба стиснути, щоб не була такою загальною. А саме критик мусить зійти до нутра крізь увесь лябіринт процесів його душі, щоб його зрозуміти.

❦

Шевченко — епохальне явище в історії українського духа. У прометейській візії він відкрив таємницю духа нації. Ревеляційні моменти цього ясновидіння відомі нам з поем: „Сон", „Кавказ", „Неофіти",

з посланія „І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні...", з переспіву псалмів Давидових, із „Заповіту".

Загально відомо, що людина є „мікрокосмосом", але було б корисніше унагляднити собі плястично, як цей дрібний світ виглядає супроти великого. Найбільшою допомогою під цим оглядом є для нас виявлення поетів. Того не скаже нам теорія психології, що може показати поет. Бо тільки він один потрапить вдягнути в слово те, що діється в його душі — аж до таємниць психофізичної органічности. Не маємо важливішого прикладу таких виявлень, як саме в Шевченка. Маємо в нього, не один раз демонстрований, в атаці ліричного зворушення, — акт дужання людини зі світом та акти ясновидіння майбутньої долі України. Пісня його душі вибігає поза межі світу, там, де межує Сотворитель і природа і змагається з Богом за долю України.

Для нас засадничою справою є те, що в земському колі лінія Шевченка була віссю *національного* середовища. Становище Шевченка є націоналістичне; силою свого генія він визнає нарід психічним позаодиничним буттям, укоронованим власним почуттям ментальности; „батьківщина" і „нація" стають для нього назвами однієї й тієї самої вартости, що визначає згори життєве становище всіх фізично живих одиниць; в такому означенні губляться простірні критерії, а на чоло питанння висувається духовий зміст ідеї.

Але стягнімо проблему з високости моральних завдань людини до психології, саме до того зароду душі, звідки природним способом, при певному напняттю почувань, крізь серце в обидва боки життя — до того, що заходить у минуле, і до того, що входить у майбутнє, веде лінія така сполучна, що її не можна собі уявити в односторонньому відірванні, так, як не можна уявити птаха з одним крилом. Шевченка я навів, як яскравий приклад тієї конструкції, як блиск безпосереднього усвідомлення органічної справи.

Не треба психологічних студій, ні посягання до виявлень поетів. Людину відрізняємо від іншого створіння тим, що вона душею обіймає минулими часами майбутні. Майбутність виникає тут сама з минулого. Теперішність одиниці небагато місця займає в рахубі часу, а майбутність стоїть в очах так реально, що вона для неї жертвується, хоча майбутність не була ще в пережитті.

Біологічно це явище тлумачиться змислом ґатунку і співжиттям поколінь на правах споріднення. І це — головний струм батьківських чи синівських почувань для народу, бо цілий народ вважається родиною. З глибини почувань, як це можемо спостерігати в Шевченка,

вистрілює мисль, та мисль, яка ставить людину між пророки і наказує їй ущасливити націю.

Як виглядає сама психічна чинність в людині як психологічна схема, зведена до найпростішої, первинної постаті?

Людина зачерпнула суб'єктивно поняття часів зі свого внутрішнього вказника, Те, чого вона вже дізнала — це минуле, те, що має її зустріти — це майбутнє. Людина є хронометром і хронофагом, що поглинає час. Усе, що пережила, залишає слід в її пам'яті. Там у сувоях пам'яті спочиває історія. Людська психіка є історична. Історія живе в ній, радше спить під порогом її свідомости; на заклик свідомість оживає, як зорганізована пам'ять; у своїй масі, хоча підсвідома, живе й відіграє важливу ролю в дальшій історії душі.

Згідно з її вказівками людина ставить кроки перед себе, по лінії, нею десиґнованій: „Гісторія ест маґістра віте" в тому значенні, що коли б не пам'яталося, не було б відомо, що далі робити.

Наша духовість у всій скомплікованості чинностей виростає із покладів оцих затямлених досвідів. Що виростає — те є справою набутих диспозицій чи інстинктів, а серед них начальне місце займає *цікавість,* зародження пізнавчого, здобувчого і творчого життя.

Є в цій диспозиції щось емоціональне, а саме зацікавленість, що потягає увагу людини назовні, поширює коло бачення. Є теж активний первень, бо сама увага, з якої родиться цікавість, є видом акту волі, а саме волі здавати собі справу з дізнаної речі, усвідомлення. Цікавість тягне вперед, веде в майбутнє. Отже, це зародження цього другого крила, яким людина охоплює майбутнє. Вона витичує продовження нашої „історичної" лінії. Вона пенетрує, шукає шляхів, блудить, але інстинкт самозбереження роду простує дорогу, бо засадничий напрям є пересуджений річищем давньої історії душі. Так, бо там у сфері підсвідомости, в оцих печерах пам'яті знаходиться осідок почувань, а без їх контролі ніщо не відбудеться в психічних чинностях, особливо, що стосується руху.

В одному з підручників психології, в розділі про ролю уваги, натрапляю на таку арґументацію:

„Стисла залежність уваги від почування завважена вже багатьма психологами, але досі не здобула ще належного признання. Факт споріднення уваги з рухом та залежність від почування підготовляє нас до розуміння уваги як чогось накиненого нам почуваннями.. Про скріплення почування під впливом відроджування споріднених первнів уяви — Гербарт і його школа говорять як про аперцепцію. Згідно з цим поглядом твердять, що новий первень враження *буває аперципований,* чи так *засвоєний* громадою раніше від існуючих уяв-

лень. На думку Гербарта, *всяка увага каже додумуватися такого співдіяння минулих вражень...*

„І справді, увага знаходиться під впливом двох противних сил: *новости* і *свійськости*. Нова річ, рідка, недізнавана, має великий вплив на увагу. З другого боку, в міру заникання новости в враження, оті зацікавлення змагають відвернути увагу від речі цілком нової до свійських речей". (Джеймс Саллі: „Людська духовість" — т. 1, стор. 199).

Коли те, що було говорене вище про зацікавлення, назвемо цікавістю, як жадобою пізнання, то зрозуміємо, який стислий є зв'язок між світом уже засвоєних і здобуваних речей. Наша чуттєвість перекидається на новий шлях і асимілює набутки. Можна сказати, нова лінія стає проєкцією старої. Творимося на старих фундаментах.

За пенетруючою світ цікавістю, увагою, зверненою на новість, гонять цілі громади засоціованих почувань і підбивають світ для людини, помножуючи новими дізнаннями те, що вона вже засвоїла, те що вже *було*. Минуле посувається в майбутність і там западає.

Що ж тоді залишається як *теперішність*? Залишається точка перетину між минулим і майбутнім, рухома й рухлива павза, залишена на тривання життя одиниці, що перероблює час разом з сучасними представниками перехідних поколінь. Ця рухома точка — це життя, а життя — як бачимо — це творчість. Теперішність — це період творчости, бо в первинній своїй істоті свідоме перероблювання новини на внутрішню власність шляхом акомодування набутків з тим, що вже було власністю, належить до психології творчости.

Цей момент зіткнення давніх наладовань з новим світом, коли його супроводить сильна експансія уяви, буває подібним до вибуху. Бачимо це у виїмковій організації Шевченка. Почування вибухають, а винесена ними свідомість знаходиться у володінні почуття безмірної сили. В цьому явищі маємо діло з виїмковим випадком, але назагал цей процес життя має для нас чар тому, що він є постійним засвоюванням, і в наслідок цього втримує свідомість переможного життя в постійному поготівлі.

Цей первень радости життя, як здобування, як ряду менших чи більших перемог над світом чи над собою, як творчости в засягу своєї долі, як змагання до цілі, яка є в Бозі, цей первень радости дає життю розпорошене внутрішнє сяйво. Він спричинює те, що всяка праця, навіть не окрилена уявою, але яка є все ж таки зусиллям засвоювання і підбою, є для душі позитивною чинністю. А що ж допіру творчість на велику скалю, коли людина відчуває, що обидва її крила закомодовані і рвуться в світ, а є здібні двигнути те, що вже було і те, що буде.

Я вибрав приклад Шевченка. Була це така людина, як кожний з нас, тільки щасливо від природи й духа часу вивінувана. Завдяки йому ми зрозуміли, на що стати нашу сучасну духовість, отже чим ми є — ми, як живуча нація. Шевченко відкрив духа нації, він відкрив, що цей дух є в людській одиниці, що людська одиниця і нація — це одне. Шевченко утілеснив цей дух в кожному з нас. З так устійною духовістю ми стали новочасною нацією.

Це доконав Шевченко не інакше, як глибоко *вглянувши* в себе і *показавши* те, що побачив. Про добрі інстинкти мас, як звичайних людей, свідчить те, що ми Шевченка звеличали. Добре призадумавшись, дійдемо до того, що література, а особливо поезія, завдячує незвичайно почесне, святкове місце в культурі саме тому, що служить нам як вгляд у людську душу. Виявляється, що ми відчуваємо, не здаючи собі з того справи, як нам потрібно для життя пізнання людини. Великим винаходом є кіно, через яке пізнаємо зовнішній світ, але ж не поставимо його на вівтарі своїх чолобитних почувань так, як поезію.

Звідси висновок для „дослідників письма", яким є література, що головною річчю, яку треба в ній дошукуватися, є людина. Все інше — це тілько кіно.

Існує наука психології, але людина мусить не тільки знати, але й бачити. Поет плястично виявляє нутро людини, а при цьому виявляє речі, про які психологія не завжди відає. Пересічний ум не завжди відчуває потребу інтересуватися тим, що це є і як постає уявлення, але дав би багато за те, коли б йому хтось вияснив, що це є, що в ньому, що вечірньою порою, в обличчі заходячого сонця, співає якоюсь елегією.

Офіціяльна психологія починає працю від межі, яка визначає те, що є свідомістю. Говориться те й тамте про горіння під свідомістю, про т. зв. підсвідомі стани. Але туга пливе ще десь нижче, як осад підсвідомости, як її екстракт і настрій, що його годі розкласти на первні. Є це одна з тих особливих ділянок психології, про які не згадується в підручниках, або лише натякається, щоб їх збутись. В багатьох мовах навіть назви для неї немає.

Тугу віднайшли в нас поети, вони її відпізнали як глуху чуттєву тенденцію викресати в собі майбутні стани, сягнути пам'яттю в особисте минуле і безконечну даль пережитих речей — аж до прабуття. До прабуття через зв'язки з природою, аж до „пра-іму". (До певної міри висловлює це і св. Августин: „Ти сотворив нас з уваги на себе, і неспокійне наше серце, доки не спочине в Тобі". Зізнання I, 1 стор. 2).

Оце — психологічна формула ліризму, який у поета є кунштом, а в людини. що ходить пішки, повсякденним чуттєвим паливом душі.

Проблема цього невловного стану ставить нас в обличчі підстановового явища. Так проявляється психічна енерґія в стані спочинку, як готовість психічного життя, готовість, сповнена вижидання подій, які зустрічають душу і які треба буде відпізнати шляхом *пригадування* подій, що вже душу зустріли і залишили в ній пам'ять по собі.

Ми були б мертвою річчю, на яку надаремно діяли б побудники ззовні, коли б ми їх не відпізнали через те споріднене, що його вже в душі маємо. А в тім, ідеться про те, щоб новина не була переляком, але щоб лягла в душі, гармонійно зісполеною зі станом нашого посідання, щоб була засвоєна нашим почуванням і уявленням як щось близьке, що гармонійно припадає до нашої цілости. Отже, ввесь процес життя нового дізнавання полягає передусім на скорому асоціюванні з тим, що посідаємо. А це — процес пригадування.

Туга є поготівлям пригадування, чуйністю душі, її увразливленням. З неї родиться прагнення потенціялізувати життя свідомости.

Так, отже, дбання про те, щоб нові переживання добре пов'язувалися з переказами давніших переживань, випливає з закону природи, встановленої Тим, Хто сотворив людину. Св. Августин був добрим знавцем природи людини, великим психологом, коли сказав: *„Анімус ест іпса меморіа"* (Душа є самим пригадуванням). Без здібности пригадувати не було б дороги перед людиною. Ця дорога виникає з дороги вже пройденої. Звідси тяглість життя і безперервна єдність свідомости, умова існування духовости. Збірна людська особистість тільки тоді має тривале життя і може плянувати життя, коли через те має здібність пригадувати своє історичне життя, коли через те має історичну свідомість і виразну свою духовість, своє особове Я.

Поняття нації вводить нас у світ надособистої психіки — суспільної психіки. Як ті світи, надособистий і особистий інтеґрально між собою лучаться і розділення їх було б неможливе, — про це дають нам найкраще уявлення знову ж таки *поети, плястики психічного світу*. Зіставлю те, що говорить про особисте переживання туги, про внутрішній „спокій" і враз із тим про „любов" — ранній Тичина, Антонич чи навіть Симоненко — з Шевченковим надособистим почуванням спасіння народу, який становить єдність з душею поета, і усвідомимо, якого великого напняття надають людській душі ті найпростіші духові стани, що губляться у безвидій тузі.

Оця *„анімус" — меморіа"*, безпосередньо підкорена діянню устроєвого й розродчого змислу, має для духового життя матірне значення тому, що є осідком почувань. Психологи бачать початок чуттєвого життя в тому моменті, коли людина відрізняє прикрість від приємности. Але треба запитати: в чому полягає прикрість, а в чому приєм-

ність? *Прикрість — це заколочення гармонії, до якої змагають первні. що існують в душі.* Йдеться про той спокій, що має в собі щось делектаційне. З пережитими речами лучить нас любовний чар. Зважмо, з якою ніжністю пригадуємо собі давні речі, особливо позитивні, які не заколочували внутрішньої гармонії. Глуха пам'ять про ті стани будить в душі жаль по втраченому раєві, а заразом прагнення знову осягнути ті стани. Тому також перша назва туги — *любов.*

Тут лежить зарід ідеалізації, зачин надорганічного, самостійного духового життя. Туга має свій відповідник у маренні. Психічна енерґія звідси уділяє тепло зроджуваних ідеальних почувань усім чинностям духа, зарівно в обсязі уявлень, як і волі. Треба сказати: стільки ідеалу. скільки пам'яті. Тим далі людина проєкціонує, чим глибше сягає пам'яттю, тим більше любить теперішнє життя, чим більше любить минуле. Чим глибша туга, тим далі сягають прагнення. В цьому самому стосункові — уява.

Людина розіп'ята в тій проєкції. В'язлом її крил, стиґми яких вичуває на раменах, є метафізичне вичуття вічности, це почуття, що пропливає крізь неї струмком вічного життя, прямуючим від початку буття, і що за простір свого життя на цьому безконечному шляху вона є відповідальна перед Сотворителем світу і людської душі,

Використана література:

1. Д-р Юліян Вассиян: Одиниця й суспільність, Торонто, 1957.
2. Д-р Дмитро Донцов: Дух нашої давнини, Прага, 1944.
3. Д. Донцов: Хрестом і мечем, Торонто, 1967.
4. Д. Донцов: Незримі скрижалі Кобзаря, Торонто, 1961.
5. William McDougall: The Group Mind, 1923.
6. William McDougall: An Introduction to Social Psychology, 1932.
7. Д-р Антін Княжинський: Дух нації (соціологічно-етнопсихологічна студія), 1959.
8 Юрій Липа: Призначення України (2-ге вид.), 1953.

Дмитро Козій

ФІЛОСОФІЯ МІСТЕРІЇ ҐАБРІЄЛЯ МАРСЕЛЯ

Ґабрієль Марсель — визначний сьогочасний французький мислитель. Він побував у травні 1949 і травні 1950 р. на американському суходолі на запрошення Абердінського університету (Південна Дакота), де прочитав цикл лекцій, що склалися на твір під характеристичним заголовком „Містерія буття". Порівнюючи з іншими творами Марселя, маємо тут найбільш систематичний виклад його філософії.

Філософія ця розвинулася на ґрунті усвідомлення великих духових зрушень, що їх переживає людство. Захиталися фундаменти нашого духового буття. Дедалі більше витісняється з нашого життя ідея особи як неповторної структури. Витісняються ідеї релігійних і національних спільнот як неповторних надособових структур. Примарними стають ідеї духового світу, сенсу вічности і сенсу нашого життя.

Яскравий вислів суперечним тенденціям сучасности дають два представники філософічної думки Франції: Ґабрієль Марсель і Жан-Поль Сартр. Обидва вони так чи інакше пов'язані з екзистенціялізмом. Спільна їм, як і екзистенціялістам узагалі, настанова на конкретне буття. Характеризує їх, далі, глибока й точна аналіза форм буття. Але в своїх поглядах на буття вони розходяться в протилежних напрямах: один дивиться на нього, як сказав би св. Августин, „у сяйві Бога", сягає до глибин буття, щоб винести звідти тривкі цінності, другий несе нам ідею смерти Бога і веде над прірву Небуття, виявляючи свою пов'язаність із матеріялізмом і метафізичним нігілізмом. Не диво, що Марсель, мислення якого з самого початку пішло рейками екзистенціялізму (див. його „Метафізичний щоденник" з 1913 - 1923 рр.), пізніше, в передмові до згаданого твору „Містерія буття", позначеного датою 10 січня 1951 р., відмежував себе від екзистенціялізму, заявивши, що ставить свій твір „під знаком Сократа і Платона" і що волів би назвати своє вчення новосократизмом або християнським сократизмом.

Але філософію Марселя окреслено також як філософію містерії, і то небезпідставно.[1]) Сам мислитель, давши своєму важливому творові заголовок „Містерія буття", висунув на перший плян момент таємничости буття.

Ідея таємничости буття корениться в релігійному мисленні (орфізм, християнізм) передусім. Але вона була жива в усіх мислителів, що сягали вглиб. У сьогочасної людини вона не будить того тре-

петного почуття, яке озивалося колись у серці людини. Оживити її, показати її джерела — таке завдання поставив перед собою Марсель. Він не розробляє, щоправда, докладної клясифікації містерій, бо йому йдеться не про систему філософії містерій, а про те, щоб дати поштовх сучасній людині до переосмислення буття.

Містерії темної сторінки буття

Буття ж наше постає перед нами темною і ясною сторонами.

Споконвіку людина задавала собі питання: чи природа божественна, чи демонічна? Арістотель дав колись тверду відповідь: демонічна. Як же часто досвід життя підказує нам таку ж відповідь. Нас тривожить зло в світі. Покоління, що пережили дві світові війни, масові вбивства, пізнали концентраційні табори смерти й табори невільничої роботи, мусіли проникнутися свідомістю, що над світом владу має зло. А втім, зло є нашою щоденною стравою: хвороби, фізичні й моральні страждання, смерть, почуття провини, що тяжить на кожному з нас. У корені нашого існування гніздиться, як навчав Кіркеґор, тривога чи, як навчав Гайдеґґер, журба. Думка про небуття позначує їх метафізичним тавром.

Старовинні греки схопили трагічне єство нашого існування в міті про Сізіфа, рокованого на муки нескінченного й безцільного труду. Він свідомий того, що таке існування — абсурд. Але, в інтерпретації Камюса, на абсурд Сізіф реаґує не безнадією й розпачем, невірою й резиґнацією, а бунтом проти накиненої ситуації. Бунт мав би повернути сенс його існуванню і перебороти абсурд.

Важко зрозуміти можливість перебороти абсурд, якщо абсурд є в корені буття, якщо перед людиною розкривається абсолютна Ніщота з первопочину й повік-віки.

Зло викликувало в мислителів, зокрема релігійних мислителів, тривожну думку: де його джерело і пощо воно на світі? Чи воно сумісне з ідеєю Бога? Платон сказав рішуче слово: „Бог не є винуватцем зла".[2]) За ним ніби повторює св. Августин: „Зло не є ділом Бога". „Бог, добрий і справедливий, не чинить зла".[3]) Августин твердив, що не може бути абсолютного зла поруч абсолютного добра (Бога), бо абсолют означає повноту буття, отже не може бути так, щоб і абсо-

1) *P. Ricoeur:* G. Marcel et K. Jaspers. Philosophie du Mystère et Philosophie du Paradoxe. Paris 1948. Ed. du Temps Présent.

2) *Plato*: De Rep. II, 379 B-C.

3)–5) *Augustinus*: De lib. arbitrio I, I; De nat. boni, VII; De lib. arb. II, 53.

лютне добро, тобто Бог, і абсолютне зло відзначалось такою ж повнотою буття. Повнота буття може належати тільки одному абсолютові, яким є Бог. Абсолютне зло, як антитеза абсолютного добра, було б антитезою повноти буття, тобто ніщотою.[4]) Августин пов'язує походження зла з суттю створених речей: створені речі з самої своєї природи відзначаються мінливістю, тобто можуть утрачати ті чи інші якості, погіршуватися. Зокрема людина може завдяки вільній волі відвертатися від незмінного добра і спокушається мінливим добром. Отож вільна воля людини стала джерелом первородного гріха, а вслід за тим — усіх фізичних та моральних страждань на землі.[5])

Так само й представник схоластичної філософії, Тома Аквітанський, скидає відповідальність за зло в світі на створіння.[6]) Якщо зло — міркує він — не походить і не може походити від первопричини, тобто Бога, якщо воно не корениться в вічному, то воно є несамобутнє, несубстанціональне, і, як таке, потенціяльно нижче від добра, яке має своє коріння в вічному і ніколи не може бути зведене злом нанівець.[7])

Одначе при такому поставленні справи насувається питання: як погодити думку про потенціяльну нижчість зла з ідеєю вічности посмертних мук, що на них злі душі приречені невідклично, бо їх воля „не може вже привернутися до добра".[7]а) Не легко погодитися з думкою, що зло, яке, мовляв, не має коріння в первопочатках речей, набуває характеру вічности в перспективі майбутности.

Труднощі, які насуваються при всяких спробах вияснити метафізичні корені зла в світі, ускладненість проблеми зла, а навіть її нерозгаданість дали Рудольфу Ойкенові підставу твердити, що релігія неспроможна вияснити зло і що всі спроби вияснення обертаються в зачарованому колі.[8]) Тому він уважає, що властиве завдання релігії полягає не в тому, щоб доходити до прапричини зла, а в тому, щоб боротися зі злом і перемагати його, передуховлюючи поступово земне життя.

Марсель займає в основному таке ж становище, при чому формулює свою думку так: Зло не вкладається в раціональні категорії. Воно є містерією буття.

---

6) *E. Gilson*: The Spirit of Thomism, p. 54. Ed. Harper Torchbooks, New York 1966.

7) *Thomas Aqu.*: Summa contra Gentiles III, 15; III, 12.

7а) *Ibid.* IV, 43.

8) *R. Eucken*: Der Wahrheitsgehalt der Religion, 4 Aufl., S. 198. Berlin - Leipzig 1927.

До містерій темної сторінки буття зараховується передусім смерть.

Доки людина живе, уникає смерти, а навіть самої думки про смерть. Проте думка ця чаїться в глибині душі і є джерелом нездоланного неспокою, журби й ляку. Чому є смерть і для кого? Який її сенс? Чи вона означає повернення в первісний хаос? Чи є переходом у небуття, чи в іншу форму буття? Ставлячи такі питання, ми виходимо поза межі наукового дослідження і входимо до сфери містерій, які є по суті метапроблематичні.

Наукове пізнання не урятує людини від смерти. Захвалювана евтаназія є тільки штучним прикриттям містерії смерти. Коли людина, похиляючись над смертною постіллю, усвідомлює, що смерть дорогої особи мала б занурити її в Великому Невідомому, в хаосі чи небутті, то ніщо не в силі її потішити.

Епікур та його послідовники потішають нас тим, що доки ми живемо, смерть для нас не існує, а коли наступить смерть, то нас уже нема, бо ми тоді нічого не відчуваємо. Одначе такі міркування не вирвуть із нашої свідомости загадки небуття. Людина не перестане дивитися на смерть як на брутальне перервання нитки життя, оцінювати її як трагічний феномен. Трагічний та незрозумілий також тоді, коли станемо на становищі, що незнищенна тільки матерія, а дух, як епіфеномен, минущий. Так розмірковує, як відомо, герой „Зів'ялого листя":

Безсмертне лиш тіло,
Бо жаден атом
Його не пропаде
Навіки віком.
Та те, що в нас плаче,
Горить і терпить,
Що творить, що знає,
Що рветься й летить, —
Те згасне, мов огник,
Мов хвиля пройде.

Думка ця, цілком природно, межує з безнадійністю. Бо коли всякі вартості мають кінець-кінцем пропасти, коли життя закінчується небуттям, то воно являє собою „ніби повсякчасний заклик до безнадійности, а то й зради в усіх її формах".[9]) Саме на ґрунті матеріялістичного розцінювання життя розростаються в психіці сьогочасної людини безнадійність, як буйна отруйна рослинність у зачарова-

9) *G. Marcel*: Etre et Avoir, p. 159-160. Paris 1935. Ed. Aubier.

них джунґлях.[10]) Мало того. На цьому ґрунті зродилося й могло зродитися явище знелюдинення людини, що набрало апокаліптичних форм у нашому сторіччі в тоталітарних державах, але грізно поширюється, здається, в цілому людстві. Людина дедалі виразніше стає тільки цифрою, яку можна замінити іншою, людська особа втрачає характер чогось єдиного й неповторного, що носить у собі зародки божественного. На неї дивляться як на машину, що має виконати певну роботу, і тільки її робоча здатність стає виправданням і рацією її існування. У цій атмосефрі брутальна і злочинна рука не здригається ні перед божественним, ні перед правдиво людським. Чи можуть негідники, які здобувають владу над людським життям, які святотатство вважають за подвиг, хотіти збагнути внутрішню значущість людського життя? Чи можуть відчути смерть як містерію?

Зневага людини і зневага життя, що проявилися в найжахливіших формах у концентраційних таборах смерти, випливають із духу світорозуміння, позбавленого почуття метафізичних зв'язків. З їх розростом мусить заникати почуття поваги до смерти.

Містерії ясної сторінки буття

„Неґативний досвід", що його несе з собою переживання смерти і зла, а з ними безнадійности й розпачу, не мусить позбавляти людину почуття поваги до смерти. Таке почуття будиться передусім перед лицем смерти дорогої людини. Найстаршим філософічним документом, що стверджує це, є діялог „Файдон" Платона, в якому учень оповідає про останні години життя улюбленого учителя-мудреця, розкриваючи переживання і того, хто відходить, і тих, що залишаються в живих. З новішої філософічної літератури заслуговує на увагу розправа „Про метафізичний біль" Едварда Шпранґера, в якій мислитель ділиться з нами глибокими міркуваннями, викликаними смертю дружини, а далі праця Ґабрієля Марселя „Про безсмертність душі", в якій автор стверджує, що його внутрішнє життя розгорталося під знаком смерти матері, яку він утратив на четвертому році життя. Смерть матері залишила в його душі нестерту травму, а водночас стала джерелом невикорінної поваги до життя, як також джерелом переконання про неперервні інтимні зв'язки з умерлими. Знаходимо в цьому важливе ствердження, що філософічний Ерос народжується з почуття загадковости буття.

Глибокий біль, у якому занурюється душа в такі трагічні момен-

10) *G. Marcel:* Le Mystère de l'Etre, vol. 2, p. 148. Ed. Aubier.

ти життя, називає Шпранґер метафізичним болем, із джерел якого випливає відчуття метафізичних зв'язків і усвідомлюється сенс життя і смерти. Він бо є голосом душі, яка залишається вірною тим, що відійшли навіки, і зберігає, як скарб, почуття нерозривних вузлів, які в'яжуть дві сфери буття: сьогобічного і потойбічного. Коли погоджуємося з думкою, що життя наше має сенс, то не можемо припустити, що з закінченням його пропадають і сенс його, і духові вартості, якими життя пронизується.

Почуття сенсу життя ґрунтується насамперед на містерії надії. Не йдеться про надії — більше чи менше оманні, — які пов'язуємо з тими чи іншими конкретними випадками в житті, а про надію, що належить до самої сутности нашого буття. Надію називає мислитель „матерією, з якої душа утворена", і тому вважає, що „душа є тільки завдяки надії".[11]) Без неї життя не було б можливе так само, як неможливе воно без повітря.

Щоправда, ми не повинні забувати, що земне буття має трагічний характер і відслонює перед нами повсякчасно дві можливості: надії і безнадії. Людина — істота, яка може втрачати надію і вдаватися в розпач, доведена до того в різні моменти життя мовчанкою неба, мовчанкою могил і мовою страждань.

Але містерія надії виявляє всю свою силу в найважчі моменти випробувань: хвороби, війни, вигнання, розлуки. Людині притаманна риса: плекати надію при всій безнадійності ситуації. Навіть у нестерпній ситуації пробивається з дна душі якась надія, що ситуація та не є остаточна. Як каже літун, що опинився в безнадійному становищі на Лівійській пустині, де розбився його літак: „Не можна втрачати надії, хоч навіть не буде тіні надії — можливо, станеться диво" (А. де Сент-Екзюпері: Планета людей). Властива сила містерії надії полягає в тому, що надія не допускає до самозгуби і снує нитки вічного. Вона перекидає мости до майбутнього і до надчасового. У зв'язку з цим Марсель ставить питання, в якому приховується й позитивна відповідь: „А може, надія — це тільки інша назва вимоги трансценденції або, може, вона сама є тією вимогою, оскільки вона є таємною рушійною силою людини — пілігрима?" [12])

Надія проявляє свою онтологічну дієвість не ізольовано, а в пов'язанні з любов'ю, точніше — духовою любов'ю. Духова любов протидіє егоцентризмові не тільки в сфері моралі, але й у сфері теорії, де егоцентризм становить вихідну точку суб'єктивістичного ідеалізму.

---

11) *G. Marcel*: Du Refus a l'Invocation — translat.: Creative Fidelity, p. 117. Ed. The Noonday Press.

12)—14) *G. Marcel*: Le Myst. de l'Etre, v. 2, pp. 163, 154, 126

На думку Марселя, наше індивідуальне життя набирає ціни в міру того, як ми усвідомлюємо, що нас люблять інші, яких ми любимо.

Ствердження цієї взаємозалежности не применшує вартости особи. Філософія містерії визнає неповторну цінність особи, але вважає, що її повноцінність розгортається тільки на ґрунті пов'язаности з іншими особами, а то й іншими істотами й речами. Ця пов'язаність дозволяє нам збагнути метафізичну значущість самопожертви. Парадоксальним може здаватися твердження, що в самопожертві людина якимсь чином стверджує себе, здійснює свою сутність, а все ж це твердження сягає незбагненних глибин буття.

Коли так, то в духовій любові, як і в надії, є щось віще, пророче. У ній приховується передчуття духової вічноприсутности дорогих нам осіб, якої смерть знівечити не може. Хоча все в природі підлягає знищенню, проте нашому почуттю духової любови відкривається „таємна якість особи", якість надчасова і незнищенна.[13])

Щоправда, людина відзначається вільністю, яка дає їй змогу прийняти життя або відкинути його. Екзистенціяльне мислення може розвиватися в протилежних напрямах: довіри до буття і невіри, надії і безнадії, акцептації буття і акцептації небуття. Хто живе надією, в довірі до буття, той приймає життя як дар і цінність. Натомість невіра й безнадія ведуть над безодню, в якій зяє темрява ніщоти. Тут б'є джерело зради й відвернення від глибоко-людського й божественного. Один бачить у житті сенс, незважаючи на безмір зла, для другого воно означає абсурд. Чи та різниця між ними не виникає з різного метафізичного досвіду? Скорботна Алкідова мати (в Шевченкових „Неофітах") не падає під вантажем страждань, а знаходить у собі творчі сили, бо їй розкрилася Божа правда. Сізіф, що бачить у житті абсурд, проявляє, щоправда, теж велику силу духу в бунті проти своєї долі. Одначе, хто дивиться на життя як на абсурд, той, на думку Марселя, кінець-кінцем дасть перевагу небуттю над буттям і знайде сатанічну втіху в самознищенні.[14])

Акцептація життя йде в парі з вірністю буттю, а вірність можлива при умові довіри до буття: довіри до духової сутности людини, як і довіри до праджерела буття. Жити — значить творити і бути вірним творчим силам буття, значить — оформлювати своє духове єство, вростаючи в майбутність і черпаючи з джерел минулого життя. Але вірність є тривала і творча, оскільки в ній пульсує живе почуття зв'язку між особистим і надособистим, між часовим і трансцедентним.

---

13) Ibid. p. 154.
14) Ibid. p. 126.

Містерія любови й вірности доводить, що індивідуальне життя не є повнотним, що повнота життя досягається у спілкуванні з іншими людьми й іншими істотами, що життя окремої людини живиться почуттям спільности людської долі. Зосередження на своєму „я" не є властивим призначенням людини, навіть самодосконалення людина не повинна ставити собі за головну мету, оскільки самодосконалення мало б спрямовувати творчу волю на неї саму і відвертало б від завдання служити людям. Єдність буття означає, що нема „я" без „ти": це вихідна точка онтології Марселя. Коли Декарт виходив від засади „я думаю, отже я є", тобто від підмета, то Марсель формулює засаду „ми є", отже виходить від засади межипідметного (інтерсуб'єктивного) буття. Він пересуває центр мислення і буття. Уже в своєму ранньому „Метафізичному щоденнику" він висловив думку: любов є тим, що зміняє центр життя. Цю думку розвиває він невтомно і в пізніших творах. Любов, як і надія, має онтологічну дійову силу. Істоти, пов'язані любов'ю, відчувають постійно внутрішню взаємоприсутність: вони проникають себе взаємно своєю духовою суттю, а тому й відзначаються постійною готовістю до самозречення.

Марсель робить із цього важливий висновок, коли йдеться про самопізнання. Він твердить, що самопізнання не дається людині в ізоляції. Умовою самопізнання є спілкування: я не можу сам собі розкрити себе; тільки спілкування з ближньою людиною дає можливість самопізнання.

Спільність життєвого досвіду, відчуття спільности долі і пов'язаности нашого „я" з іншими „я" — це вихідна точка в намаганнях людини збагнути суть і сенс буття. Очевидно, мається тут на увазі не пов'язаність фізичну чи пов'язаність на підставі такої чи іншої умови, як то буває у спілках, товариствах і організаціях, а пов'язаність емоційну, яка випливає з духової любови. Людина відчуває повноту життя, коли повнотою віддається якійсь справі, коли йде за покликанням і посвячується високим цілям людського життя. Для того, хто жертвує своїми силами і своїм життям, небо не замкнуте печаттю мовчання. Воно не може здаватися вічною порожнявою, царством небуття, де рвуться всякі зв'язки з живими на землі. Містерія надії, любови й вірности має свою мову, в якій нам у години смутку й туги вчувається: „Він (умерлий) ніколи не завітає до мене, але й не буде ніколи відсутній" (А. де Сент-Екзюпері).

Частковим виразом містерії спілкування є містерія родини, що знаходить свій вираз у обрядах, зв'язаних із важливими моментами життя, як народження дитини, весілля, похорон тощо. Родинні зв'язки ґрунтовно відрізняються від пов'язань, базованих на матеріяль-

них чи інших інтересах. Здавен-давна живе в людині почуття святости родини.

Щоправда, в нашу добу морального розладу почуття це послаблюється, а навіть не раз заникає. Тому говорити тепер про містерію родини значить часто — ударитись об скелю незрозуміння, а то й байдужости. А втім, навіть у родинах, до яких хвилі розкладу не докотилися, почуття містерії родини заглушується, бо та обставина, що в родинному житті постійно стикаємося, клопочемося, стоїмо один одному на заваді, доводить до послаблення внутрішнього контакту з найближчими особами. Тільки почуття безпосередньої присутности особи, яка каже Марсель, „оновлює нас внутрішньо", стає для нас ревеляційним, бо чинить наше життя повнішим, ніж було воно досі. Ми відчуваємо це й тоді, коли дана особа знаходиться далеко від нас або взагалі відсутня. Потрібні не раз виняткові обставини, напр. хвороба чи якісь моральні страждання, щоб людина могла перебороти в собі почуття буденности та відчужености в родинному колі.

Почуття містерії родини живе в щільному пов'язанні з вірністю й надією. Аналіза причин занепаду родинного життя виявляє, що занепад цей іде в парі з заником почуття творчої вірности та властивого розуміння призначення людини.

З містерією родини в'яжеться містерія роду і культ предків. Наші довговічні народні обряди свідчать про живучість містерії роду. У свят-вечірніх обрядах, поминках предків на цвинтарях тощо відчуваються глибинні зв'язки родини, роду і народу. Важко нам з чужини судити, чи і як глибоко т. зв. Жовтнева революція переорала психіку українського народу і які зміни в відчутті містерії родини й роду викликало силоміць насаджуване матеріялістичне світорозуміння. У культі предків знаходить вислів потужна віра, що ми творимо з нашими предками велику духову спільноту і відчуваємо ту спільноту як реальну, а не уявлену тільки, бо вона пов'язана вузлами духової любови. Людині, що орудує матеріялістичними категоріями, духова спільнота видається нереальною, ілюзорною, але для духового зору вона є чимсь реальним. Духовий зір розриває замкнене коло земного життя і не залишається на поверхні життя. Він має віще прозирання в глибінь. Із цих глибин виник культ предків. Хто від нього відмовляється, той, на думку Марселя, зраджує тих, що жили, трактуючи їх як таких, яких уже нема. Але сказати, що їх нема, — „це значить не тільки заперечити їх, але й заперечити самого себе, і то заперечити в абсолютному значенні".[15])

З культом предків пов'язується культ хатнього вогнища, в давнину — культ богів хатнього вогнища.

15) *G. Marcel*: Etre et Avolr, 140-141.

У світлі містерії розглядає Марсель і гостинність, людську глибінь якої засвідчує і грецька старовина, і споконвічний побут українського народу. „Шануй богів, шануй батька-матір, шануй гостя" — така була священна заповідь античного грека, що ставив гостинність нарівні з пошаною до богів і пошаною до батька-матері. Він уважав за гостя кожного, хто ввійшов до його хати: не тільки сусіда чи земляка, але й чужинця, що шукав притулку чи захисту. Така гостинність була відома здавен-давна і серед українського народу. Трактування чужої людини, що завітала до нашої хати, як гостя, як посланця Божого, якому належиться опіка й охорона, може проявлятися при умові шанобливости до людської особи як до особи священної. З тривогою спостерігаємо, як ідея священної й незайманої особи сьогодні витісняється з нашого життя. Сьогодні ціну має продуцент матеріяльних вартостей.

Містерії і проблеми

Гадаємо, що можемо обмежитися містеріями, які ми розглянули, бо основні лінії світогляду Марселя постають перед нами досить виразно.

Але ми можемо зараз таки зустрітися з закидом, що Марсель дає перевагу ірраціональним моментам над раціональними і тим самим замикає дорогу до наукових дослідів і наукової проблематики. Закид такий треба визнати за безпідставний. Марсель відкидає його, запитуючи: „Як міг би філософ допустити на початку своїх дослідів, щоб на його шляху був уміщений напис: „Вступ заборонений"? [16]) Річ у тому, що Марсель відмежовує царину містерій і царину наукової проблематики, залишаючи повне право за наукою досліджувати, ставити питання і розв'язувати їх усіма раціональними засобами. Інакше трактує смерть філософ, а інакше біолог, лікар, статистик чи соціолог. Біолог простежує процес старіння, що закінчується смертю, лікар установлює причину смерти, але й бореться зі смертю засобами науки, статистик досліджує відсотки смертности та їх вагання, при чому дивиться на смерть як на чинник, що реґулює приріст населення. Соціолог досліджує, напр., самогубство як соціопсихічне явище. Завдяки застосуванню наукових засобів стало можливим відсунути момент смерти в багатьох випадках. Науці завдячує людство зріст довговічности. Але для біолога, лікаря чи соціолога не існує питання: який сенс має смерть?

---

16)—18) *G. Marcel*: Le Myst. de l'Etre, v. 2, pp. 23, 122-5, 166, 186.

Подібно стоїть справа з проблемами гостинности, родини, вірности, надії тощо. Учений досліджує відмінні прояви гостинности в різних народів, старається з'ясувати соціопсихологічні й економічні причини її зросту чи занепаду; досліджує форми родинного життя, взаємовідносини батьків і дітей, впливи традиції й середовища на психіку дитини, виховання дітей у родині й поза родиною, вплив сирітства на душу дитини, вплив розводів на формування її психіки тощо. Психолог аналізує, напр., переживання вірности, надії чи ілюзії. Але їх значущість психологічна суттєво різниться від значущости онтологічної, яку розкриває філософ.

У розв'язуванні проблем заанґажовуються тільки інтелектуальні сили, натомість у містерії заанґажована людина всією своєю істотою. Тоді, коли предмети проблем знаходяться перед нами, містерії ж є в нас і обіймають нас. Вони становлять внутрішню дійсність, у якій — як каже Марсель — людина занурена. Як колись Арістотель протиставив явищам „фізичним" (у ширшому значенні, яке надавали цьому виразові старовинні філософи), тобто природним явищам, доступним для наукового дослідження, явища, що виходять поза їх межі, які тому й названо „метафізичними", так Марсель протиставить тому, що входить в сферу наукових проблем, те, що виходить поза них: це сфера містерій, які він і називає метапроблематичними.

Визнання містерії буття не замикає шляху до наукових пошуків, але воно обстоює право людини визнавати внутрішній досвід, у якому розкривається глибинне єство речей.

Філософія містерії оперує такими категоріями, як значущість і сенс буття нашого і таких його проявів, як надія, любов, вірність тощо, — категоріями, які з духового обрію сьогочасної людини зникають. Ці речі невагомі, вагу яких, одначе, знала колись людина, що жила внутрішнім життям. А „головне є дуже часто невагоме", — каже А. де Сент-Екзюпері. Невагомих речей не схоплюємо міркуваннями. Розмірковувати над ними можемо щойно тоді, коли вони є вже нам дані у внутрішньому досвіді, в інтуїції, в „метафізичному світлі", що є в основі всякого розуміння.[17])

Марсель не вагається ввести в сферу філософічного досвіду почуття подиву, значення якого для філософічного мислення оцінив уже Платон. Метафізична значущість подиву знаходиться сьогодні поза межами зацікавлення філософів. А тим часом якраз із джерел подиву береться наш найглибший досвід.

---

17) Ibid.

Постулят шанобливости до всього сущого

Справжня духова атмосфера встановлюється там, де є живуче почуття шанобливости до всього сущого, коли в житті людському відчувається наявність чогось священного. Ця атмосфера заникає в сьогочасному світі. Заникає, як каже Марсель, „сакральна свідомість", з якої віками черпала свою силу філософічна думка, не кажучи вже про релігійне життя. Перестає вона променіти в родинному житті, до якого підходимо тільки як до біологічного процесу, позбавляючи його духового сенсу.

Без почуття адорації мова серця втрачає свою глибінь. В адорації серце розкривається для прийняття божественного. З цього почуття випливає почуття вдячности для праджерела буття, з яким поет, озираючись на свою пройдену життєву дорогу, благословляє життя:

І нині, життєву кінчаючи дорогу,
Благословляю я з подякою щораз
Лісів глибокий шум і мовчазну вологу,
Росинку, що тремтить на гіллі, мов алмаз,
Поранку сизого розумну тишу строгу,
Між віттям сплетеним звіриний древній лаз, —
І серце б'ється знов, неначе у дитини,
Як вальдшнеп із кущa, мов блискавиця зрине!

(М. Рильський: Мандрівка в молодість)

Не тільки поет, але й філософ-мудрець знає ту мову серця. Це мова, якою промовляють надчасові виміри буття. Живемо в моменті історії, коли йдеться про те, щоб, як каже наш мислитель, віднайти сенс вічного і сміливо протиставитися всім тим, хто трактує людське життя як функцію, яку йому надає біг історії.[18])

Сьогодні все ще шукаємо точного визначення єства людини. Здавна визначали людину — то як суспільну істоту, то як розумну істоту. Але суспільний характер має не тільки життя людини. Так само інтелект проявляється і в людей, і в тварин. В нашому сторіччі Макс Шелер — мабуть, під впливом платонівської ідеї Ероса — розвинув погляд, що людина являє собою щось „посереднє", „межу", „перехід" у струмені життя, бо вона вічно сягає „понад себе саму". У цьому розумінні людина є „інтенцією і жестом самої трансценден-

---

18) Ibid.

ції". Тому мислитель визначає людину як „єство, що молиться й шукає Бога".[19])

У тому ж сенсі висловлюється й Гайдеґґер. „Єство людини — каже він — полягає в тому, що вона є щось більше, ніж сама людина, оскільки людину визначають як розумну істоту... Відвертість для присутности Бога — це властивість буття людини".[20])

Одначе в сьогочасному світі спостерігається щось протилежне, а саме: в широких розмірах явище відвернення від Бога і паралельне явище втечі від духових глибин, а в зв'язку з цим якесь очерствіння серця та загублення дороги від людини до людини. Марсель свідомий цієї трагічної ситуації, і саме тому старається розбудити зрозуміння незайманости людського життя й почуття поваги до нього, а водночас і поваги до всього сущого, як передумови поглиблення життя. Він веде нас на шлях, який, власне кажучи, вказувала мудрість усіх віків.

---

19) *M. Scheler*: Zur Idee des Menschen — Ges. Werke, B. 3, S. 186. Francke-Verlag, Bern 1955.

20) *M. Heidegger*: Lettre sur l'Humanisme, p. 106. Paris 1964. Ed. Aubier (німецький оригінал і французький переклад).

Северин Борачок. Женці. Олія.

Аріядна Шум

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І НЕСКОРЕНІ

(Різні інтерпретації Кобзаря в образотворчім мистецтві, шевченкознавстві і поезії)

Коли Москва зрозуміла неможливість боротьби з Шевченком, а зрозуміла вона це пізно, аж при розвалі царської імперії, почала тоді нову тактику: фальшувати Шевченкові ідеї у боротьбі з ним самим. Зворотним пунктом можна вважати тут статтю Леніна п. з. „До питання про національну політику", опубліковану в ленінській „Правді". Ленін там пише:

> „Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору аґітації проти уряду, що кращої аґітації і уявити собі не можна... Після цього заходу мільйони і мільйони „обивателів" стали перетворюватися в свідомих громадян і переконуватися в правильності того вислову, що Росія є „тюрма народів".
> (Цитата за М. П. Комишанченком, стаття „Шляхи визнання світової величі Кобзаря", „Світова велич Кобзаря", Том 1, Київ 1964, стор. 38).

На наше щастя, московська імперія в червоній формі не використала поучення, даного Леніном. Офіційне визнання Шевченка, прославлення його імени на офіційній естраді і поширювання так Шевченкових творів як шевченкознавчих, яке ведеться під суворою цензурою і за одиноким великодержавним, „всеросійським" ключем, що потягає за собою фальшування і ненаукове коментування творів, перекривлене ідейне обличчя пророка в мистецьких творах з шевченківською тематикою; в скульптурі, малярстві, театрі і в белетристиці йде в парі із продовженим від царату, але посиленим новими державними засобами переслідуванням Шевченка і його ідей. І так створилися дві цілком протилежні лінії культу Шевченка і шевченкознавства: офіційна і заборонена, які йдуть паралельно із офіційною і забороненою українською культурою, Церквою, наукою чи історіософією. Так постали два образи Шевченка: Шевченко московських запроданців і Шевченко нескорених. І ці два образи різні.

Культ Шевченка є офіційно дозволений. Шевченкові ставлять пам'ятники, в малярстві і ґрафіці є дозволені, а то й побажані шев-

ченківські теми. Але які? Пригляньмося до більшости ґрафік із життя Шевченка: це „Шевченко і Брюлов", чи навіть неправдоподібне в життєвім моменті „Шевченко і Чернишевський", в найкращім разі „Арешт Шевченка" чи „Шевченко на засланні". Пригляньмось до ілюстрованих „Кобзарів". Почавши від тридцятих років, від ґрафічних інтерпретацій Їжакевича, Касіяна і Дерегуса, ми вже не маємо лицарських, козацьких гайдамаків Сластьони: в ілюстраціях до „Гайдамаків" видно страшну, дику „чернь". В сценах з народнього побуту є підкреслена матеріяльна біда, Катерина мусить бути обдерта, а село далеке від охайности, яка ще помітна на обкладинці Падалки з 1929 року. Певну зміну принесло видання „Кобзаря" з 1968 року, в якому маємо нечувану досі інтерпретацію „Кавказу" Куткіним. Інші ґрафіки в цьому виданні інших мистців більш звичні тематично і трактовані соцреалістично. Революційним під оглядом форми можна назвати „Кобзар" з 1967 р. з ґрафічним оформленням С. Караффи-Корбут, яке відбігло від соц-реалістичного штампу не лишень формальним трактуванням ілюстрацій, але й дало козацьку гордість у обличчях Залізняка, Гамалії, Степана (невольника) чи навіть у байстрюка Микити, і охайну, а то й багату одіж козацьких старшин. Та дивним дивом, в книзі „Мистецтво оформлення „Кобзаря", приготованій О. Овдієнком, хоч ілюстрації Караффи-Корбут репродуковані, але у вступнім слові ні словечком не згадані, натомість широко обговорене і прославлене є московське видання „Кобзаря" з 1964 р. Та мовчанка про високомистецькі ґрафіки свідчить про обережність редактора книги і про дійсність...

Але дійсність найвиразніше себе показала в ювілейнім 1964 році у Києві, на секції декоративно-монументального мистецтва Спілки Художників України. Уривок запису „Обговорення" справи про шевченківський вітраж у Київському університеті ім. Шевченка, якому головував „заслужений діяч мистецтва" В. Шаталін, говорить наявно про продовження переслідування шевченкових ідей, про Росію — „тюрму народів", бачену навіть Леніним. Обговорення провадить москаль. На „обговоренні" виправдується вандалізм і святотатство, нищення мистецького твору, на якому зображений Шевченко. Закид: „за ґратами", формалістичне трактування. Запис подає скорочений виступ одної із „обвинувачених", що виконали вітраж:

> (Л. Семикіна) „Інформує про роботу художників над образом Шевченка... Доводилось працювати день і ніч, навіть ночувати на риштуванні. Вкладали всю душу. Хотілося показати велич, незламаність і революційне бунтарство Шевченка. Його синівський зв'язок із матір'ю-Україною, яку він обороняв. Хотілося вирішити його образ сучасними засобами. Варварське знищення вітражу,

який навіть не захотіли показати громадськості і студентам, брутально вигнавши з університету комісію в складі художників і письменників, — викликає глибоке обурення. Вимагаємо осудження цього вандалізму і покарання тих, хто його допустив".

Художник Синиця підтримав Семикіну підчас її виступу. Голова, Шаталін, називає його п'яним і наказує його випровадити зі залі. Далі „судді" над „Шевченком за ґратами" продовжують його „характеризувати" як „ганьбу, а не мистецтво" (М. Чепіх), „страшная клетка" (Вайдеков), „Шевченко в решетке" (Черніков), „не чувствуется, что ето делали советские художники в 60-е годи" (Ворона), „Звідкіля ви взяли оці слова... „малих рабів німих"? В українському братстві за панської Польщі, якщо б ви таке зробили, то воно б звучало". (Дзюбан). Запис уривається зараз же після репліки П. Говді:

„Сама форма псалму дуже складна. Використовуючи форму релігійного псалму, Шевченко вкладав у нього революційний зміст. Дзюбан трохи плутано, але правильно сказав, що Шевченка використовують „там". Ми не повинні того забувати. Не хочеться підозрівати, але в тому, що художники хотіли так швидко зробити, — щось є. Якби вони підійшли по суті, вони б показали, що мрія Шевченка здійснилася". — Із запису „Обговорення" справи про Шевченківський вітраж у Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка, *„Український Вісник"*, захалявний журнал з України, випуск IV, січень, 1971, „Українська Видавнича Спілка", Лондон, 1971. Стор. 8—9.

Отже в цьому справа! Не можна цитувати тих творів Шевченка, в яких є хоч би пригадка можливости, що далі є неправда, далі є неволя, далі злочинці при владі! Не можна нагадувати, що люди — далі раби, малі, німі, і що Шевченкове СЛОВО стоїть на їх сторожі. Знищивши вітраж з подобою Шевченка, обіймаючого і хоронячого МАТІР-УКРАЇНУ знищити бажали „старші брати" Шевченкове „Подражаніє II псалму":

Мій Боже милий, як то мало
Святих людей на світі стало.
Один на другого кують
Кайдани в серці. А словами,
Медоточивими устами
Цілуються і часу ждуть,
Чи швидко брата в домовині
З гостей на цвинтар понесуть?

А Ти, о Господи єдиний,
Скуєш лукавії уста,
Язик отой велеречивий,
Мовлявший: „Ми не суєта!
І возвеличимо на диво
І розум наш і наш язик...
Та й де той пан, що нам закаже
І думать так і говорить?"
„Воскресну я! — той пан вам скаже, —
Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово. І пониче, ,
Неначе стоптана трава,
І думка ваша, і слова".
Неначе срібло куте, бите
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, — словеса
Твої, о Господи, такії.
Розкинь же їх, Твої святиє,
По всій землі. І чудесам
Твоїм увірують на світі
Твої малі убогі діти!

Довкола голови Шевченка та вітражі „Пролог", немов ореол, стояли тільки ці слова: „Возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло їх поставлю слово!" Дуже ці слова небезпечні для влади окупантів, як і небезпечна піднесена з книжкою в руці Шевченкова рука і його повне болю обличчя.

Цей вітраж виконало четверо мистців: Панас Заливаха, Алла Горська, Людмила Семикіна і Галина Севрук. Другий твір, вандальськи знищений, що також находився в Київськім державнім університеті, це — „Пророк" Заливахи, його третій варіянт, виконаний у формі мозаїки в співавторстві з Аллою Горською. Постать пророка така як і на першому, графічному варіянті, репродукованому в журналах „Вітчизна", „Жовтень" і в газеті „Молода гвардія". Та в образ-мозаїку впроваджено нові елементи: кольори з домінуючими гарячими оранжами, улюбленими Горською, драматизоване сонце і відсутність спокійного, селянського пейсажу, сонце, — як ореол, а Шев-

ченкові слова із віршу: „О, люде, люде небораки" помежи променями сонця, як стрілами немов сиплються із Шевченкових згорнутих в кулаки рук, як знамена Божих кар:

. . . . . .
Чи буде суд! Чи буде кара!
Царям, царятам на землі?
Чи буде правда меж людьми?
Повинна буть, бо сонце стане
І осквернену землю спалить.

Чому ж так злякалася Москва цих Шевченкових слів і того сонця, що вже починає палити своїм справедливим промінням „осквернену землю"? Та ж казав на обговоренні П. Говдя, що „мрія Шевченка здійснилася". Вже нема ні царів, ні царят, всі вистріляні. Чи може ні? Чи ще „висяться царі", ще „псарі з псарятами царять" і бояться, що упаде той козак, що „розтрощить" трон, порве порфиру, роздавить вашого кумира, людськії шашелі?.."

Як підозріння, страх за владу і ненависть до всього українського получене із крайнім примітивізмом москвинів, доказує такий хочби деталь із обвинувачень, фабрикованих Заливасі, що львівська „наукова" експертиза зарахувала знайдений у нього при обшуках вірш Шевченка „Доля", як вірш „антирадянський, націоналістичний, невідомого автора". Про це пише Опанас Заливаха у своїй заяві до Голови Верховного Суду УРСР, перебуваючи в Явас, 5 квітня 1967 р. (*„Лихо з розуму"*, збірник матеріялів, уклав Вячеслав Чорновіл, третє доповнене видання, „Перша Українська друкарня" у Франції, Париж, 1968, стор. 302).

Це найвиразніші показники мистецької свободи інтерпретації, а навіть підбору Шевченкових слів. А як наукове шевченкознавство? Чи воно може поступати нормальним кроком вперед? Для цього варто приглянутись до найповажніших шевченкознавчих студій, особливо в „Збірниках праць наукових шевченківських конференцій". (Видавництво: АН УРСР, Інститут Літератури ім. Т. Г. Шевченка, Київ).

Почавши від перших збірників, видаваних ще за Сталіна, аж до останнього „Збірника праць дев'ятнадцятої шевченківської конференції" з 1972 р. типовим є для цих збірників, що в них є дуже мало справді наукових праць, а праці, в яких би аналізувалася форма Шевченкової поезії є дійсною рідкістю. Найбільше в них статтей ідеологічних, з відомим насвітленням. Для ілюстрації можна навести зміст останнього „Збірника" з 1972 р., в якому переважають такі

„шевченкознавчі праці": Є. Кирилюк—„Ленін і розвиток радянського шевченкознавства", В. Сербей—„Ленінська концепція революційної ситуації в Росії кінця 50-тих — початку 60-тих років XIX ст. в шевченкознавчих дослідженнях", В. Шубравський — „Марксистська дожовтнева критика про народність Шевченка" і т. п.

Поминувши передові статті, які вже своїми заголовками упевнюють читача в їх ідеологічному змісті, приглянемось до інших статтей, які назовні виглядають як об'єктивні порівняльні студії. Ось стаття Шидокулова про „Традиції і новаторство... Шевченка і Каноата". Стор. 217—223.

Хто такий — М. Каноат? Це таджицький письменник. Шидокулов пише про нього:

> Каонат полюбив Україну, її людей, творчість Шевченка. І поема „Дніпровські хвилі" ...була новаторським кроком... поетичною відповіддю великому українському поетові, його поемі „Катерина".

Дальших кілька сторінок статті вже не говорять нічого про твори, подані в заголовку, а займаються іншим таджицьким письменником і його творчістю. Це „устод" - учитель Каноата, Абулькасим Лахуті. Цей останній мав покласти початок українсько-таджицьким літературним зв'язкам, „першим з таджицьких радянських поетів відгукнувся на „Заповіт" Шевченка — твердить автор статті. Щоби доказати, як відгукнувся цей поет, Шидокулов наводить цитати з поезій Лахуті в російськім перекладі. Ось один з уривків:

„Дал Украине свободу
меч ленинизма стальной,
Будет и старый Иран мой
Большой советской страной".

Цього уривка досить, щоби зрозуміти „ідеологічне спрямування" поезії цього таджика, його відношення до Шевченкового „Заповіту", його мистецький рівень. Далі розглядається в статті проблема Ірану і його „поневолення", перекладів Шевченка на перську мову, і визволення України з-під фашистського поневолення, яке оспівав Лахуті. А де „новаторство" і „традиції" Шевченка і Каноата, за якими шукає читач, повіривши заголовкові? Каноат згадує Шевченкову „Катерину", коли сам сидить над берегом Дніпра. Він бачить матір і дитину, які купаються. Красуня у воді називається Катерина, чи точніше „Катюша". Це Шевченкова традиція! Але є і „новаторство", бо:

И вдруг я вижу
Малыша
Мужчина на руки берет,
Кричит: „Катюша!"

И спеша,
К нему красавица плывет.
Вона выходит из воды
Весёлой грации полна,
И легкие ее следы
Целует пенная волна...
Смеется солнце и река,
Смеются сын, отец и мать.
Казалось, счастье берега
Своей реки спешить взломать!..

Далі Шидокулов коментує: „Думаючи на березі Дніпра про Україну, Шевченка, таджицький поет не міг не помітити нову Катерину... Таким чином, на тлі зображення невеличкого епізоду... М. Каноат поновив у пам'яті таджицького читача трагічну долю українського народу у дореволюційний час, у шевченківському дусі (!!!) розповів про вільне, щасливе життя внуків Катерини".

Прикро, що стаття науково така слаба, знайшла місце в науковім збірнику, але, очевидно, з відомої причини: в ній показується, що „Шевченкова мрія сповнилась", отже те, чого вимагали від наших переслідуваних мистців у Києві і чого вони не показали, і за що вже найталановитші з них — як Горська, віддали життя. Типово „вірнопідданча" і ненаукова стаття Шидокулова добре ілюструє рівень останнього Збірника, який в порівнянні з попередніми, в яких було хоч по одній добрій статті, сильно впав.

До форми творчости Шевченка, треба зазначити, береться дуже мало дослідників. Слово „форма" вже відразу нагадує заборонене слово „формалізм", а Шевченка можна там розглядати тільки як поета „народнього", який має зв'язок з народньо-пісенною творчістю, так, як його оцінили критики половини 19 століття, з Добролюбовим на чолі, не згадуючи наскоків Бєлінського. Останній Збірник з 1972 р., є показником, що терор посилився, що тіснішою стала цензура наукових праць, що уважніше добираються доповіді і допускаються тільки такі, які йдуть „по партійній лінії".

Багатомовним у цьому відношенні є недопущення до наукового збірника, а поява в підпільнім „Самвидаві" цілком аполітичної, а то й з певними офіційними напрямними написаної статті Вячеслава Чорновола, „Слово про Кобзаря (Тарас Шевченко в оцінці Грінченка"*). Можливо, що найбільшим „гріхом" Чорновола в цій статті

*) Широке море України. Документи Самвидаву України, „Смолоскип", Париж..Балтимор, 1972, стор. 103—122.

є його стремління до наукової об'єктивности, стремління об'єктивно розцінити літературні та наукові явища. Чорновіл критикує необ'єктивність совєтської цензури, в часах сталінізму і після нього. Він пише так:

„Того, хто вивчав би українську літературу тільки за періодиками і монографіями, що виходили в УРСР у тридцяті-п'ятдесяті роки, здивувала б напевно, своєрідна ситуація в дожовтневій українській літературі. Тогочасні письменники буцім то менше всього турбувалися про вироблення літературно-мистецьких цінностей, а, розмежувавшися на два табори, перебували в стані перманентної ворожнечі. По один бік барикад стояли революційно-демократичні чи просто демократичні письменники, які нібито чи не найголовнішим своїм завданням вважали необхідність підкреслювати свої симпатії до „великого російського народу" (який, як вказував В. Ленін, волею царизму був змушений виконувати ганебну ролю колонізатора і визискувача неросійських народів), вчитися писати у російських письменників, а також „гнівно таврувати", „нещадно висмівати" і „непримиренно поборювати" другий табір, — реакційний, буржуазно-націоналістичний (або ж модерністичний).

...Навіть ті письменники, чиї твори вийшли останнім часом, „реабілітовані" хіба частинно...

Така „напівреабілітація" випала на долю Бориса Грінченка, відомого українського письменника, вченого і громадського діяча".

Чорновіл розглядає цілком об'єктивно профіль Грінченка як письменника і громадського діяча, і з болем стверджує, що Грінченкові обов'язково причеплюють в останніх часах якусь „роздвоєність". Чорновіл підкреслює пієтизм Грінченка до постаті Шевченка, наводить його літературні твори з шевченківською тематикою, але найдокладніше зупиняється над публіцистичним твором Грінченка: „Листи з України Наддніпрянської". З цього твору Чорновіл наводить цитату, наперед її коментуючи:

„Шевченко, на думку Грінченка, був першим справді національним письменником, що заявив на повен голос про існування української нації та про її потреби. — „Шевченко своєю національною свідомістю єсть геній, а своєю незмінною вагою, значінням у справі національного відродження свого рідного краю єсть з'явищем феноменальним, єдиним може на світі".

Далі Чорновіл знову коментує:

"Сумні обставини літературного життя за культу особи призвели до замовчування окремих творів Шевченка, які просто-напросто

не включалися у видання, („Розрита могила", „Якби то ти Богдане п'яний... та ін.) або до такого трактування, яке вражало своїм примітивізмом і відвертим фальшуванням".

В дальшому обговоренні теперішніх видань „Кобзаря", Чорновіл критикує невідповідальність подаваних коментарів і, боронячи наукових позицій, наводить цитати академіка Олександра Білецького.

Обговорюючи Грінченкову брошуру „Шевченків „Кобзар" на селі", Чорновіл звертає увагу на неслушну критику цієї праці Васильченком, який закидав Грінченкові погляд, що Шевченко писав ряд своїх творів, „орієнтуючись не на широкий загал народу, а на інтеліґентного читача", боронячи позиції, що Грінченко в основі вважав Шевченка „народнім" поетом. Чорновіл вияснює: „Він тільки протестував проти применшення ролі Шевченка, зведення його поезії до стилізації під народню пісню, тоді, як „Кобзаря" слід ставити не в гурт безіменних народніх співців, а в товариство інших світових поетів". Що в підсовєтських умовах неможливо є підкреслювати Шевченкову глибоку віру в Бога, Шевченкову апотеозу гетьманату, чи його рішучий виступ проти об'єднання з Москвою — це ще зрозуміло. Але що не можна цілком таки об'єктивно наводити думки про Шевченка людини, яка писала в часах, коли ще й мови не було про націоналізм у сучасному розумінні, — це вже цілком не зрозуміло. Можливо, що Грінченкові погляди стають нецензурними через те, що він визнає актуальність слів Шевченка і в сучасності. Чорновіл наводить його коментар:

„Шевченкове слово й досі вириває з грудей крик обурення проти гнобительства дужих і злих, і досі стискає серце пекучим жалем над мукою знедолених і зневолених, пориває й досі до боротьби за світ і волю".

Приглядаючись до поетичних творів, які мають шевченківську тематику, або носять на собі виразну печать Шевченка, можна помітити не дві, а три концепції. В одних віршах, так як в наведених при обговоренні статті Шидокулова, є все вже розв'язано, ясно, мрія Шевченка — сповнилась, отже майже увесь „Кобзар" стратив свою актуальність, є тільки свідком минулої епохи. В другій інтерпретації — Шевченко вмер, або спить, але ще до нього навіть мертвого, чи сплячого приходять поети на розмову. Третя інтерпретація — це концепція, поставлена самим поетом в „Заповіті", що він не може вмерти, не може спати, що він так довго не покине „і ланів і гір" і не полине до „самого Бога молитися", доки не „понесе з України у синєє море кров ворожу".

Очевидно, в офіційних совєтських збірниках, при обговорюванні впливу Шевченка на сучасну радянську поезію, цитується ті твори, в яких помітна перша із вичислених інтерпретацій. В книзі Євгена Шаблійовського „Народ і слово Шевченка", АН УРСР, Київ, 1961 р., багато цитують Павла Тичину, в тім один уривок, який коментується як „увага до вітчизняної клясики":

Нам треба голосу Тараса.
поети, глибше тон!
Бо глибша стала в нас житечність.
Ширша й багатша путь... (стор. 527)

Ще більш виразними, а формою цілком соц-реалістичними, є цитовані слова Івана Гончаренка:

Увесь народ уславлює піснями
велику землю сонячну, без меж.
І ти ідеш, співаючи, із нами
до щастя всенародного ідеш. (Стор. 529).

В тон Гончаренкові звучить і уривок там же цитованого віршу Рильського:

...В сім'ї великій,
У цвіту садів прекрасних
Буде жити він повіки,
Як безсмертний наш сучасник. (Стор. 533).

Великою кількістю цитат з поезії Максима Рильського користується Іван Пільгук у книзі „Т. Г. Шевченко — основоположник нової української літератури". (Державне учбово-педагогічне видавництво, „Радянська Школа", Київ, 1963). Всі вони йдуть по офіційній лінії розуміння Шевченка: „мрії його сповнились":

напр.: Нові пісні новим потоком
На тій хвилюються землі,
Де ручаєм лились широким
Скарги, печалі та жалі...
Шевченку! Відгук дум своїх
Чи чуєш ти у нашім співі... (Стор. 451).

або: Благословен той день і час,
коли прослалась килимами
Земля, яку сходив Тарас
Малими босими ногами, (Стор. 454).

. . . . . .

чи з вірша, написаного на особливу оказію: „На відкриття музею Шевченка":

Минулого розбивши тьму,
Стоїть Кобзар перед очима;
і т. д. і т. д. (Стор. 456)

В цих, і подібних збірниках цитується окрім Тичини й Рильського вірші з подібно трактованою шевченківською темою Павличка, Малишка, Бажана, Сосюри та інших поетів, які могли бути великими, але, впавши національно, впали морально і впали як поети. Та є ще наші сучасники, які вже на дорогу Тичин і Рильських вступили, а деякі з них вже тією дорогою йдуть .Вони баяться бачити Шевченка, який ще не може лягти „на вічний спочинок", якого слова ще живі і „шугають над Дніпром". Не хочуть теж казати тої гидкої офіційної брехні, на яку здобулися старші поети, що зрадили Шевченкові ідеї і себе зрадили.

До таких поетів належить на жаль один із шестидесятників, Віталій Коротич, який заповідався як поет, що йде тим шляхом, що Симоненко, бо обстоював справедливість у світі, та показався вірнопідданим свому режимові і партії, ствердивши, що справедливість існує тільки в Совєтському Союзі. Він воліє бачити Шевченка мертвим. Поезію „Триптих" (Віталій Коротич, *Течія.* Поезії. „Радянський Письменник". Київ, 1965, стор. 46—52), він починає словами:

Я — Шевченко.
Я вмер.
Я лежу на порозі майстерні,
І у мене в очах
Застигають блакитні вогні.
Я замовкнув сьогодні навік. —

Правда, є в Коротича деякі відгуки совісти, бо хоч він каже:

Я давно уже сплю на високій Чернечій горі,

закінчує:

Я, крізь час проростаючи,
Вам „Кобзаря" читаю.
Я — не з бронзи.
Я — з плоті.
Я — вічний шматок землі.

Те, що Коротич бачив Шевченка „в плоті", а не в духу, і в статичному „шматку землі", а не в динамічнім літанні Духа над Дні-

пром, робить його вірш політично цензурним. Вже не так є з віршем Ліни Костенко „Кобзареві", (Ліна Костенко, *Поезії*. Упорядкував Осип Зінкевич, „Смолоскип", Париж, 1969, стор. 109—112), який хоч був офіційно друкований, але його авторка є в неласці, переслідувана можливо більше через свою поставу супроти переслідувань інакшемислячих, як через саму поетичну мову. Ліна Костенко не перечить тому, що поет спить, але також вважає, що його треба „тривожити". А тривожити треба тому, що без поради великого Законодавця, і Сторожа українських сумлінь, не можна знайти відповідей на актуальні питання. Вона каже:

Кобзарю!
Знов
до тебе я приходжу,
бо ти для мене совість і закон.
Прости, що я дрібницями тривожу
твій вічний і глибокий сон.

І хоч цей вірш виглядає назовні, що він спрямований проти формалізму і модернізму в мистецтві, він в основному підтримує слова і дії сьогоднішніх „нескорених", словами, які вона вкладає в уста самого Кобзаря:

— А ви гартуйте ваші голоси!
Не пустослів'ям, пишним та барвистим,
не скаргами,
не белькотом надій,
не криком,
не переспівом на місці,
а заспівом в дорозі нелегкій.

Дійсно, Шевченко далі став „заспівом в дорозі нелегкій" новим святим мученикам в Україні.

Чорновіл, друкуючи своє „Лихо з розуму", дав на титульній сторінці Шевченкові слова з посланія „І мертвим, і живим...":

Отак і ви прочитайте,
щоб не сонним снились
Всі неправди...
. . . . . .
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали!

Тоді щойно для леґалізації свої тези про самовизначення українського народу, цитує слова самого совєтського „бога" — Леніна.

Для „нескорених" Шевченко не тільки є живий і аж надто актуальний у всіх його словах, вони його бачать із собою і відчувають його присутність, коли так як він „караються, мучаться, але не каються". Михайло Осадчий цілком свідомо, переживаючи долю Тараса Шевченка, прагне продовжити Шевченкову боротьбу, називаючи свого сина, що народився в трагічних умовах, Тарасом:

Чи я один? Йшли міліони нас
На Кос Арал, на Соловецькі стіни...
. . . . . .
Та як ділився я долею Тараса...,
Лишив життю Тарасову кровину...
Всі Соловки, централки, всі Яваси,
В його думках згадаються, Вкраїно.

(Михайло Осадчий, „Тюремні вірші", наведені в книзі Чорновола „Лихо з розуму", стор. 232 і 238, також стор. 19).
В дуже контемпляційнім вірші „Біля пам'ятника Шевченкові у Каневі" Осадчий зглиблює інтимність своєї сповіді перед Шевченком, яка відбувається у „храмі доби":

Відкрились Церські Врата — і я йду
По килиму, утканому любов'ю
На косівських верстатах саморобних.
І серце стукає: величчя стрічі,
Тієї стрічі, про яку я марив
Безсонні ночі, невгамовні днини...
. . . . . .
Для мрія є про те, щоб
Успадкувати в жилах традиційно,
Як внутрішню свободу й порух духу
Мого народу. („Лихо з розуму", стор. 254—256).

Отже — Шевченко стоїть на сторожі порухів духу народу. Таким духовим сторожем України бачить Шевченка не лишень Михайло Осадчий, але і Василь Стус. Він, боліючи над знищенням України і її збройних сил — січового козацтва, у вірші „Сто років, як сконала. Січ..." передбачує воскресіння Волі України якраз через духовий вплив Шевченка:

Тарасові провісні птиці —
слова шугають над Дніпром.

,Василь Стус, *Зимові дерева,* перша збірка поезій, „Література і мистецтво", Брюссель, 1970, стор. 95).

Василь Стус, як поет, не тільки перебрав Шевченкового духа, якого слухає і виконує його закон. Він, всупереч офіційній критиці,

перебрав Шевченкову образну мову, романтичну традицію метафоричної думки, він своїми метафорами оживляє поетичний образ і розширює сказані поняття. Вплив Шевченкової метафоричної думки помітний в поезії Ігоря Калинця і в прозі Валентина Мороза.

Шевченкова система метафоричного мислення мала дуже окреслені образи, які постійно повторювались, дістаючи зміни залежно від змісту, отже від контексту. В Шевченка оживленими ставали в першу чергу позитивні поняття, а образ „матері" був призначений тільки для України. Одначе є контексти, в яких та „Мати-Україна" має звучання трагічне, при тім не цілком позитивне. Це є в словах І-ої Ворони з містерії „Великий Льох". Цей злий демон України пророкує народження близнят від одної матері, з котрих

Один буде, як той Ґонта,
Катів катувати!
Другий буде... оце вже наш!
Катам помагати —

Далі, вдержуючи методу підсилення контрастів, Шевченко каже устами цього самого демона:

О! Сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились,
А навісна мати
Реточеться, що Йванами
Обох буде звати!

В Ігоря Калинця, у його творі „Тренос над ще однією хресною дорогою" (Із збірки „Підсумовуючи мовчання", 1970 р., присвяченої Валентинові Морозові, поміщеному в збірнику *„Український Вісник"*, захалявний журнал з України, випуск IV, січень, 1971, стор. 45), є якби ствердження сповнення Шевченкового пророцтва. Мати-Україна родить не лиш героїв, але і зрадників, що „катам помагають": *(Страсть Друга)*

змахнула Україна
з ока потаємну
сльозинку
Господи
аж світиться
прозорий гурток
плакальниць
але витодувала
ненька

власним шпіком
легіони шпиків

Шевченків філософічний вірш, який є перлиною в світовій літературі з огляду на консеквентно ведені образи, для вияснення абстрактних понять, „Минають дні, минають ночі", має багато думок, печать яких можна помітити на системі думання сучасних поетів. Поняття живої людини, яка за життя є мертвою, бо валяється „гнилою колодою", є представлене і у вірші В. Симоненка „Люди часто живуть після смерті..." (В. Симоненко. Поезії, „Молодь", Київ, 1966, стор. 101). Там поет каже:

Їй-Богу, не страшно вмерти,
А страшно мертвому жить.

З того самого Шевченкового віршу можна прикласти цитату до слів Мороза, („Широке море України". Документи самвидаву з України. Документи VII, Париж, 1972, стор. 201), які стали прапором боротьби нескорених:

„Тяжка це місія. Сидіти за ґратами нікому не легко. Але ж не поважати себе — ще важче".

В Шевченка та сама думка є висловлена поетично:

Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі —
І заснути навік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого, однаково,
Чи жив, чи загинув!

Цей заклик до діяльности, який зрозуміли і Симоненко і Мороз, має продовження в розумінні жертви, яку Шевченко дає своїми „Неофітами", а Мороз своїм письмом „Замість останнього слова". Так, ніщо більше не виховує, як репресії, як мученики! А клич Шевченка, „вставайте, кайдани порвіте..." не може мати іншого продовження, ані відповіді, як Морозове: *будемо битись!*

Богдан Романенчук

ПРОБЛЕМА ПОНЕВОЛЕННЯ Й ОБРАЗ ПРОМЕТЕЯ В ЛЕСІ УКРАЇНКИ

В поетичній творчості Лесі Українки особливе місце займає проблема відношення завойованого й поневоленого народу до завойовника й поневолювача, а також і відношення її самої до всякого поневолення, тиранії й насильства як одного народу над іншим, так і людини над людиною.

Леся Українка жила в часах безоглядного неволення царською Москвою українського народу, якому Москва й мову його рідну заперечувала й забороняла, із страху перед вільним українським словом, і придушувала всякий вияв культурного життя, гостро переслідуючи цензурою будь-які заходи для розвитку українського друкованого слова.

Це поневолення Леся Українка відчувала дуже гостро й болюче і тим своїм почуванням давала вислів у багатьох творах. Одним із перших того рода висловів можна вважати її лист до брата Михайла 1891 р. з Відня, куди вона їздила на лікування, і вперше тоді побувала поза межами України, де бачила й відчувала справжню волю. В листі вона писала братові, що в тій стороні вона почувала себе якось вільніше, але, з другого боку, вона ніколи й ніде не почувала так дотклиро як тяжко носити кайдани і як дуже ярмо намулило їй шию. Далі вона писала, що їй видається, ніби на руках у неї й на шиї видно червоні сліди, що понатирали кайдани та ярмо неволі і всі бачать ті сліди, так що їй соромно за себе перед вільним світом. Рівночасно одначе вона почувала, що серце й думка у неї вільніші ніж у місцевих людей, які, мабуть, не відчували волі так гостро, як вона.

Це дивні почуття і, можливо, що поетка саме там, на чужині, у вільному світі так виразно й гостро усвідомила поневолення рідного краю, бо в віршах, писаних раніше, вона згадувала тільки модні тоді гасла про волю, рівність і братерство („Мій шлях"), а Україну згадувала також загальниками, як „бездольну матір" („Сім струн"), „край сей богоданий", що у неволі в чужих пропадає („Негода"). Політично вона усвідомила поневолення України щолиш тоді, як побувала за границею, тобто за границями неволі і могла порівнювати вільні країни з поневоленою. Можливо, що й деякий

вплив на її почуття мав і Іван Франко, якого вона відвідувала з матір'ю у Львові подорозі до Відня в січні 1891 р., про що могли б свідчити вірші з циклу „Сльози перли", присвячені Франкові, написані вже після повороту з Відня (друковані аж геть пізніше). В першому вірші поетка вже зовсім конкретно і ясно говорить про поневолення рідного краю, хоч у тому часі її твори на ці теми все ще були пройняті сумом, жалем і плачами, бо вона думала, що коли „гарячі материні сльози проймають і тверде каміння", то тугою й плачем можна зворушити земляків і запалити їх до чину, до боротьби за волю, бо

Всі наші сльози тугою палкою
Спадуть на серце, серце запалає...

А коли душі не стане вже сили довше терпіти, то вона повстане і вже їй тоді не буде впину, вона буде боротись і або загине або переможе. Правда, поетка вже й перед тим усвідомлювала, що даремна справа плакати в неволі і сльози лити, бо від них тільки кайдани заржавіють, висловлюючись метафорично, але не спадуть, і сльози не мають вартости там, де й крови мало („Скрізь плач"). Вона теж знала ту незаперечну правду, що хто перед ворогом хилиться, того він, ворог ще більше гнобить і топче. Отже вже в молодості Леся Українка свідома була певних правд і проблему відношення поневоленого народу до поневолювача ставила вже тоді досить виразно й реалістично — не коритися й не хилитися перед ворогом - завойовником, не плакати і не проливати сльози, а боротися, хоч би й до загину, і не лякатися смерти, бо вона не даремна, вона навчить інших як їм треба жити.

Але ще виразніше й одвертіше виявила поетка своє ставлення до конкретного ворога поневолювача українського народу — Москви в листі-зверненні до французьких артистів і письменників з приводу приїзду до Франції московського царя в 1896 р., якого французи захоплено вітали, називаючи великим монархом великої імперії. Вона гостро таврувала ганьбою французьких письменників і мистців за те, що вони, вільні, дзвенять перед чужим монархом-тираном своїми добровільно почепленими ланцюгами-кайданами, бо неволя ще мерзотніша, коли вона добровільна.

З цим листом - зверненням перекликається інший вірш, з того самого року, „Фіят нокс" („Хай буде ніч"), в якому поетка докладніше характеризує „великого монарха" і називає його „земним богом тьми, з волі якого в країні панує тьма і хаос, як перед створінням світу, а то й ще гірше, бо в тому хаосі гинуть живі створіння —

поневолені народи. Проте, не в тому бачить поетка трагедію народу чи народів, що їхні герої-борці гинуть у боротьбі, тільки в тому, що нарід не чує уже їх голосів, не чує брязкоту кайданів, ні непокірних слів, бо „земний бог тьми" заховав їх глибше під землею, щоб нарід нічого про них не знав, ні не чув. Ворог збоявся їх Прометеївського вогню, який у них не згас, і вони хотіли стягнути з неба блискучу іскру волі.

В цьому вірші Леся Українка вперше згадує ім'я Прометея, якого нащадками вона уважає борців за волю, що, подібно до нього, караються в неволі саме за те, що хотіли дати народові своєму вогонь волі й незалежности. Під іншим іменням вона згадує його вже раніше в відомому вірші „Сон", присвяченому О. Судовщиковій (пс. Грицько Григоренко) під назвою прикованого „Титана", а потім знову у вірші „Товаришці на спомин" (1896), під тим же іменням (Титан), але його власним іменням, Прометеєм, вона вперше називає його щолиш у цьому вірші „Фіят нокс", і відтоді це ім'я з'являється в її творах досить часто в сенсі символу вільнолюбних революційних прагнень", як каже П. Филипович", а вірніше — як символ невтомних змагань до волі, як символ духа боротьби за високі ідеали свободи й незалежности. І на цього Прометеївського духа боротьби, виявленого багато разів у змаганнях українського народу за своє існування й визволення, поетка має великі надії, бо вірить у незнищенну живучість українського народу, який, як Прометеєве серце в Шевченковому „Кавказі", постійно відроджується й оживає.

Великої мистецької сили й глибини почувань сповнені образи Прометеєвих нащадків, яких поетка вивела в таких віршах як „Віла посестра", „Одне слово", „Ізольда Білорука", „Ніобея", „Одержима„, „На руїнах" та інші. Вона їх змальовує такими прометеївськими рисами, як нескореність і непримиренність у відношенні до ворога-поневолювача, як витривалість і наполегливість у боротьбі, та як найвищий альтруїзм і саможертвенність для добра свого народу.

Щодо походження Прометеєвого образу в Лесі Українки, то джерелом могли бути різні протитипи в історії й літературі, але найближчими і найбезпосереднішими були, за всіми правдоподібностями, два: оповідання М. Драгоманова „Заздрі боги" і поема Т. Шевченка „Кавказ". Драгоманів розказав античний міт про покарання Прометея Зевесом за викрадення Прометеєм небесного вогню для людей і обговорив деякі літературні опрацюваннння того міту — античного драматурга Есхіла та німецького поета Ґете. Драгоманів приймає Прометея як символ поступу, сміливої думки й відваги (він не боявся богів), незвичайної рішучости, але й доброго серця, а ім'я Зевеса він приймав за символ усього протилежного поступові, всього, що держить людей

у неволі. Павло Филипович зробив висновок, що образ Прометея у Лесі Українки й Драгоманова однаковий, тільки в Лесі Українки він абстрагований символ — засіб для вислову визвольної думки...", але в дійсності образ Прометея в Лесі Українки далеко не вичерпується лише цим джерелом, в ньому багато, як не більше, і від Шевченка, який підходив до античного міту як поет романтик і романтичним способом змалював прикованого до скелі Прометея. Пригадаймо початок цієї поеми:

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі;
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Щодень Божий довбе ребра
Й серце розбиває;
Розбиває, та не вип'є
Живучої крови, —
Воно знову оживає
І сміється знову.
Не вмірає душа наша.
Не мірає воля;
І неситий не виоре
На дні моря поля.

В перших шістьох рядках поет стверджує факт, а далі висловлює свої міркування з приводу того факту. Останні чотири рядки — ліричний висновок поета відносно духа нації, що прагне до волі.

Як би взяти тільки ті два вірші Лесі Українки, які тут були згадані попередньо („Товаришці на спомин" і „Грішниця"), то легко можна ствердити, що саме цей Шевченківський образ Прометея найбільше її захоплював, бо в ньому вона знаходила саме ті риси, яких недоставало землякам і які вона хотіла в них бачити. Отже, продовжуючи традиції Шевченка щодо використання образу Прометея як уосіблення народу борця, Леся змалювала захопливі образи багатьох борців за долю свого народу і називала їх нащадками Прометея. Таким чином вона збагатила образ Прометея рисами, яких потребували особливості розвитку тодішньої України, гнобленої московським царатом, тобто підкреслювала перш за все конечність боротьби, незламність у змаганні до волі, непримиренність у відношенні до ворога і нескоренність. А крім того вона підкреслювала одержимість національною ідеєю і саможертвенність.

Не має особливого значення ствердження, що Леся не створила нового образу або окремого синтезованого образу Прометея, який вті-

лював би всі ті риси, якими вона змальовувала його нащадків, бо в уяві читача все таки постає той образ Прометея, окремі риси якого змальовані в образі різних героїв Лесі, яка й сама відзначалася окремими рисами Прометея, присвятивши свою творчість боротьбі за волю свого народу. Адже це загально відоме, що вона не скорялась ніколи і все життя твердо боролась, своїми засобами — поетичним словом, з тиранією, не зважаючи на переслідування, допити, арешти, цензурні утиски, заборони друку творів тощо. І можна сміливо сказати, що її прометеївський вогонь світив народові наче смолоскип в умовах темної ночі московського самодержавства й запалював борців мужністю, незламністю й непримиренністю. Цього безсумнівним і незаперечним доказом можуть бути й сьогоднішні „нащадки Прометея", як Мороз, Сорока, Чорновіл, Караванський та інші, що смертельно змагаються з тим самим московським „царством тьми", до боротьби проти якого Леся Українка закликала земляків.

Та самих закликів не вистачало. Їй треба було творити принадні образи борців за волю як особисту, так і народну, а один із перших зразків такого героя-борця вона змалювала в поемі „Роберт Брюс". Шість разів були кров'ю политі шотляндські долини, шість разів були шотлядці побиті англійськими переможцями, але ні зброї не зложили, ні корогов своїх англійцям не віддали, а повстали сьомий раз і здобули волю.

В цій поемі поетка особливий наголос ставить на те, що тільки *всього народу прагнення й боротьба* дає йому прометеївську силу, а правдиве прагнення свободи виявляється в готовості жертвувати своє життя за неї,як треба. Цією дорогою пішов якраз сучасний нам „нащадок Прогетея", Валентин Мороз, який ту готовість саме і виявив у боротьбі із сучасним московським царством тьми. З цього простий і природний висновок, що нарід, який більше цінить життя в неволі, ніж волю, за ціну того життя, і який за всяку ціну прагне зберегти своє фізичне існування, байдуже в яких умовинах, ніколи не матиме волі, бо не поривається здобути її і вічно житиме в неволі.

Справа, отже не тільки в непохитності самого героя, в його власній непримиренності й безкомпромісовості, але й у рішучості, впертості й витривалості бойовій усього народу. Герой сам собою, без сумніву, дуже багато значить, від нього дуже багато залежить, але як нарід непройнятий тією самою ідеєю, а до того й поділений, розбитий і неодностайний, він не може осягнути своєї цілі.

Це й хотіла підкреслити Леся Українка й усвідомити землякам та розворушити їх уяву принадними образами Прометеєвих нащадків, як Роберт Брюс та його шотляндці. Тільки одностайність, одна воля всього народу може здобути перемогу, але тієї одностайности

поетка в своїх земляків не бачила, тому й докоряла їм „невільникам продажним" за їх рабську покірність і за недостачу одної волі, одного бажання — боротися разом за свою незалежність. Такі висновки видаються нам зовсім логічні й природні. Особливо ж у наших сучасних умовинах ствердження поетки, що хто виявляє перед ворогом покірність, того він ще більше зневажає і топче, показуються на сто відсотків правдивими. Сьогоднішній стан українського народу, найкращий доказ.

В драматичних поемах „Вавилонський полон" і „На руїнах" поетка звертається до античних часів — до жидівської історії, в якій знаходила аналогію до історії рідного народу. Образ старовинного Вавилону, що поневолював ізраїльський нарід, подуманий тут як образ самодержавної Москви, бо Леся Українка брала чужі теми переважно для аналогії — щоб в образі чужого показати своє рідне, українське суспільно-політичне положення. Ідея цих творів — національно-політичне визволення народу, а їхні герої — уосіблення волелюбних прагнень, хоч інші персонажі, як левіти й пророки, показують зразок угодовства й опортунізму та примирливости з ворогом у різних часах, бо таких явищ в нашого народу буває чимало. Отже показуючи героїв ізраїльського народу, поетка мусіла показати і їх антаґоністів, які у важких хвилинах сперечалися за дрібні й несуттєві справи й шукали ласки в окупанта. Вони й наставляли нарід проти боротьби й проти співця Елеазара, під закидом, що він розважає співом окупанта.

Аналогія до української дійсности досить очевидна. Суть її в тому, що поетка поставила тут складну проблему, на яку в різних творах дає відмінні розв'язки. Це проблема відношення мистців поневоленого народу до завойовника-окупанта. В поемі „Вавилонський полон" авторка показує ізраїльського співця Елеазара, який своїм співом розважає ворога, щоб зберегти себе від голодової смерти, але зберегти не тому, щоб тільки жити, для себе самого, лиш на те, щоб жити для свого народу і служити йому й допомагати вирватись із ворожої неволі. Отже поетка допускає тут можливість пониження поета й мистця перед ворогом в інтересі народу, якому він потрібний і може бути завжди корисний. Священики й левіти підбурюють нарід проти нього, але не так за те, що він співає ворогові, як радше за те, що він співає мовою окупанта і про його геройські діла й перемоги, а не про недолю свого народу. Оце їх найбільше сердило й боліло, бо вони воліли, щоб він скаржився й нарікав на свою і свого народу неволю. Та Елеазар не почувається до вини, бо пісні, яких він співає окупантам, на його думку, не вважаються справжнім мистецтвом, він виступає лише фізично і заробляє на життя своїм голо-

сом, як і інші руками, тому й арфа, на якій він колись співав сіонських пісень і виступав як мистець, висить безчинно на вербі як символ правдивого мистецтва. Він співає ворогам їх же пісень і їхньою мовою, щоб не понижувати й не безчестити рідного мистецтва. Одначе за те, що він мусить служити окупантові для зарібку, ненавидить себе самого і проклинає:

А все ж проклятий я
страшним прокльоном крови. Кров батьків
тяжить на голові моїй і вашій
і клонить нам чоло аж до землі,
до каменя того, що не здійнявся
на мене у руці мого народу.

Поема закінчується тим, що Елеазар, у відповідь на звинувачення, бере свою арфу з верби і співає землякам їх рідних сіонських пісень, які збуджують у них віру у власні сили й додають відваги до витривалої боротьби. Це одна розв'язка проблеми, і її можна оспорювати або схвалювати, але що вона й саму поетку не задовільняла, видно з того, що вона шукала інших можливостей її розв'язати.

Іншу розв'язку, можна сказати, радикальну Леся Українка дає в драматичній поемі „Оргія", яка йде дорогою принципової безкомпромісовости й безоглядної непримиренности до ворога. Краще вмерти, каже вона устами Антея, аніж віддати своє мистецтво на послуги національному ворогові. Тут уже немає того ідейно-практичного чи прагматичного розрахунку, що в попередній поемі, розрахунку на збереження життя мистця, щоб при такій або іншій нагоді „будити нарід зі сну" і піддержувати його в важкі, трагічні хвилини, але тут немає й того самого ворога і такого ж ставлення його до мистецтва завойованого народу.

В „Оргії" конфлікт полягає не так у тому, що окупант користується мистецтвом завойованого народу, як радше в тому, що він це робить із почуттям своєї вищости і зневажає завойований нарід, глузує з нього, творця того мистецтва, і вважає себе за єдиного і справжнього цінителя мистецтва, яке без нього залишилося б невідомим і невизнаним. Цей аспект проблеми може промовляти до мистців, що спрагнені слави й визнання, і вони можуть віддати своє мистецтво кожному, хто їх оцінить і визнає. Такі мистці трапляються у кожного народу, тому й не диво, що вони були й бувають серед нас. Але їм поетка протиставить інших — безкомпромісових і непримиренних мистців, які не хочуть віддавати свого мистецтва на користь і славу завойовників та працювати для них. В цій поемі таким залишається єдиний Антей, безкопромісовий і непримиренний антагоніст завойовника мецената, якого він ненавидить не тільки як представника окупанта його віт-

чизни, але й тому, що він, в дійсності неграмотний у справах мистецтва, вважає себе єдиним і справжнім цінителем грецького мистецтва і зневажливо ставиться до самих мистців, яких трактує як наємників.

Цього одначе не розуміють — і тому це їм байдуже — всі Антиєві найближчі, і Нериса, і Хілон, і Федон, і навіть його мати, окрім сестри Евфрозини. Всі вони прагнуть слави й римського визнання, тому й намагання Антея переконати Нерису, чи Федона, чи Хілона безуспішні, бо їм байдуже, що римляни — їх вороги-завойовники, „тепер усе латинське, каже Хілон", бо він прагне кар'єри в Римі, „де дуже добре ведеться вихованцям Мецената". Так само й скульптор Федон прагне слави й подиву хочби й від ворога, якщо він уміє оцінити його талант і дати йому визнання й славу. Для цього він воліє продати свій найкращий твір Меценатові, аніж сидіти без слави й хліба.

Антеєва позиція якраз наскрізь протилежна. Відколи мати Еллада стала невільницею, „елліни повинні жадобу слави в серці заглушити та не приймати лаврів з ворожих рук, бо багатий Рим, що скуповує всі скарби мистецтва з усіх країв руками меценатів, прославить своєю колекцією себе самого, а не Елладу й еллінських мистців. Переможець, каже він, тільки тоді може похвалити еллїна, коли той похилить голову перед ним і порох поцілує з-під його стіп. Тому він уважає ганьбою триюмфи еллінських мистців у Римі.

Зіставляючи два протилежні погляди про мистецькі відносини між завойовником і поневоленим народом, Леся Українка, очевидна річ, стоїть на стороні непродажних еллінів і їх непримиренности до ворога-завойовника проти своїх таки опортуністів і коляборантів, користуючись сучасним висловом, і цим способом дала свою розв'язку вічної й універсальної проблеми, в усі часи актуальної, розв'язку принципову й радикальну проти всяких злагіднювальних та оправдувальних доказів і проти різних викрутів угодових і компромісових елементів серед власного народу. Словами й поведінкою Антея вона засуджує всякі форми угодовства й вислужництва ворогові, які бачила в своїх земляків у своїх часах і передбачила те, що діється і в наших часах. Національну честь і гідність вона поставила вище всяких індивідуальних користей та витід, від найвищих похвал ворога, тому Антей скорочує собі життя й Нерисі і радить те саме зробити Федонові й Хілонові.

В іншій драматичній поемі „На руїнах" що тематично поєднується з поемою „Вавилонський полон",Леся Українка хоч і не показує безпосереднього відношення поневоленого народу до завойовника, але змальовує духовий стан і настрої юдеїв, спричинені завойо-

ванням їх країни і поневоленням народу. В образі пророчиці Тірци вона показує народного провідника, який старається роздмухати в народі пригаслу іскру Прометея і ходить між народ, будить його, підбадьорує й заохочує до праці, до змагання й відбудови знищеного окупантом краю, „оборона потрібна і руїні", інакше „прийде ворог, розоре землю та посіє збіжжя і збере жнива й таким чином вдруге завоює Палестину вже без меча, лиш самим блискучим ралом". Але щоб цього не трапилось, щоб цього не допустити, вона радить, коли пощерблений меч лежить без ужитку, перекувати його на рало й обробляти землю, бо „чий хліб і праця, того і земля". Вона заохочує нарід до витривалости, бо коли інакше неможливо, хай і мирним змаганням треба ворогові показати свою живучість і нескореність. Нарід, каже вона, „хоч і переможений, не мусить здаватися на ласку переможця, а мусить дбати сам про себе і не допустити, щоб це робив ворог. Цим способом поетка наголошує безупинну дію, активність і безнастанні змагання, бо вони є конечними передумовами визволення.

В цій поемі Тірца є носієм Прометеєвого вогню, який повинен розгорітись, запалити весь нарід до дальших змагань і боротьби, спочатку, може тільки мирної, але потім напевно і збройної, бо такий буває порядок речей. Отже віра поетки в силу і живучість народу, віра в його творчі здібності та в його прагнення змагатись за вільне життя, це важливі життєві риси, які поетка підкреслює в цій поемі, даючи землякам приклад із життя античного народу. Поема показує, що й сама поетка горіла вогнем Прометея і для поневоленого українського народу вона сама була тією Тірцою, що підносила свій нарід з упадку, роздмухуючи в його душі пригаслу іскру Прометея.

В цьому відношенні Леся Українка була незвичайно винахідлива й уміла усюди знайти відповідну тему та опрацювати її так майстерно, що й мистецька якість твору не була знижена, й сама ідея була переконливо втілена. Бо й що спільного могла мати з українською дійсністю Іфігенія, героїня драматичної поеми „Іфігенія в Тавриді"? Ні зв'язку, ні аналогії тут немає. Та все таки поетка змальовує образ героїні, яка для добра рідної Геллади, хоч і призначена з волі Артеміди бути її жрекинею в далекій Таврії, приймає добровільно своє призначення, щоб таким способом, коли це потрібне, послужити своїй країні, бо в неї теж жевріє іскра Прометея:

Коли для слави рідної країни
Така потрібна жертва Артеміді,
Щоб Іфігенія жила в сій стороні
Без слави, без родини, без імення —
Хай буде так.

В цій поемі Леся Українка опрацьовує тему індивідуального поневолення. Іфігенія, призначена на жертву богині Артеміді, мусить стати, замість того, її жрекинею в чужому далекому краю, в Тавриді, і бунтується спочатку проти того призначення без її згоди і навіть думає про смерть, мовляв, краще вмерти ніж жити невільницею богині, але по роздумі вона закинула самогубні заміри і прийняла свою долю як службу рідній країні Елладі. Отже особисте щастя вона добровільно підчинила вимогам рідної країни. Це і править у поемі за динамічний вершок, на який поетка прагнула звернути увагу, даючи приклад, хоч і віддалений, саможертви для добра рідного краю. А мотив саможертви для суспільного добра і є головною рисою прометеїзму, бо Прометей, що дав людям небесний вогонь, свідомий був своєї долі і не завагався принести себе в жертву для людського блага.

Саме цей момент Леся Українка і підкреслює в психічній поставі Іфігенії, рішення якої жертвувати себе для добра і слави вітчизни, не означає заперечення своєї індивідуальности, свого Я, а якраз протилежно, свідома саможертва означає вияв чи підкреслення того Я для добра загального. В своєму монолозі Іфігенія виявляє неґативні почування до тиранів, навіть і божеських, але в той же час вона виявляє і велику любов до рідного краю і, усвідомивши, що Еллада вимагає від неї саможертви, приймає ту вимогу свідомо й добровільно. Саме на цю свідомість і добровільність Леся Українка і ставить головний наголос. Таким способом образ Іфігенії Лесі Українки змальований багатше, бо з додатком прометеївських рис. Іфігенія її почуває себе нащадком Прометея і виявляє певні прометеївські риси.

Можна і в цьому творі шукати аналогії до українського життя. Справа не в аналогії, а в тому, що поетка мусіла натолосити потребу свідомої добровільної саможертви для добра рідного краю, бо в історії України, а зокрема в часах Лесі Українки,занадто багато було індивідуального еґоїзму, угодовства, опортунізму особливо серед освіченої верстви народу, яка легко йшла на службу до московського завойовника ради користи особистої на шкоду рідного краю й народу. І цим способом поетка підкреслює, що без саможертвенности, без підкорення особистої витоди й користи справі визволення рідного краю визвольна боротьба неможлива. Але й саможертва можлива тільки там, де її джерелом і основою стає почуття любови, з яким нерозлучно зв'язане почуття ненависти — любови до рідного краю й народу і ненависти до ворога-поневолювача. В концепції Лесі Українки ці протилежні почуття не існують одне без одного — „лиш той ненависти не знає, хто цілий вік нікого не любив" — але поетка трактує ці рушійні почуття в широкому сенсі й на увазі має

не дрібні особисті справи, а широкі й загальні, які стосуються всього народу і його поневолювачів. Та навіть в індивідуальних справах вона розуміє ненависть не абстрактно, лише як пристрасть, що зумовлена своєю протилежністю, любов'ю, а це означає, що ненависть існує не абсолютно, сама собою і сама для себе, лише як конечний вислід любови. Тимто в її концепції любити свій нарід без одночасної ненависти до ворога й гнобителя неможливо. Звідси й можливий висновок, що хто спроможний служити ворогові гнобителеві свого народу, той фактично не має в своєму серці любови до народу, любови, яка б його спонукала до саможертви для добра рідного народу.

Цими творами, що були тут згадані, не вичерпується порушена тема, але в пляні цієї статті було тільки підкреслення дуже важливої риси в творчості Лесі Українки — її ставлення до поневолення й поневолювачів.

Григорій Крук. Пастух. Бронза.

Володимир Біляїв
(З філядельфійського записника)

***

Коли увірветься терпіння
і душу розпанаха злість, —
піду аж ген, де хмари білопінні
крутий над містом зводять міст!

Щоб через ту дугасту браму,
що всім відкрита навстежень,
зайти прочанином до храму
новий стрічати Божий день.

Там сосни сяють свічниками,
там дух, що й ладан так не пах!
Там і на непривітний камінь
сідає навіть полохливий птах,

щоб росу пить з його вищербин,
задерши дзьоба догори.
Тоді подумаю — тепер би
й самому птахом стать не гріх.

Бо у своїй людській істоті
я в тому храмі тільки гість,
і залишуся там лиш доти,
поки відляже з серця злість.

Тоді вернуся я до хати,
щоб знову, як увесь мій рід,
орати, сіяти і жати
на років сорок наперід!

А уподібнившись пташині,
я б правду Божую довів —
я на дряпатій би шипшині
собі гніздо нехитре звив,

і вже про статки й заробітки
ні дня не думав би й не дбав
і коло лісової квітки
колись свої крильцята б склав.

ПЕРШИЙ СНІГ

Ляга обметицею на асфальт первинок
і вже бульвар поволі сполотнів,
і береста обчимханого віник
змітає білу інсуляцію з дротів.

Гойдаються перед очима витирачки,
ґумові маятники — гострі і тугі —
а по обочинах обачні навкарачки
вже закладають на опони ланцюги.

Й нівроку знаючи зимову невигоду
в години „пік" — ранків і вечорів —
крізь зуби,пошепки, клянуть оцю погоду
і сніг, потрібний для лещатарів.

А я дивлюсь на світ крізь скло протерте,
ґумове лезо мокрий сніг змива,
і знаю — це ж моя сорок четверта
надлетіла у віхолі зима!

Комусь не терпиться. Вже хтось за мною трубе:
— Рушай! Над перехрестям вже зелений блим,
та усміх ліг сніжком на мої губи —
не квапся, у житті так мало зим.

„У ПОТІ ЛИЦЯ ТВОГО..."

Крутий узвіз Циганського провулка*
і обіч, на горбі — риштовання ажур.
У суглинок в'язкий вганяють палі гулко
й поволі зводять, рівно зводять мур.

Ритмічний рух цупких мулярських м'язів
проґрес механізацією ще не замінив —
до цегли цеглу у легкій супрязі
кладуть управні руки мулярів.

І у духм'яний розчин свіжого замісу
із чол мулярських капа щедрий піт,
солоний піт трудівника, а не гульвіси,
що диво людських рук на цілий вславив світ.

У поті чол — отак нам споконвіку
призначено чинить любов і бій, і труд.
Той піт змиває похіть, кров і бруд,
і рукотворні пам'ятники зводить чоловіку.

---

* вулиця в старій, мальовничій дільниці Філядельфії — Джерментавн, де минулого року побудовано комплекс житлових будинків у старому — колоніяльному — стилі.

ТОДОСЬ ОСЬМАЧКА НА ЛОҐЕН СКВЕР*

Розпечене повітря Давнтавну
брижиться над Лоґена майданом,
а він для себе прохолодь уявну
шукає під розгилистим каштаном.

Чи вона опахалом листя принадна?
Чи тому, що та прохолодь впала
тінню, що така ж червоняво-брунатна,
як ковчег Святих Петра і Павла?

Напроти — сліпучо-крейдяно
біліють Бібліотеки і Суду фасади,
та й до біса ж кварталів перейдено
в цю опеку, з нудьги, з досади!

Ліворуч, немов би з поштівки паризької,
із пельок дельфінів наяд і Тритона
струмує і мжичить, сонце розбризкує
водограю пінява запона.

Став у бризок сум'ятті і як у казці
очі заплющив, долоні простяг — не старечі —
й огорнуло далеке, рідне, черкаське:
„обросився по самі плечі!"

---

* майдан в центрі Філядельфії, із водограєм у центрі, оточений будівлями Публічної бібліотеки, повітового суду, інституту Френкліна, римокатолицького собору свв. Петра і Павла. Названий іменем секретаря Вілліяма Пенна, засновника Філядельфії.

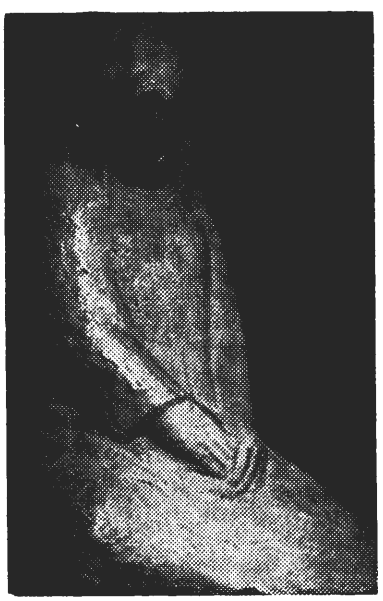

Григор Крук.
Сидяча дівчина. Бронза.

Володимир Гаврилюк

ЗАПОВІДНИК.

Весело, радісно і майже молитовно
Уранці сріблом соняшним дзвенить пташиний трель.
Над горами тумани, мов дими жертовні,
Фанта Смагорія блакитних акверель.

Луки полонини, мов зарослі густо русла,
Затаюють у травах рінь казкових рік.
Здається соняшність віків десь тут утрузла
В цей бенкет зел, в пейзаж цей дійсно „манекен".

Тут день яркі мазки кладе, мов на палітру,
Що їх аж синя ніч вогким туманом витре.
Полудне дзвонить дзвоном отар —
І сам не знаєш — полонина, чи то парк.

Тут ще мітичні спогади шумлять і в травах бродять.
Така непереможна і снажна природа.
І зводять лестощі запрошень шелестких,
Що ронить їх галуззя і зельні листки.

Зелений маятник колишеться і не вгаває.
І коливання трав без спочину триває.
Бо скрізь трава. Трава ось тут, трава ось там,
В ній грає музика величних панорам.

Адже гули колись тут буї вигри,
Лишивши незатертий слід тисячоліть.
Зубатий камінь, гострий наче ікли тигра,
Що ще звапнілі доби ящурів таїть.

І — ще шумлять тут пращурів свідки рослинні,
Не стих свист наконечників й сокирок крем'яних.
Вечір-казкар нашіптує про речі старовинні
Й потужний, мов закон, морить тут сон лісів старих.

1960.

АТЛАНТИДА.

Пісок історії незціплений цементом,
Ми залишилися назавжди елементом,
зіндустріялізованими кріпаками, —
в чужому капіталі зиском і процентом,
в чужому промислі робочими руками.
Ми залишилися назавжди елементом,
хоч поміняли батьківщини й континенти.

В тому немає жадних загадок ані містерій,
що нас нема на мапах світових імперій.
Чи не осів в музеях героїчний клекіт
історії — череп'ям греків і ацтеків?
Але тривають досі Біблія, Гомер і Платон —
ідеї духа на антенах вічних розіп'яті.
Невже нас не окрилять генії державні?
О, покоління, виплекані смутком Ярославни!

О, тупіт торпанів, о, печенізькі колесниці,
зелені очі кіммерійської дівиці.
О, половців гарби, насуплені й скрипущі,
в задонському тумані орди загребущі,
і в різьбах римських луків скам'янілі даки,
музейні рештки Троянової атаки.

Співають же в піснях — „Ой Ладо, Ладо",
мотив античний, про якусь Елладу.
На капітелях візантійський виноград,
хоралом славлять — „ясен, славен сад". —
В полях темніють скитські баби,
і слід лишили мандрівні араби.

Летять пісні, мов віщі птиці,
прогомоніла зброя, продзвеніла криця,
Пройшли племена, залишили слід
На горизонті — ряд могильних пірамід.

Десь там Овлур могила, де лягло спочити
козацьке біле тіло, китайкою повите.
І мрієш ти — їздці з метоп ахейських, скити,
стовпи повержених святинь, каріятиди,
тінь, привид, сновид — Атлантида.

1952.

ОДІССЕЯ.

О, як тут соняшно, як тут розлого
За цим найнижчим всесвіту поротом,
Де повертається твій мозок з одіссеї
Мандрівок до Ітаки спогадів музеїв!

О, як тут соняшно, як тут розлого,
Хоч ця зупинка зветься епілогом!
Святине дому рідного, усіх столиць
Столице, я перед тобою нині ниць.

1968

СТІНА.

Стіна мовчить, але стіна говорить,
На ній записано немало знань,
Чимало мудрих і тонких теорій.
Не віриш — тільки пильним оком глянь.

Опорядити мозок мов кімнату
І музиці думок себе віддати.
Розкрити перед трибуналом фраз
Весь паперовий на столі Парнас.

1966.

НОКТЮРН

Вийшов. Було чорно, пізно.
Скрізь за вікнами скляними
ніч шуміла грізно
голосами злими.

В темряві не спиться тілу.
Чимсь гарячим ошаліло,

що парує з надр землі,
бурить сон, шумить в стеблі.

Під кущами чорними осів
вовчий настрій ночі.
Порохно горить в росі,
мов метафізичні очі.

1964.

ВЕСНЯНИЙ ПОЛУДЕНЬ

Обвіяв землю дух весняний
і пахнуть ґрона полум'яні
з казково соняшних садів,
що Бог ласкаво їх садив.

І бродить Пан, неначе п'яний
похміллям трав, що ніжно в'януть.
В залитих золотом садах і нивах
застиг в молитві полудень щасливий.

1963.

***

1

Суниці, молода сметана
та разовий із кмином хліб.
Шатро зеленого каштана
і пахощі вечірніх лип.

Ржуть коні, нюшать свіже сіно,
в повітрі порох золотий.
Мов струни срібні дзвонять
прозорі голоси людей.

На теплих возових колесах
скропилась перлами роса.
Знак рівноваги на терезах,
Гармонію творить краса.

2

Серпи, снопи, гарячі стерні.
Мовчить веселий ляскіт блях.
Полукіпки поскладані майстерно,
розливсь олією рослинний пах.

Над селами патріярхально
стоять дими, мов свічники.
Десь жаби обізвались ритуально
над випарами теплої ріки.

Великий місяць цитриновий
і ніч, мов темносиній квіт.
І квітне всесвіт загадково
на тлі зірчастих верховіть.

1947/48.

ДОНКІХОТСЬКЕ.

Вже сурми сонця прогриміли,
І ти безвладний, важкотілий,
Заплівши голову між рук,
П'єш олово кімнатних скук.

П'єш слів скляні кришталі,
що в екстатичнім стліли шалі,
П'єш лій з холодних чаш,
П'єш важкоплинннний час.

В уяві мрійницькій ти виснив
Світогляд свій, стобарвні призми,

Розщеплені світла і жмут вогнів.
Ти випив чар його і оп'янів.

Нема бронзового наряду,
Гнеться твоя лінива шпада.
Ти тільки порожнечу тнеш,
Маски і завої одеж.

1954.

ВЕЧІР

Люблю дерев м'який шовковий шум
і прохолодь, що вечір навіває,
Люблю банальний вечеровий сум,
що метушню буденну поглинає.

Сад університетський спить вечірнім сном.
Алейна перспектива у залізній брамі.
Залізний частокіл обвів усе кругом,
Будинкі темні, — чорні вікон плями.

1960.

СВІТИ МОВЧАЛИ

1.

Росла пшениця
обабіч стежки,
де смаглолиций
колись я мешкав.

Вночі, мов тіло
пухке і свіже,
пахтіло й тліло
священне збіжжя.

В полях ряхтіли
шаблі, кинджали —
під місяця білим
холодним кришталем.

2.

Ходив і слухав.
Щось чвалом мчало.
За виднокругом
світи мовчали.

Ніби хтось надив
мене простором,
в поля за садом,
в рослинне море.

Я слухав, слухав —
щось полем мчало.
За виднокругом
світи мовчали.

1954.

КАЗКА

В басейнах,
у водах,
у зачарованих
бродах
таїться казка
сивоборода.

Соняшний трепет,
зелена волога,
застелена зіллям
підлога.

А на споді, на дні
неспинне
щось мерехтить
картинно,
неначе
вечером закляті
венецькі,
дзеркальні палати.

1967.

Міра Гармаш

***

Ми по лісі блукали
(Чи це правда, чи сон?)
І підслухали скарги сосон:
„З мене щогла була б, —
Шепотіла одна, —
Для вітрил, для краси — корабля".
Відповіла їй пишна сестра:
„Я б для скрипки живицю дала,
Щоб ридати, сміятися стала,
Золотими боками сіяла".
Що ж! Отак тут на місці лиш стій,
Кожний порух я вивчила твій,
До води як глибоко тут, жах!
Сонце ледве майне по гілках...
Нарікань ще вони не скінчили,
Як хитнулася хвоя щосили.
Хто зрадив їх, ясен чи дуб,
Що під вечір прийшов лісоруб?
А що дальше? Приблизно отак:
Їх тесали, повезли в тартак,
І зробили з них, скажу вам нині,
Не скрипки, ані щогли, а скрині.

СИМПОЗІЮМ

Симпозіюм у мене на городі:
Зібрались вчені хеміки —
Перечислити годі.
Чи в тиші відбувають семінар,
Чи сперечаються посеред шуму й чвар?
Ні це, ні те. — Усі мовчать.
Глупіші мудрих тут не вчать,
Своє лиш кожний робить діло,
(Без докторатів, та уміло!)
Із чорної, вогкої глиці
Залізо тягнуть полуниці,
Фільтрують воду огірки,
Піґмент мішають буряки.

Товстий кавун — лежить, як дядько,
І рафінує цукор гладко.
Тут і синтези й аналізи,
Не треба книг, бібліотек,
Ляборaторій чи аптек!
Спеціялісти... Каротин —
(До того ж ще А-вітамін) —
Завдання моркви. В помідорів
Свої вимоги та клопоти:
„Чи з ґрунту тут стійкі кислоти?
Що? Алькалійний він? — Кислот додати!
Кислотний? — Невтралізувати!"
Фасоля має теж своє змагання,
Піднесення, упадки і шукання,
Бо фосфор — життєва її робота —
Для нього вся її турбота.
Мій соняшник (лише один)
Вдивляється в це все,
Обпершися об тин.
У нього в голові олії досить,
Він, певно, зараз проголосить,
Розвівши руки, що шорсткі й зелені:
„Що знають ваші всі учені?"

1969

Ukrainian Canadian Archives & Museum of Alberta Inc.
Collectors & Founders H. S. YODYK 1971
Edmonton

„ПРИЯТЕЛІ"

Некультурні „діячі культури",
Ті, що всюди роблять авантури,
Що з них кождий ненавистю дише
На всіх тих, хто лиш малює й пише,
Що, спиняючись на щотли, на котурни,
Мають осяги мініятюрні,
Що не вірять в Бога, ані в біса,
Що поводяться як дикуни із ліса,
Що не мають почуття моралі,
Совісти та чести і т. д.,
Що видумують брехні та сплетні
До культури зовсім непричетні, —
Це лиш зграйка злобних фарисеїв,
Але що ж то нації із неї?

1971,

Стефанія Гурко

ВЕСНІВКА

Ой, весно, веснонько,
Де ж ти забарилася,
Ой, чи за горами,
Ой, чи за ярами,
Ой, чи за глибокими морями?

Та прийди до нас
в росянім віночку,
та прийди до нас —
сонечко у косах —
та прийди до нас
в зеленім жупані!

Гей! Та відгуляємо
шумнеє весілля,
шумнеє весілля
та з женихом-вітром,
хай він за тобою
стужею не тужить,
хай він за тобою
слізоньки не ронить.

Гей! Та покриєшся
білою наміткою,
в білу постілоньку
спатоньки ляжем...
Гей! Та народиш нам
ягідок черлених,
ягідок черлених.
Гей! та вогірочків зелених!

Хай возрадується
та світ-батенько,
хай возвеселиться
матінька-землиця,
хай радіють, щастям
родимої доні,
хай життя воскресне
в молодому лоні.

ПЕРЕД ЗЛИВОЮ

Вітер-вершник верховіттям
на зелених конях мчиться,
чуб русявий-сонцесяйний,
шапка сіра — баранкова,
голуба керея спнялась,
над землею розпростерлась.

Зашуміло в полі жито,
ячмінь вусами моргає,
що у ярої пшениці
грудь висока схвилювалась,
очі мрії волошкові,
губи маками розцвілись.
— Умліває, пропадає,
за тим вітром, за гульвісом,
за грайливим русим бісом! —

Довгожданого кохання
запекла жагуча спека,
позіхнув овес сонливо,
десь заклекотав лелека...

Мчиться вітер-перелесник,
біжать швидко вівці-хмари,
поспішають до кошари,
збилися у темну тучу,
нашорошено склубились...
Зашептали трави змовно,
зацвірчав цвіркун цнотливо,
грім загоготав здалека:
— Буде злива! Буде злива!

**
*

На границі буття й небуття
Стоїть „я", моє „я",
Мов Розп'яття.
Цупко в землю вп'ялось,
Стрімко вгору сп'ялось,
Праве рам'я — початок,
Ліве рам'я — кінець,
А у центрі свідомість,
Мов терновий вінець.
Небуття й забуття,
Початок і кінець,
А у центрі свідомість,
Як терновий вінець.

ОСІННІЙ САД

Вагітні яблуні куняють у саду,
Доспілі яблука падуть на землю глухо,
Їм м'яко стелить ніжну пелену
Кмітлива осінь, вправна повитуха.

Втомились яблуні, пора уже спочить,
Всі соки віддали своїм рожевим дітям,
Прив'яле листя тихо шелестить,
Стривожено тремтить на обважілих вітях.

Земне тяжіння забирає все в полон,
Зелена кров вже стигне під корою,
Сад огорта важкий, по злогах сон,
Ще мить, засне, покритий білою габою.

ОСІНЬ І ВІТЕР

Ні рубінами, ні топазами, ні золотом
вже мене не підкупить, не звабить
осінь, стара та похітлива жінка...
Беззубого рота й виссаних грудей
уже не сховаєш в барвистих прикрасах...
Я вітер! Весни молодої коханок!
За нею услід я женуся на південь,
де сонце — початок нового життя.
Для неї я пестощі й легіт,
для неї я пил плодотворний,
тобі я лиш грішний неспокій,
тобі лиш від мене холодне розстання.
Обтрушу я твої прикраси,
землі їх назад я поверну
і в нагому свому безсиллі
ти знайдеш кінець свій — і спокій
під білим покривалом смерти.

ARS VIVENDI

У світі просте все.
Держиш свій щит,
не числиш,
відбиваючи удари і зневаги,
немов атлет, упевнений своєї переваги.

У світі просте все;
бо навіть викопні, закостенілі маски
з закам'янілого земного дна,
не перетворять творчий усміх дня
у ніч неславної поразки.

У світі завжди просте все.
Але бувають дні, бувають речі,
коли твій досвід нічого тобі не принесе
і ти відкинеш глибину появних правд
і простоту приречень.

Збереш у жменю ввесь буденний кропіт
і всіх надій зів'ялі пелюстки
і розімнеш в долоні їх на попіл,
на вітер кинувши із вільної руки.

Так зла примара сумніву й обману
байдужим, легковажним рухом забуття
зітре неждано із твого обличчя
ввесь твій даремний піт —
усе.

А там й усі прикраси з тебе зірве
і, нахиляючись в безодню, над хвилясті прірви,
зведе, всміхаючись, глузливо брови.
І навіть не назве, ні не закличе,
за що платив ти дорого життям,
за чим так пристрасно шукав
у ритмах мозку й крови.

О, ars vivendi!
Як воскресаєш нас від жаху,
як невблаганно учиш нас обнови!

XII. 1964 р.

***

Aber im Ruehmen, o Freunde, ruehmet den Schmerz auch...

Rilke

Раз вечір від міських реклям відляже
і поповзе ужами автострад,
не пітьми безшелесна сажа,
а біль твій трусить безіменну падь.

Людино лицарю! Людино ґноме!
Ти ж вірила в безсмертний ясний день!
Та ось гіркотні щупальця розтроми
Приссалися і смокчуть, і ніде

не поведе тебе цей вечір з міста,
лиш зашморгне рефлексами гортань,
щоб блимав ти, як блимає за змістом
твоя нікчемна, смертна сліпота.

1963.

***

Пітніє море і жахтить, мов сіль,
і синь сільна проймає аж до кости,
південна хвиля, не добившись сил,
полоще прибережні водорості.

Дрібний бур'ян тут плодиться мов падь,
вихтить чайками вітер соковитий
і глухне під цвірчаннями цикад,
щоб виповнилось всетривальне літо.

Щоб море виросло не гимном хвиль,
не скелею на пінявій розтоці,
а сонцем — сонцем, що, схиливши бриль,
піском сміється хмарочосу в очі.

VIII. 1964.

***

8 З усіх сторін повніли живні очі,
мов риби в золотім потоці,
і ти була лелека, не дівча,
яку я на левадах зустрічав
давновікових років.

Так ніби янгол виплеснув з потоку,
згубивши синь в моїх очах,
де в озеро, у серпанковій млі дівочій,
ти мов дитя себе повила,
і довго срібноптахою
лонилась
в поезії...

А там мій вересень воскрес,
розвів сумні, листясті крила,
і, під магічний туги скрес,
молочно за тобою полетів у безвість.

VI. 1970.

***

Повірте
вас я не образив
подібний до немови,
хоч погордив благословенством крови,
благословенством сім'яним
семи правесен.

Чи ж не в нестямі первісних піднесень
кров римувала
свій відвічний міт,
плили спокійно
музики солодкі тони,
і вересень на дюнах монотонних
кінчив свій пізній
нескінченний
літ?

Як думати тоді
про будь-яку образу
і як любити теплоту —
і, в самоті,
як мріяти раз - в - раз
(не бувши з вами разом)
про ваші ніжні руки
і про вашу вроду
молодяву,
що ми,
мов діти,
поїхали безмежним вересневим
пароплавом,
не повертаючись вночі
до сплеску перших ранніх звуків,
і грішне місто
погасило
всі нікчемні, дивоглядні ліхтарі,
як свідки і ключі
до нашої
безсмертної,
невинної
розлуки?

IX. 1964.

„ТЕПЛА ЗЕМЛЯ"

(Уривок з поеми)

Рілля родила,
ріки бурували навздогін
вітрам
до обріїв. З відкритих навстіж брам
день росив огонь.
З відмеж
відморгувала блискавично вись
у піль збіжжевих милях,
коли тебе земля корила
в теплі сугубім і ціпкім...

Кров ціпеніла на устах,
піт крапав кров'ю на ціпках,
що ними підпирали ожереди.

Рипіли дерева у роздолі.
Із суховію сонце, обірвавшись
в соковитих сливах,
оливою гусніло і на зіллі коропилось,
і день, селянський янгол,
орнітодзьобом ткнувши в яр могутні вила,
крилом гарячим мів понад пісочним ледом.

VI. 1970.

КОНТИНЕНТ.

Цей сірий континент! Тебе він не лякає,
ти вибрав вже його для правнуків своїх.
Між зорями одна — зоря північна сяє
і путь одна жахтить в морозах осяйних.

Не півдня розкоші, не окциденду плідність,
не сходу буряність, що нею ми росли,
морозна тривкість скель, їх твердь тисячолітня,
тебе здавила тут, і тут ти поселивсь.

Тут морський, буйний шквал вверх заворожить північ,
на каменю здвигнуться шатра для осель,
і мінералами розкуті ниви сівні
промчать понад копалень.
То ж понад усе
ти полюбив свій плід на скелі в гострій тиші,
і полюбив чужий, іскристий світотруд.
Під сосон кранами, що північчю колишуть,
тут очі ти замкнеш, і болі зір примкнуть.

VIII. 1964.

Северин Борачок. Пастушка. Олія.

Алла Коссовська

НОКТЮРН

Ніч свариться срібним пальцем — місяцем
І всміхається очима — зорями,
А на обрії далекім висяться
Сині хмари, що здаються горами.
А нічний вітрець безжурним легенем
Листя пестить стриманою ласкою
І звучить космічная елегія,
Ніч пливе Дорогою Чумацькою.
Відбиває переливним золотом
Темна поверхня води спокійної
І співає тенорове сольо нам
Голос чийсь, закоханий і мрійний.

ЗІ СПОГАДІВ

Згадались весни в дядьковім маєтку,
Серед безмежних, тих полтавських піль,
Де мріяв став розгорненим саєтом
І голубів на обрії ковиль.
Де мої сестри, молоді дівчата
Духмяним вечером збігали до води,
Як ті русалки, щоб залоскотати
Сміливця-парубка, що заблукав туди.
Дівочий гомін, сміх і плюскіт весел,
І білі сукні світяться в кущах...
Так кілька красних безтурботних весен
Ми провели у дядечка в гостях.
І в пам'яті навік євшаном-зіллям
Лишився чар вкраїнської землі,
Ні, не забути тих полтавських піль нам,
Що у дитинстві пишно так цвіли.

Струнких тополь посріблені алеї
І ночі місячні — і квітів аромат,
І радости дитячої моєї
По вінця повний, таємничий сад.
Навік нас роз'єднала доля хижа...
Та зрозуміла я в чужім краю,
Як гаряче, як пристрасно, як ніжно,
Моя країно, я тебе люблю!

ПЕРЕД ДОЩЕМ

Вчора був місяць ясний, а зараз
Хмаркою сірою вбралось
Жовте його лице.
Я розповіла про це
Вітрові пелехатому,
Коли він носився над хатою
Наляканим горобцем.
А він, навісний, пролітаючи повз,
Лиш засміявся зухвало і сповз
З даху на плечі, на руки мені
І в ухо дмухнув: „Дощові будуть дні!"

Ярослав Курдидик

МУЛЬТИМІЛЬЙОНЕР

Подумайте: всі хмари і овид,
ніжнопестні поцілунки вітру,
сонця сіті, що в них воно ловить
чорні тіні, важчі від ґраніту...

Все золото, що осінь розкине,
й винограду вщерть налиті ґрона,
білі гори і долини сині —
все належить лиш мені одному.

Все моє це!.. А моя манера —
всі ці скарби тримати під замком,
з ніжним серцем, що є моїм банком...
почуватись мультимільйонером,

ЕПІТАФІЯ

У просторі —
вся велич світу
й того, що людина --
в горнилі серця,
молячись, створила...
У просторі —
постала велич творів,
з терпіння, снати,
з лазурних сліз —
із бунту, борні й непокори...
У своїй святій простоті
нас у безсмертя Господь кинув.
Він призначив,
щоб кожний з нас,
як метеор,
летів,
горів,
але не згинув!..

Ждан Ласовський

НАДБЕРЕЖНОЮ...

Золотисте проміння
викарбовує візерунки будинків
на заспаній вулиці.

Синя дорога стає прозорою.
Примарами входять люди в нетрі підземки.

Розбиті форми хмар плавають в сірому морю.
Понівечені вітрильники махають руками.
З якорями, зарослими мохом, прощаються вони.

Пісок сиплеться по розжареній надбережній.
Зеленим листям море співає. Синє небо поринає в ньому,
шукаючи прохолоди.
Ліс вітрил шиє кольоровими смугами
фрази захриплого гудка вантажника.

Сплетене пісковим вітром квіття гомонить між собою.
Кожне з них живе життям людини,
але люди ховаються в печерах залізобетону, щоб
не бачити чару точного пера природи.
А воно вирисовує життя листка.

В гарячому маячінні, між сірими монументами,
рука прокладає зелені паркети.
Доісторичні льодовики жевріють під поглядами
жадібних людей.

В чудернацьких позах застигли поламані ребра конструкцій.
Вибухами іскор стікає час
з розпеченого газом паяльника. Зводнюється і зникає.
Тоді громом валиться в безодність хмаросягу метал.
Кружляють привиди журавлів, кричать німим вереском
при кожному русі болізно стулених крил.
З червоним блиском швидкости
живиться холодними рейками поїзд.
Проїдає мозаїку семафорів, бурлить життям пасажирів.

В ньому люди будують піраміди нетерпливости.
Держаться срібних стовпців. Кленуть поспіх поїзду.
Липко плазують по реклямах зіниці людей.
Напруженими зіницями очі вичитують ідей
терпкі букви.
Цей поїзд ніколи не зупиняється на кінцевій зупинці.

Крізь спорохнявілі хмари
золотисте проміння. Вулиця.
Солоною водою скроплює вітер
сіро-синє, в жалібному лахмітті, небо.

1972

НОКТЮРН

Виє музейний лев...
Вмуровані очі лева вп'ялися закам'яніло
в простір.
Блискавки розбиваються на
разючі скалки дощових крапель.
Музейний лев думає думками степової трави.
Запах громовиці перериває дощ. Зіщулився музейний
лев.
Очі його дальше дивляться в пащу дощової прірви.
Проходжу повз нього. Не звертаю уваги на його
мокру, цементову шкуру. Знітився лев, замовк.
Світає.

АНДАНТЕ

Розлилося в мряці
чорнило свідомости.
Обрисовую ним кроки. Мокрі сліди.

Рівнозвучно заграли вечірні оркестри.
Дрижать акордом квіти на клюмбах.
Біоморфне павутиння снується в променях.
вуличних світел. Холодно.

1972

Леонід Полтава

УКРАЇНЦІ

Ти не дружина, не коханка,
Не горлиця з моїх степів,
Не гір Карпатських полонянка,
Не сон, не вигадка, не спів;
Ти не весняний вибух крови,
Не спраглі радости уста,
Не материнської любови
Зоря незаймано-свята, —

Ти всі дороги, всі знамена,
Сонця і зорі, — не таю, —
В собі з'єднала, бо для мене
Ти Рідний Край
В чужім краю.

ІЗ ПАРИЗЬКОГО ЦИКЛУ

СИН СПИТЬ

Катерині

Спить, русяву голівку
    поклавши на ручку зігріту.
Під дбайливою ковдрою —
    зайченя і рушниця з набоями...
Спить з тобою твій світ,
    далекий від нашого світу
І близенький до того,
    чого не пізнаєм обоє ми.

А надворі так само:
    і вітер, і хмари, і зорі є,
Як було від початку
    і як буде без краю, без краю...
Спить в малесенькім ліжку
    цілого людства історія,
Що ніколи себе не пізнає.

1950 р.

**
*

Музика напливала, як вечір.
Ще приходили люди,
    ще народжувалися зорі...
Ти схилила у задумі плечі
У жіночій, в неземній покорі.

Не зрухнувшись, ти ішла світами,
Стомлена, замислена, прозора.
Вечір шаллю опадав
    над білими руками,
І ставало радісно від горя.

Десь далеко блакитніло море,
Кучеряву голову
    на береги поклавши,
І кружляла чайка білим метеором,
Радісна й засмучена, як завше.

1950 р.

ПАРИЗЬКА КАЗКА

О четвертій годині ранку
Йде Конкордом сумирний ослик.
Що він возить? Цитрини, квіти
Чи самотню пальмову гілку?

Десь о п'ятій ще й тридцять — авто
Відтинає ослику ноги:
Розтікаються кровію квіти,
Аж до Лювру біжать цитрини,
І так пахне пальмова гілка
Кавчуком із білих плянтацій...

Відтоді на останній вежі,
На стовпах, на руках, у кишенях
Не годинники — авт колеса
Обертаються швидше дня!..

Сон зника о четвертій ранку,
Коли знову сумирний ослик
Возить квіти, цитрини й гілку,
Ту, що виросла в Єрусалимі.

1953 р.

ПАРИЗЬКІЙ ВЕСНІ

Розгубилося місто. Хіба вже весна?
І хіба ці дерева таки не з бетону?
О, яка ти прекрасно-страшна,
Мить земного полону!

Ми виходимо тихо у парк,
Щоб ніхто не побачив.
Там стоїть іксолітня Жан д-Арк
Із обличчям дитячим.
Воскресає вона і йде
Крізь дерева, понад алеї...
Як багато сьогодні людей
Розминуться з землею!
Обійми мене, мила. Ходім.
Ми підем додому:
Наш, у землю вкопаний дім,
Теж сьогодні пішов із дому.

Крізь бетон проросла трава.
Ніжні квіти — ніжніші бетону...
О, яка ти прекрасно-страшна
Мить земного полону!

1950 р.

ПІЗНАННЯ

Розкололася стежка на дві
І в траві загубились обоє...
Двоє нас у дерев перезві,
У вітрів голубому прибої.

І куди ми йдемо, дорога?
Є дорога, широка й відома:
Вдома наші любов і снага,
І жага до життя наша — вдома.

А стежок уже стало аж дві
У траві невідомого саду.
На досаду, не наше „ля ві"
— Хоч живі! — нам ніяк не до складу.

Може й треба так, щоб зрозуміть
Міт Вітчизни, пізнать з далечизни,
Що в чужині і мідь не дзвенить,
Що ввесь світ — це не світ без Вітчизни.

Аріядна Шум

КЛІТЕМНЕСТРА

(Монолог)

Криваво скрилось сонце. На Елладу
Вже віє тьма холодна. А із Трої
Встає зірниця золота. О,Геро!
Мій Аґамемнон там!
Мій милий, мій жорстокий, мій володар,
Моє прокляття і моя туга...
Ні шуму, ні піни, ні корабля на хвилях.
Як тихо ніч відбилась в дзеркалі морів...
А у Ільйоні... Очі, мої очі,
Навіщо ви все бачите? Ви, уші,
Чому душею чуєте усе?
Тінь чорна від терему тихо підповзає
І скоро вже сховає мою постать кволу.
А серце?... Не квили! Ображене, суворе,
Ти хочеш мур зламати, хочеш затопити
Ввесь берег Арґоліди! Нащо він стоїть?
Цей замок, королівство, його слава,
Кривавим підмурівком хвастався давно.
Земля свята — земля, колись героїв богорівних!
Ні, вбивників лукавих, себелюбців гордих,
Жорстоких варварів, підступних і без серць...
О, моя дитино, біла лебедице,
Тож ліжко камінне тобі постелив,
В день твого весілля, тобі первородній,
Твій батько лукавий!
Он, мряка встає,
З темнот межигір'я, хоче ніч втопити!
Чи це справді мряка? Чи тінь Іфіген'ї?
Дочко моя, доне, наступи на мене,
Затопи ввесь рід свій туманом лихим!
Розплились тумани серед гірських шпилів,
Рідша, рідша, білість. А густіша тінь.
Місяць заховався. Чи мене боїться,

Чи моїх думок... чи моїх терпінь...
Долі, під ногами,
Чорна глибінь моря!
Ще чорніша кров...

Яка важка діядема. Але чоло ще важче!
Важких думок не всилі витримать воно.
Зняти б корону, долі покотити б,
По берегу твердому. Як вона
Із каменя на камінь відстукатись
Із іскрами злотистими в пітьмі
Пічне, і ехо заговорить на Олімпі,
Почує Троя, і негідна бранка
В обіймах короля Арґосу похолоне!

Ах! Чиї це кроки? Хто смів підслухати,
Як королева плаче? Короно важка!
Вдержать тебе мушу, хочби коштом крови,
Кров, і кров, і кров...
Чую, то кров капле... Ні, таки ступає
Хтось по каменюках. Хтось сюди іде.
Це Еґіста постать. Чуєш, Посейдоне!
Месть дому Атрідів, його затопи!

Треба заховатись. В тінь!
Нехай не бачить.
Додумати думу мушу в самоті.

Яка похмура вежа. Вартового постать
Не струнка, не юна. Вартовий схиливсь.
Може він дрімає? О ні, він сторожить,
Він підносить руки, другому маха,
Немов щось побачив в далечі таємній.
Ось Еґіст спинився, вартового зорить.
Щось і він задумав. Ходу надає,
Прямує до вежі. Що вони там бачать?
Спить море спокійне.Чорні скелі сплять.
Небо ще дрімає. Тихо меркнуть зорі.
Чорно-синя далеч в Трою відліта,
Вона — так далека, земля Іліонська!
Близька вогкість муру Арґоських твердинь.
А позаду, в мене — страшно обернутись,
Страшно йти в долину, страшно йти убік,
Мене хтось тримає! Сухі, сухі руки!
Ах, це кущ шипшини. Без краси ще він,

Без листя, без цвіту. А бруньки вже тут,
Під дотиком пальців поміж колючок.
Продерлась одежа. Чи це знак тривоги?
Чи це якийсь омен владарства мого?
Ой, як розривали твої білі шати
Первістко невинна, перед вівтарем,
Прокинулось море, подерлися хмари,
Шипшина зів'яла на шпилях тірських,
Цвітуча, рожева... пахучі фіялки
Поблідли від сонця палкого вгорі,
А сонце безсердне — сміялось, сміялось,
Білило каміння жертовне тобі,
Справляло весілля в жорстоке полудне,
О, сонце вороже!
Вже місяць сховавсь
За брамою замку. Заховавсь великий,
Розжарений місяць. Чи ти сонця брат,
Чи ти йому ворог? Місяцю лукавий,
Навчи мене помсти над сонцем палким!

А там, неверх муру, Еґіст і сторожа
На сонце чекають, чи на якийсь знак
З берегу Ільйону. О, знак скоро прийде!
Королева Трої, чую, вже кона,
Виє, як вовчиця по прудких вовчатах,
І вже кодло вовче полум'яну смерть
Прийма від ахайців жорстоких долонь.

Сторожо Арґосу! Вставайте, дивіться,
Від пожару Трої гори вже горять!
Старці безоружні! Мечі витягайте!
Король Арґоліди полум'яним знаком
На привіт звитяжцям вас кличе вставать!

— — — — — — — — — —

Еґіст і сторож похилились
Над грубим муром у пітьмі.

Вони щось радяться, шепочуть...
Чи тішаться погибелі Ільйону? Ні.
Нема в Еґіста радости у рухах.
Він голову схилив і тихо відвернувсь
Від сторожа, і вже не зорить
Знаків вогненних із далеких гір.
Повільна, змучена його хода.

Прямує він у замок. Чи мене шукає,
Чи може щось задумує свойому батьку вслід?
Еґісте нещасливий, чому все месть за месть,
Чому нема кінця прокляттю твого роду!
    А я — яка?
    Богам рідня, красою богорівна,
    Найбільшу муку матері і жінки —
    Не жінки, а рабині —
    Задумано мені терпіти через Мойру.
    Я — королева Арґосу! Не місяць,
    А символ влади в мене сяє на чолі!
    Я королева! Сонце! Покорись!
Чому воно не кориться, червоне, променисте,
Барвить вершки скелястих гір і хмари золотить,
Встає так гордо, переможно, мов із Трої
Перший герой і витязь, мій король!
    О, так, це він, на першому судні,
    Увесь у латах, на багрянім мості
    Окружений співаючими вояками.
    І серце моє в такт — тій пісні б'ється,
    Як дивно, чую, мов голубкою летить
До мужа — зрадника, до переможця!
Воно б хотіло гадину терпіння
Орлом надскельним дерти на шматки,
І бачити у переможцю з Трої
І лицаря, і вірного дружину!
В царю вітати хоче ніжного коханця!
І голова ця, горда, в діядемі,
Схилитись хоче на рам'я привітне.
Я стільки колись плакала! Колись
Була я і вродлива й молода,
І все терпіння віддавала самотині.
А часом — ні. Схилялась я до нього.
Здавалося мені: він друг, він мій.
Не хочу я, не хочу знати, що він недрут,
Що інших він любив!
Не хочу я, не хочу знати, що він нелюд,
Дитину вбив!
Ні, таки вбив.
Таки любив. Кого? Мене? Моїх суперниць?
О ні, у нього серце замале і запорожне.
Він лиш себе любив і свою славу любить!

Арґосе, подивися, привітай хулу!
Вже витягають із човнів червоний килим!
Арґоські старці! Й ви богів забули?
І ви ідете земського царя як бога зустрічать?
Арґосе, гріх! Прокляття, Арґолідо!
У хвастощах, в жорстокім самолюбстві
Цар — ватажок ахайський заблистів!
Вже сонце блиск в шолом його відбило!
Вже море сердиться, й піна бреде
  Поміж сандалами потомленого війська.
Невільниць, із суден, що їх виводять,
Сонце золотить. Готовляться до маршу:
Хто тріюмфального — хто ганьби... Цар,
Й невільниці, і військо недобите...
Нещасні юнаки. Потомлені і хворі...
Та гордість в їхніх постатях запеклих!
Вони зближаються. Я бачу колісниці,
І срібну колісницю на переді —
У ній мій цар! Мій цар, наш цар!
Як бог! Але — не сам він...
    О, боги Олімпу!
    Геліосе, схаменись!
    Не рожеви своїм промінням теплим
    У срібній колісниці постатей вродливих!
    Там витязь, там король, убійник із під Трої,
    А з ним найкраща із дочок Пріяма!
        В очах чорніє,
        Нема на що спертись...
        Ага, десь був Еґіст....
        Еґісте! Де ти?
        Радуйся! Ти цар!
        Гостри сокиру.

Торонто 1965.

ГАВАНЬ .

Над хвилями застиглими намет
Із прапорів незнаних підпирали
Голодні меви, що тихцем кружляли
Між щоглами, і віщували смерть.

На згарищах гартованих сердець
Нам пристань яничари будували,
І там кітвиця наша загрузала,
Де ім'я початку було — кінець.

Проклін же вам, потужнії вітрила!
Проклін тобі, красо безмежних вод,
Стихіє просторів, стопо висот,

Й ти гаване, розхрістана, зомліла,
У очайдушнім прагненні пригод,
Примано тиші, забуття й вигод.

1950 р.

ОРХІДЕЯ

Чи хочеш жити як гавайська квітка,
Пеститись з зеленню і вогкістю лісів,
Обвитися на життєдайнім пні,
І задурманитись пахучим літом?

Чи хочеш лявою палючою летіти
Із зяючих, вогненних кратерів,
Земні тремтіння, гураґанів спів,
І сяйво сонця над усе любити?

Виходь, ліяно, з зелені похмілля!
Поглянь: життя правдиве — творчість Духа,
В борні стихій, у руху його сила!

Та орхідея сонця не послуха,
І шарудітиме між темним гіллям,
Аж затремтить перед зловіщим туком.

1959

Микола Щербак

БАЛЯДА ПРО БУСЛІВ

Весною,
коли липкучі вишневі бруньки наливалися соком,
бувалий бусол з буслихою — лепські лелеки —
звили собі гоже гніздо на високій стодолі.
І хоч у гостинного господаря
блукала та блудила доля далеко-далеко,
Він усміхнувся до дружини й ласкаво промовив:
— Може бусли принесли на крилах
хоч діравої та драної півдолі...

Коли мрійно розливалося, як літепло, літо,
і запопадливе сонце позолочувало синій небосхил,
А на широкому зеленому подвір'ї
розносився гострий писк курчаток-писклят,
З-над боліт Тікича
чувся помах і шемрання дужих і крутих крил,
Бусол та буслиха
на кошлатому гребені годували дзьобатих бусленят...

Вечорами,
як місяць, мов рудий кіт
зеленкуватим оком прижмурено дивився на темну стріху,
Білий бусол та ще біліша буслиха,
не знаючи лиха,
ніби дві статуї, вилиті з мармуру білого,
Невтомно стояли на краях верхів'я стодоли:
берегли теплий сон малих бусленят —
тиху буслину втіху!

Підійде, бува, до плоту поставна молодиця,
гляне на пташине подружжя
і заговорить до сусідки без обмови:
— Людям би повчитися у буслів
невіроломної вірности і незрадливої любови!..

Життя текло, як річка —
без осяйної долі, але й без чорного лиха:
Житній поживний хліб на дубовім столі
і злагідливі свічі у світлій хаті,

Гойний господар та клопітлива господиня,
бувалий бусол та кукіблива буслиха,
Щебетливі діти та бусленята крилаті!..

...Однієї вітряної провесни,
коли бусол та буслиха прилетіли із вирію,
Вони довго — предовго
вилися,
шугали,
кружляли
І, стривожені, нічого й нікого не впізнавали —
ні соломоверхої стодоли,
ні мохнатого гнзда не було,
Неначе погоріло сиротливе село.

Сіріла днина, мокра і гливкувата,
Горбилася латами безверха хата.
А стодола? Де старезна, як сон, стодола?
Дві дубові сохи стирчали стороніло сторчма.
А стодоли нема...
Ані однісінької стодоли в селі нема...

Бусол та буслиха
лопотливо вдарили крилами,
як б'ють люди руками об поли,
І, ніби тіні, притишені птахи полетіли у поле...
А в полі, у порожньому полі,
край стоптаного і самотнього села
Бовваніли довгі й низькі стіни,
мазані червоною глиною:
Стодола — не стодола...
Клуня — не клуня...
Ні збіжжя, ні підніжжя...
Там —
місилося,
трусилося
роздерте відлюдне відлуння...

Бусол та буслиха, летячи, переглянулися...
— Буслихо!
— Будь тихо!
— Летімо!
— Спішімо!
— Тут лихо!...

Безладно б'ючи крилами у в'язкому повітрі,
збентежені птахи
круто крутнули
і відлетіли далеко,
далеко...
...Коли ж ви повернетесь
і принесете гойному господареві
щедре щастя, крилаті лелеки!...

22 січня 1970 р.

Григорій Крук. Танок. Бронза.

Володимир Янів

МРІЯ ТА СЛОВО

I.

Химерне павутиння мрії,
Що сповило хлоп'я до сну,
Як очі росами обсіяв
Злий біль в годину навісну.
...Тендітне павутиння мрії!

Сльозини в сріблі водограїв
Спливали спішно в далечінь,
І в райдугу тремку вповзає
Супутниця зловісна — Тінь,
— В перлини срібних водограїв.

Мрячний світанок тче мережа —
Межа барвистих роздоріж,
Вже ніч у соняшній одежі —
І навстіж обрії поза рубіж
Тче чорно-золота мережа.

II.

Росло хлоп'я в чудній плетінці,
Самотнє в бур'янах — жалив
І ненасичені зіниці
Зорей гляділи серед злив
З чудним хлоп'ям у плетениці.

Весна чепурилася квітом,
Сплітав обіймами жасмин,
Снопами збіж сміялось літо,
А в декого життя без змін, —
Без жнив жита, — весна без квіту.

Весна без зелені й без зілля
Скує зморщинами уста,
І розливається по тілі,
Мов кров гаряча та густа,
Весна у зелені й у зіллі.

III.

Ні! не було, нема й не буде —
Вдаряє молотом в крові
Знов завжди й скрізь, — та все і всюди
Співаю в сні пісні нові,
Що не було й нема, та буде!

Учора й позавчора й нині
Життя: „Ні! ні!" — а сон: „Так! так!"
І ширшають в кімнаті стіни,
І з павутиння родиться юнак,
Що в завтра йде й в позавтра з нині...

Стулила ніч зів'ялі вії,
Розвіяв сон сліпучий день,
І плетиво марінь розвіяв
Юнак у плетиві пісень,
Як ніч стулила в'ялі вії.

IV.

Сміється сонце і негода,
І сміхом вихор, не виттям!
Юнак бундючний сміло входить
Свавільним реготом в життя,
У сонця спеку й у негоди.

Біжить-біжить дорога вгору,
Ще вище й вище в'ється плай —
Безмежжя радість неозора
Сповняє келех серця вкрай,
І в простір вихром думи вгору!

Очей голодних спраглі стріли —
І де початок?, — де кінець?
Шляхи на обріях скінчились —
І далі й далі навпростець
Жадних очей голодні стріли.

V.

У очі глянули зіниці —
Яка ж в оцих очах глибінь!
В воді глибокої криниці
Юнак побачив власну тінь,
Як очі глянули в зіниці.

Дивилися в зіниці очі —
В душі й у тілі погляд цей!
Вже власне „хочу" в спільнім „хочем",
І не забути вже очей,
Які в мої дивились очі!

Хвилинами біжать години
І шкода всіх ясних хвилин,
Як мить в минуле бистро рине,
В фіялок запах та шипшин...
І меркнуть в спогадах хвилини...

VI.

Бурхливих провесен потоки,
Шпарка крутіж крутих доріг
Впливають в струм ріки широкий
І тільки в усміху ще сміх,
Як в ріки ширшають потоки.

І мрія в літі стигне-спіє,
З плетінки снів — завдань обруч,
Колоссям діл вже зерна мрії,
Постійним гартом тучі круч,
Як міря юнака доспіє.

Зоря далекого сузір'я
Над пропасти й провалля біль
Вела й у розпачі зневіри
Стрілу націлену на ціль
До зір священного сузір'я.

VII.

Життя насичене й несите
Сплітає з павутиння снів
Шорстке мотуззя й сірі сіті
Нових бажань і спішних днів
В житті насичено - неситім.

Спіймалася людина вліті
В тенета власних почувань,
Щоб блиснути вогнем, — згоріти
Без скарги, сумніву й вагань
У сонці літа у зеніті.

І іскри в ніч, а ніч в тумані,
І іскри вглитує туман,
То заки світлий день настане,
Все більше й більше буде ран,
загинуть іскри у тумані.

VIII.

Як за решіткою ще сітка,
Всі дні краплинами в сльоті.
Як світ широкий — тільки клітка,
Загине глузд в думок товпі,
І сітці мисль з-поза решітки.

Годинами повзуть хвилини,
І мисль лиш давніх мислей тінь,
З розвіяних бажань людини
Вже сірий попіл всіх хотінь,
Коли годинами хвилини.

Глибокі борозни в ґраніті
Різьблять розпукою чоло,
Як рік без діл пливе століттям
І те лиш є, що вже було
В завмерлім спогаді ґраніту.

IX

Ліниві думи всі, — нестерпні,
Як в літо, у жнива мороз,
Як квіти зв'ялені у серпні,
Як іній замість блиску рос,
Нестерпні думи всі, — нестерпні!

Як літо бабине зо сталі,
А на решітці ще павук
Кривавим упирем-коралем,
Вмирає слово й тине звук,
І мрії в павутинні сталі.

В безвільному безділлі ночі
Не павучки мережку тчуть,
А шашелі нудьгою точать
Зо спогадів петлю плетуть
В безвіллі й у безділлі ночі.

X.

Світянки полиняні ранку
І погляд змучених очей,
Які були колись світанком,
Світлами смоляних ночей
В самотності юначих ранків.

Розірвані персні браслету
Розкотяться в густій імлі,
Не обіймуться мрії в сплеті,
І смужки й смуги на чолі
З розвіяних двох звен браслету.

Стихія грізна буревію
Персні приречених
Розіб'є, розмете, розвіє,
Посіє дощ гірких краплин —
Стихія дика буревію.

XI.

На межах дійсности й ніщоти,
На грані смерти та життя,
Себе питаєш лячно, що ти,
І що є істина й буття
На межах смерти та ніщоти?

В темниці мертві оживають,
Як мертвими для нас живі.
Як дні й літа без урожаю,
Лагідними стають тнівні —
Для мертвих мертві оживають.

Людина людяніє в тінях,
— В дорозі до краси й добра,
І менше радости у чинах,
А більше в дзеркалі нутра,
В очищенні, в терпінні й в тінях.

XII.

Нежданим інеєм в волоссі
— В лахмітті дранім пишних шат, —
Заплакала уліті осінь
Скучаннням полинялих лат,
— Нитками білими в волоссі.

У хризантемах всі городи,
Сплісняявіли безбарвні сни,
І йде без радости Свобода,
І Воскресіння без весни
В пустих байдужністю городах.

Десь за прозорою стіною
Блукають люди, й світ за склом —
І в млявім літеплі спокою
Нудьгують дні, сповиті сном
За скла прозорою стіною.

XIII.

Важка дорога лихоліття,
Ще важчі манівці блукань,
Як перестануть дні горіти
Без мрій, надій та сподівань,
Блукання гірше лихоліття.

Спинили парки скору кужіль,
Спинилось колесо життя, —
Стужавів скорчем сміх у стужі,
В хузі завмерли почуття,
Як норки сплять, без руху кужіль...

Літа безпристрасні, беззубі
З'їдає ржа, вкриває цвіль...
Безпутній мандрівник розгубить
Сни провесни й достиглу ціль
В роки безсилі та беззубі.

XIV.

Як смуток смути пожолобить,
Не збутись більше вже зморщок,
І після немочі й хвороби
Важким є рух і кожен крок,
Що болем смут чоло жолобить.

І муки сповнена наука
Нових бажань та почувань;
Понурим круком ще розпука
В путі упадків та вставань —
Трудний та довгий шлях науки.

Все ж в мислях знов джмелі уперті,
В'юнких бабок знов барвний рій,
Завіса чорна смерти здерта
Для ткаль, для павучків, для дій...
Гудуть джмелями думи вперті.

XV.

Те Слово, що було у Бога, —
Що Богом сталося й було,
Зійшло й у темряві знемоги, —
І не огорне тьма ні зло
Святого слова, що від Бога.

На стовбурі, розчахлім громом
Листки зелені знов шумлять,
Розмові солов'їній став він домом,
Далекі візії горять
В хоромі, спопелілім з грому.

О, Слово, точене із болю!
Кривавий піт терпінь зітри —
І хай пташини в ореолі
Несуть з піснями їх вітри,
Сильніші смерти, тьми та болю.

Роман Бабовал:

народився в родині українських еміґрантів 20-го вересня 1950 р. в Льєжі, Бельгія. — Закінчив Малу Папську Українську Семінарію в Римі (1962—1968), тепер студент медичного факультету Лювенського університету. Автор збірки віршів (циклостилевим друком) „Навіщо про те згадую?" (1969). Друкувався від 1967 р. в українській періодиці („Юнак", „Визвольний Шлях", „Сучасність" тощо), і в деяких збірниках („Нові поезії", „Слово", „Контрасти"). Пише також по-французьки, перекладає з французької на українську мову і навпаки.

Роман Бабовал

для Каті Горбач

***

листи пожовкли мов
пожари
тухлі де проходять з місяцем в устах
старезні чорні комахи
виминаючи тіні упавших дерев
а день здається й не проплив
іще
це ж може й смерть вже
а не сон
казали десь за грозою
чекання бродить за порогом
шляхи спокусливі під нами
і яблука мов зграя планетарій
десь тут також здається джерело
було з якого за ковток
життям платили предки
а деколи й останнім спомином
ще не вернулися птахи посіяні зимою
з-поза лісів тих де дуби говорять
а вже твій голос
знов голос
з вимовою жука
і мовчанням кульбаби.

3. 1971.

(МИЛА)

"When rain (sings light) rain has devoured my house
And wind wades through my trees"

-THOMAS MERTON

I. книжки засипані пилюкою сумлінь
зів'ялих
і хмари мов спросоння бегемоти спраглі
мій палець встряг рододендроном
в душу неба
змайструй мені з цеглин і глини (мила)
вигідне забуття і поцілуй
перед прощанням
змайструй мені високу вежу
самоти

II. аж вчора я одважився
прокрався між сузір'я
по латаття й анемони
і втопився
а віщі птахи принесли тобі
на поріг моє ім'я
дві зорі тліючі
і запах пшениці серед дощу
(а може це були лиш
янголи)

III. (мила)
посади в ногах мені
прозорі дерева
і розкажи друзям що задавила мене
самота.

1. 1971.

НЕ ЗНАЮ

„панно
з очима
більшими
за айстри"

Ігор Калинець

Як полюбив я панно
вас — не знаю
пси брешуть звуки
дрібні як зорі
а ви марите про вічність
якусь про дітей
безпритульних з-під ночі
вистає вухо місяця
вогняні
коні відвозять снопи
пригорілого літа
(як полюбив я панно
вас — не знаю)
за хижі дебрі
для вас я викрав
в подруги осени
кольорові олівці
а тіло ваше
таємніше мабуть за пекло
те де з глини і дощок
майструють янголи драконів
над нами
розстелені сувої вшиті
з крил метеликів і небо
свіже свіжіше за білий хліб
чваниться широкими плямами ваших
очей
як полюбив я панно
вас — не знаю.

1. 1971.

ПЕРЕКЛАДНА ПОЕЗІЯ

Генрі В. Лонґфелло

СУМЕРК

Сумерк зловіщий в долині,
Море лютує, шумить,
Хвилі, як крила пташині,
Здаля біліють щомить.

Та у рибацькій хатині
Світло горить цілу ніч,
Личко збентежене нині
Сонних не стулює віч.

Та очі при шибі холодній
В пітьму надаремне глядять,
Нічого не видно в безодні,
Лиш хвилі лютують, шумлять.

Постать жіноча без впину
Ходить сюди і туди,
Тінь упаде надолину
Й знову іде догори.

Що тобі каже в цій хвилі
Дикий морський буревій,
Як води оббризкують скелі,
Стомлений хлопчику мій?

Чому ж то у матері горе
І смуток у постаті всій,
А дике, лютуюче море
Сон проганяє з-над вій?

переклад *Міри Гармаш*

***

Тихо, тихо на стіні
Гаснуть соняшні лучі,
Впали роси крижані,
Сходять сутінки нічні.
Наді мною, довкруги
В сірих хмарах небозвід.
У діброви, у луги
Повернувсь пташиний рід.
Лиш заграва золотить
В далині шибки вікон.
Все темніє і за мить
Запанує всюди сон.
Темно. Темрява не жде,
І стискає груди жаль.
Так життя минає, йде
Як щезає сонце в даль,
Як проміння по стіні,
По верхах ґотичних веж,
Так життя відходять дні
У простори, що без меж.

переклад *Міри Гармаш*

Роберт Фрост

ДАРУНОК ВІДРАЗУ

Земля була нашою, поки ми були її.
Вона була наша більш як сто літ,
Заки ми стали її людьми. Вона була нашою
В Мессечюсеттсі, у Вірджінії,
А ми були англійські, ще колоністи,
Що мали те, до чого не належали,
Належали ж до того, чого вже ми не мали.
Те, від чого ми відмовлялись, робило нас кволими,
Аж ми усвідомили, що це ми самі
Відмовлялися від краю, де жили ми,
І негайно ми знайшли спасіння, піддавшись.
Такими, як ми були, ми віддали себе відразу
(Законність подарунку була в численних подвигах війни)
Землі, що ледве простягалася на захід,
Усе ще без історії, та простій, неуліпшеній,
Такій, як то вона була, якою мала стати.

переклад *Міри Гармаш*

Джордж Сантаяна

БОЛИТЬ ДУША ЗА НАШЕ ПОКОЛІННЯ

Болить душа за наше покоління,
Що волю славить у багатства рабстві,
Згинаючись під тягарем буденним,
Хвалить майбутнє.
Нема йому спочинку в дні, ні в ночі,
Вдоволення з самого існування!
Нікчемники майно лише громадять,
Це їхнє щастя.
Мовчазна Мати, мудра і безсмертна, —
Візьми, свята, всі ці смішні змагання,
Цю порожнечу і пішли любимцям
Твоїм, що треба:
Спокій, до зла відразу, чисте серце
Та подих вітру з гір, з небес, з-над моря,
Братів по дусі — приятелів вірних,
Пішли назавжди.
Що ви осягнете своїм змаганням,
Як двигаєте вавилонські вежі?
Несете горе й ваші власні діти,
Ще прокленуть вас.
О, радше залишіть їм віру в Бога
Сади й святині й вільнолюбне серце!
Чи ж є вдоволення у світі більше
І більша користь,
Як тішитися правдою природи,
Її достатком та її красою
І передати смолоскипи щастя
Тим, що надійдуть?
Ми ж не лише як інші сотворіння
Існуємо, щоб заселити землю,
Як звірі, чи комахи, що уліті
Живуть і гинуть.
Але й на те, щоб вміти оцінити
Безсмертної краси відвічну мудрість
І вчитися любити у дочаснім
Лиш те, що вічне.

переклад Міри Гармаш

Василь Гайдарівський

ЦИРКАЧКА

(Оповідання)

Йдучи з праці додому, зустрів я на вулиці свого давнього, ще з хлоп'ячих років, друга Михайла Руденка. Ручкаючися зі мною, він запитав:

— Скажи, Василю, ти віриш у прикмети?

— Дивлячись які саме прикмети, — відповів я. — Ти, певне, щось маєш на увазі конкретне?

— Маю. Мені хотілося б знати, що може трапитися з людиною, котра одягнула навиворіт сорочку?

— За народним повір'ям, — цілком поважно відповів я, — невдаху, що натягнув на себе вивернуту сорочку, особливо ж спідню, спіткає прикрість. І неабияка. Його хтось битиме.

— Я це знаю, — казав Михайло. — А ти віриш у цю прикмету?

Питання поставлене руба. З деяких міркувань я не знайшов за можливе дати відповідь багатомовну й невиразну.

— Вірю, — сказав я.

— Я також! — ніби аж зрадівши, відгукнувся Михайло. — Мені інколи траплялося одягати вивернуту сорочку і завжди після того мав якийсь клопіт. Правда, мене не били, принаймні фізично. Хоч до того далеко не було. І я дуже радий, що саме сьогодні я одягнувся якслід. Бачиш, обставини так склалися, що я вирішив одружитися.

— З чим і вітаю тебе! — удаючи, ніби ні трохи не здивований, відповів я. — То, може, хочеш запросити мене на весілля?

— Покищо ні. Дівчину ще треба раніше засватати. Оце я й стояв тут, на розі, ждав тебе. Хочу просити, щоб був моїм сватом.

— З приємністю, — погодивсь я. — Але попереджую тебе, Михайле, що досвіду в таких делікатних справах я не маю ніякого.

— То нічого, — заспокоював мене друг. — Твоя роля буде другорядна, так би мовити, формальна. Усе поладнаю я сам. Отже, йди за-

раз додому, пообідай, а за годину я буду в тебе. Нам доведеться їхати на станцію трамваєм. Маруся живе десь у Шанхаї. Ти там ніколи не був?

— Звичайно, що був. Проте, взяти на себе обов'язок супроводжувача я не міг би. Приміське селище мені здавалося лябіринтом, де навіть дідько заблудиться.

— Я маю точну адресу, — заспокоїв мене Михайло.

На тому ми й розійшлись.

Михайла вважали за людину не тільки оригінальну, а й дивакувату. Справді, деякі його вчинки виходили за межі звичайности. У житті він керувався власною логікою, байдуже дивився на тих, хто з нього кепкував, і ніколи не дозволяв собі поставитися до когось зневажливо, когось скривдити чи образити, принаймні свідомо. Він був лицарем, можливо де в чому подібним на свого середньовічного колеґу, котрий ставав на герць з вітряками. Любив читати, цікавився головним чином історією та географією, хоч не нехтував і белетристикою. Мав виняткову пам'ять і міг докладно переповісти кожну перечитану книжку. З цієї його здібности користалися хлопці всього кутка міста, прозваного чомусь Мільйонівкою. Вечорами під Михайловим будинком, власне будинком його матері, збиралися хлопчаки, щоб почути від свого товариша розповідь про надзвичайні пригоди мандрівників по африканських та азійських диких краях. Слухати Михайла було значно цікавіше, ніж про те саме вичитувати з книжок, можливо тому, що він викладав нам своєю, близькою нам мовою, додаючи відповідні коментарі, а також і збагачуючи на нові, власної уяви, моторошні випадки.

Мені іноді здавалося, що Михайлові й хотілось, аби його вважали за дивака. А може акторство увійшло в звичку і він уже не міг, чи й не бажав відрізнити, коли він був сам собою, а коли прикидався.

Перед цим незвичним сватанням я повернувся до свого міста приблизно півроку тому, а раніше відбував п'ятирічне ув'язнення як політичний злочинець. Ніхто мене в місті, де я народився і прожив понад двадцять років, не пізнав, не хотів пізнавати. Мене обминали й відверталися, щоб, боронь Боже, я не привітався. Мене забули, чи удавали себе за забудьків. У свойому місті, навіть на своїй вулиці я був усім чужий. Таке ставлення до політично неблагонадійних, скомпромітованих осіб вважалося правилом. Страх за своє майбутнє не покидав нікого, навіть у сні.

Єдиний Михайло мене не цурався. Він прилюдно зі мною вітався, відвідував мене дома, запрошував у гості до себе, ставився до мене так, ніби про моє недавнє минуле або взагалі нічого не знав, або не хотів знати. Можливо він у свойому до мене ставленні керувався тим

міркуванням, що дивакові багато дечого прощається, а може й у цьому випадкові користався з власної логіки, що її я не можу навіть і припустити, а зрозуміти й поготів.

Як уже мова зайшла про сватання, то до речі буде сказати про відносини між Михайлом і його матір'ю Павлиною Павлівною, як її величали в очі знайомі, і Трясилихою — поза очі. Насправді Павлина Павлівна нікого за своє життя не трясла. Але вдачу мала сувору, була вимоглива не тільки до себе, воліла триматися подалі від різних кумась та приятельок, жила з родиною і для родини. А родину вона мала чималеньку: з п'ятьох дітей — трьох хлопців і двох дочок, усі старші від Михайла, давно поодружувались, жили відокремлено від матері, що вважалося нормальним явищем. Павлина Павлівна плекала надію, що колись Михайло також одружиться і вона доживатиме віку з ним, з невісткою і їхніми дітьми. Та Михайло з якихось причин одружуватись не квапився, хоч у його чорному чубі вже заблищали перші срібні волосинки. Воно й не диво. Парубкові минув двадцять сьомий рік.

Довелося Павлині Павлівні в безнадії махнути рукою. Про все це я знав достеменно і уявляв, як зраділа б старенька мати, дізнавшися, що її синок нарешті матиме дружину. Краще вже пізно, як ніколи.

Погодився взяти на себе ролю свата я не тільки тому, щоб хоч чимось виявити Михайлові свою до нього прихильність і вдячність за його до мене виняткове ставлення, пов'язане з деяким ризиком. Адже кожному можуть закинути зв'язок з клясоворожим елементом. Я погодився б піти в свати і в цілком нормальних обставинах. Така бо у мене вдача. Не зміг би утриматися від спокуси бути свідком чи й дійовою особою неабиякої події. Сватання, як я припускав, обіцяло бути цікавим.

За годину Михайло прийшов до мене уже причепурений. На ньому зграбно лежав темний вовняний костюм. Старанно виголене обличчя аж лисніло. Він здавався значно молодшим, ніж був насправді. Уважно поглянувши на нього, я не міг не назвати його в думці краснем. І дивувався, що аж тепер, з таким запізненням, котрась з дівчат змогла привабити його до себе, що цього не сталося п'ять чи й десять років тому.

Ми з Михайлом зайшли до крамниці делікатесів „Гастроном", купили величезну білу хлібину з родзинками і літру горілки. Без цих атрибутів не могло б відбутися ніяке сватання. Потім сіли на трамвай і поїхали на кінець міста. Нам пощастило сісти на одній лавці. Ми мали можливість дорогою розмовляти. Мені хотілося дізнатися дещо про його дівчину. Самий факт, що вона мешкала в Шанхаї, мені вже

дещо казав сам про себе. Різні Шанхаї, Собачівки, Нахалівки виникли в найбільш непридатних ні до чого околицях промислових міст під час колективізації селян. Кому пощастило вихопитися з села, діставалися до міст і в ярах, у глинищах, у проваллях копали собі нори й починали життя печерних людей, щоб за рік-два перейти до власної хати, побудованої з роздобутих правдами й неправдами дровиняк, кусків дощок, обаполів, шматків бляхи, стулених уміло докупи і щедро обліплених глиною. Я не мав сумніву, що Михайлова майбутня наречена походить з селянської родини і саме це вже обнадіювало. Павлина Павлівна сподобає невістку. Принаймні мені хотілося, щоб так воно було.

Спитав я Михайла про те, чи давно він знає свою дівчину.

— Не менше шести годин, — як і завжди спокійно відповів він.

— Годин? — не вірячи сам собі, спитав я.

— Так, годин, — ствердив він. — Усе сталося під час обідньої перерви. Я ж, знаєш, працюю на будівництвах. Бригадир теслярів. Заробляю коли як, але нам з матір'ю вистачає. Голодувати не доводиться. А що їдять інші робітники, мене якось не цікавило. Сьогодні ж, йдучи подвір'ям, побачив дівчат, що сиділи під стосом цегли й обідали. Кожна тримала в одній руці пляшку ситра, а в другій кусень хліба. І я подумав тоді: а їм же треба носити цілий день цеглу та цемент. Мені жаль стиснув серце. Я повернувся назад, бо вже опинився був у будинку, обвів поглядом дівчат і звернувся до них:

— Хто б з вас хотів вийти за мене заміж?

Дівчата переглянулись, вони либонь сприйняли моє запитання як жарт і вже в їхніх очах заплигали бісенята, ось-ось могли полетіти спрямовані на мене дотепи. Та раптом одна ставить пляшку, кладе хліб на цеглину, прудко схоплюється, підходить до мене й каже:

— За такого красня, як ви, я згодна піти заміж.

І дивиться мені просто в очі. А сама гарна і така ж чорна, як і ввесь наш рід. Мені вона зразу сподобалась.

— Гаразд, — кажу я їй. — Як тебе звати?

— Маруся, — відповідає вона.

— Гаразд, Марусю, — кажу я. — Увечері прийдемо тебе сватати. Де ти живеш?

— У Шанхаї. Число сто двадцять шість.

— Жди мене із сватом перед заходом сонця.

На тому наше перше побачення кінчилося. Я пішов працювати.

Здивувати мене Михайло не міг нічим. Я був приготований на що завгодно. Але запитав його:

— Чи не здається тобі, що ти трохи квапишся із сватанням? Треба б придивитися одному до одного, щоб пізніше не каятися.

— Придивляння мені шкодить, Василю. Обов'язково знайду щось таке у дівчини, що мене від неї відштовхне. Мені нічого не залишається, як починати з кінця. Спочатку одружитися, а потім приглядатися.

Логіка цілковито в Михайловому дусі і мені сперечатися не доводилось. Ми доїхали трамваєм до залізничної станції, а звідти пішли на край міста. Шанхай купчився за горбом, вірніше сказати, ховався від стороннього й недоброзичливого ока в глибокому з крутими боками вибалку. Це селище, що складалося з кількох сотень жител, здавалося надто екзотичним і ні трохи не подібним на інші селища, розташовані навколо фабрик та копалень. Маленькі хатинки, як гриби до цямрин, поприлипали, повпиналися задньою стіною до прямовисно зрізаної гори. Попереду хат в'юнилась доріжка. Нею мешканці не тільки діставалися до всіх закутків свого селища, але й умудрялися тягати візки. Коли дивитися на ці плескаті дахи з гори, то вони здаються сходами, спорудженими ще за тих стародавніх, леґендарних часів, коли на землі жили самі велетні і їм доводилося саме тут діставитися вниз, щоб напитися з стрімкої річечки холодної води.

Мене також дивувало й те, що мешканці цього селища повлаштовували біля своїх жител і маленькі городці, завбільшки з квадратовий метер, плекали на ньому трішки цибулі, кілька кущів помидорів і обов'язково якісь квіти — переважно чорнобривці, бо вони найменше вимагають води, хоч можна було бачити й майорці, петунію і навіть метеолу, що вже під вечір починала розвіювати свої пахощі. Мабуть, тут є багато Марусь, що в їхніх жилах тече селянська кров, — подумалось мені, згадавши, чого саме ми з Михайлом опинилися в цій околиці свого міста.

Знайти потрібне нам житло під числом сто двадцять шостим було не легко. У кого б не питали, ніхто нам певної відповіді не дав, лише радили йти кудись у протилежний кінець селища, здається, саме там будуть хати з сотими числами. Ми провешталися з добру годину, до самого заходу сонця, воно заховалося за шпиль і одразу з низу балки повіяло свіжою вологою. Розсудливість підказувала нам повертатися додому. Михайло картав себе за необачність. Чому він не спитав у Марусі її прізвище? Хоч хто ж міг припускати, що в цьому Шанхаю аж таке безладдя.

Ми почали поволі підійматися вгору, обминаючи хатини, а іноді й потрапляючи на чийсь дах. І раптом на одній хатині побачили потрібне нам число.

— Чи це нам не привістка? — мовив зраділий Михайло. — Не ми хату, а вона нас знайшла.

Він міцно постукав щиколотком пальця в двері. З хати почулося жалісне мекання кози.

— Це на щастя, — багатозначно прискаливши око, сказав Михайло і постукав удруге.

Двері відчинила маленька жінка з заспаним обличчям, чи може хвора. Вона, мабуть, щойно встала з ліжка, бо волосся на голові було скуйовджене.

— Що ви хотіли? — сердито запитала вона.

— Тільки дізнатися, дорогенька тіточко, — люб'язно звертався до неї Михайло, — чи тут живе гарненька з себе чорнява дівчина з приємним ім'ям Маруся?

— Я вам не дорогенька, — уже м'якше мовила жінка, скоса поглянувши на спокусливі в моїх руках речі — хлібину й пляшку горілки. — А Маруся пішла до міста по харчі. Вона зараз має повернутись. Якщо хочете, то пождіть.

Довго нам чекати на Марусю не довелось. Вона прийшла з дівчиною років дванадцяти, донькою непривітної господині хати. Маруся була старша, ніж я уявляв, коли б не ровесниця Михайлові, гарно збудована, з привабливим обличчям, хоч красунею її назвати б не можна.

— Вітаємо вас з добрим вечором, — уклонившися Марусі, піднесено промовив Михайло. — Як бачите, слова свого я дотримався, ми прийшли до вас на поважну розмову.

— Приємно бачити людину, що вважає за свій обов'язок дотримуватися слова, — відповіла Маруся і в її чорних очах блиснув вогник сарказму. — Але дуже прикро, що ця дисциплінована людина нездатна розуміти жартів. Невже ви справді притяглися сюди свататись?

— У цьому нема нічого дивного, — казав Михайло. — Я хочу з вами одружитися.

Маруся голосно й до сліз засміялася.

— З таким безглуздям я вперше здибуюсь, — трохи заспокоївшися, мовила Маруся. — Ви мене не знаєте, а я вас. Ми чужі з вами люди. І раптом, будьте ласкаві, давайте одружуватись. Більшого безглуздя і вигадати не можна.

— Так воно й буває в житті, що чужі люди в деяких обставинах зближуються, а потім і одружуються, — доводив Михайло. — Мені здається, Марусю, що ви вірно зробите, якщо запросите нас до хати, посидите з нами, поговорите, придивитесь до мене, а я до вас. Від знайомства з нами ви нічого не втратите, а набути можете або двох друзів, або одного чоловіка, а Василя Степановича за друга. Він людина, запевняю вас, досить порядна. Навіть хотів бути письменником, але деякі непередбачені обставини завадили. На гуті працює упаковником скла.

— Зачекай, Михайле, — утрутився до розмови я. — Хто тут з нас сват, я чи ти?

— Ніяких сватів я взагалі не потребую, — сказала Маруся.— Та якщо аж так далеко прибилися, то заходьте до хати, звичайно, не моєї. Тут я тільки квартирантка. І попереджую, що наша світлиця особливим комфортом не відзначається.

Опинившися в хаті, ми мали нагоду переконатись, що справді до якихось вигід тут далеченько. В одному кутку стояло дерев'яне ліжко, в другому — грубка, в третьому стіл, а в четвертому вигідно розташувалася коза з двома вже чималенькими дітками.

Я поклав хліб на стіл і поставив пляшку горілки.

— Обставини так склалися, — звернувся Михайло до господині, що стояла біля грубки, в одній руці тримаючи ложку, а другою підтримуючи щоку, — у неї болів зуб. — Обставини так склалися, що ми наважилися потурбувати вас. Переді мною виникла проблема, як у того трагічного Гамлета: бути чи не бути? Моє серце мене ніколи не обдурювало, тож буду сподіватися, що й цього разу все станеться якнайкраще. Думаю, що ми з Марусею знайдемо спільну мову, і не колись, а цього ж вечора, і не десь, а саме тут, за цим вашим гостинним столом. Тож дуже вас прошу, дорогенька тітонько, приєднатися до нашого товариства й взяти участь в споживанні хліба-соли.

На таку урочисту тираду господиня відповіла мовчазною згодою. Вона поставила на стіл солянку й миску солоних огірків, що зберігалися в невеличкій діжечці під ліжком. Мали ми що їсти, мали що й пити і Михайло започаткував бенкетування ще однією пишномовною тирадою. Але випила тільки господиня та я. Михайло, це я знав давно, принципово уникав алкоголю, такою ж непитущою виявилась і Маруся. Та це їм ніяк не вадило розмовляти й приглядатися одне до одного. Ми з господинею ще раз випили і у нас зав'язалась своя розмова. А потім повернувся з праці й господар, також аматор до чарки. Ми невдовзі почувалися за столом, як давні приятелі, котрим випадково пощастило зустрітися. Від господарів я дізнався, що Маруся живе у них недавно, третій тиждень, звідкись вона приїхала до нашого міста без копійки в кишені, а Фенька, — так звали господиню, — з базару привела її додому. Обоє, чоловік і жінка, хвалили Марусю, особливо ж як дізналися про наш з Михайлом намір.

Розмовляючи з господарями, я намагався прислухатися й до Михайлової з Марусею гутірки. За столом їм робити було нічого, вони відсунулися ближче до кіз і подалі від нас. Одначе я почув, що Маруся вже два роки вдовує, чоловік її загинув у нещасливому випадкові. Щось ще казала про своїх рідних, про батька й тітку, та мені

заважали слухати господарі, він заохочував мене до чергової чарки, а вона до огірочків.

Досиділися ми майже до півночі. Від надміру випитої горілки та балачок я почував себе вкрай стомленим і запропонував Михайлові повертатися додому.

Він відмовився. Мені нічого іншого не залишалося, як іти самому. Мене вивів із селища господар.

Після того нашого сватання минуло яких тижнів з два, не менше. Михайла я ніде не зустрічав, а відвідати його дома без запрошення я не наважувався, тож і не знав чи на тому першому побаченні Михайлові з Марусею стосунки припинились, чи, може, тривають і далі, набравши інших, виразніших і бажаніших форм. Власне, та пригода із сватанням хоч і обіцяла бути оригінальною, повернула на витоптаний шлях рутини, і я до неї збайдужів.

Незабаром з'ясувалося, що з моїми висновками я поквапився.

Повертаючися одного вечора з роботи додому, на тому ж самому розі, де два з чимось тижні тому на мене чекав Михайло, я побачив його матір. Стояла, пов'язана чорною хусткою, одягнена в усе чорне, ніби в жалобі. Вона смутно дивилась на мене очима, сповненими сліз.

— Ой, Василю, Василю, що ж ти наробив, — затужила вона і сльози зразу ж потекли по її запалих щоках. — З ким же ти одружив мого Михайла...

— Я? Одружив Михайла? — вихопилось у мене здивовання.

— Та вже ж не я! — витираючи кінцем хустки очі, уже подратовано відповіла мені жінка. — А хто ж його водив сватати? Я чи ти!

— Яке там сватання, — виправдувавсь я. — Михайлові хотілося ближче придивитися до однієї дівчини, то він і взяв мене в товариство.

— А навіщо ж тоді ти ніс хліб і горілку?

Своєю обізнаністю Павлина Павлівна мене збентежила. Мені нічого іншого не залишилося, як бути щиро відвертим.

— Я нічого не розумію, Павлино Павлівно. Скажіть мені, будьте ласкаві, що трапилось.

— Таке трапилось, що не приведи Господи. Тієї ж ночі, як ото ви водили Михайла сватати, а потім там і залишили його з дівкою, він, уже перед світанком привів її до мене в хату й сказав, що зовуть її Марусею і будуть вони одружуватися. А що я мала сказати Михайлові, як у нього все не так, як у людей? Подивилась я на ту Марусю і нічого не відповіла. Мені зразу здавалося, що вона якась незвична. Та й подумала тоді: яке їхало, таке й здибало. На вигляд, ніби жінка чепурненька. І я поклала на думку примиритися з долею. А той її вигляд мене й завів. Минає день, минає другий і бачу я, що

моя, так би мовити, невістка несповна розуму. Вона, як Михайла нема дома, роздягається догола й у себе в кімнаті ходить на руках, задерши ноги вгору.

Ця вістка здалась мені неймовірною. Я видивився на Павлину Павлівну, а вона, схрестивши руки на грудях, докірливо пронизувала мене своїм поглядом.

— Але ж, вибачте, — казав я. — Може сталася якась помилка?

— Помилка? — спалахнула Павлина Павлівна. — Може, такі видовища мені ввижаються? Може, то я несповна розуму? Чи, може, я сама ходжу гола на руках?

— Ви мене не так зрозуміли, — відступавсь я. — Певне, то був якийсь жарт, чи щось подібне на це. Кому з молодих людей не доводилось робити дурниць.

— Еге ж, якби воно трапилося один раз, а то щоденно.

— А ви Михайлові казали?

— Авжеж. Знаєш, що він відповів мені? — Я також буду вчитися ходити на руках. Це корисно голові. Кров там освіжається.

— Ні, Василю, такої ганьби в своїй хаті я терпіти далі не можу. Заберу своє манаття й піду жити до старшого сина. А ця хата хай буде божевільнею.

Я попросив у Павлини Павлівни дозволу відвідати Михайла з його подругою. Назагал вона не любила, щоб до неї в хату приходив хтось сторонній, особливо жінки, що люблять заглядати по закутках, а потім плести нісенітні плітки. Мені, хоч і доводилося бути в їхній хаті, але завдяки Михайловій настирливості. Від свого наміру він не відмовлявся ніколи, не поступався навіть матері, дарма, що любив її якоюсь дитячою любов'ю, шанував і вважав її кращою серед усіх жінок.

Цього разу Павлина Павлівна погодилась на мої відвідини не тому, що не хотіла чути від Михайла докорів, вона керувалась іншими міркуваннями. Як я й припускав, Павлина Павлівна й на ріг вулиці вийшла не на те лишень, аби поділитися зі мною прикрою новиною. Вона сподівалася знайти в мені свого спільника. Я в якійсь мірі спричинився до того, що Михайло зійшовся з Марусею, то на мене лягає й обов'язок розлучити їх.

Таких далекосяглих зобов'язань я, звичайно, брати на себе наміру не мав. Але не міг і ховатися за прислів'я, мовляв, моя хата скраю...

Того ж вечора я пішов до Михайла, під'юджуваний цікавістю. Відчинила двері Маруся й, побачивши мене, зраділо гукнула:

— Михайле, нарешті Василь з'явився!

Жестом руки запросила мене ввійти, кажучи:

— А ми вже хотіли самі вас відвідати. Хоч воно, ніби й незручно.

— Не так незручно, як небезпечно, — завважив я. — Вам Михайло казав, хто я такий?

— Казав, — відгукнувся Михайло, підводячися з-за столу. — Обставини ускладнюються тим, що й Маруся носить на собі шкіру, схожу на твою.

Я запитливо глянув на Марусю.

Вона стверджуюче кивнула головою.

Як справжня господиня хати, Маруся запросила мене сісти й вибачилася, що вони не можуть мене як слід почастувати. Усі гроші, що отримали тиждень тому в будівельній конторі, витратили на придбання господарчих речей, бо ні в Михайла, ні в Марусі не було нічого.

Простора, з двома великими вікнами, кімната здавалась порожньою, хоч під стіною стояв новенький, ще не пофарбований стіл та кілька табуретів, напевне Михайлом змайстровані. Я зрозумів, що Михайлова мати використовує всі можливості, аби не допустити сина до одруження з привезеною ним ненормальною жінкою. Уже пізніше я дізнався, що Павлина Павлівна мала намір найняти комусь частину свого будинка, та несподівано ту житлову площу посів син, правда, пообіцявши платити, як він сказав, чинш. Може й це додало оливи до вогню і Павлина Павлівна ще більше обурилася Михайловим свавіллям, якому мала намір покласти край.

Ми сиділи за столом, сьорбали традиційний чай і слухали Марусю. Власне, її розповідь призначалася мені, а Михайло не сидів байдужий, іноді підказував дружині, або додавав свої зауваження.

Марусина розповідь допомогла мені зрозуміти її вчинки, що, як мені на перший погляд здавалось, їй не личили. Це раптова згода її зійтися з незнайомим і дещо дивним чоловіком, і навіть після кількаденного знайомства одружитися з ним. Такі випадки траплялися в житті часто. Але скороспішно одружувалися люди легковажні і розбещені, які на шлюб дивилися як на чергову пригоду. Причислити до таких людей Марусю не можна було ніяк. Марусина поведінка в Шанхаї не давала підстав виникнути у мене якійсь поганій думці про її жіночу гідність. Розповідь про минуле тільки підтверджувала це.

Матері вона не пам'ятає, опікувалася маленькою Марусею глухоніма батькова сестра, тітка Югина, добра, веселої вдачі людина. Вона була Марусі мов матір.

Батько працював на фабриці монтером. Вечорами він завжди бував вдома, багато розповідав, навчив Марусю читати й писати ще за дошкільних років. А в неділю вони втрьох ішли або до кінотеатру, або до цирку. Цирк був батьковою пристрастю, особливо ж він захоплювався боротьбою. У людській силі він убачав красу, бо й сам належав до людей дужих, фізично розвинених. Він також був людиною

химерною. При цих словах Маруся усміхненими очима глянула на Михайла. Батькові чомусь хотілося мати не дочку, а сина, чи може й бачити в Марусі хлопця. Принаймні він поводився з нею як з хлопцем. Заохочував з високого берега плигати головою вниз і глибоко пірнати в воду, лазити на височезні дерева до самої верхньої гілки крони, а також повторювати дома багато циркових номерів.

Їхня хата була подібна на маленький цирк чи гімнастичну залю. За кілька хвилин батько, на Марусине бажання, протягнув і укріплював від стіни до стіни дріт, по котрому вона навчилася ходити й танцювати на ньому з парасолею в руках, а батько приграваз їй на скрипці. У себе в кімнаті Маруся могла розгойдуватись на турнику, ходити на руках, чи перевертатися в повітрі.

Само собою розуміється, що, вже бувши ученицею в школі, могла захиститися від найбільш задерикуватих хлопців своєї кляси, і навіть старшоклясників. Її вважали силачкою і не зачіпали.

Батько Марусею пишався. Та він передчасно загинув і йому не довелося побачити свою доньку артисткою циркової арени, визначною еквілібристкою, про котру багато гарного писали харківські, столичні газети, не кажучи вже про провінційні, коли цирк виїздив з міста на літні гастролі.

Слухав я Марусю з захопленням, і в той же час у мене виникало багато питань. То чому ж вона тепер не працює в цирку? Може трапився нещасний випадок? Ушкодила себе? І чому ж вони обоє, Маруся й Михайло, не з'ясують матері, що невістчине ходіння на руках нічого в собі поганого не таїть, що то звичайні фізичні вправи, потрібні організмові.

Але я з своїми питаннями не вихоплювався. І Маруся мала можливість відповісти мені в такій послідовності, як їй здавалося краще. Вона пояснила, чому покинула цирк і опинилася в нашому місті, працюючи на будівництві чорноробкою.

— Катастрофа мого життя почалася коханням, — казала Маруся, проникливо подивившися на мене. — Мене полюбив Леонид Лукаш, а я відгукнулася на його гарячі до мене почуття полум'ям любови. Ми побралися й почувалися щасливими, хоч разом бути нам часто не доводилося. Леонид працював у науково-господарчій інституції країни. Їздив з фабрики до фабрики, щось там контролював, перевіряв. А я також не завжди на місці сиділа. І наші зустрічі були нам святом. Не минуло й двох років нашого подружнього життя, як мого Леонида заарештували і, як ворога народу, розстріляли. Я занепала духом і не могла працювати. Не виходила з кімнати й без кінця плакала. В той же час до мене додому почав учащати секретар партійного комітету. Він пропонував мені через пресу осудити чолові-

кову контрреволюційну діяльність і розвестися з ним. Тільки тоді я можу мати надію на повернення до праці в цирку. Інакше мені доведеться піти в чорнороби, якщо не трапиться чогось гіршого. То вже був недвозначний натяк на арешт. Спочатку я викручувалась, остаточну відповідь відволікала. А кінчилось тим, що я відчинила двері, попросила товариша Петрусяка вийти і ніколи до мене не навідуватись. За день я вже була безробітна з таким документом про останнє місце праці, що мене могли взяти тільки хіба на будівлю. З Харкова я виїхала так далеко, як дозволяла готівка. Рік з чимось тинялась, як неприкаяна. У вашому місті я опинилася зовсім недавно. Не знаю, чи довго й тут затрималася б, якби не нагодився Михайло. Він своєю поведінкою мене здивував. Щось у ньому нагадувало мені батька. Я зразу ж відчула до Михайла довір'я і симпатію. Я певна була, що той високий, стрункий, суворого погляду чоловік, яким тоді бачила Михайла, звертається до дівчат з поважною пропозицією. Відповідь моя була також поважна. Про те, що він прийде увечері до мене, я була впевнена, хоч сама себе сварила, навіть злилася.

Маруся раптом дзвінко засміялася. Та я не зрозумів, що саме її розсмішило.

— Як бачите, Василю, усе сталося з карколомною швидкістю, — казала вона далі. — Як у поганому, з невмотивованими діями героїв, пригодницькому кінофільмі. Михайло вже наступного дня зажадав моєї згоди на офіційну реєстрацію нашого шлюбу в загсі. Я погодилась. Михайло мені подобається. Я б з ним жила, скільки мого віку. Але ж я циркачка. У моїй крові є такий середник, що не даватиме мені спокою поза цирком. Мене вабить до себе арена. Я в думках, в уяві вчуваю циркову музику. Мене вабить до себе циркова баня, де я почуваю себе певнішою, ніж на землі. Ото ж я сказала Михайлові, що буду жити з ним до того дня, поки не виникне можливість повернутися мені до цирку. Я понаписувала скарги до різних інстанцій, доводячи їм, що мене звільнили з праці несправедливо. Може усі мої листи потраплять до кошів. А може...

Оповідачка усміхнено глянула на свого чоловіка.

— Тоді бачитися доведеться нам зрідка. Та це справа невиразного майбутнього. Покищо ж нам треба наладнати родинні стосунки. Були вже ви нашим сватом, Василю, а тепер візьміть на себе інший клопіт, будьте нашим посередником миру. Намовте, будьте ласкаві, нашу матір, щоб вона примирилася з своєю долею й погодилася на таку невістку, як я. Шануватиму її і любитиму. Адже я матері раніше не знала, то хоч тепер відчуватиму її в свойому серці. Аби тільки вона не докоряла мені моїм цирковим фахом. У цьому я не поступлюсь.

— Поки ми з тобою не повінчаємося, вона на нас дивитиметься

як на людей, що живуть за собачими законами, — відгукнувся Михайло.

— Я ж тобі казала, що я згідна на вінчання, але де? Хто нас повінчає?

— Не квапся, Марусю. Знайдемо таємного священика. Він нас обкрутить у степу навколо куща.

Я пішов до Павлини Павлівни. Вона, звичайно, знала, що я сидів у її дітей і здогадувалася, з яким наміром прителющився до неї. Вона спитала:

— Намовляти збираєшся?

У ці слова вона змогла вкласти багато іронії.

— Ні. Пояснити дещо.

— Аби нічого гіршого не було від того, що я знаю.

— Ви дуже мало знаєте, Павлино Павлівно, про свою невістку.

— Невістку?

— Майбутню невістку, Павлино Павлівно, — поквапився виправити я обмовку.

— То скажи про неї щось і гарне.

— Вона має шляхетну душу, — почав був я характеризувати Марусю. Та Павлина Павлівна швидко мене перебила:

— І те шляхетство перевертає її догори коренем?

— Ви не маєте підстав ставитися до Марусі зневажливо, — подратовано казав я. — Якби всі люди були такі, як вона, то жилося б їм дуже гарно на білому світі. Вона присвятила себе чинити нам усім приємність, втіху, розвагу.

— Нічого я не второпаю, — призналася Павлина Павлівна.

І я обережненько почав розповідати їй про Марусине життя, покищо уникаючи згадувати такі дразливі явища, як батькове бажання бачити свою доньку хлопцем, її попередній шлюб, раптову згоду вийти заміж за незнайомого їй Михайла. Ці моменти я обминув або надав їм іншого тлумачення. У мойому поясненні Михайло з Марусею злюбилися так, що їх уже не розлучить ніяка земна сила. Вона вже переросла той вік, коли в голові віють вітри, віють буйні і приходять сім п'ятниць на тиждень. Хай собі живуть і хай Маруся ходить на руках, чи вправляється якось інакше. Це ж звичка, це потяг. Це єдине, що у неї залишилося від циркового життя, звідки її вигнали через політичну неблагонадійність. Але Маруся не тільки артистка, вона й жінка. Прийдуть діти і тоді вже буде не до плигання. На все свій час. А покищо Михайло з Марусею клопочуться про вінчання. Де знайти таємного священика?

Павлина Павлівна, я бачив, утрачала свою войовничість. Останній мій аргумент про священика її доконав остаточно.

— Аби ж воно по-доброму, то й священика знайти можна. Про мене, то хай хоч і обоє на руках ходять, тільки щоб люди не бачили. А то візьмуть на глум, і на базар не піткнешся.

Базар в уяві Павлини Павлівни був найповажнішим місцем. Туди бо сходилися принаймні раз на тиждень майже всі мешканці міста, щось там купити або продати, чи й просто людей побачити і новин почути.

А Павлині Павлівній, як вона залишилася з купою дрібних дітей удовою, базар був на протязі багатьох років, ще й годувальником, де вона перепродувала різний харч і торгувала лічничими травами. Якби не базар, то чи й вигодувала б своїх п'ятеро дітей, а з ними й наймолодшого, цього самого Михайла, що тепер завдає матері прикрощів. Знову посипались йому докори. Якже, допарубкувався до сивого волосся й неспромігся знайти собі порядної дівчини.

Терпеливо вислухавши усі її докори, я ще раз зайшов до молодших Руденків і повідомив, що обставини вимагали, аби я дещо оповів їхній матері тенденційно, а дещо промовчав. Хай вони це мають на увазі й виплутуються самі.

Мені вони щиро подякували й запросили на весілля, котре має відбутися після вінчання.

Минуло літо, а за ним і осінь, розпочалася зима з завірюхами і морозами — найтяжча доба року людям, що не мають чим опалювати свої хижі, не мають теплого одягу, відповідного взуття, а також що систематично живуть надголодь. До таких людей належав я, недавній в'язень. Чужі клопоти мене дуже хвилювати не могли, бо мав своїх досить. Тож не диво, що про Руденків я взагалі нічого не чув, а вони про себе не нагадували.

Але не дарма мовиться, що на все є свій час. Одного вечора до мене в хату всунувся разом з холодом Михайло й сказав:

— Уже повінчались. У неділю у нас весілля. Приходь на дванадцяту.

— А чи зручно мені, з підмоченою репутацією, пхатися межи люди?

— У нас чужих не буде нікого. Брати та сестри і їхні родини. З Сергієм і Трохимом я про це вже розмовляв. Вони не заперечують.

— Гаразд, — погодився я. — А як там у тебе дома? Як ладнає мати з Марусею?

— Жінки є і будуть жінками. Вони тримаються крайнощів. Або люблятьcя, або ненавидять одна одну. Від ворожнечі не залишилося й сліду. Мати ходить біля невістки, як квочка біля курчати.

А Маруся горнеться до матері. Любов у них страшенна. Дай, Боже, не зурочити. Кожна хоче зробити якусь приємність. У них уже є свої таємниці, про щось перешіптуються, щось від мене приховують, ніби я їм чужа людина. Я не заперечую. З одним тільки мати не може примиритися, з Марусиними вправами. Каже, що в жінок є інші обов'язки, важливіші, ніж викаблучування. Про дітей треба думати. Матері, бач, нетерпеливиться нянчити онуків.

— А Маруся що? Ще й досі вістки з Харкова сподівається? Нічого їй не пишуть з центру?

— Не пишуть! А якби й писали, то я однаково її нікуди не пущу, — упевнено мовив Михайло.

Та сумнів мав я. Навряд чи зможе він підкорити Марусину волю. Такі жінки поводяться так, як їм підказує розум і відчуття.

Михайло, мабуть, помітив на мойому обличчі сумнівне ставлення до його слів. Він, ніби виправдуючись, казав:

— Я розумію, що кожна пристрасть людині затруює кров. І Марусі не легко буде забути цирк. Довго її тягнутиме туди, як тягне мене до себе цигарка, чи когось пляшка. Але треба й того не забувати, що Маруся така ж людина, як і всі ми. Вона також потребує і ласки, і спокою, і любови. Це все вона має. Уже й будівництво покинула. Мій брат узяв її до себе в контору. Каже, що з Марусі буде гарний бухгальтер. І живемо ми разом з матір'ю в нормальних умовах. А з тієї великої кімнати я зробив щось подібне на спортову залю. Там Маруся віддається своїм пристрастям. Отож бачиш, усе ніби сприяє, щоб Марусю не тягнуло кудись у безвість. Тепер я вже більш думаю не про неї, а про себе. Чим би Маруся не була — артисткою чи бухгальтером, а все не рівня мені. Я ж тільки тесля. Хіба ще столяр, але поганенький. Освіта моя — сам знаєш яка. Початкова школа. А вчитися пізно. Тож доводиться навшпиньки ставати, щоб не здаватися нижчим від Марусі. Це мене турбує, Василю. Довго на пальцях не втримаєшся. Та й без Марусі я вже б не зміг бути. Можу хіба себе потішати, що і я їй не байдужий. І хто б міг подумати, що все так станеться? Як у казці.

⁂

Їхнє, Михайлове з Марусею, весілля скорше можна б було назвати урочистим обідом. Прийшли два брати з дружинами, дві сестри з чоловіками, Михайлів начальник з будівництва Яків Семенович — аматор дотепів і прихильник чарки, і я — людина, що привчилася скрізь почувати себе зайвою. Без музики, без танців, ми обмежувалися весе-

лими, із сміхом і жартами, розмовами. Усі мали радісний настрій, і всі щиро бажали молодятам багато щастя.

Ніхто не припускав тоді, що внедовзі по весіллю декому доведеться опинитися в розпуці.

Одного вечора, повернувшися з праці, я дізнався від своєї матері, що до неї приходила Павлина Павлівна, ридала й дуже просила, щоб я негайно відвідав її. У них трапилося якесь велике нещастя.

Я здогадувався, що у Руденків могло трапитись. Але я знав також, що мої посередницькі здібності в цьому випадку допомогти не можуть. Мабуть, уже Маруся листа з центру отримала і заради цирку зрікається всього, включно з ласкою, спокоєм, новим дахом і, можливо, чоловіком.

Ще не встиг я довечеряти, як до мене прийшла Маруся.

— Допоможіть мені, Василю, — зразу ж після вітання просила вона. — Я опинилась у прикрому становищі. Отримала я від дирекції цирку листа. Вони визнають свою помилку в тому, що звільнили мене з праці й запрошують повернутися на своє місце еквілібриста та акробата. Обіцяють підвищити платню й сприятимуть у підшукуванні квартири. Як говориться, змінили гнів на ласку.

— І ви хочете повернутись? — спитав я, хоч і так бачив, куди дув вітер.

— Відмовитись я не можу. Інакше все життя собі докорятиму. Я ж подумки завжди в цирку. Іноді відчуваю його специфічні пахощі.

— І знову доведеться виходити заміж? — не дивлячись на Марусю, запитав я, припускаючи, що вона знітиться.

— Я думала, Василю, що ви про мене кращої думки, — спокійно відповіла вона. — Якби я легковажила Михайлом і матір'ю, то я б дуже легко вирішила питання. Сіла б на потяг і до побачення. Навіть і вас своїми проханнями не турбувала б. Ні, Василю, я поважніша, ніж вам здається, байдуже, що почалося у мене з Михайлом ніби й легко, напівжартома. Але так само легко кінчитися не може. Це вже назавжди. Звичайно, якщо Михайло погоджуватиметься зо мною. Мій намір такий: їду я до Харкова, влаштовуюсь на працю, знаходжу квартиру, а тоді пишу Михайлові, щоб переїздив до мене. Може сам, а краще б з матір'ю. А Михайло дивиться на мій намір з підозрою. Йому здається, що я хочу використати нагоду, щоб утекти від нього.

— Що ж пропонує він?

— Щоб усе залишалося так, як є тепер. Каже, що не наважиться покинути матір напризволяще. Ніби у неї тільки й дітей, що Михайло. Вона гарна жінка, хоч трохи й сперечлива. Я б хотіла, щоб

вона жила разом з нами. Та мені здається, що вона на свою хату дивиться, як на щось невід'ємне від неї. У своїй хаті вона звикла почуватися володаркою з необмеженими правами й обов'язками. Мені почуття власности незнайоме. Тому й боронити матір або дорікати я не можу.

Отже я добре розумів Марусин погляд на їхню, Руденків, спільну проблему, як і заздалегідь знав, що казатиме і чого хотітиме від мене Павлина Павлівна, а також і Михайло. Двоє за те, щоб Маруся не їхала, а вона рветься до Харкова.

Я теж був за те, щоб Маруся залишилась, але керувався своїми власними думками.

— Чому вас вабить до себе саме Харків, а не якесь інше місто, де є цирк? — запитав я Марусю.

— Бо в Харкові мене знають. Там звільнили мене з праці, видавши ганебну довідку, там я зможу домогтися й поновлення своїх прав. Куди б я не піткнулася до іншого цирку, — зажадають посвідку. Я можу запевняти, що загубила чи у мене вкрали документи. Але таким поясненням нікого не обдуриш. На те є пошта, щоб запитати відділ кадрів харківського цирку й за кілька день отримати убивчу для мене відповідь. І все почнеться знову.

Маруся раптом напружилася й, уважно дивлячись на мене, спитала:

— А може ви щось інше маєте на увазі? Може думаєте, що в Харкові я маю якогось приятеля?

— Ні, Марусю. Цього я не думаю. А скажіть, вашого першого чоловіка ваші циркові колеґи знали особисто?

— Авжеж! Він був знайомий з багатьма, включно до директора. Не раз і до ресторану декого запрошував після вистави.

Мені не хотілося, щоб моя мати слухала нашу розмову. Вона бо дуже вражлива, в усьому вбачає політику, за яку, знає з мого досвіду, забирають до в'язниці.

— Вибачте, Марусю, чи міг би я проводити вас додому?

Маруся мене зрозуміла.

Надворі вже поночіло. У синьому, майже чорному небі заблищали перші каганчики з блимаючими язичками світла. Під ногами у нас хрумтів приморожений сніг. На вулиці людей уже не було, хіба зрідка хтось покажеться і зразу ж десь зникне. Ми могли розмовляти спокійно, не боючися, що нас хтось підслухає.

— Мені здається, Марусю, що вам їхати до Харкова не слід, — казав я. — Там і без вас тісно.

— Цю вашу думку я зрозуміла ще в хаті, — відповіла Маруся.— Але я не можу збагнути, чим вона викликана. Чому мені має бути

в Харкові тісно?

— Тут до речі буде згадати прислів'я: лякана ворона куща боїться. Багацько довелося мені зазнати лиха. То ж і не диво, що харківський кущ завдає мені страху.

— Не менш, як і мені, — мовила Маруся. — Раніше, ніж зважитись на повернення до Харкова, я намагалась відповісти на деякі питання. А чи нема в запрошенні дирекції якогось підступу? Щось не хочеться вірити, ніби вона подобрішала до мене з надхнення чи й просто з доброго дива. Може їм порадили з НКВД затягнути мене до цирку і там спровокувати на якийсь вчинок, а потім заарештувати? Хоч мені здається, енкаведисти, якби хотіли, то могли б давно зі мною упоратись. У своїх скаргах я адресу подавала. Отже, залишається припущення, що дирекція зважилась на запрошення за рекомендацією народного комісаріяту освіти, може й самого наркома Затонського. Він знав мене особисто. Тож безпосередньої загрози я не бачу. А якої ви думки, Василю?

— Приблизно такої ж, — казав я. — Погоджуюсь, що енкаведисти вас не шукають, щоб заарештувати, і не з їхньої ініціятиви виникло запрошення. Та мені здається, що та інституція не залишиться до вас байдужою, як ви опинитеся в цирку. Ви потрапите під пильний її нагляд. Адже ви не тільки дружина непомітного теслі Михайла Руденка. Ви ж — колишня дружина визначної особи, розстріляної за контрреволюційну діяльність. Оскільки мені відомо, таких жінок, як правило, на волі не залишають. Це питання, чи не вислали б і вас десь до таборів на Колимі, якби ви не поквапились виїхати з Харкова. Жінок забирають не за те, що вони в чомусь причетні до діяльности своїх чоловіків, а щоб своєю присутністю не нагадували людям про їхню трагедію. Особливо небажаною жінкою були б ви, Марусю, як артистка, що з'являється чи не щовечора перед тисячами глядачів. Покинувши цирк і зникнувши з Харкова, ви позбавили відповідний орган обов'язку морочити з вами голову. Та невідомо, як повернеться справа, коли ви знову опинитися в цирку.

— То, на вашу думку, краще залишитися тут? — запитала Маруся.

У її голосі я відчув іронію.

Хтось ішов напроти і я замовк. Нас минула людина в розстебнутій фуфайці, мабуть, напідпитку.

— Треба б, Марусю, переждати, поки хапання людей ущухне. Так завжди бути не може.

— Ще кілька років, Василю, і я вже взагалі не матиму чого робити в цирку.

— Дивіться самі, Марусю Я б тільки хотів ще викласти деякі свої

понурі міркування. Навіть у гіршому випадку вам доведеться не раз бувати у слідчих, давати їм зізнання та свідчення про що завгодно і про кого завгодно. Вас хотітимуть зробити сексоткою. Чи вистачить у вас сили волі на спротив, покажуть обставини. І це покищо не все. Ваші ж колеґи вас провокуватимуть різними питаннями або втягуватимуть у небезпечні розмови. Рано чи пізно, а десь ви посковзнетеся. Мої припущення дуже сумні. Я навмисне накладаю темних фарб, щоб яскравішим здавався контраст.

— Я також не в рожевих фарбах уявляю своє майбутнє. Одначе я наважуюсь на ризико. А вас, Василю, попрошу з'ясувати обставини Михайлові.

Ми довгенько вешталися безлюдними вулицями й силкувалися накинути одне одному свою думку. Та наші зусилля виявились марні. У Марусі все було вирішене заздалегідь. Вона лише потребувала моєї підтримки, бажала мого на Михайла впливу. Звичайно, я пообіцяв допомогти їй, хоч на успіх свого наміру не мав ніякої надії.

Того ж вечора, не дивлячись на пізню годину, я відвідав Павлину Павлівну. Вона багато докоряла своїй невістці за її себелюбство. Марусю ж бо тут шанують, до неї ставляться як до рідної дитини, а вона відповідає зневагою. Невже то все правда, що каже Маруся? Тяжко йняти віри, щоб через таку дурницю, як цирк, могла людина зректися нормального життя. Павлина Павлівна поставила мені вимогу. Я сприяв тому, щоб Михайло та Маруся побрались, то я маю вживати і заходів на збереження їхнього подружнього життя. Як це зробити, то вже мій клопіт.

Довелося обіцяти Павлині Павлівній робити все потрібне, аби стримати її невістку від нерозважного вчинку.

У відвертій розмові з Михайлом, я з'ясував йому, на яку небезпеку може наразити себе Маруся поверненням до Харкова.

Михайло посмутнів.

— Невже поїде? — питав він мене, І не чекаючи на відповідь знову запитував: — Що я маю робити?

Іншого нічого Михайлові не залишалось, як згодитися на чекання від Марусі вістки й потім їхати до неї, щоб навпіл ділити все, що накидатиме їм доля. Або проводити Марусю на станцію і розпрощатися назавжди. Таку я дав Михайлові відповідь.

Михайло здивовано подивився на мене. В його темних очах блиснув злий вогник.

— Тримаєшся Марусиної сторони? — зневажливо мовив він. — Даремне! Усе буде по-моєму.

Я ще двічі навідувався до Руденків і бачив, що усі вони ставились до мене недоброзичливо, з упередженням, ніби я був головним

спричинником їхнього родинного розгардіяшу. У хаті відчувалось напруження, вони великим зусиллям стримували себе від сварки, що могла вибухнути кожної миті з-за якоїсь дрібниці. Мати і син знали, що Маруся допрацьовує останні дні з тих двох тижнів, які вимагає закон від кожного, хто з поважних причин хотів би отримати звільнення. Одначе, ні Павлині Павлівній, ні Михайлові не вірилось, ніби справді надійде той час, коли Маруся наважиться їх залишити не на день, не на тиждень, а назавжди.

У їхній хаті я почував себе надто прикро. Всі вони дивилися на мене мов на зрадника, ошуканця. Мені нічого іншого не залишалось, як більше до них не навідуватись. Кілька вечорів я їх уже не турбував своєю присутністю, хоч і багато про них думав.

Мабуть думки викликали і дивовижний сон. Ніби Михайло запросив мене до столярні, що стояла в задньому кутку двору, прихована старими кучерявими вишнями. Цю столярню спорудив його батько не менш тридцяти років тому. Мені інколи доводилося в ній бувати, бо там Михайло зберігав у скрині свою невеличку бібліотечку і я деякі книжки у нього позичав. То було ще за дитинства і в дійсності. А в сні я не знав, навіщо привів мене туди Михайло, посадовив на лаву в найдальшому кутку від дверей, а тоді витягнув з шухляди довгий ніж і почав його гострити, як косу, мантачкою. Тверда криця голосно дзвеніла. Михайло дотикався пальцем до леза, випробовував гостроту і знову мантачив, зрідка кидаючи на мене з-під волохатих брів пронизливий погляд.

— Мій дід зарубав людину сокирою, — мовив він. — А мені доведеться рішити життя цим колодієм.

— Навіщо? — спитав байдуже, але мені терпла шкіра.

— На покуту гріхів, — відповів Михайло, усе ще махаючи мантачкою. — Та цього колодія боятися не треба нікому. Він свячений. Колись мій пращур Омелько Руденко цим колодієм за гайдамаччини боронив честь і волю свого народу. А я боронитиму честь наймолодшого нащадка Омелькового. Хтось один з вас має загинути: Маруся або ти.

Треба було ставати на герць проти Михайла, озброєного довгим, витнутим ножем. Я боронився всім, що потрапило під вільну руку, шпурляв у Михайла рубанками, долотами, молотками, різним інструментом. Не знаю, чим би могла кінчитися наша запекла бійка, якби мене не збудила мати. Я відкрив очі й переконався, що ніякої майстерні нема, як нема і Михайла з колодієм. Отямившися, я подивився на годинника, що бадьоро вимахував кружальцем вагадла. Була десь за десять четверта. Ще б можна години дві поспати. Повернув вушко вмикача, лямпа погасла і знову я поринув у безмежний морок.

Але сон мене не брався, напосідали різні думки. Багато у недавньому видінні було реальности. Свого колодія Михайло мені показував кілька разів і переповідав, ніби побоювався, щоб я не забув, романтичну історію, що починалася десь з гайдамаччини від пращура Омелька.

Ми, хлопчаки, дивилися на старовинного, загнутого, гострокінцевого ножа з душевним тремтінням і захопленням.

Тепер я пригадував подробиці недавнього моторошного видіння й ніби ще досі чув Михайлове міркування, що хтось має загинути, я або Маруся. Ця думка мене змусила схопитися з ліжка. Я ввімкнув світло й поквапно убрався. Мав нестерпне бажання бігти до Руденків, переконаний, що у них щось трапилось саме тоді, як я бачив фатальний сон.

Мене стримувала мати:

— Що з тобою, Василю? — питала вона, обгорнувшися ковдрою.

Я розповів матері докладно, що недавно бачив у сні.

— Менше б ти думав про них, то й не верзлися б тобі дурниці,— дійшла мати висновку. — Ті всі Руденки такі люди, що у них ніколи не може бути спокою. Знала я небіжчика, Михайлового батька. Майстер був неабиякий. Такі меблі робив, що купували їх назахват і платили те, що хотів. Особливо бельгійці з колонії. Та й наші, що повибивалися на фабриках у начальство. Золоті руки мав Іван Руденко. Та не міг жити без дивацтва. Завжди десь приб'ється до дітей і з ними поводиться як з своїми товаришами. Грає в цурки або гілки, в стукана на гроші, або взимі наймає хлопців, щоб катали його на санках по вулицях міста. Хлопці біжать цугом, а він, підібгавши під себе довгі ноги, вимахує батогом. І не п'яний же. Якийсь дур на людину напосідає. Усі вони, Руденки, такі. Хоча б і ота Трясилиха, Михайлова мати. Колись її увесь базар боявся. Вовчиця вона була, не жінка. Та час її уговтав. Або й старший з синів, Трохим, тепер якийсь начальник у конторі. Кажуть, його жінка двічі накладала на себе руку. А середній, Сергій, у комуністи пішов. Та й дочки не кращі. А оце Бог дав Трясилисі невісточку, гідну своєї свекрухи. У них усе не так, як у людей.

Довелось переконувати матір, що вона помиляється в свойому ставленні до Марусі. То дуже гарна молодичка, але за свою непокірну вдачу зазнає прикрощів, котрі можуть довести й до трагічного кінця. Я признався, що мене турбує думка, чи не заподіяв їй Михайло отим колодієм лиха, і що я хочу, дорогою на роботу, зайти до Руденків, щоб перевірити своє припущення.

— Зайди, якщо хочеш, — сказала байдуже мати.

Дочекавшися ранку, я хутко пішов до Руденків. У їхньому будинку вікна були позакривані віконницями. З дому не чути наймен-

шого звуку, ніби там ще всі спали або й взагалі хата стояла порожня. Я щосили загрюкотів кулаком по віконниці. Невдовзі почув, що в подвір'ї рипнули двері.

— Хто там? — голосно, мабуть, стоячи на порозі сіней, запитала Павлина Павлівна.

— Це я, Василь. Хочу на хвилинку побачити Михайла.

У подвір'ї почулося чалапання капців, потім брязкнув засув, розчинилася фіртка і я побачив скулену постать Павлини Павлівни.

— Зайди, будь ласка, до хати, — сказала вона навдивовижу лагідно, ніби забула, що на мене дивилася недавно, як на головного призводця їхніх родинних ускладнень.

— Хіба на одну хвилинку, бо можу запізнитися на роботу.

У хаті Павлина Павлівна сказала мені:

— Учора Марусі закортіло їхати до Харкова. Не могла дочекатися до ранку. Що ж, їдь, якщо тут тобі все остогидло. Шукай собі кращої свекрухи й милішого чоловіка. Пошкодуєш, молодичко, та буде пізно. Попрощалась і пішла. Навіть розплакалась. Та чи я знаю, які то сльози? Може й удавані. Адже артистка. Залишила мене саму, а Михайло повіз її на станцію. Поїхав, та й нема. Усю ніч ждала його. Невже нещастя якесь трапилось?

Я заспокоював Павлину Павлівну своє упевненістю, що потяг либонь запізнився на багато годин і Михайло із станції подався просто на будівництво, а ввечері прийде додому.

Моє припущення здавалося правдоподібним, я сам хотів вірити в нього, хоч серце моє й казало мені, що справа не в запізненні потяга, а в чомусь іншому, значно складнішому. Увечері я дізнався від Павлини Павлівни, що Михайла нема й досі. Вона питала мене, звідки починати розшуки. Я порадив доручити це старшим своїм синам. Вони досвідченіші.

А наступного вечора Павлина Павлівна прийшла до нас порозмовляти з моєю матір'ю.

— Я чого завгодно могла сподіватися від мого Михайла, тільки не такого, як він наробив, свинства. Уявіть, Олександрівно, мій рідний син утік від мене.

— Що ви хочете цим сказати, Павлино Павлівно? — спитав я.

Вона подивилася на мене здивовано, ніби щойно помітила мене в хаті.

— Пішла я сьогодні на будівництво, де працював Михайло, думала, може щось дізнаюся від начальника Якова Семеновича. Він догідлива й приємна людина, на весіллі анектодами смішив нас. Знайшли Якова Семеновича в конторі. А там тільки він та сторож, а більше нікого. Усіх звільнили на зиму. І не інакше, як мій Михайло

тишком-нишком також подався до Харкова. А ти сиди сама-одна на всю хату. У якого Сірка йому доведеться позичати очей, як повернеться додому? А повернеться! Якщо вже його краля наважилася покинути Михайла, то покине його всюди.

Павлина Павлівна, певне, думала, що я знав про Михайлів намір їхати разом з Марусею, але приховав це. Тому й сердилась на мене і зверталася тільки до моєї матері.

Мати їй співчувала. Вона з власного досвіду знала, як прикро і кривдно жінці, що має багато дітей, на старість опинитися самотною.

Михайло допоміг мені виправдатись перед його матір'ю. Він надіслав мені з Харкова листа, в котрому просив не осуджувати за несподіваний від'їзд. Інакше він повестися не міг, цього вимагала його совість, щоб він був біля дружини, підтримував її морально, а якщо виникне потреба, то й фізично. Писав він також, що Маруся свої пляни змінила, в Харкові залишитися не думає, а як отримає папір про колишню свою працю в цирку, зразу ж вирушають вони до нової столиці, в Київ. Просив також, щоб я частіше навідувався до його матері й повідомляв про його життя-буття. Павлина Павлівна добре читала надруковане, але дуже тяжко розбирала писане від руки. Писав Михайло, що Маруся випросила була дозвіл на репетицію, хотіла перевірити себе, скільки у неї залишилося уміння й спритности. У Михайла серце холонуло, як бачив Марусю, коли вона літала під банею, як ластівка. Після репетиції Маруся скаржилась Михайлові, що в повітрі її поймає млость, мабуть від зміни клімату.

На ці рядки Михайлового листа я звернув особливу свою увагу. Марусину скаргу на голову та млость можна розуміти по-різному. Наївно б думати, ніби в Києві повітря краще і там голова не буде паморочитись. Не інакше, що Маруся, опинившися в харківському цирку і зустрівшися із знайомими їй людьми, переконалась, що в тій атмосфері їй залишатися не можна.

Чи мала Маруся можливість відв'язатися від Харкова й поїхати до Києва, я довший час не знав. Лише за місяць отримав вістку від Михайла з Одеси. Листа написав він на великому аркуші рожевого паперу. Ощадно всіяв його філіґранними, як виточеними, літерами. Видко, Михайло мав час і настрій. Спочатку висловив своє захоплення кращим у світі містом. Побіч Одеси Неаполь здавався б надто убогим. Ніде нема таких чудових будинків, величних сходів, ніде в світі нема кращого театру, як в Одесі. А цирк! Є у них багато звірів. А які артисти! Серед них Маруся не остання, усі її люблять. Вона почуває себе добре. Клімат цілком відповідає її здоров'ю. Михайлові також ведеться добре. Його взяли до цирку наглядачем до звірів. Аж тепер Михайло зрозумів, чому Марусі не сиділося в нашому місті,

що саме спонукало її покинути роботу в бухгальтерії, відмовитися від спокою. Він також тепер не погодиться працювати на будівництві. І хай мати не чекає марно їхнього повернення, а переходить жити до Трохима.

Михайлів лист мене звеселив. Можливо, в тому й полягає щастя людини, коли вона знаходить у житті своє місце.

Павлина Павлівна поставилася до синового листа стримано. Не все гарно кінчається. Вона сама залишалася в хаті, навіть відмовилася від квартирантів, керувалася якимись своїми думками.

Зате вона частіше навідувалась до моєї матері. Ці дві жінки знались ще з малих років. Ніколи вони не приятелювали, хоч відверто й не ворогували, не раз гостро сперечалися й обмінювалися не надто привабливими закидами. Та ніякі суперечки не вадили їм знову зустрічатися й обговорювати все, варте їхньої уваги.

Кілька місяців Михайло не давав про себе знати, а потім відгукнувся, уже не з чудової Одеси, кращої Неаполя, а з пропахлої рибою Астрахані, що розкинулась на безлічі островів у дельті великої ріки Волги. На цього листа у Михайла патосу не знайшлося. Лише повідомляв, що нічого надзвичайного у них не сталося, обоє працюють за своїм фахом, Маруся, як і раніше, викликає у глядачів захоплення своїми сміливими номерами, а Михайло догоджає адміністрації цирку своєю вправністю теслі, а також виконанням іншої принагідної роботи. В астраханському цирку звірів нема, отже, дресирувати доводиться самого себе, коли на це діло у Марусі не вистачає часу. Та вона не дуже переобтяжена.

Михайлів дотеп мені сподобався. Я лише не міг зрозуміти, чому вони покинули Одесу й потрапили до далекої й чужої Астрахані? Чи це — Марусине маневрування, чи професійні обставини?

В Астрахані вони також довго не протримались.

Чергового свого листа Михайло надіслав з Ростова-над-Доном. Ще один тур і вони опиняться в нашому місті, ми зможемо побачити нашу артистку в ореолі її слави.

На тому Михайло й замовк.

Зате часто отримувала листи Павлина Павлівна від своєї невгамованої невістки. Моя мати читала їх. Жінки люблять з усього робити таємниці. Тому я не міг від них дізнатися, що пише Маруся. Павлина Павлівна відпекувалась від мене загальними словами, мовляв, у дітей все гаразд, обіцяють колись відвідати, хоч ще не скоро.

Приблизно за рік по від'їзді з нашого міста, знову ж узимку, саме за віхоли, коли й собака уникає виткнути свого носа надвір і я, радіючи, що така негода припала саме на неділю, сидів біля грубки, ви-

грівався й читав. Раптом почув міцний стукіт у двері. Я розчинив їх і до кімнати ввалився Михайло, увесь у снігу.

— Благословіть посипати, — почувся його гучний голос із щілини між кінцями сторчма поставленого хутряного ковніра. Михайло заспівав:

Ой чи є, чи нема
Пан господар вдома?
Щедрий вечір, добрий вечір,
Пан господар вдома?...

— Запізнився, друже, з колядками та щедрівками. Тріщи не тріщи, вже минули водохрищі, — схопивши Михайла біля порога в обійми, — казав я. — Але де ти взявся? Я на тебе й рукою махнув. Думав, що запишався ти, в артисти потрапивши.

— Нема вже артистів, — скидаючи з себе пальто, мовив Михайло.— Вирішили з Марусею змінити спосіб життя. Будемо домонтарями.

— А це ж що воно таке? — спитала мати моя з свого кухонного кутка кімнати. — Якісь інакші артисти?

— О ні, тітонько Параско. Домонтарями звали колись тих, хто обома руками тримався своєї хати. Гречкосіями будемо, курчат будемо висиджувати.

Мати тільки махнула рукою й відвернулась до грубки.

— Отже до колгоспу записуєтесь, — сказав я, звичайно, жартуючи.

— Постараємось так далеко не потрапляти. Та я не прийшов до вас на сповідь. Я маю доручення негайно доставити вас живими чи мертвими до нашої хати. Прошу вас, тітко Параско, не витрачайте марно часу, а зразу ж збирайтеся й ходімте.

— За такої лихої години? — здивувалась мати. — Та ніколи в світі!

— Тобі, Василю, окремого запрошення не буде.

Не могли ми з матір'ю відкараскатися від Михайлової настирливости нічим, навіть не допоміг матері й ревматизм в коліні, довелося нам одягнутися й брести глибоким пухким снігом до Руденків. Михайло всю дорогу підтримував мою матір під руку.

Погода не сприяла тому, щоб відвідувати знайомих. Але ж ми враховували винятковість випадку. Адже повернувся блудний син, та ще й не сам, а з дружиною. Такої радости варто бажати друзям і ворогам своїм, а Павлина ж Павлівна моїй матері ніяк не ворог.

Відвідини Руденків справили нам велику приємність. Ми мали нагоду бачити двох найщасливіших жінок. Посиділи в приємному товаристві. Почули багато дечого цікавого. Адже Михайло з Марусею рік мандрували, як ті цигани, рік би й слухати все те, що вони ба-

чили. А Павлина Павлівна клопоталась, щоб ми закушували, припрошуючи нас до різних страв, а найперше до ґуляшу, смачного, хоч і без м'яса, з самої картоплі. Ми їли з приємністю, не могли не їсти, до того нас спонукала вишнева наливка, що заохочувала й до розмов. В око мені впало те, що й Михайло не цурався чарки, дарма, що раніше він міг читати нам лекції про убивчий вплив алкоголю.

Трохи підхмелений, Михайло захоплено розповідав старшим жінкам свої мандрівні враження, а до мене підсіла Маруся й запитала:

— Скажіть правду, Василю, чи часто вам тут гикалось?

— А то ж чому?

— Бо я часто згадувала вас.

— Не злим, добрим словом?

— Навпаки, не добрим, а злим словом.

— Чим же я завинив?

— За ваше добре діло.

— Я бачу, Марусю, на вас впливає Михайло. Ви користаєтесь його логікою.

— Не шкодую, бо й він дещо взяв у мене. Та я про інше хотіла сказати. Пам'ятаєте, колись я прийшла була до вас, а ви потім проводили мене додому?

— Здається, був такий випадок.

— Хай вам, Василю, не здається. Дорогою ви дещо мені сказали. Головним чином про те, що зо мною може трапитися в Харкові.

— Так, пам'ятаю. І за те ви мене лаяли?

— Не знаю, чи злі мої думки можна б назвати лайкою. Після тої розмови я вже не мала спокою. Я втратила до людей довір'я. У кожному вбачала прихованого ворога. Особливо ж, як я зіткнулася з своїми колишніми колеґами в Харкові. Одні шарахалися від мене, як від нечистої сили. А дехто улесливо придобрювався. Я не могла забути ваші слова остороги і мені все там у цирку і поза цирком здавалося осоружним. З великими труднощами, але я звідти втекла. Та на моє здивовання, куди б я не потрапляла, усе повторювалось. Знову виникала підозра до людей. Уже дійшла до думки, що я захворіла на манію переслідування, а прищепили цю невигойну хворобу ви. Використовувала всі можливості, щоб покинути одне місце й опинитися в іншому. Дійшло ж бачите до чого. Перетворююсь на домосідку, чи як Михайло каже, на домонтарку.

— Вибачте, Марусю, я не сподівався, що мої міркування зможуть запасти вам у душу й завдати стільки лиха.

— Яке ж лихо! Та якби не ваша осторога, то я обов'язково десь потрапила б на слизьке. Якби не ви, то, цілком зрозуміло, я осіла б у Харкові і там по мені б і сліду не залишилось. Михайло сто разів

нагадував дякувати вам. Ми ж не сліпі, бачимо, що навколо нас діється.

— А що ж далі? — запитав я, щоб змінити тему розмови. — Думаєте втриматися тут? Не потягне вас знову в мандри?

Маруся поблажливо, із співчуттям подивилася на мене й усміхнена сказала:

— Які ж ви, чоловіки, недоумкуваті...

Михайло, мабуть, прислухався до нашої розмови й наспів мені на допомогу. Ми відійшли подалі від стола покурити.

— Бачиш? — показав він цигарку, що крутив з газетного паперу. — Так і не відвик від махорки. Інший тютюн мені шкодить, трохи на легені, а більше на кишеню. Теслею був, теслею й залишився. Але дурних уже нема. Сина свого буду вчити на інженера абощо. А назовем його, на честь нашого пращура, Омельком. Якщо ж уродиться дочка, то ще подумаємо, яке їй дати ім'я. Маємо досить часу. Оце тобі й ластівка.

В своєму останньому реченні Михайло, либонь, вбачав багато змісту. Ці слова можна розуміти всіляко. Та що з того? Я потиснув майбутньому батькові руку. А з Марусею ми обмінялися багатозначними поглядами. Життя, як та річка, його не загородиш ніякою греблею; вода знайде собі річище і потече там, де її й не сподівались.

Оксана Керч.

ОДИН ДЕНЬ З ТОБОЮ

Неймовірне, але ми звикли до неймовірностей, особливо тих, які важко пережити. Хіба наше життя це не був ряд болючих несподіванок, але ми їх мусіли присвоювати й погоджуватись. Але я ніколи не погодилася з думкою, що ми з тобою розлучимось на все життя. А чи ти погодився?

Проминули довгі роки. Найдовшими вони виглядали, коли ми з тобою, розлучившись там на скраю лісу близько залізничної станції, пішли своїми дорогами. Я вдерлася на залізничну льору, а ти запався в зелену, аж чорну стіну лісової гущі, запався так, якби тебе ніколи й не було. Був лише безмежний ліс, що поглинав стукіт твоїх черевиків, що огорнув чорною плахтою твою темну постать, одягнену за останнім словом спортової моди. До мене тулилися перелякані й стурбовані люди.

Сьогодні вже не тямлю тих перемірянь власними ногами европейських просторів. Вимріяних в молодості пейзажів з архітектурою неповторних стилів, з історією на вулиці, в будинку, з тисячоліттями в руїнах. Пейзажі й архітектуру, туркусове небо (не таке як в нас) і все, за чим тужила молодість, не залишилось у пам'яті, бо воно все було лише етапом. Блискавичним для мене, для тебе — не знаю. Бо ж з тієї хвилини, коли ти зник за темно-зеленою стіною, минуло довгих тридцять років. Тридцять літ це — ніщо, коли врахувати час вистражданими годинами, невиспаними ночами, сльозами й захованими в серці таємницями, але все ж це половина мого життя!

І чим дальше я була від малої станції у горах і непрохідної зеленої стіни, що відгородила мене від тебе, все менше моєї уваги приділялось новому цікавому довкіллю. Я чекала хвилини, коли ти зустрінеш мене, як обіцяв — денебудь і колинебудь, а ми зустрінемось в широкому світі.

Широкий світ мав етапи. Руйнування прекрасної Европи, голод, кожноденну смертельну небезпеку, безрадісну екзистенцію в таборах і переїзд океану, що здавався непереборною віддаллю від того світу і твоєї особи.

Людина може пережити небезпеку, поневіряння і навіть розлуку, коли має надію. Надія зустрітись з тобою волікла мене по руїнах, заховала мене від смерти, від насильного „повороту на родіну", від безнадії самітного життя, від голоду й втоми.

В широкому світі були зміни. Оце вже зовсім недавно, витративши роки в розшуках слідів твоєї особи, за вісткою про твоє життя, чи смерть, я врешті її добилася. Я вміла чекати з надією, що колинебудь і денебудь ти повернешся до мене. Іноді я ставила собі тривожне питання, чи вистачить мені життя. Це тоді, коли нічого не мінялось, коли наша розлука була не через віддаль, а — прокляту границю. І тоді, коли моє чорне волосся стало перетикатись білими волосинками й обличчя ставало не тим. Проте я звикла до змін на ньому, воно ставало завзяте, суворе, з загостреними рисами...

Суворе обличчя виринуло перед дзеркалом в яскравому світлі американського літнього дня. Жінка нахмарилась. Вона зовсім не була задоволена своїм виглядом. Пробувала усміхнутись і здивувалась. Отакий собі легенький усміх, а що він зробив з заклопотаним обличчям. Немов не ця особа.

— Невже це я? — не могла відірватись від дзеркала. Але треба було щось робити. Для чогось стала перекладати предмети вжитку з місця на місце, зовсім непотрібно. Все в мешканні лежало в педантному порядку. Обстанова хати разом з надзвичайною чистотою робила з неї палату. Кинула непотрібну метушню і пригадала, що не завадило б ще зателефонувати на летовище. Властиво знала вже час прилету літака, в якій годині треба їхати на летовище, знала, що можливо літак запізниться на якусь там годину. З самого ранку не відривалась від телефону.

До шостої вечора був ще довгий день. Тільки восьму годину видзвонив стінний годинник. Жінка була одягнена до виходу. Це ж двадцятилітня звичка вранці прокидатись, швидко одягнутись і бути готовою. Навіть в суботи й неділі, коли можна поманіжитись у ліжку, Валерія не залежувалась. Звичка та й годі.

В вікна заглядало травневе сонце, заповідався гарячий день. Включила радіоприймач і почула, що вечором або навіть після обіду можна чекати дощу, а то й бурі. Без надуми закрила вікна в кімнатах і зараз їх знову відкрила. Налила склянку содової води й сіла в вигідному кріслі. Всміхнулась до думки, що так могла б просидіти до п'ятої години вечора. Не хочеться нікуди йти, нічого робити. Навіть те, що субота й треба б поробити якісь закупи, не в голові. Але може забула щось купити? Чим хотіла б його... Оце вперше, коли впевнилась, що він приїде, бо вже він у Польщі й вже у нього заплачений літак, вимовила дороге ім'я. А так, бувши пересудливою, боялася називати на ім'я людину, на яку чекала тридцять літ. Ще й зараз не дуже вірилось, що він автентичний і живий з'явиться до неї з того жахливого світу. Так, як пообіцяв перед порожнявою довгих літ.

Зараз згадала: який він? Проте, глянувши в дзеркало, суворо зці-

пила уста. — Який? Такий як і я, старий, понівечений життям. Але образ в дзеркалі не показував ні старости, ні понівечення. Чому ж йому бути гіршим?

Стала мріяти. Хотіла згадати слова першої рандки там, під акаціями рідного міста. Але не згадала. Згадала сумне обличчя останніх днів, коли місто було порожнє, коли голі стовбури акацій біля її хати нагадували холодну осінь, не провесну. Остання подорож на Захід. Він їхав нібито з нею. До останньої хвилини аж біля Загір'я вона не знала, що він не закордон, що тільки її проводить, сам залишається в лісі. Він був веселий, наспівував їхнє танґо „Червоні троянди". Під звуки цього танґа колись почалося їхнє кохання...

Не може відірватись від спогадів. „Червоні троянди"... пригадала мельодію і слова. І його руки тремтючі, коли тримав в них її руку. Ніхто не мав таких ясних голубих очей! На темному обличчі вони ясніли, якісь просвітлені думкою. Вони прилипли до її обличчя. Таких очей, такого погляду променистого не забудеш ніколи! Волосся відгорнуте взад голови покривало круглу голову чорноморського типу — довгуватий рівний ніс навівав думки про шляхетне походження. Козацька раса. Козацький тип. І більше нічого не згадує в цю мить, бо зовсім втратила голову, відшукавши в спогадах гарячі поцілунки, що поєднували їхні уста в темному переділі поїзду. Їхали цілу ніч. Але нерадісні були ці поцілунки! Скрадлива непевність, тривога, від якої здригалась як від холоду. Навіть його заспокійливий голос тремтів, як і руки, на її заплаканому обличчі.

Зараз можна плакати від щастя, але сльози обсохли за довгі роки, очі можуть лише спостерігати.

На вулиці вже почався звичайний рух. Авта в безперестанному русі. Шумить вулиця. Але Валерія не чує шуму. Содова вода тремтить в долоні. Але телефону неможливо не почути.

— Ти дома? Я думала — поїхала на закупи... може поїдеш з нами на море? Не купатись, а так подихати морським повітрям... Чудовий день... Ну, то ні... Була б забула... Чи це правда, що до тебе хтось має прилетіти? З Европи? Ах! — голос вривається, йому все ясно. Перевірила неймовірну чутку — заспокоїлась.

Може піти з хати? Або виключити телефон?

На годиннику звільна посуваються години, надто повільно. Невже можливо, щоб час був розтяглим поняттям? Невже він не все той сам? Як же він тягнувся тридцять років! Як він тягнеться тепер, а як його бракувало, тоді, коли Юра був з нею короткі крадені хвилини, бо завжди кудись від неї поспішав. Але його слова, що це не кінець, ми з тобою будемо разом, я вірю! — вона носить у серці як заповіт.

І ось до вечора сім годин.

— Я могла б цей час змантачити на туалєти. Могла б вибирати в шафі, але в мене немає сили. Все, що найкраще, я одягнула...

В неї заболіла голова. Встала й випила аспірину, але біль не вщухав.

— Мені добре було б вийти на повітря, пройтись... але не зараз... пізніше... підемо з... ним... Чи він захоче? Стара і дурна. Він прилетить невиспаний, стомлений, а я на прохід!

Витягнула з шухляди лист, перший з дороги з Амстердаму, з вільного світу, з якого можна було писати все. І він писав. Ковтала сльози, що застеляли рядки листа. О, заплакала!

— Я плачу. Вперше плачу. Хай уже виплачусь, а ввечері буду весела, як треба при радісній зустрічі. Глянула на ручний годинник і помітилла, що сидить тут в кріслі півтори години. Все ж до вечора було ще дуже далеко. Листа знала напам'ять. Цю зустріч з Юрою пережила в тисячних снах. Бачила його, чула слова. Була з ним від самого ранку. Та чи тільки з цього ранку? А довгий шлях розшуків, розпитувань, надій і розчарувань? Коли після війни знайомі стали діставати листи від матерів та бабусь, вона відшукала в пам'яті сторожиху тієї кам'яниці, де жила останньо сорок четвертого року й написала їй листа. Довгий час не було відповіді. Аж минуло три роки як дістала листа від якогось малого хлопця, який недолугими буквами виводив про те, що він учиться в школі, мама працює, а тато хворів та й помер, бо застудився. Що мама дуже хотіла би побачити тьотю Валю, бо казали, що вона не живе. І тут ішов перелік імен, про які вона мусіла здогадуватись хто вони. Між тими іменами не було лише Юри. Були вістки про товаришок, що всі геть кудись виїхали. Аж згодом прийшов лист від Мусі. Ця її приятелька знала Юру. Вона писала, що знову живе у Львові, але не на нашій вулиці, а на Нестерова та просила, щоб Валерія, коли їй не важко, прислала дощовий плащ. Валерія почала посилати. Посилала жіночі лашки, покривала на ліжка, завіски на вікна й чекала вістки про Юру, бо обіцяла Муся сповістити. І вістка прийшла, що він довго хворів, але тепер здоровий. Це Валерія зрозуміла як знак, що він повернувся з довгого заслання. З тої пори Валерія жила посилками. Їх можна було посилати, їх приймали, за них дякували. Писали тепер усі. Тітка, в якої виховувалася, сусідки й все той малий хлопчина своїми незграбними кривульками сповіщав нехитрим кодом про всіх і про все. Одного дня прийшов лист з світлиною малого кореспондента, і Валерія вжахнулася. Це був рідний син Юри, такий подібний до нього. В Валерії здавилося біля серця. Чи не була пора припинити марні намагання зв'язатися з коханим? Адже він зв'язав життя з іншою. Адже в нього був син від другої. Адже він порвав з нею, знаючи про її існування.

І пішли найважчі роки її життя. Валерія могла вийти заміж, вона могла розпочати нове життя, бо ж не була вже зв'язана з минулим. Але вона не могла з цим погодитись. Вона ще чекала, ще глибоко в серці жевріла надія, що це може непорозуміння... бо ж дядя Юра бажав її фотографії... дядя Юра все про неї говорить...

Фотографії не вислала, але хустки й інші ходкі товари висилала туди різним людям. І ось прийшов знову лист від малого. Він уже закінчив десятирічку, мріяв попасти в інститут... але тут Валерії щось незрозуміле. Ці слова суперечили дитячому личкові та нерівному письму. Валерія ніби жартом написала: не вірю, щоб такого маленького пустили до інституту. Тобі ж не більше десяти років! В такому ж тоні послідувало вияснення: це моя дитяча фотографія, я зараз такий як ти, а може й більший...

Це хтось вислав фотографію Юри, як йому було вісім років, як це вона не пізнала зразу! Цей хтось був він сам, Юра! Уважно читаючи дитячі рядки Валерія зрозуміла, що Юра не втрачає надії побачити її. Але як і де? І вже за намовами знайомих, що стали їздити в Україну, рішила сама туди податись. Але не зробила цього, Юра застеріг. Він написав, що дядя Францішок виїхав до Польщі й може там навідається до тьоті. Хто це був той Францішок — не збагнула. Довго чекала на сіренький лінійований листок з незграбними рядками, але надаремне. Чи це вперше була невдача в житті? Хустки й лашки приймали й дякували, а про Юру не згадував ніхто. Хіба про „вуйця Францішка", якогось поляка, якого Валерія не знала. Стала чекати бодай вістки від цього полячка, може він міг теж помогти, раз згадували його в листах... І ось вуйцьо Францішок, Боже, який Ти великий в своїй доброті! — це він, Юра з Польщі їхав до неї!

В столику світлини тіток, сусідок. З жахом упізнавала в постатях старих грубих або виснажених худющих жінок — подруг свого дитинства. Можливо серед групи в Стрийському парку з квітами в руках стоїть і Юра? Та ні! Ні одне обличчя не було схоже на Юру! День хилився до вечора, потрохи затихали невтомні авта на вулиці, люди сідали до вечері. Валерія як у сні подалась на вулицю, застартувала своє спортове авто й метнулась в сторону гайвею, що вів на летовище. Не думала про великий рух, про годину, якої вертаються всі разом з роботи, про те, що може перегрітися мотор. Навіть забула жакет, який думала накинути поверх білої блюзки. Згадала, що в такій білій блюзці вона була останній раз в Юриних обіймах. І ще згадала, що вона може й не вірить, що таки справді він прилетить до неї. І тільки зараз в серце закрався сумнів: а може це знову, ще раз і ще раз її обманили? Може цей лист з Амстердаму не його лист? Письмо якесь дивне... Проте надія, що все життя була як вірний сторож, від-

ганяла відчай, тремтіла ніжними словами, невисловленими з затиснутого горла, але блукаючи десь у музичній коморі мізку, як незабутня пісенька, як ці „червоні троянди" і Валерія їхала з ними як з живими особами. Вона навіть з усміхом відкинула осторожний комплімент малого дзеркала: ти рум'яна, як твоя троянда... свіжа й гарна...

— Іди, іди! З компліментами! — а сама завважила тремтячу радість, що прояснила погляд темних очей, що рум'янила щоки. — Чого ж! Їду на зустріч з Юрою!

Приїхала. Літак, як попередили, прилетів з годинним запізненням. Але біля неї були люди. Вони, як і Валерія, чекали когось. Вона сиділа, як рівна з рівними, з однаковим схвилюванням і радістю. Всі були веселі, вона теж почала усміхатись, хоч у серці було крім радості ще й горе. Навіть хотіла заплакати (уже вдруге — цього дня), тож пішла від вікна ген аж туди під стіну й сіла позаду всіх.

На стіні видно, який час у Лондоні, який у Парижі. Юра уже тут. Його зобов'язує наш час, мій, вигорюваний, виплаканий, витрачений, змарнований час. Люди встали. Притулились до стіни. Валерія й собі побігла. Перед ними приземлювався літак. Вже приставили до нього сходи, вже відчинили двері. Пілот несе якусь книгу, виходять пасажири, стюардеси. Діти з жінками, когось везуть у кріслі, біля нього сестра. Жінки махають руками, чоловіки всміхаються комусь. Який це Юра? Люди зупиняються, заглядають, а Юра де? І... невже це він? Згорблений старий чоловік — Юра? Глянув якось байдуже вгору, може не знає, що його чекають, може не впізнає її в чорних окулярах? Нічого! Побігла до дверей під митним урядом, там близько, може ми обоє короткозорі?

З дверей виходять стомлені, розігріті, але радісні люди. І ось. Не окуляри, а серце показало: оцей!

І йому ясно, що Валерія — ця дама, струнка і елеґантна, і залита сльозами, що розмазують фарбу по обличчі, пудру. У нього маленька валізка і та летить з рук.

— Юра!

— Валю!

Перемовчавши, перевели дух і обнялися мовчки. Стояли довго, вже хвиля нових зустрічальників нахлинула, а вони ще стояли. Нарешті Валерія серед сліз:

— Я просила Господа про один день, а їх перед нами...

В Юриних очах здається спалахнув променистий блиск, але він скоро погас. Він закашлявся і, ніяковіючи, витирав зрошене обличчя. Але Валерії був видний лише цей виблиск голубого сяйва і в душі обізвалась дурна пісенька про червоні троянди.

Алла Коссовська

НАРУЧНИКИ

(Оповідання „дженітора")

„Дженіторство", звичайно, не мій фах. Я за фахом математик, закінчив Київський університет св. Володимира. Проте, в Америці знайти роботу за фахом, в мойому віці і без знання мови, ви самі це знаєте, неможливо. А тут, уже на другий день по приїзді, мені запропонували „дженіторство" у великому, багатоквартирному будинку і гарне мешкання в тому ж таки будинку.

Я погодився і ось уже двадцять років „дженіторую" на Пасіфік стріт, і всі мешканці до мене добре ставляться, як і я до них. За ввесь час господар зі мною не мав ніяких неприємностей і дуже цінив мене, Та мені з ним майже не доводилося мати діла, хібащо раз на місяць здати комірне. Питаєте, чи не тяжка це для мене робота? Так, тепер вона вже дається мені не легко, і я гадаю, що скоро буду змушений її покинути. Але двадцять років тому я був ще досить сильним чоловіком, і ця праця була для мене не тяжкою. А оце кілька місяців тому мало не втратив її, власне таки втратив, але за два місяці дістав її назад.

Як це сталося? А ось як: Господар цього дому продав його жидові, і в один прекрасний день новий господар запропонував мені негайно звільнити мешкання для нового „дженітора". Признаюся, я був прикро вражений. Здавалося б, моя чесна 20-літня праця давала мені право на краще ставлення. Проте, сказав я собі, він — нова людина, звідки він може знати, як я працював? На моє щастя, на тій самій площадці звільнилося таке ж саме мешкання, як у мене і я попросив господаря віддати його новому „дженіторові", а я, мовляв, буду платити за своє мешкання скільки він скаже. Він не заперечував, але зажадав таки за мешкання добрі гроші. Довелося погодитися, і я залишився в цьому домі вже не як „дженітор", а як звичайний мешканець.

На другий день з'явився новий „дженітор", маленький, чорнявий жидок Гаррі, який почав свою діяльність з того, що повісив на стіні у „голі" пару... наручників! Не вірите? Але це чистісінька правда, повісив пару справжніх поліційних наручників!

Здивовані мешканці переглядалися, не розуміючи, для кого призначено це знаряддя. В домі у нас все народ порядний, за двадцять

років мого „дженіторування" ніхто нікого не зарізав і навіть не пограбував, а тут раптом така красномовна пересторога! Може він мав на увазі, так би мовити, ворогів зовнішніх, бо злочинність у нашому районі зростає з кожним днем. І ми вирішили іґнорувати те, що до нас не має ніякого відношення. Правда, чорний Сем з четвертого поверху, переходячи „гол" з острахом зиркав у бік, де висіли наручники, своїми сліпучо-білими баньками очей, але решта мешканців перестала звертати на них увагу. Потім хтось дізнався, що Геррі служив колись у поліції і ці наручники лишив собі „на пам'ять".

Я передав свої обов'язки Геррі, заплатив за місяць комірне і вирішив спочити на лаврах. Але спочити не пощастило: в будинку почалися крадіжки. То один, то другий мешканець заявляв про пропажу грошей зі свого мешкання. І всі вони, за двадцятилітньою звичкою, бігли до мене! На мої запевнення, що я вже склав свої обов'язки, вони заявляли, що довіряють лише мені, просять допомогти, порадити...

Та це були, як то кажуть, лише квіточки, а невдовзі поспіли й ягідки. Муринка Сера, дуже мила, товариська і щира істота, закупила для своєї родини харчів на цілий тиждень і заладувала ними свій рефриджерейтор. Вранці вона і вся її родина розійшлися — діти до школи, дорослі на роботу. А коли Сера повернулася додому, то виявилося, що всі продукти зникли разом з рефриджерейтором! Заявили на поліцію і знайшли пропажу в мешканні нового „дженітора"!

Що казали злодійчукові полісмени — ніхто не чув, але Сері вони заявили, що Геррі компенсує вартість продуктів, а рефриджерейтор він начебто хотів замінити на більший, вигідніший для великої родини. Словом, справа закінчилася полюбовно.

Другою „ягідкою" була історія зі швацькою машиною, яку замовила собі пані Корецька, полька з другого поверху. Машину вона замовила у фірмі Зінґера і довго чекала, поки її пришлють. Коли ж минули реченці, затривожена жінка звернулася до мене по пораду. Я зателефонував до фірми, і мені відповіли, що машину для місіс Корецької відіслано вже три тижні тому, і вони мають підпис одержувача. Ми поїхали туди і прочитали підпис. Г. Ґрінберґ. Це було прізвище Геррі. Зрештою він і не заперечував. Справді, машину привезли у відсутності пані Корецької, він її прийняв і навіть заплатив „тіп". А потім „забув" повернути машину власниці і тепер охоче занесе її до мешкання пані Корецької. Ну, що ви на це скажете?

Третьою „ягідкою" Геррі була любовна авантура, яку він затіяв з Сюзанною. Муринка Сюзанна жила зі своїм чоловіком, також мурином, на п'ятому поверсі. Треба сказати, що населення нашого будин-

ку складається у більшості з чорних і порториканців. Отож, якось повернувшись з Мангеттену, де я вирішив, користаючись з несподіваної свободи, влаштувати виставку своїх картин... Ви не знали, що я малюю? Атож, малюю, але досі не мав часу цим займатися. Коли ж мене звільнили з „дженіторства", я вирішив, що можу дещо показати нашій українській публіці. Але це так, між іншим...

Отже, увійшовши до „голу", я побачив якийсь надзвичайний рух жіноцтва, і то самого чорного. Жінки щось тягли, якісь речі, валізи, оберемки одежі і щось жваво обговорювали. Виявилося, що Сюзанна втекла від чоловіка до Геррі! Чим уже він її привабив — не уявляю, цей маленький, злодійкуватий чоловічок. Хібащо своєю білою шкірою. Але обурені сусідки-муринки вирішили не допустити до скандалу і, в її відсутності, перенесли її речі назад до чоловіка.

Проте, на цьому історія не закінчилася. Не встигли муринки перетягти всіх Сюзанниних лахів на п'ятий поверх, як на них налетів Геррі. Що там зчинилося, якби ви знали! Він кинувся на жінок, як навіжений! Вигляд у нього був такий, що жінки з вереском розбіглися.

І тут тільки у мене майнула думка, що наш „дженітор" — ненормальний. Він почав якось дивно крутитись посеред „голу", підстрибувати і присідати, нагадуючи птаха у любовному танку. При цьому обличчя його виявляло дику лють, очі буквально вилізли зі своїх орбіт, а на устах виступила піна. Видовище було таке страшне, що і я поспішив замкнутися в свойому мешканні, подалі від гріха.

Але не минуло й півгодини, як жіночий крик: „Файер! Файер! — примусив мене кулею вилетіти з кімнати. „Гол" швидко виповнювався димом. Горіло на другому поверсі, в недавно звільненому, порожньому мешканні. За кілька хвилин з'явилась поліція і пожежні машини. Поки пожежники гасили вогонь, поліція вибила двері в замкнене мешкання Геррі. Не знаю, хто їм указав на нього, як на підпалювача. Коли Геррі виводили, його обличчя було камінноспокійне. Він оглянув мовчки нас усіх і похнюпив голову. Клацнув апарат фотокореспондента, і разом з ним клацнули наручники на руках у Геррі. Його власні наручники, які, нарешті, знайшли собі застосування.

На другий день скінчилася моя двомісячна свобода. Вранці зателефонував господар і ввічливо попросив мене знову взяти „дженіторство". У спадщину від Геррі я дістав у підвалі цілу гору попелу і сміття, які він не давав собі труду виносити на вулицю.

Віра Камберфорд

РОНДО

(уривок)

О, який же прекрасний ти,
Світе єдиний! *Є. Плужник*

Перший день осени і ранок затулений брудним рядном туману і небо не в силі втримати вантаж отяжілих хмар, спертих на деревах як мокре шмаття на коромислі.

Єва ішла до Золотого Потока по ліки для бабуні. На польовій дорозі, що вела до гостинця минала отупілі корови та пастухів, загорнутих від холоду у дряхлі міхи й вереньки, з посинілими від стужі ногами та обдротованими глечиками з гранню в відморожених руках. Йшли поволі, важко як їхні тварини, обминали болото й калюжі, вигойдуючи глечиками, щоб грань не погасла. Віталися з Євою захриплими голосами і зараз же спересердя гукали на худобу. Навіть груба Настя забула про сміх.

Безнадійно...

Олов'яне небо, розорані чорні скиби — мертві, якби ніколи не родили... Кавки над деревами накликують осінь.

В такий ранок в Капличках могла чатувати людей мара... Але за нею чатувала пустка. Навіть кавки лишилися позаду.

З одного боку гостинця посірілі Погиблиці, з другого гай Калагузів запнутий туманом ронив кволі й студені сльози, якби в ньому ніколи не цвіли конвалії.Тиша. Лише самітний стукіт Євиних черевиків та скапування роси з обважнілих від вологости дичок, що ростуть уздовж дороги.

Разом з пусткою ще чатували настирливі думки та прикрі аналогії. Понурий день, хвора бабуня, самота опустілої дороги пригноблювали, захитували постанову не шукати втечі в споминах, і підступно знівечили з трудом здобутий спокій. Єва — сама, опущена, нелюблена. Наніщо не здалось згадувати тіток, приятелів, Карася, Марка, — особливо Марка, бо його вже неможливо вважати приятелем: він цього не бажав. Але ж він увійшов в Євине життя. Не могла замкнути за ним двері й забути... Прощання це, потрошки, — вмирання. Вмирати — навіть потрошки — боляче. Але чому, чому про-

щання, коли він залишив з нею всі свої мислі, свою тугу і любов? Вона й досі не знає як їх прийняти. Можливо, коли б він був з нею, вистачив би один погляд... але бабунина неміч прив'язала до Сновидова, а Марко до нього не приїде.

В душі бунт проти Сергія, проти Марка, проти тієї, так званої, рівноправности, що вимагає пасивної ролі від жінки, навіть тоді, коли їй дано ініціятиву. Марко залишив її саму, бо вже не міг бути лише приятелем. Чого ж він надіявся? Любовного признання? Надто гордий, щоб робити те, що не лежить в його вдачі. Вона просила залишити її саму, але на те він мужчина, щоб знати, що не все розумне, чого бажає жінка... Завдяки йому могла думати про Сергія без відрази. Тож думала про нього, але не часто. Тільки в хвилинах пригноблення та самоти. Сергій теж залишив ініціятиву за нею. Але тоді, коли знав про невідхильність розлуки. Не тільки свідомість цього, але й рішення залежало від нього. І було гірко. Сьогодні все перекосилося і відкрило нові несподівані перспективи. Та чи вірні? Свідомість домагалася оцінки, неприслоненої сантиментом, і запитів, навіть закидів. Чому Сергій не вмів побороти себе так, як Марко? Він вмів це робити, коли йшлося про важливі справи. Тими справами була ідея. Тут і вся причина: для Сергія Єва була підрядна, в Марка — на першому місці. Тому Сергій без застанови втягнув її в таку ускладнену ситуацію, з якої одиноким виходом була розлука. Він знав, що за короткотривале щастя прийдеться платити довго і гірко не лише йому. І потіхою для нього було відречення від чогось великого для чогось ще більшого. А вона? Вона відреклася щастя задля не своїх переконань, навіть не сприймальних. Він рискував її щастям та спокоєм, бо в його революційному словнику ці слова були поза його поняттям. Як гірко згадувати це все, як гірко хоч пізно зрозуміти!

Як колись запорошеними дорогами Тоскани Сергій прямував з нею болотяним шляхом заплаканої осени. Він далеко від своїх, своєї землі. Гіркий шірокко, що блукає самітними полями, під чужим небом. А може не її любив Сергій, а рідний вітер в її волоссю, рідне небо в її очах? Недаром називав її пшеничною мавкою і на прощання просив лише одне, щоб вона привітала від нього його землю.

Отак дійшла до містечка. Минула все ще величаву, хоч занедбану, двірську алею, висаджену старезними липами. Вона вела до зруйнованих, запустілих решток палати, де жили колись пани, що їздили четвернями, трясли повітом, а то й цілим краєм. Сьогодні пиячили там форналі з наємними дівками.

Напроти двору сіріли руїни чотиригранного барбакану старого замку. Цей надгризений масив нагадував веронезький Кастель Ска-

ліджеро. Гранчаста башта вібрувала дудніннням млинових коліс. Її облягали селяни з підводами повними цьорічного врожаю.

Єва мусіла спинитися. Поперек гостинця загатила весь рух підвода, запряжена в миршаву шкапину й забарикадувала дорогу бричці, натовкмаченій жидовою, що вибиралася на бучацький ярмарок. Невідомо звідки збіглася зграя хлопчиків, що стали з галасом перераховувати жидів, тикаючи в кожного пальцем. Жиди ховалися один за одного, даремне обмахувалися широкими капелюхами від малих злобників, а з-під їхніх ніг їм вторувало знервоване кувікання поросят.

Візник, що люто стриг вусом з-під драної клапані й майстерно виводив нешляхетний, але цікавий, родовід своєї коняки, зліз з воза, підпер плечем драбину, здорово крекнув і сухоребра шкапа разом з возом покотилася стрімголов на млинський майдан. Дорога була вільна, але, нажаль, для синів Ізраїля запізно. Хлопчиська встигли почислити їх всіх разом з поросятами. А це був фатальний знак!

Єва, ледве стримуючи сміх, пішла далі. На площі перед „Домом Людовим", що пишалася титулом міського парку, ґеґали жидівські гуси, гублячи пір'я, й кричали на неї. З романської дзвіниці відізвалася срібним тоном сиґнатурка. Хтось помер...

І ось білий домик з колонками та ґаночком, затінений чотирма могутніми ялицями. Ще в дитинстві вони викликали подив і захоплення. Обвіяні духом засніжених гір далеких сизих фйордів, скованого льодом Клондайку...

Під дахом великий чорний напис, що тут аптека.

Пан Бобик аптекар і цирулик, покорчений, висохлий, як торішня порхавка, метушився за лядою, заставленою коробками, пляшечками, слоїчками з голубенькими наліпками. Та ніс пана аптекаря зраджував ближче знайомство з дещо більшими пляшками, вшанованими розчепіреним орлом державного монополю. Пан Бобик покивував урочисто лисою головою, накритою чорною шапочкою з старого повстяного капелюха і щоразу поправляв окуляри, щоб не заважали в виконуванні відповідальних функцій. Карась твердила, що пан Бобик вживає їх по-китайськи — для підвищення авторитету.

— Так, так, сімдесєтка — поважний вік. Ой минули ті добрі часи небіжки Австрії, як бабці-добродзіка їздили з вашов покійнов мамунцев, царство їм небесне, на празники та й балі. Прошу пані, сесі порошки три рази на день по єдзеню. По другім сняданю і каві — не тра. А які вони були ладні! Як дві сестри... Зара ґаздинько, не видите, жи я тераз заєнти? — пан Бобик кинувся до ґаздині, що спокійно стояла на порозі, чекаючи своєї черги.

— Що за люди, пане дусєю! Не такі, як за небіжки Австрії.

Кропелек прошу пані не брати задужо — іно на випадек біця серца. Прошу поздоровити бабцю-добродзіку. Кланяюся! Падам до нужок...

Надворі прояснювалося. Одностайна плахта хмар розкололася як льодова крига на Дністрі і між щілинами синіла голубінь.

Єва відібрала пошту для себе, для отця Петрика і якесь офіційне письмо для пані учительки. Від Марка знову нічого... Ще поступила до Шмулька за волічкою для тітчиного шаля. На мініятюрному заболоченому без краю ринкові, оббудованому розтелепаними жидівськими домиками був незвичайний рух. Саме вирушав, чи повинен тільки вирушати розхлябаний автобус до Бучача, одинокий в промірі тридцяти кілометрів. Люди попихалися, штовхалися, лаялися. З даху автобуса сипалися на безборонні голови пасажирів кошики, мішки, недбало прив'язані наборзі всуканими мотузками. Якійсь селянці вихопився з рук півник. З-під мотора торчали заялозені шміром коліна власника, шофера-механіка й кондуктора в одній підприємчивій особі. Немудрий півник шукав азилю під возом. Біля дверей кишіло. Грубезна жидівка намагалася втащитись з своїм пейсатим чадом до вже і так перевантаженого автобуса, але малий опинався і вперто показував брудним пальцем на когось, що спокійно сидів в куті й читав „Новий Час".

— Мами, кік а ґой!

З-за „Нового Часу" вихилилася солом'яна чуприна й рум'яне обличчя директора районівки.

— Я тобі дам ґоя! Меґай Іцку, а то пейси обмикаю...

Хоч голос у пана директора був лагідний і флеґматичний, а здорові зуби блиснули в зовсім негрізній усмішці, кандидат на чудотворного рабіна вихопився з товстих обіймів родительки і дав драла, мелькаючи трикутною хоруговкою в розпірці штанів. Пан директор ввічливо вклонився Єві і спокійно продовжував перервану лектуру.

Єві було дивно, чого це добродушний пан директор з перших днів свого побуту з Золотому Потоці став жидівським пострахом. Його рум'яне обличчя й особливо розсміяні голубі очка сяяли задоволенням людини нескладної і без проблем. Мабуть ніколи він не пив нічого сильнішого як маслянку зі своєї молочарні. А проте, він перехитрив старого Шію, найхитрішого гешефтяра в повіті й звідти така про нього слава.

Відкриваючи двері до краму, Єва зразу наткнулася на порожню баньку від нафти, що з пекельним гуркотом покотилася в темні нетрі крамниці, даючи знати власникові, що купець на порозі. Вона ніколи не забувала тої баньки і частувала її таким щирим копняком, що не лише Шмульки але й всі сусіди та урядовці „постерунку" вибігали провірити, що сталося.

Шмулькова, зайнята шабасовим печивом, не поспішала, лише вислала внучку, яка, побачивши незнайому паню, заховалася за бочкою з селедцями й не зводила з Єви чорних як зрілий терен очей.

А тут було чого пильнувати. Це було щось куди забавніше як „рю Ріволі..." Запорошені полиці сягали від долівки під стелю, запхані всяким товаром аж дивно, як могла Шмулькова визнаватись у цій саламасі. Колірові волічки від разючих оранжів, амарантів і туркусів до пастелевих зломаних брудом рожевих, вохрових і „ліля руж", тиснулися з такими ж яскравими шаляновими хустками, штруксами, барханами, тандитними светерами, чоловічими „райтками", камізельками та шкельцями до каганців. В кутах банька з нафтою, заткана кукурудзяним качаном, бочки з дьогтем та селедцями ронили уїдливий аромат. У вікнах бухтіли бутлі з вишнями й карпатськими афинами, засипані цукром і мухами. Скляні намиста, чоботи, батоги, заполоч, бинди, кашкети й лепи, чорні від македонської навали мух, звисали інтриґуючо з сутінків сволоку.

Та найбільше манив косметичний департамент. Тут під склом, густо автографованим мухами — дешеві пудри, мильця і туалетні води, мирно коеґзистували з ліловими пачечками кави „Енрільо", дримбами, цукерками, на вид яких пальці самі від себе липли й тими, що „вітер в писку робє" та затроєними теж проти мух кружками. Були там вухналі, хрестики й вервиці, й знеохочена зубна щітка, яка роками чекала забудькуватого літника. А кои б так хтось зробив докладні розкопи в косметичному департаменті, відкрив би ще кілька змуміфікованих передвоєнних „штольверків" і може навіть педантно поскладані в мініятюрні квадратики пожовклі папіросні папірці фірми „Абаді", з гербом небіжки Австрії.

— А-а, цалую рончкі, цалую рончкі! — ентузіястичний привіт крамарчин, що нашвидку витирає затовщені руки в запаску, яка в невдячний службі давно загубила колір та взір. Полиняла перука, що її Шмулькова вживала на щодень, задьористо з'їхала на бакир. — Але ж пані мають сьлічні пантальони! Певні з Парижу...

Єва глянула з тривогою на свої ноги і, не побачивши нічого алярмуючого, рішила, що Шмулькова подивляє заболочені спортові мешти, що їх робив львівський швець, але, не маючи серця розчарувати й відмовляти їй приємности оглядання „паризьких пантальонів", запевнила крамарку, що вона має добре око.

З почуттям глибокого жалю, що мусить торгувати тільки в „Бічуч" запитала з вишуканою чемністю, чим може „заслужити".

Єва, ледве втримуючи належну повагу, поквапно вибрала волічку.

— Для пані іно штири злоті. Даю малу цену. Такій пані як пані не випадає торгуватисє. То гонор жи пані торгуют в мені...

Не дуже ясно Єві, чому має доплачувати до гонору, який робить Шмульковій, і тета наказувала, щоб не платити більше як три злоті. Але заплатила без торгу й, подякувавши за поздоровлення для бабуні, чемно попрощалася.

Коли опинилася на гостинці, небо зовсім розпогодилося. За останньою хатиною метушливого містечка мерехтів ліричний тернерівський пейзаж, залитий золотим сяйвом, немов прозорим липовим медом. Над лагідними горбами вирисовувалися чітко сильвети ґраційних ясенів.

Зупинилася на горбку.

Невже це той сам світ, яким ішла пригноблена й сумна годину тому?

Тихі ліси — одягнені в маєстат багряниці й золотоглаву. На бриліянтно-зеленій леваді випинав могутню корону — золотоверхим луком візантійської бані — самітний дуб. Під ним земля встелена пишним килимом опалого листя. Як оте листя, обсипалися понурі думки на заболочений гостинець. Перескочила рівчак і сіла під деревом. На неї війнуло запахом розораної землі, грибів, вологого листя, що мало запах екзотичного дорогоцінного коріння з ледве помітною приправою диму з невидної тютюнярні. В прозорому повітрі снувалося бабине літо й лягало на чоло дотиком неусвідомлених уст. Сиділа непорушно, обнявши руками коліна, й безвільно тривала в красі, як комашка, затоплена в янтарному меду.

Враз задзичала розпукою, борсаючись у павутинні, остання літня мушка, знемагаючи в потворній липкій сітці, розіпнятій між кістяками будяків. В панічному пручанні заплутувалася ще безнадійніше і її маленький крик передсмертної тривоги, прорвавшись поза польовий мікрокосмос, заглушив велику тишу осени. Та він урвався нагло зойком останньої драми літа і знову було чути лише шелест падаючих листків.

Біля ноги вихилилася з трави здивована фіялка. Весною вона вкривала землю пахучою повінню розбудженої пристрасти, тепер одинока як ніжне зідхання після вгамованої жаги. Задумана рука доторкнулась свіжих пелюсток і струсила холодну краплину роси, що заховалася у фіялчиному серці.

Пригадала, що мусіла зробити щось ще сьогодні, ще перед завтрішнім ранком, коли поштар відвезе пошту до Бучача.

Коли лист був написаний і замкнений, залишилася дрібничка — не вияснюючи нікому, віднести його до Леся. Алеж, виглянувши в вікно, усвідомила, що пейзаж і весняні настрої останнього дня літа покрив туман і з мальовничих хмар, що вискочили з над ріки, полився густий неспішний дощ, що то, роблячи бульки в калабанях, провіщав

доцгу сльоту. Зірвала з шафи дощовик, і тут скоїлося непередбачене. Зачепивши з розмаху ґудзиком рукава мережану доріжку на туалетному столику, стягнула разом з нею всі туалетні прибори. З лоскотом і дзвоном побитого скла покотилися пляшки одеколону, парфуми, коробка пудру, гребені, кришталева ваза з даліями. В одній хвилині кімната запахла як паризька парфумерія.

— Матко Боска! А се що за гармідер? Що ти віробєєш, злотко? — скрикнула тітка, заломлюючи руки.

Єва нервово шарпала доріжку, що заплутувалася в ґудзики серед туману пудру й парфум.

— Парфуми повиливала! Пудер розсипала! — тітка робила докладний інвентар шкоди. — Ай! І той слічний фляконік з Венеції! — але, помітивши, що Єва в дощовику, обперла руки на бароккові стегна й загородила собою вихід зі спальні. — А паненка куди так ранютко і без кави? Євуню, варіятко, та бодай ті шляуфер лиши... — коли Єва все таки виплуталась з доріжки.

— А там що таке? — закричала бабуня зі своєї спальні.

— Зараз-зара цьотуню... Оленко! Де та дурна дівка? Ага ти ту? Дес тя так борзо наднесе там, де тя не треба...

— Адіт! Тажисте кричели!

— Іно не пискуй си не ґап! Бери парасоль і біжи за панунцев до Лесі. Там ллє як з цебра.

Мальвінця підвела очі під стелю з виразом рубенсової мучениці,

— Мальвінцю!

Глянула на розлиті парфуми, й героїчно, відрікаючись від чогось, пішла заспокоїти бабуню.

— Цьотуню! Наша Євуня си нарешті залюбила. Спімнете моє слово.

— Не плети Мальвінцю фанаберії, кажи, що таке сталося!

В Євиній спальні марно всякали в щілини підлоги дорогоцінні пахощі, тітка не могла заспокоїтись:

— Варіятка! Утрапені моє! Повисипала пудри! Повиливала парфуми, збила той флаконік з Венеції... вхопила тішлявфер тай вибігла до Лесі з якимось лібесбріфом. А я мов'ю, що вона залюблена — ще й без кави! Ще сказала до мене „цьотуню кохана", аби мене стару збаламутити...

Тимчасом Оленка, закинувши спідницю на голову і тримаючи парасолю в жмені як бурака за гичку, перестріла Єву в саду.

— Старші пані казали абисте взели пара..., пара..., адіт дощ іде.

Єва вже не поспішала. Розплутавши доріжку, накрила нею голову, а лист безпечно лежав в кишені. Ще й дощ, мабуть, переставав і небо над рікою стало ясніти. Їй стало жаль дівчини.

— Чи ти маєш розум бігти по дощі з закритою парасолею!

— Адіт, та бо я..., ай паннунцю! — скрикнула раптом, тицяючи пальцем на дорогу. Адіт! Гості їдут! і побігла до хати, щоб першій сповістити радісну новину і як ще пощастить вимачати спідницею пахощі та змести пудер в папірчик. Але було пізно. Мальвінця як на те терла дерев'яну долівку гаптованою галькою, кумедно присідаючи. Від пудру залишилися одні матові плями. Розчарована Оленка жадна помстити, вбігла до бабуниної спальні й до решти спантеличила старушку, гукнувши біля вуха, що „мем пекти коровай".

Григорій Крук. Біженці. Бронза.

Юрій Тис

ОСТАННІЙ ЛИЦАР

(Уривок з повісти про князя Михайла Глинського)

1

Князь Константин Острозький відкрив вікно і виглянув на замкове подвір'я. Рівним кроком ішла зміна сторожі у супроводі прапорців і військових барабанів. Майдан зникав серед корчів рож і квіття, а далі простягався оборонний мур, порослий повієм, позеленілий і чорний від старости. Там, де він ламався круто, видніли темні отвори бійниць.

Повернувся до Глинського, склавши руки на груди. На тлі золотистої киреї заблисли жемчуги перстенів, тугими пальцями обнімав свої рамена.

Так, — сказав спокійним владним голосом, — я був упевнений, що ви, князю, відвідаєте мене не тільки тому, що ви стали маршалком. І теж не тому, що ми обидва сини однієї землі. А просто так підказував мені розвій подій. Я знаю про ваші розмови, князю, з боярами і панами у час вашої подорожі до Вильна, і послідовно ви повинні говорити зі мною!

— Ваша милість слушно помітили! — обізвався князь Михайло.

— Звичайно гуторити до речі, похвально і розумно! — докинув Острозький.

Він вказав рукою на глибокі шкуряні крісла, на мить кинувши допитливим зором на князя. Ось і він, Глинський Михайло, що про нього дейкають, ніби він, волочащу жизнь полюбивши, їздить собі куди хоче. Так легковажно до молодого князя Острозький не ставився. Його слава лицаря на дворах багатьох володарів і полководців вимагала іншої постави, проворної і розумної. А з тим бешкетна вдача князя і його наміри, з якими не скривався, наказували вести розмову обережну і проворну. Цей новик на литовському дворі, необзнайомлений ще як слід з дворянами, не свідомий фальшивої гри маґнатів, міг погубити себе і своєю буйною головою на інших навести лихо.

Глинський вглибив сап'янові чоботи у волосисту ведмежу шкуру і слухав виводів князя Острозького. А цей, перебираючи пальцями у довгій бороді, ронив звільна тихі, але не менш рішучі слова:

— Розумно є поговорити без зайвих свідків. Слухи і поголоски це — одне, а справжні ваші наміри — друге. Із перешептів, які дійшли до мене, я виробив собі думку, яка не є вельми корисна для вас. маєте очайдушні задуми, дуже вигадливі і далекі від дійсного життя.

„Обережний будь, подумав Глинський, тут цілком ясно, що великий гетьман зразу прагне станути вище тебе, недопустити до розмови рівного з рівним!"

— Я не бачу нічого очайдушного в тому — заговорив спокійно — що хочу, аби поширилися науки і оновилася мова руська. Це скоро прийде і здійсниться. Ваша княжа милість хіба не противні, щоб приспішити таке благородне діло!

Вмовк і ждав відповіді гетьмана. Знав, що не про те натякав Острозький і не такої сподівався відповіді. Тож далі почав розповідати з запалом про високі ідеали відродження, затаюючи вимовністю враження нещирости своїх слів.

Острозький думав. Завважив, що Глинський перевів розмову на бічні стежки, а наполягати було тепер незручно. Пождемо, міркував, відхилився на спинку крісла і, заткнувши руку за золотоглавий пояс, зримо наставився слухати.

Ззовні, крізь відкрите вікно неслися погейкування візників, скрипіт вантажних гарб і удари кінських копит об камінь вулиці. Миттю майнула Глинському думка: „Великий гетьман знає, що мої слова несуттєві. Жде, щоб вхопитися за будь-що дійсне. Дати йому нагоду?"

Усміхнувся. Так, це буде доцільно, надам собі познак щирости. І, продовжуючи про оновлення мови, натякнув на церковні справи. Острозький перебив:

— Ви католик, як не помиляюся. Будете мати через те труднощі з земляками!

О, не думаю! — відкинув легковажно Глинський. — Розумні люди знають суть справи і не ловляться на плиткі слова. І ви, князю, знаєте, що київський митрополит Осип Боднарович робив теж заходи злуки з Римом. Це сильно затривожило поляків. Видали у Кракові книжку, маю її з собою. Там пишуть, що Русь така погань і дич, що з нею ніякої унії чинити не можна. Король, як кажуть, особисто наглядав за друком; загроза для королівства була в тому, що порятунок для нашого народу міг прийти від нас самих, а не від них, тобто від корони польської!

Острозький прищулив очі.

— Чому ви мені це розповідаєте?

— Без ніяких закритих намірів — невинно відповів Глинський — просто тому, щоб ви, князю, знали мою думку. Мені йдеться про

те, щоб відновлення Руси прийшло від джерела, з Італії, з Еспанії, але не з Польщі. Книги нам друкувати, вчених своїх мати, латину вчитися!

— Не легко вам буде з тими намірами. Латина не має у нас прилюдної прихильности. Мала кількість людей знає латину.

— Немає іншого виходу для нас. Гелленська куьтура нам закрита, там усе в турецьких руках. Там мертво.

Гетьман Острозький нетерпляче перехопив:

— Ах, ці новості! У книзі Еклезіястів стоїть написано: що було колись, буде знову, що діялося, діятиметься і нема нічого нового під сонцем!

Що ж було відповісти на такі виводи? Глинський закусив уста, любуючися незручною мовчанкою.. Але Острозький проворно змінив напрям розмови.

— Повернім до ваших намірів. Зважте, що ви маршалок великого князівства литовського. Ви сказали, що треба оновити Русь. Чому Русь тільки? Ви в уряді князівства!

— Зумію погодити обидва труди!

— Не про те йдеться. Не забувайте, що велике князівство, це наша держава!

— Але в ній Русь-Україна, наша родителька загибає! Не думаєте, ваша милість, що замало є вдоволятися високими посадами, що потрібно щось корисного для неї зробити, для матки нашої? Хто ж не плакатиме, коли побачить серед княжат і панів наших таку байдужність до справ руських!

Острозький лагідно глянув на Глинського.

— Я у владі великого гетьмана даю нашим лицарям високі чини у війську!

— Це користь для Вильна, а не для Києва!

— Такий мій обов'язок. Позатим стараюся заховати те, що маємо!

— Замало! Треба множити наші цінності. Через неуцтво прийшли ми до загибелі. Тепер прийшов час на нашу історію. Забезпечити у книгах те, що було і творити нову. Інакше, що залишиться по наших трудах?

— Акти в архівах Вильна і Кракова!

— Ні, ми самі мусимо писати про наші справи і самі їх рішати! Ми, а не чужі, та ще наші вороги!

Острозький призадумався.

— Усе те складні діла. Треба поволі, розумно. Руська мова не те, що латина. Без латини годі рушитися нині поза власні межі. Це правда, але правда для нас, для мене і ще для декого. Іншим вона зайва.

Глинський виявив свою радість із слів Острозького.

— Нарешті ми згідні. А кому вона потрібна буде, покаже життя. Усі численні книги писані латиною, або перекладені на латину. Хто хоче пізнати науки, не зможе бути без неї. Таким способом піднесемо нашу батьківщину.

— Але не скоро. Десятків років потрібно нам до цього. Ви, князю, молодий і тому нетерпеливий. Ви бажали б зміни насильством, може повстанням, бунтом. Живете іншим духом, а я іншим!

Залягла тиша. Врешті Глинський знав як стоять справи. Здавалося йому, що в тих замкових мурах крижаний холод. Сказав:

— Я не заверну з мого шляху. Коли і в могилу ляжу...

Острозький перебив нетерпеливо:

— Князю, я не можу вам помогти! Моїм завданням є боронити цілости границь великого князівства литовського. Воно є нашою, руською державою, повторюю! Так думають не тільки у Вильні. Ви провадили розмови з панятами і боярами нашими. Що вам казали? Те саме!

Острозький почав гладити бороду, здавалося глибоко думав над своїми словами. Врешті докинув нарочно добираючи ласкавого, батьківського, а все ж дещо погрозливого тону:

— Хочу остерегти вас як рідного сина. Не забувайте про долю князя Олельковича. Віддав голову під топір, а його прихильники, його союзники до чобіт ляхам припадали, ласки просячи!

— Раби! — з погордою відповів Глинський. — Але не буде зайво сказати вашій милості, що моєю метою не є жити спокійно і вигідно!

Острозький розклав руки:

— Трудно князю! Моїм обов'язком було остерегти вас!

Глинський зробив рух, наче б мовив: ах, це моє діло!

З великою ввічливістю гетьман повів Глинського до виходу.

— І ще раджу вам, князю, не цікавтеся надто руською партією. Там, правда, покладають на вас великі надії, смольне світло нестимуть перед вами, але не забувайте, що руська партія не є в ласках ні у короля, ні у великого князя. Стежать їх пильно і лихо не за горами!

— Як ваша милість перебули полон? — спитав Глинський. Знав, що гетьман цілий рік терпів у московській неволі.

Снував свої думки князь Михайло, проходячи замковим майданом. Величчю Острозького Литва побиває руську партію. Він це знає, великий гетьман Острозький!

Усміхнувся, коли згадав, що гетьман ні разу не звернув уваги на перше веління Глинського, яке мусів же знати. А воно було:

„Писарі земські мають літерами і словами руськими листи, позви і вписи чинити, а не інакшим язиком і словом".

Не згадав, хоч знав про нього.

Їхав конем містом і нагло пригадав собі погрозу: доля князя Олельковича! Перша пересторога. Від своїх!

Почував себе невимовно самітнім. Не має душі щирої, відданої, ні з ким порозмовляти про сердешні справи, вечорами при свічках. Приловив себе, несподівано, що тужить за живою вдачею, за снагою Варки.

І що йому із скороминаючої слави, з дому вельможного, коли самітньо блукає світом! А може час прийшов шукати йому малжонки, не оглядаючися на маєтність і красу людську?

Підогнав коня і помчав темними вулицями.

На замку при свічках сидів великий гетьман литовський, князь Константин Острозький і читав Святе Письмо.

2

— Дня і години однієї змарнувати шкода! — закінчив своє слово Олекса Хоткевич. Вмостився у своє крісло, розтрібнув рубінову клямру великого коміра і запитливо поглянув по приявних.

Князь Вишневецький стиснув пальці на рукояті шаблі.

— Честь, яку маємо, це скарб наш найбільший; вона в наших руках. Не можемо ні понизити її, ані запропастити!

Глинський пильно слухав те, що мовили члени руської партії, карбував у пам'яті розважні міркування, настрої і палкі слова, що ними вони всі виявияли свої погляди і доводи. Уважно спостерігав обличчя приявних, суворі і зосереджені, на яких відбивалася журба про долю батьківщини. Декого знав уже давніше, з іншими познайомився тут, у прийомній світлиці цього хутора.

Були на нараді обидва Хребтовичі, Мартин і Федько, був боярин Горностай, що славився майстром шаблі і ніхто не шукав з ним напасти. Стояв під стіною Жижемський, шляхтич пристрасної вдачі, а біля нього присів, наче б на хвилину Мощанський, про нього шепотіли, що з чортами спілку має і, коли захоче, похитує для розваги карпатськими горами як деревиною.

З'їхали з усіх сторін світу речники знатних родів, делегати руських воєвідств і старости та ще й інші, що не були ні знаттю, ні лицарством, а прибули на збори за запрошенням знатного пана Дрозда, до чого він певне мав свої, достатньо оправдані, причини. Господар віддав для нарад світлиці свого хутора, запрошуючи гостей

на лови, бо саме появився в околиці важкий звір. Але важнішим ловів була турбота, як бути далі руській партії. Усі покладали свої надії на князя Глинського, цього лицаря без боязни і догани, chevalieur sans peur et retroshe, як його звали на дворі французького короля. Разом з ним, прибули теж обидва брати князя, Іван і Василь, що сиділи тепер біля князів Четвертинського, Сапіги і Кміти. Гості знайомилися з Глинським, щиро стискали його долоню і недвозначно давали йому відчути, що ждуть його слів і рішень. Це ж бо він, ця чудна людина, повернувся на заклик руської партії, покинув почесті і незвичайне життя в чужих землях, та погодився прийняти хитку посаду маршалка великого князівства литовського.

Усім було відомо, що Глинський не знав каверзів і хитрощів виленського двору і в тому був як сліпець з костуром і витягненою рукою. А проте князь Михайло був одиноким, що міг спростати тим вимогам, і в його розсудливість покладали усі надії. Не даром ішла за ним добра слава чесного лицаря і пошана світлих умів цього світу.

Князь Четвертинський нахилився до Кміти:

— Яке щастя, що ми знайшли його. Він не подушкоспал і не тілолюбитель, він чоловік свій, зацний, не смоляна скипа, а вогонь справедливий і не з тих, що до ніг упадають царям стороннім! У своїх мовах відкрито накреслили положення руської землі. Чи стомилася Русь і не бачить загрози і не знає де шукати порятунку? Бо справді, руська партія, це тільки кілька посвоячених родів, усі інші не хочуть про ніщо чути й думати, воліють у мирі хліб і сіль споживати. Погодилися з тим, що приносить сьогоднішний день, бо хто знає, що принесе завтрішній? Не бачили з плоского краю, стисненого лісами широких обріїв і не тривожилися, що співи і слава лежали у руїні. Що там держава! Важним мій двір і мій дім!

Вчора у розмові Глинський відповів:

— Не знаємо, яким буде наше завтра? Як же це? Хтось має нам його дати? Та ні, самі собі його творім!

Відчайдушна людина! Погодився стати маршалком, виставляючи на небезпеку ім'я роду свого, погодився увійти у саму пащеку льва!

А довкола стояли дрімотливі ліси, безвтішно охоплювали покірливі села волинські і поліські. Зрідка повтикалися в землю старовічні дерев'яні двори, у яких сиділи ще відлюдкуваті лицарі.

А поблизу шляхів розклалися нові доми, біля них водні млини товкли сукно, а далі над борами звивалися ліниво дими з костирищ, у яких палили поташ. Мед і пшениця стали цінним товаром і всі, хто тільки мав змогу, кинулися до торгівлі, та за закритими воротами лічили золоті гроші. Нікому було міркувати над долею країни і мало хто бачив могутню п'ятірню ворога, розгорнену марою над тихими

землями. І можна б назвати Русь мертвою, якби ще не дивні спалахи живого духа, що тут і там проявляв себе і оформився у руській партії.

Такою бачив свою батьківщину князь Михайло. А проте ні зневіра, ні знемога не мали доступу до нього. Бо побіч тих від'ємних помічень, не минали його уваги надійні і благотворчі думки та бадьорі судження. Радів, коли виявлялося інколи, що його власний життерадісний погляд справедливий і оправданий.

Ось саме кілька днів перед нарадами принесли йому вістку, що у Вильні появився козак. Мало того що козак, але він уперто розмовляв тільки рідною мовою, та лаяв тих, що йому дивувалися, або цокотіли по-польськи. Тепер той козак-лицар сидів у світлиці князя Михайла. Потужній ростом чоловік, обличчя у сивавих вусах і в бороді, у яку він басив свої слова:

— Далека, князю, дорога до вас з Низу! Остафій Дашкович зовуся!

Глинський з радісним захватом простягнув до нього руки.

— Дашкович! Яка несподіванка, князю! Віддавна вабило мене познайомитися з вами!

— О, це не легко, ходжу манівцями, живу бурлакою, козак звісно!

— Знаю, ви ставите нове військо у степу, лицарство запорізьке!

— Що багато говорити! — вигукнув князь Дашкович, — лицарство франкське, яке ви знаєте князю, та й інше — майнув рукою кудись у поле — усе те відступає від оборони християнського світу. Кінець йому починається. А тепер руському час наступати, за віру і за землю постояти!

Розкинувся важко у кріслі.

— Я знаю, ви проти козацтва. Зайво нам і даремне встромлювати себе у ковані броні. Легкі шоломи, місюрки з дроту, кінь, шабля і руки, ось наш виряд. Нині поринули у лісі, розтанули у степу і — нема нікого. А несподівано — стоїть військо у полі готове до бою! Ніде нас нема і ми є скрізь!

Поклав лікті на коліна і охопив долонями піхву шаблі, аж захрустіла.

— Пора була нам стрінутися, але не буду вас довго в'ялити моєю особою. Скажу у двох словах і бувайте!

— Дорогий князю! — просяче заговорив Глинський — будьте в мене любим гостем. І мовити марно, щоб ви їхали так скоро. Перш за все відпочинете в мене кілька днів, чимало маємо діл вирішити!

Га-га-га! — загримів князь Дашкович — Їдучи до вас, я відбив два напади, проспав тільки одну ніч, та й годі. А все ж від ваших запросин мушу відхреститися.

Заперечливо покивав головою.

— Мушу йти на поганські дороги! Не заїду навіть на моє черкаське староство. Справи безпеки нашої землі не добрі.

Після вечері розмовляли ще довго у пізню ніч. Глинський провів гостя до брами.

— Не думайте, князю, сказав, стискаючи правицю Дашковича, що до Вильна я приїхав спочивати вигідно на подушках. Польща і Литва безпорядком нині стоять і в тому їхня користь.

Литва тепер у відступі перед поляками.

Глинський притакнув.

— А ви хочете завести наші руські порядки? До того вони недопустять!

Стишили розмову.

— І наші не погодяться. Ось хоч би один з таких, оцей Іван Заберезинський. Він тепер Яном пишеться. Свій чоловік, а продався ляхам. Ви з ним часто стрічаєтеся?

— Він має високу посаду у Вильні.

Дашкович підхопив скоро:

— Він ваш особливий ворог, ще й перевертень. Його відставили стежити за вами. Передає до короля вістки про вас.

Глинський змовчав, відгорнув ногою сніг. Завважив підлесність Заберезинського, приловив його на брехні. Проте не хотів віддалювати його від себе.

— Я вже вспів пізнати його. Вдає нашу людину, він ніби прихильник козацького руху, витягає мене на диспути. А проте я волію мати його біля себе. Коли його відкину, куплять іншого, може хитрішого, а тоді шукай де ворог!

Дашкович забубонів у бороду:

— Ми козаки маємо своїх розвідчиків у Вильні, у Кракові, у Царгороді. Будемо вас сповіщати!

Ішли дорогою, нікого поблизу не було.

— Отож кажу вам — говорив далі Дашкович — лицарство запорізьке з вами. Ви їздили у далекі краї не на прогулянку, не на турніри. Тепер вернулися на заклик нашої партії. Ваше завдання просто небувале! Чи справитеся з ним? Не знаю, але нема нікого іншого, хто міг би впоратися з тими труднощами. І це не добре, коли усе спирається на одній людині. Ворог це знає, бережіться!

Дашкович кликнув чуру. Скочив на коня і ще раз простягнув руку до Глинського.

— Великий князь Олександер і його мость нам пануючий король — в його голосі дзвеніли нотки посміху — пильно стежать за людьми із світлими думками. Зосібна, коли такі є між русинами. Воліють їх мати біля себе на дворі — він розложисто засміявся —

ось так як ви того Заберезинського. Їм тоді видніше князю, коли ви у Вильні А коли у турівських лісах — там ви більш небезпечні!

Глядів з брами за Дашковичем. Князь-козак мчав конем м'якою вулицею ніби диким степом.

Турівські ліси! — нагадав Глинський. — Його родинне гніздо, там він народився, з Турова рушив у світ. Старинне місто серед відвічних борів, сива давнизна! Забутий усіма, володар заклав це місто, туди заїздили купці арабські і грецькі. Таке розповідали леґенди. Тепер майнули перед ним обличчя товаришів забав, круті вулички, безкраї поля, якими гасав конем, і ліси з галявинами і сосновими стовбурами, по яких спливала живиця золотими краплями.

Слова Дашковича розбудили у Глинського нові надії. Мимо різних поглядів на оновлення батьківщини, козацьке військо простягнуло до нього приязну руку, дружню долоню. Визнали його зусилля й заручилися допомогою. Дали йому безмежне довір'я до його задумів. Гра може починатися. Глинський не знав досі невдач у житті, для нього не існувала навіть у думці можливість відвороту. Тепер ще більше вірив у своє діло, у власні сили, у своїх людей.

На порозі будинку вдихнув свіже морозне повітря. Вслухувався, як у полі вили вовки.

У світлиці стрінув Козловського.

— Я з дитини грався шаблею, — промовив стиха. — У турівських лісах. А згодом мушкетом. Добра зброя!

Козловський мовчав.

— Як би то засіяти ворожнечу між литвою і ляхами. Тоді в мирний спосіб можна б досягти успіху. Волію мир, забагато воєн бачив я у світі.

Козловський перехопив:

— Можна миром, але шаблі і мушкети треба мати в поготівлі!

Глинський поклав руку на плече Козловського:

— Чуєте? Виють вовки!

Жалісне, зловороже виття насувалося з піль, вовки підходили до міста.

— Хочу твердо засісти у Вильні. Обсаджу уряди нашими людьми. Буде спротив, зламаю його. Воєводи і старости будуть наші. Опісля військо. Козаки триматимуть Дикі Поля. Русь стане сильною. Будуть школи і книги.

— Ляхи вам з першого дня не повірять. Уже не вірять!

— Цілій Русі не вірять!

— Тим скоріше треба починати. Хто знає, може вдалося б перемовити Литву. Вони знають, що скорше чи пізніше стануть провінцією

Польщі. Але це трудна справа. Усі знатні люди Литви заворожені ще своїм великим князівством.

Козловський знизив плечима.

—Пактувати? Перемовляти? Це так як би гончий пес ласився, щоб йому дозволили самому ловити звірину. Таке ще ніколи нікому не вдалося!

— І думаю, що ніхто розумний такого не пробував. Але різні думки насуваються мені. Правда є одна: слабий не має успіху у торгу. Слабому залишається тільки боротьба!

Козловський звернувся повним обличчям до Глинського.

— Добре! — промовив — Ви, князю, а з вами і я, життям рискуємо для справи. Гра варта ціни. Ставка — це Русь!

3

Князь Глинський ішов до короля. Минув дітинець з кружґанками у ґотицьких остролуках, та широким коритарем увійшов у шерег світлиць. Ішов поволі, розглядаючи суворі лінії архітектури ренесансу, цілий світ арасів і колдрин, на яких мистці зобразили невиданих звірів і рослини, геометричні сплети галузь і листя у чарівних, живих кольорах.

В одній із заль зупинився довше. Тут висіли на стінах фризи з лицарських турнірів і куншгтовно сплетені малюнки зоряних констеляцій, символів людського життя. Це були мистецькі твори Дюрера, з яким бачився ще на дворі цісаря Максиміліяна.

Ішов безшумно перськими барвистими коберцями, приставав, коли кидалися в очі дорогоцінні араси венецькі і фляндрійські, з гаптованими образами з життя святих, райськими подіями, з Ноєм, вавилонською вежею, з Мойсеєм. Тендітний полиск шовку підсилювали срібні і золоті нитки.

Минув перший поверх, у якому були розложені королівські покої, і подався сходами на другий. Відчитував латинські сентенції над численними дверима та розглядав поукладані по кутах кімнат пишні панцери, шоломи, старинні карацени, кольчуги перетикані золотом, палаші і дорогоцінні шаблі. Не мав уже часу зупинитися довше у залі альхеміків, ні в репрезентаційній світлиці для гостей, яку прикрашувало сто дев'ятдесят шість різблених голов королів, знатних лицарів і достойних жінок та чоловіків. Заля для особливих посольств була повна людей. Шуміли і гомоніли, ждучи своєї черги. Стояли гуртами і ніхто не примітив його приявности. Глинський міг, отже, спокійно розглядати стінні оздоби та знеохотя слухати розмов на залі.

— Для непевности здоров'я і життя доступ неможливий — нарікав худий вельможа про не знати яку околицю.

Тугий хоругвний пан узявся під боки і дзенькаючи острогами вигукував:

— Візьму сто люда і розжену соймик!

Темніли на стінах портрети усопших королів, а ось тут, думав Глинський, розкішне місце на малюнок нашого найяснішого пана Олександра! Наблизився до нього московський посол, дебелий, бородатий і з широким усміхом простягнув руку. Познайомилися минулого року у Вильні. Почали розмову про здоровля і поточні справи, згодом перейшли на важніші справи.

— Як зачуваю — мовив Глинський — ваш великий князь Іван вирішив назвати себе самодержавцем цілої Руси. Царем проголосив себе? Московський посол зніяковів на хвилину, заскочений несподіваним запитом.

— Це не має значення для зовнішніх справ. Великий князь додержить мирові договори і не має намірів посісти руські землі.

— З якої ж тоді причини назвав себе самодержавцем земель руських?

— Сімейні причини, князю, — заспокоював посол. — Усі руські і московські князі з одного роду. Я сам, бачите, з київських бояр.

І посол пояснив, що його батьки за Олельковича подалися до Москви, щоб не попасти у руки поляків. Умовилися на зустріч у князя Михайла для дальших розмов, бо саме обступили їх сенатори та почаи розпитувати про князя, про Вильно, про Литву і подорож, обіцювали приїхати на полювання у турівські пущі, на ведмедів і турів. Хто знає як довго затягнулися б ті принагідні розмови, якби Глинського не попросили до короля.

— Маґніфікус... найясніший пане — склонив коліно князь Глинський.

Король не дозволив докінчити йому церемоніяльного привіту. Узяв князя за руку.

— Як там моя Литва? Мушу поїхати туди, годі мені жити серед тих розкішних стін і — додав по хвилині — тих поклінних вельмож. Розповідай князю про мою Литву, про Вильно!

Глинський заговорив про свої звіти, про посланців, які кожного тижня прибувають від нього у Краків.

— Не те, не те! — сміявся король — я хочу чути від вас, яка осінь литовська, чи впав уже сніг, чистий хрустальний. Я так стужився за чистим повітрям!

— Ви мене розумієте — додав — за чистим повітрям!

Глинський зрозумів натяк. Бесідували далі як два щирі друзі, врешті король стягнув брови.

— А тепер дорогий князю, хочу, щоб ви мені відповіли без хитрощів і викрутасів. Що ви там затіяли?

Розклав руки.

— Доноси на вас князю, сотні доносів. Як не все в них правда, то таки якась частина мусить бути вірною. Ось на Литві і в Русі самі русини по урядах сидять, нікого з поляків до лиця не допускають, королівських листів не шанують, шляхті польській осідати на руських землях не дозволяють. Неслухняність це велика, князю!

Глинський блиснув очима, промовчав. Ось чого покликав його король! Чи збагнули у Кракові його наміри, чи рішив король піти на руку ворогам?

— Не вірю я в те, що мені пишуть, це можливо людські заздрощі й інтриги. Але маю листи про те, що ви, князю, престіл литовський для себе захопити хочете, великим князем себе проголосити. Литву до Руси приилучити і від короля польського відлучитися. Так — відлучитися! Просто неймовірні речі!

Глинський блискавично зрозумів, що від його відповіді залежатиме довір'я короля до нього. Його найтайніші замисли відкриті. Мають докази , чи тільки здогади? Але які докази? Він щиро розсміявся.

— Надзвичайна думка! — мовив весело — Надзвичайна! Шкода, що мені першому вона не прийшла до голови! Цілий світ закаменів би від дива! Ось яку витівку втяв князь Глинський!

Король пильно глядів на князя, хотів відкрити, що значить відповідь Глинського. Гра слів і насмішливий тон збентежили короля. А князь підвів руки:

— Тепер що ж! Не годиться мені, князеві Глинському, другові цісаря Максиміліяна, короля великої Франції Люї і проче і проче, підхоплювати те, що придумали інші, оці наклепники, буцуфали, дурисвіти! Недостойно мені йти за підшептами, обмовами і перешептами!

Князь виразно глузував, а король підсміхався зніяковіло. Як розкрити душу того князя, роз'яснити цю його гру, врешті він: друг чи ворог?

Нагло князь споважнів. Почав розповідати про насильства і розбої, про наругу над людом, а як завести порядок у країні?

— Гірше татар, кажуть люди, а злий примір має наслідки. Чи відомо вам, найясніший пане, що шляхта збирає банди, перебрані за татар, нападає на двори і хутори, грабить і вбиває? Що не татари це, а власні люди? Приїжджає такий у струсячих перах, з інсиніями і золотими ланцюгами, з почестю і гонорами, потвердженими вашими,

найясніший пане, печатками, а в коршмі перебирається на злодюгу-ватажка, щоб грабити купців і подорожніх? За крадені гроші такий злодюга купує у Кракові і привілеї королівські і залізні листи безпеки!

— Досить! — закричав несамовито король. — Не хочу слухати, не хочу чути, князю! Не можу! Не можу!

Глинський замовк і глядів на короля, що закрив вуха долонями і бігав схвильовано по світлиці.

— Який вихід, найясніший пане? — тихо заговорив Глинський. — Одинокий, чесні люди, свої люди по урядах. І це я роблю! Там, де сторожать мої поручені, нема розбоїв, нема вбивств! Покищо, найясніший пане, покищо!

— Я маю ще інші наміри — говорив далі. — У світі різьблять думки і життя оратори і поети, світ прямує до нових висот духа. А в нас життя йде крутими стежками, і час стоїть на місці. Хібащо тільки пообвішуємо стіни золотом і сріблом, накупимо арасів і коберців, заплатимо чужиннним архітектам і малярам, бо самі нічого не вміємо. Як ось тут у вас, найясніший пане!

Глинський підійшов до короля.

— На Вавелі, у каплиці святого Хреста пишаються на стінах прадавні малюнки руських майстрів. Теж у каплиці, яку збудував великий майстер Файт Штосс. Він знав, хто має прикрасити малюнками його твір. Тепер ці праці заслонені колдринами. Щоб духу руського не стало на Вавелі! А це майстри, найясніший пане, кров моєї крови!

Король глядів непорушно на Глинського. Ніхто не посмів би вжити таких слів до володаря держави, тим більше, що це слова правди.

— Болію, найясніший пане, над тим, що тут затаюють майстрів каплиці, бо вони Русь. Що там — не дозволяють русинам стати членами цехів тому, щоб руська штука змарніла, щоб залишився тільки люд простий і терпеливий. Справедливо це діється?

Князь підняв руку.

— Заявляю вам, найясніший пане, що, як довго я маршалком землі литовської і руської, не дозволю понижати моїх земляків. Хто ставитиме себе вище, піде проч, хто устискатиме люд, піде проч, скараю на горло грабіжників і лиходіїв, хочби десятки залізних листів ваших носили з собою!

Говорив твердо, рішив поставити усе на одну карту, на свою лицарську честь.

Король підійшов до князя, не спускаючи очей з нього. Поволі цідив слово по слові:

— А як не вдасться, князю?

Король ждав непорушно відповіді. Князь нахилився до короля і майже до вуха прошепотів виразно таким самим повільним потоком слів:

— Тоді, найясніший пане, тоді вжию сили! З вами, чи проти вас!

Король відступив поволі, відвернувся до вікна і довго і довго глядів на маляхітові дахи вавельських будинків, на вежу срібних дзвонів, на золото і патину віків.

Підійди, князю! прошепотів. Глинський повільно наблизився до короля.

— А я думаю — почав король тихою мовою — власне, яка різниця, коли б королем став лицар руський? Силою навіть? Коли побідить, матиме право за собою!

Приклав палець до уст.

— Пст! Ні слова про нашу розмову. Нікому! Вони — єресь. Велика єресь. Бо я тут в'язнем панів, зла і темних духів. Тебе теж переслідують інтриґами, отруями, а це смертельні загрози, князю! Я знаю, ти боронишся, закликаєш мене на свідка. Мене, короля Польщі, Литви і Руси! Правда, яка це велика почесть? Король багатьох земель! А поза мною насміхаються, каменують мене! Я знаю все!

Помовчав, звернувся до князя:

— Про тебе кажуть: кого він має? Хто з ним? Кількох русинів? А ми цілу велику державу! — так кажуть. А ти , князю, не байдужий глядач, а головна особа! І маєш труднощі. Проти тебе жажда гроша, нестерпність, лихі пристрасті. І рідні турботи. Острозький, — ну не переч князю, козаки, татари, шляхта. А я що, король на самому кінці!

Тоді Глинський почав вимагати більше привілеїв для себе, більше влади, а король без надуми підтвердив веління князя Михайла для охорони населення, і все було дано на письмі під великою королівською печаттю.

Князь прощався з королем, схилив коліно, і тоді побачив вперше долівку з чорного мармору.

Володимир Куліш

ЗАКІНЧЕННЯ ПЕРЕДМОВИ Й ПОЧАТОК РОЗДІЛУ ПЕРШОГО

На чому ми з вами закінчили? Ага! Пригадав, весілля. Усе живе побігло кудись в дощ і я, як теж живий, хотів усе всунутись в оту дощову огорожу, коли мою увагу затримав отой, щойно прибулий, весь обвішаний камерами, як ішак. Він гасав навколо статуї, прикладався до одної камери, то міняв другу, клацав замочками, ґудзиками. Зникав, виринав недалеко мене, націлювався телескопічними об'єктивами, мчав нагору, збігав назад для того, щоби відразу оббігти статую навколо. Я просто не міг від захоплення слова сказати: серце у того ішака, тобто фотографа, було чи не з автових коліс.

І враз він зупинився недалеко від мене. Ще раз кинув кілька метрів плівки в напрямі Европи, необережно зачепивши мене. Я бачив, як він, націлюючись черговий раз отією телескопічною трубою, раптом навів її на мене. В таких випадках не радять відвертатись, або показувати язика. А що, коли це голлівудський аґент (секретний), що шукає за новими талантами? Тому я в темпі „слов мовшен" повернувся в профіль, секунду постояв, повернувся анфас, при чому зробив, як краще міг, міну професійного коханця. Потім коханця замінив пристійний пан середнього віку з благородними рисами обличчя (такий тип надається на всі види реклям, починаючи з туалетного мила й кінчаючи непромокальними пелюшками для новонароджених ситизенів). Тоді на моєму обличчі заграла сардонічна усмішка, кінчики уст опустились, ніс сам по собі загострився, оченята швидко забігали то вправо то вліво... (шпигун — сволоч, зрадник, дядя з паскудними нахилами, одним словом — тип-беця).Камерамен вже не кидав плівки куди попало, він прикипів до камери й не спускав з мене захованих за чорні окуляри очей. Наша справа була на добрій дорозі. Я вже вніс прохання на ім'я секретаря внутрішніх справ, щоби мене звільнили від обов'язків директора „Свободи".

— Ми вами задоволені, ніхто до вас, та й, думаю, і після вас, не буде так гармонійно й естетично виконувати свої федеральні службові обов'язки... Може ви хотіли б підвишку, скажіть! При черговому затвердженню федерального бюджету ми... Ви не хочете підвишки??? Ви... Що ж ви хочете? Невже вас запрошують на директора фундації Форда? Теж ні? Так куди, вибачте, до чорта, ви пхаєтесь...

— До Голлівуду, високодостойний пане секретарю! Хіба можна порівняти якусь там фундацію з широким на дві стіни, спеціяльно для мене збудованим екраном? Хто знає про фундацію? Хто? Оті, що мають намір вирвати пару паршивих сотень долярчиків, я ж мене... Та чи ви знаєте, що по заплаченні усіх стейтових, федеральних і міських податків у мене тоді залишиться ще невеличка сума, на яку я зможу купити ще в доброму стані дімок від Ґлен Форда, яхту від Джана Вейна, пару ролсройсів від...

— Та Голлівуд вже нікуди негодящий, там таке барахло виробляють..., хіба деякі з... ну, знаєте, сексом. Та й ті... вже нас не беруть голі дівчата, не хвилюють делікатні сцени, я вже не знаю, що б на мене могло подіяти...

— Запевняю вас, що не все ще загублено. Я обіцяю, що вже перший мій фільм заставить вашу кров заграти так, як вона грала понад шістдесятку років тому. Я...

— Дякую, дякую, — каже зворушеним голосом пан секретар внутрішніх справ. — Я вас звільняю від ваших федеральних обов'язків. Ідіть, творіть і не забудьте зателефонувати, щоб я вчасно приготував свою кров...

І я іду. Іду просто в Голлівуд. В Голлівуді мене зразу на перші ролі, я... Чого той тип так уважно дивиться через отой клятий періскоп. А коли це не таємний голлівудський аґент, а досвідчений ловець чоловічої краси? Він зараз, як під вітрилами, підпливе до мене, колихаючи стегнами то в цей то в той бік, підморгне й солодким, ніби з липового меду, голосом скаже: невже це ти?

— Невже це ти? — сказав отой тип напроти мене, поволі опускаючи телескопічну руру собі до колін. Від цього голосу я здригнувся, ніби мене хто голкою вколов. Цей голос... ні... це лише мені здавалося. Подібні голоси бувають у багатьох людей. А той напроти знову:

— Це ти... це ти...

Тут я вже не сам, а якась нечиста сила переставила мої ноги на пару кроків наперед. Отой напроти зробив те саме. Й ми опинились віч-на-віч. Віч-на-віч із, здавалось, цілком незнайомою людиною, а разом з тим він був безмежно близьким і рідним. Де ж я його бачив, де чув отой голос? Я зовсім безвладно майже пошепки кидаю:

— Сашуня... Сашко! Перерва, це...

Так, це він. Це дійсно він, повірте мені. Мій найкращий друзяка дитячих, а потім і юнацьких років. Коли це ми останній раз бачились? Гей, гей...

Отак ми стоїмо й дивимося один на одного, на один одного дивимося й стоїмо. А що б ви робили на нашому місці? Я б ще міг за-

пропонувати декілька цілком приличних варіянтів під назвою: Зустріч задушевних приятелів після надцяти років розлуки — й що з того вийшло? Ми напевно вже поховали один одного й поплакали на невідомій могилі відомого ДіПіста.

Отож приступаємо до варіянту число один. (А ми поки отак з моїм Сашком Перервою постоїмо.). Варіянт ч. І. (Жорстокий) — Ми довго стояли один проти другого. З океану доносився запах чебрецю, пахло морською травою й ще чимсь. Я його відразу пізнав, це був ВІН. Він мене теж пізнав й це був Я. Навколо дощ, мокро й безнадійно тоскно.

На другому березі Гадсону коло будинку Біржі хтось неголосно кашлянув... Ми стоїмо далі мовчки. Тоді він, розтягаючи безфарбні слова й дивлячись кудись у нікуди, протяг:– А ти цілком не змінився за ці надцять п'ять років... — Павза. Чебрецем вже не заносило. Скорше свіжоскошеною травою й зеленими бананами. Ніхто вже не кашляє чомусь, ніхто не рухається, усе завмерло. Тоді я: — Ти теж. І знову залягає довга нудна до неприличности тиша. Хочби хтось там коло Біржі кашлянув чи як... Він дивиться повз мене, я дивлюся повз нього. Тоді він: — Здоров чи... що...

Я: — Здоров. І раптом хтось на другому березі Гадсону неголосно кашляє, але це не під біржою, а три кроки на північний схід. Завіса поволі...

Варіянт число 2. (Мокрий). Ми стоїмо один проти одного. Я його відразу, а може ні, пізнав. Він мене теж. З океану доносився запах волошок й червоних маків. А може це хтось їв фіги? Хто зна. Тоді він: — Це ти? — Й його голос якось дивно зірвався й відразу змокрів. Він нервово крутив на блюзці гудзики й, відриваючи, кидав на землю. Навколо нас повно з м'ясом вирваних гудзиків, морського туману й досить оригінальних морських риб в глибинах морських. Тоді він раптом заплакав. Плакав він досить довго й так заводив собі щось під ніс, що усі чайки й незграбні альбатроси, не витримавши, зачепились за пробігаючий вітер й він їх, хто зна куди, поніс. Я — (не витримавши отої ситуації), кажу: — Ти все, бачу, лівак... — Тут мій голос раптом теж змокрів й я почав ревіти. Плакав я довго й смачно підтягаючи носом як у тому дитинстві. Отак ми плакали нараз, він басом, а я, як й завжди, витриманим першим тенором. Навколо нас падали дощові сльози чи сльозові дощі, важко було пізнати. Й ми напевно плакали б ще довше, коли б не треба було писати про варіянт третій. Після другого варіянту завіса теж, як й в першому, поволі хотіла спадати, та... зачепилась клята за щось там нагорі й отак завмерла, зависла, застигла. А знаєте чим це пахло з моря? Ні? То й добре.

Варіянт третій. (Веселий). Ми стояли один, ха..ха, проти, ха.. другого. Я його відразу пізнав..., стривайте хто це був..., ха...ха...хааа (сміх).

Він: — Невже це... ой, не витримаю, умру, ха, хаа (сміх такий же самий як й вище). З моря заносило чимсь підозріло знайомим, цей запах... цікаво, цікаво, а може я... Ні. Хахаааааа (Гомеричний сміх, який переходить в Іліяду). А головне, що я його таки відразу впізнав: це був не він, це був Я!!! Після цього завіса падає куди попало.

Вертаючись до Сашка Перерви, я, мабуть, таки виберу цілком інакший варіянт, а саме: Правдивий!

Ми зустрілись з Сашунею після довгих, довгих років розлуки. Зустрілись, як бачите, під статуєю „Свободи" за тридев'ять земель від рідної хати, за безмежними морями й океанами, які нас таки не розлучили. Чи світ не замалий?

Вам напевно буде нецікаво слухати про те, що ми говорили й що було у нас на душах. Лишень довго, довго не могли заспокоїтися. Нарешті після хаосу питань й відповідей посідали під „Свободою". Вже пані над нами смолоскипа засвітила, щоби нам було ясніше пригадувати минуле (Чому не можна пригадувати майбутнього?).

— Оповідай про себе — каже, ніжно усміхаючись, мій Сашуня. — Бо про мене я майже все знаю...

— А чи ти пригадуєш новорічну ніч пам'ятного тисяча дев'ятсот сорок першого року? Пригадуєш?

Ми пригадали. Я й мій нерозлучний друг, новознайдений Сашко Перерва...

МИ ПРИГАДУЄМО, Я Й САШКО

Останній день тисяча дев'ятсот сорокового року встигнув забігти й до нашого невеликого, але симпатичного, міста Нетеченська. Крім назви нічого надзвичайного в ньому нема, хіба, що я там майже народився, ходив до школи, а оце зараз вдаряємо по університетах. Я й мої корешки. Лишень з тією різницею, що вони вдаряють, але не по університеті, а по інститутах, яких в нашому симпатичному місті є доволі. Кожне місто включно з Нетеченськом складається з будинків, побіч яких проходять чи пробігають дороги й пішоходи необов'язково асфальтові чи кам'яні, але досить чисті й рівні. В будинках живуть люди, яких називають тут мешканцями, людей, які вчаться в університетах чи інститутах, називають — студентами. Як у кожному, шануючому себе, місті є кілька пам'ятників, от наприклад в міському парку на головній алеї стоять спинами до себе на досить

незграбних постаментах зліва — напушений забакенбарджений Пушкін. На чавунній табличці: „А. Пушкіну — вдячні мешканці." З-права — трохи сумувато — Микола Гоголь. Теж напис: „Великому Миколі Гоголю — місто Нетеченськ." Ми любили Миколу Гоголя, там не було так ясно як під першим пам'ятником, тому й цілуватися зі студентками з медичного чи з педагогічного тут було значно краще. Крім того під отим арапом Петра Великого ходив завжди міліціонер. Кого він там вартував, чи не всю російську літературу?

Цей науково-популярний відступ написаний для загальної характеристики Нетеченська. Повертаємось до останнього в тому році дня. Кінчилися лекції й вся братія повисипала на головну алею парку. Засіріли благенькі пальтишка, шинелі, куртки, кожушки (які напевно пригадують ще дореволюційні морози), спідниці, шапки, картузи, піджаки, блиснула не одна подерта „ахілева п'ята", захована від цікавого ока. Одним словом, майбутня трудова інтеліґенція бігла восвояси цього останнього дня, в цьому сороковому році. Я теж не пасу задніх, а поспішаю отією алеєю до Тараса Бульби на надзвичайно важливі збори відносно де, як й з ким буде наша братія зустрічати наступний (дай Боже) може трохи небагато кращий рік. Як би чоловік не біг, й як би не поспішав, а кинути оком на якусь пробігаючу медичку, чи зачепитись за розкішний бюст педагогічки не забував.

Вся трудова інтеліґенція мчала в одному напрямі — до гуртожитків, де вже звичайно на великій площі стояв величезний на весь зріст сам „найкращий друг студентів" в незґрабній шинелі з маленькою голівкою під військовим картузом. Тут ніхто ніколи не затримувався, бо напроти будинок НКВД, сіра, велика й таємнича будова. Найдовша вулиця міста проходила повз той будинок. (Абрагамович пішов цією вулицею п'ять років тому й досі не вернувся...) Наш університет виходить вікнами на завішені порт'єрами вікна комісаріяту. За тими вікнами ані душі. Завжди тихо, аж моторошно стає.

Розігнавшись (а до Миколи Гоголя вже недалеко), я зударяюсь з дівчиною, яка стоїть з ногою, спертою на лавці. На коліні в неї шапка, на якій біліє ватман. В цю хвилину починає падати великий лапатий і лінивий сніг. Він за одну мить помалював усе навколо на біло. Крім того, що дівчина тримає ногу на лавці і в руках у неї ватман на шапці, вона у подертому кожушку підперезаному ремінцем. Від нашого зудару на сніг падає шапка, ватман і невелика пачечка кольорових олівців. Я нахиляюся піднімати те все й белькочу щось там у вибачення, от незґрабний жлоб! Навіть не дивлюсь на дівчину, мою увагу притягає незвичайно живо схоплена алея парку, що на ній мурашиться інтеліґенція... Підводжусь з землі й тоді наші очі зустрічаються. У неї вони розлючені (я завважую розкішну русяву

косу поруч тих сірих чи голубих злих очей). На рожевій щоці ямочка, така знайома ямочка... І тут як не закричу на увесь парк й мабуть на все наше Нетеченське місто:

— Галушечка!

Вже не такі злі у неї очі. Вони поналивалися по береги здивуванням, потім у них радість, щира й неприхована. Ямочка сама стала до мене усміхатись.

Поки вона до мене промовить, я вас з нею познайомлю: — Галина Наливайко. Ми з нею почали й щасливо закінчили трудову фабрично-заводську семирічку. Потім ми ще раз поїхали на екскурсію до Києва, на Дніпро й наші шляхи розійшлися. Я пішов у ФЗО, а Галушечка десь зникла і ось... А ще пригадалось, що Галушечка була нишком у мене закохана (так я собі тоді уявляв), я в Зойку, Зойка в Юрка, Юрко...

— Невже це ти, моя радосте, — кажу, простягаючи ватмана. — От я тебе знову зустрічаю, моє ти затаєне кохання... мріє невиспаних ночей...

— От, тепер мені ясно, що це ти, — каже Галушечка, усміхаючись ямочкою. — Такий же балакун, як і раніш.

— Так, це я, ти не помилилася. Галушко, звідки ти впала? От — випадок, щоб я згорів!.. але й гарна ти, щоб я пропав, їйбо!

— Ох, не пропадай! Куди це так мчиш? — Все ще усміхається ямочкою до мене.

— Пташко, рибонько ненаглядна, куди це я біжу? Та вже нікуди. Вже я нікуди й ніколи не побіжу. Я добіг... до речі, сьогодні новий рік, як співає в другому акті Радамес — „О, новий рік Аїдо"... Пригадуєш, як ми з тобою в „Березолі" на „Мині" сиділи рядочком от так..., ні, це було на „Мікадо"! От клята пам'ять! Старіюсь, а ти?

— Ні, я ще не старіюсь. Мені ще ранувато... А де це ти наук набираєшся?

— В університетах, куріпочко. Невже по мені непомітно? А пригадуєш як я вирізав на парті велике серце, пробите наскрізь величезною завбільшки в шкільну мітлу стрілою... Це було твоє серце...

— А мітла була твоєю стрілою?

— Моєю, признаюсь. (Кидаю погляд вбік Миколи Гоголя. Там виразно в мій бік теж хтось погрожує кулаком). Ой, лихо моє...

Я беру за руку маленьку холоднувату, замерзлу на морозі й, дивлячись у ясно-сірі, ні, мабуть, зараз сині очі, кажу:

— Ми зустрічаємо новий рік. Наша брашка. І ти з нами. Чуєш? Сьогодні точно в сьомій під Тарасом Бульбою. Не спізнись! Біжу, бо мене оті там пороздирають на шматки...

Але я не маю сили побігти. Ми стоїмо. Я й моя Галушечка. Сто-

їмо й тримаємось за руки. Хтось вже на нашу адресу й тонку репліку пустив: закохані малахольні... Я притомнію. Біжу першим. Спішу. Тисну ще раз маленьку, вже зігріту моїми руками, долоньку і як жеребчик рву з черевика. Та... кляті кальоші, куплені на виріст (тобто ноги перестали рости, а кальоші ростуть собі далі), спадають з ніг й я, не відбігши й пари кроків, падаю комусь просто під ноги. Підношу кальоші, очі й бачу ніщо інше як величезних розмірів бюст, розділений на дві досить пропорційні частини, що навис наді мною, як кавказька скеля над Военно-Грузинською дорогою. А якже там мій чеченець та його ішак? Не інакше як подряпався вгору не по звичайній, а по партійній драбині. Його зробили районовим секретарем партії, його вже не пізнати, гладкий та гордий. До нього вже „без доклада не заходіть". Це значить ішак. А чеченець... він раз в тиждень спускається з отої гори, де царює ішак, і тягне для товариша секретаря смачне пахуче вино і свіжий козячий сир. Чеченець босий як і був до того. Він вже й не кляне. Він мовчки дивиться на свого ішака і ховає блиск своїх очей. (Чим вище ішак преться вгору тим швидше впаде вниз — це ми знаємо і не такі гупали випашеними задами). Це між іншим, бо наді мною военно-грузинський бюст от от впаде й тоді...

Бюст раптом заговорив голосом подавальниці з нашої їдальні — красуні й завойовниці наших вічно голодних шлунків — Анфіси.

— От, понімаєш, ви впали дамі просто під ноги...

Нічим було крити. Впав, та ще й під ноги „дами". Піднісся я, ледве не набивши ґулю об ту навислу наді мною гору й хитренькі, потонувші в товщі оченята. І тут мені раптом приверзлося: нема ніякого нового року, ніхто на мене не чекає під Тарасом Бульбою, нікуди я не поспішаю. Я просто так собі запрошую Анфісу піти сьогодні на „Музикальну Комедію". Геніяльна думка. Сьогодні до кіна, а завтра без талонів попливуть обіди, вечері, я огорнусь в саван ситости й блаженства. Ми були в кіні, я нашвидку перейшов практичний курс анатомії, тримаючи Анфісу за руку й за щось „необ'ятное". Потім ми пішли до її дому. Жила вона на Лисій Горі, де вдень шпана роздягала пролетаріят, не звертаючи увагу на „проїсхожденіє" потерпілого. Нас не роздягнули завдяки моїй дамі, яку тут усі знали й наявно поважали за її розміри. Анфіса запросила мене до своєї „дівочої" кімнатки, де ми собі гарненько повечеряли. Туди заходив декілька разів „мій папа", маленький загорнутий в складки, як і доня, сала з підозрілими анекдотами, що мали бути привітом. Залазила й „моя мамця". Тут я вже зовсім розкумекав, що вроду успадкувала Анфіса по матері, від батька хіба анекдоти. Обидвоє старі побажали нам доброї ночі й ми залишились з Анфісою віч-на-віч. Анфіса ди-

вилась на мене довгим предовгим поглядом і... почала роздягатися. Я глянув на Анфісу не таким уже й довгим поглядом і чкурнув до дверей. Та куди там! Вона піймала мою бідну душу однією рукою, зібгала й жбурнула на ліжко.

Що було потім, я не пригадую... а може й пригадую, але не якслід. Одиноке, що ясно все ще бачу, це її лапаті рученята й чую голос: — Котику, іди до мене, будемо трохи любитись. Чого ж ти так тремтиш? От, я зараз тебе нагрію... Мені ставало млосно, темно і я після цього впадав у ніщо...

Так було на другий і третій, так було й на якийсь там день. Я перестав ходити до університету. Вдень мене годувала „моя мамця" й „мій папа", увечері проходила моя ненаглядна Анфіса й починалось усе спочатку. Нема що й казати, я висох як отой дрючок, у мене тряслись руки й ноги. Очі завалились і виглядав я на першоклясного кандидата в мерці. Одного вечора, раптом як з неба, впав до нас „нерозлучний друг дома", здоровезний рудий, як пожежа, Васька, командир „отділенія рабоче-крестьянскої красной армії". Васька на правах друга дому лапав Анфісу куди попало, від чого вона щасливо хіхікала. Про мою заздрість не було мови. Я навіть виношував у душі малесеньку надію, що він замінить моє місце. Та де там! Вона і мене і Ваську тримала за морди. Якогось там дня Анфіса раптом запропонувала: нам треба піти до Загсу розписатись. Я вагітна... значить дітішки будуть... чорт з ними...

— Вагітна? То ж минуло з початку нашого невинного роману кілька тижнів...

— Ти дурний! Зараз в добу передової техніки не такі речі можливі. Я, розумієш, замісць виконати плян в дев'ять місяців висунула зустрічний плян..., от, тепер, тобі все ясно.

— Може б так абортика... — підсуваю несміло.

— Що? Ти здурів!

Пригадалось, коли я ще в пацанах бігав, в одному з кін пускали картину під надзвичайно ляконічним і невинним наголовком — „Аборт". Пацанву категорично до кіна не пускали. От і повиростали ми якось несвідомими. Це вам не тутешні часи з секседукейшен в усіх клясах садочків та університетів. Ми до цього мусіли самотужки доходити. І доходили...

Здавалось, що мені вже буде амба. Та тут з'явився мій Сашко. Він відразу поставив усе на свої місця. Мене затягнув до гуртожитку, а з Анфісою мав коротку, змістовну розмову. Що він там таке нагородив — залишилось для мене в таємниці. Ще за якийсь час Анфіса народила двійнят. Це були пацани здоровезні як і маманя з волоссям як пожежа. Вже про аліменти від мене не було й мови. І я зажив

тихо і спокійно. Ходив до їдальні і коли ми зустрічались з Анфісою, вона трубіла в мій бік:

— Нема талонів, нема шамовки. Асаді на плінтуар, фраєр...

Я осаджував, хоч і голодний, зате спокійний... Отаке привернулось мені задивившись на незвичайний профіль Анфіси Петрівни.

Тоді ми побажали собі щасливого нового року, усміхнулись до себе, я махнув вбік недалеко стоячої Галушечки й побіг зустрічати новий рік. Ти пригадуєш, Сашуню, як ми отой рік зустрічали?

Григорій Крук. Мати з дитиною. Бронза

Свирид Ломачка

СОБАЧА ПОПУЛЯРНІСТЬ

Коли я поселився в околиці, до якої за соціяльним станом та етнічним походженням не міг належати, це відчулося майже відразу. Мої сусіди, люди англо-сакського походження, що жили тут з часів Мекдоналда, а може й раніше, розбудували цю околицю в гарний „резиденшел дистрикт", з облицьованими камінням будинками, з масивними деревами та квітниками. Мало хто з цих людей працював; більшість мала кругленькі суми в банках, уділи в копальнях чи якихось солідних компаніях, і коли було потрібно, займались найпростішою формою письменства — виписували чеки. Тож коли я з'явився серед них із поржавілим Шевролетом, у довгополому плащі, зі своїм чудернацьким акцентом, а головне з усіма познаками, що мій рахунок у банку рідко переходить дві цифри — я не мав ніяких шансів на популярність. Чому я опинився серед них — це справа інша, гідна іншого фейлетону, але тимчасом — ось я був серед них, самоповажних Тейлорів і Смитів, і коли я стриг траву біля своєї хати, рідко хто завдавав собі труду привітатися зі мною, сказати „ловлі дей" чи якийсь інший прийнятий в цій країні стандартний, а тому й порожній вислів. Та мені було байдуже: я не мав аспірацій бути кандидатом у сусідському контесті популярности, стриг траву і полов бур'яни, муркотів собі під ніс, що думав, і дихав свіжим резидентським повітрям.

Коротко сказавши, було добре. Я мав досить часу для себе, своїх справ і своєї самотности. Поволі я звик до сусідів, сусіди звикли до мене, як звикають, наприклад, до якоїсь хвороби — навіть ті нечисленні з них, що інколи віталися, зіткнувшись зі мною віч-на-віч, перестали вітатися зовсім — мовляв, навіщо турбуватися?

Як не хлібом єдиним буває задоволена людина, так само не єдина самотність прикрашує людське життя. Я відразу згадав цю мудрість, коли Домініко, італієць, що працює зі мною на фабриці, поскаржився, що його сука ущасливила його новим комплектом цуценят — і він не знає, що з ними робити. „Принеси мені одне, — сказав я, — в мене хата простора, хай бігає..."

І ось Жучок, маленький чорний песик з білою пазухою, у мене в хаті. Перша година нашого співжиття пройшла у взаємній адорації: я гладив песика по його блискучій гладенькій шерсті, він час-до-часу лизав мене в ніс — і ми були обоє задоволені. Десь за годину-півтори я мусів витирати то в одному, то в другому кутку кімнати — і це

помітно охолодило наші взаємини. Пізніше я привик до різниці життєвих принципів у моєму і Жучковому розумінні, хоч це було й не легко. Ще донині, наприклад, я не можу зрозуміти, чому Жучкові не вистачало спати на канапі, а неодмінно треба було її погризти і залісти всередину, що їстівного знайшов він у моїх черевиках, або в словнику синонімів? Але в загальному Жучок був позитивною істотою, і це його заслуга, що в снобістично-резидентській атмосфері нашої околиці та в сусідському ставленні до мене наступили несподівані зміни.

При всій моїй людяній приязні та родинному сантименті до Жучка я не втрачав сенсу розуміння, що Жучок як-не-як собака і його потрібно трактувати пособачому. Це значить, що я підтримую традицію „старого краю", де улюбленою розвагою дітлахів, мабуть ще й досі, є гонитва з дрючками й камінцями за кожним псом, що з'явиться на вулиці. Я не підтримую такої специфічної традиції. Однак, ідучи на роботу, я не лишаю Жучка в необмеженому посіданні хати. так якби він не був псом, а якимось лендлордом. Я прив'язую його на подвір'ї на гарненькому стальному ланцюжку (звичайні ремінці Жучок перегризає), ставлю різну собачу їжу (на підставі телевізійних оголошень), ніжно глажу його по шерсті й відходжу. Жучок дружньо махає мені хвостом, а в думці вже, видно, яку б шкоду зробити до мого повороту. І коли я приходжу до дому, то, як правило, шкоди не бракує: то Жучок вигріб яму в травнику футів три глибиною, то пом'яв квіти, то погриз огорожу. А сусід, що зненацька почав вітатись, ходить поблизу і промовляє: „Найс литл доґ, лавлі доґ!"

Треба сказати, що, адоптуючи Жучка, я мав деякі сумніви, чи його присутність не заважатиме моїм статечним, понад усе шануючим спокій сусідам. Бо Жучок, при всій його симпатичній зовнішності, мав дурну вдачу: при будь-чиїй появі скавулів і підскакував з радости, і взагалі поводився невідповідно до солідного стилю життя в цій околиці. „Тю, дурний! — нераз казав я Жучкові, коли він ентузіястично виявляв свою приязнь до кожного, хто проходив повз нашу хату. — В цьому світі, собако, — повчав я його, — не можна бути таким наївно-сантиментальним. Подивись, які типи навколо!" А Жучок весело махав хвостом, дивився на мене своїми чорними розумними очима і щось калькулював. В нього була своя життєва філософія.

Смішно сказати, соромно признатись, але мабуть Жучок розумів життя краще, ніж його власник. Бо не пройшло й двох місяців, як Жучок став відомий у цілій резидентській околиці. І не тільки відомий, але й який улюблений! Я був зовсім не в курсі справи, стриг траву, упивався погожим днем, любувався осіннім листям, що горіло під сонцем як щире золото, коли до мене підійшов поважний пан з парасолею, з руденким пудлем на ланцюжку й представився: „Я

— Брокгавз, управитель банку, ваш сусід. Чи не маєте нічого проти, щоб мій собачка познайомився з вашим собачкою? Ви маєте чудового песика. Він часом забігає у наше подвір'я. На жаль, я не знаю його імени, а називати невпопад негарно — ще образиться. Ось вам моя бізнесова картка. Якщо треба заходьте!" Він сказав ще кілька компліментів, похвалив мій досить занедбаний квітник і пішов, потягши за собою свого шолудивого пудля. Я стояв і здивовано дивився то на Жучка, що тут таки махав хвостом, то на управителя банку, що поважно відходив по вулиці.

Спершу я думав, що управитель банку — дивак, доґ-ловер, і його дружня настанова до мене випливає із симпатії до Жучка. Одначе і місис Гарді, сусідка з лівого боку хати, що нормально проходила повз мене так, якби я був пеньок, а не людина, зненацька почала усміхатись, а містер Паддікомб, солідний власник супермаркету, проїжджаючи повз мене Олдсмобілем, теж почав ентузіястично вигукувати „Гай!" та ще й вимахувати руками. Виявилось, що ціла резидентська околиця — доґ-ловерська, і їхня попередньо байдужа настанова до мене пояснювалася не моїм соціяльним станом, не моїм чудернацьким акцентом, а тільки тим, що я, на їхню думку, не надавався на доґ-ловера. З появою Жучка ця понура підозра розвіялась. Настанова до мене неухильно мінялася в тій мірі, в якій Жучок здобував визнання в резидентській околиці та стверджував свою родинну індентичність. Тепер годі пройти по вулиці, щоб на кожному кроці не почути „Галло", „Гав ар ю", „Ловлі дей" і т. д., особливо коли я з Жучком. В погожі вечори, коли на вулиці стихає рух, а резиденти вигідно сидять на честефілах і дивляться свої незмінні „Гакі ґеймс", доґ-ловери виходять на прогулянку. Нормально першою виходить місис Гарді зі своїм австралійським терієром, тоді місис Брокгавз із пудлем, тоді місис Тейлор з сент-бернаром, а за нею містер Паддікомб з гладким, завжди заслиненим бульдогом, а тоді інші, що їх імен або порід їх псів я неспроможний пригадати. На вулиці — собачий карнавал, гідний пензля художника. Найпізніше, щоб не звертати забагато уваги, виходимо і ми з Жучком. І дивна річ: хоч родовід Жучка сумнівно-невиразний, і сам вигляд його мізерний, він стає неодмінною атракцією. З усіх боків лунають вигуки: „Гай, Жучок, гай дір, ловлі доґ, пріті доґ..... — і всі вітаються зі мною, наче з родичем, підіймають капелюхи, посміхаються... Ще ніколи не жив я в такій добросусідській, дружній, у такій солідарній околиці. Але правду сказавши... я не знаю, дякувати Жучкові за те, що я став популярним, усіма шанованим членом резидентської околиці, чи скаржитись, що через нього я позбувся спокою.

Бо, між іншим, у чергових муніципальних виборах мене плянують висунути в кандидати на алдермана.

Володимир Куліш

НАУКОВИЙ ТРАКТАТ ПРО СНИ

Не так давно, на безлюдному острові Гатубалю, в розкішному готелі „Чебрець" відбувся без зайвого розголосу перший світовий з'їзд снознавців. Були присутні представники з усього світу. Ніяка держава нікого не висилала на цей з'їзд, нікого не делеґувала. Делеґати самі з'їхалися, самі й роз'їхались.

Засідання з'їзду відбувалися, строго притримуючись реґляменту лише вдень, бо в ночі всі без винятку делегати спали, а рано кожний розповідав свій сон. Спеціяльна комісія відбирала десять найкращих снів і їх обговорювали на денних пленарних засіданнях.

Першого дня сесій, після довгих та гарячих дискусій, було точно й науково окреслено значення сну: сон — це все, що людині сниться. Щоб сон був правдивий треба його мати. В першу чергу підкреслено значення сну нічного, хоч тут не слід применшувати й значення сну вдень. З'їзд проходив під центральним гаслом: для того, щоб мати сни — треба спати! Це був наукою доказаний факт. Це ствердження прийняли делеґати одноголосно з поправкою представника республікі Фіджі. Мовляв, стилістично дефініція не звучить так, як мала б звучати. Але як вона повинна звучати представник не сказав.

Другого дня ділових нарад раптом прибула делеґація Совєтського Союзу. Москалі ніколи не признавали снів і, гірше, не вірили в них на основі 24 К-789 статті карного кодексу СССР. А все ж прибули численно двома величезними „ілюшинами" в кількості 250 осіб і відразу ділово розлізлись по острову. На засіданнях був присутній в характері обсерватора третій заступник четвертого секретаря міністерства закордонних справ, член комітету по так званим справам мистецтва, а також „по совмєстітєльству" в Комітеті Державної Безпеки сержант Іван Іванович Іванов.

Як не дивно з бенкету, що відбувся на з'їзді, першим винесли обсерватора Іванова. Він сам перед тим як піти в непритомність встигнув примимрити:

— Вашу мать, я п'яний не від горілки, якої можу випити більше як води в океані, а від отого проклятого денного світла! Киньте мене під стіл, я скоро прийду до себе...

Повертаючись до основних думок з'їзду, то їх виготовили ще задовго до бенкету й вони у формі резолюцій зайняли більшу частину передбенкетового часу. Вони такі:

1) Сни бувають різні.

2) Сни розбивають на такі основні катеґорії: сни ділові, приємні, неприємні, сумні, веселі, ніякі.

На окреме місце відсунено сни так звані страшні, або як їх науково окреслено — кошмари. Остання категорія снів, це сни еротичні. З'їзд підійшов цілком науково до цієї категорії, підвівши відповідну філософську базу, вирішив, що ця категорія снів необхідна для осіб старшого віку, бо молодь тієї категорії не потребує, маючи по самі вуха тих снів без усяких снів...

Гарячу дискусію викликала доповідь представника Алеутських островів про те, чи можна назвати сном те, коли людині нічого не сниться. Було кинуто багато гарних і цінних думок на цю тему, один учасник навіть прочитав віршика, присвяченого снам без снів. Більшість приявних схилялась до твердження, що такі сни треба віднести до категорії „ніяких".

Сни бувають по характеру і технічному окресленню чорнобілими або кольоровими. Останніми часами кольорові сни витискають чорнобілі, як це доведено на основі опитування мешканців різних континентів.

Теорія про те, що сни є характерні для віку сплячого об'єкта — не відповідає правді. Доказано, що смаркачеві в десять років може снитися розкішна напівгола пані й старенькому професорові, що він смокче свій власний палець. Буває так, що людині з незакінченою нижчою освітою присниться таке, до чого ніякі учені світу не догадались. І навпаки. Зовсім необов'язково мати сни про тих, або про те, про що ви думали. Сни приходять самі без усякого попередження та без усякої попередньої умови з вашим інтелектом (коли такий існує) і фантазією.

Вже першого дня з'їзду було розбито в пух і прах теорію професора Фройда про сни. До снів треба підходити модерно, згідно з часом та ходом науки. Було виразно зазначено, що ніхто не має права заглядати у ваш сон, коли б це вам і справляло деяку приємність. Сон це — абсолютно приватна справа кожного!

В цьому місці обсерватор Сов. Союзу хотів внести деяке замішання, вставляючи репліку, мовляв в Сов. Союзі сон — це не приватна власність, а державна. А тому кожний сон є контрольований державними органами й за антисовєтські сни — встановлена кара згідна з карнополітичним кодексом ст. 58-59, 60...!

В залі нарад повіяло деякою констернацією, але вчасне вмішання представника острова Целебес поклало всьому край.

Вирішено такі з'їзди влаштовувати частіше. Після затвердження статуту, проєкту прапора та вибору президента й двадцяти двох за-

ступників, з'їзд під схвальні вигуки закрито.

Про цей знаменний з'їзд та й взагалі про сни можна було б сказати куди більше. Так само треба написати цілі томи про значення кожного сну, про його характер, про вплив снів на позагробове життя ітд. ітд.

А поки оце учені бавились в сни, совєтська делеґація нишком винайняла оцей незаселений острів під маленьку базочку для невеличких підводних човнів на девятдесят років. Такого навіть у сні не побачиш!

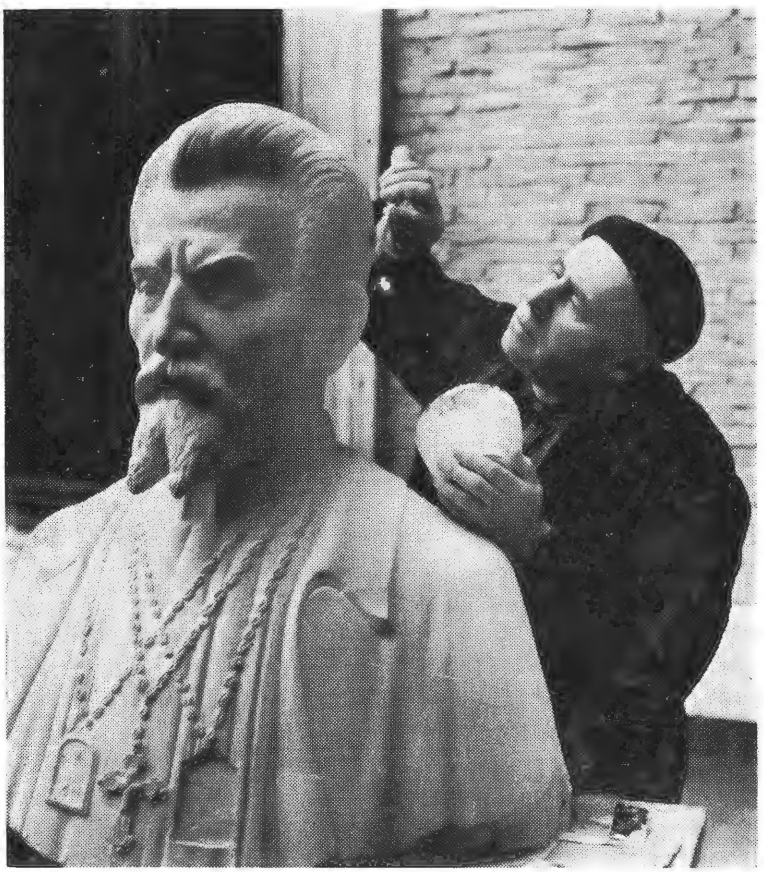

Григорій Крук різьбить портрет Верховного архиепископа Йосифа.

Северин Борачок. **Коні.** **Олія.**

Мирослава Ласовська

ЛЬОДОЛОМ

Драматична дія на одну відслону

Сцена являє собою міську світлицю. Праворуч у глибині — піяно, на першому пляні, теж праворуч, креслярський станок. Ліворуч, в задній стіні, входові двері. У стіні ліворуч — двері до другої кімнати. М'яка канапа, крісла, бібліотека, на стінах — картини.

Нестор стоїть біля станка і креслить. Кругом нього звитки паперу, прямо на долівці. На стіні, над станком, креслярське приладдя. На момент він перериває рисування, протирає очі, протягується, а далі знов заглиблюється в працю.

Стукіт у двері, але Нестор його не чує. Сильніший стукіт.

Нестор: Увійдіть!

Професор *(Просуває голову у відкриті двері, розглянувшись, входить. В одній руці у нього — китиця весняних квітів, загорнута в папір, під пахвою другої портфель із нотами, а в жмені парасоля. До себе):* Ну і гаразд. Значить не спізнився. *(До Нестора)* Добрий день вам, Несторе! Як поживаєте?

Нестор: Здраствуйте, товаришу професор!

Професор: Дзвонив знизу, не додзвонився. Сюди ледь-не-ледь достукався. *(Скидає плаща, парасолю ставить при дверях, а квіти і портфель кладе на піяніно. Підходить до станка.)* А ви за роботою! *(Приглядається проєктові.)* Ого! Ну і споруда! Читав я про конкурс на столичний театр... читав і про вашу участь у ньому. Розмашна споруда, еге... розмашна! Надхненно епоху закріплюєте, що? Епоху нечуваного росту соціялістичної культури... що?

Нестор: Якщо я вас правильно розумію...

Професор: Правильно, голубчику, правильно. Інакше й бути не може. Та ви глядіть, тут у вас портал... так... трохи на гуцульську церкву замахує. Обережно з пережитками! Хе, хе, хе, хе! Та... це тільки жартома...

Нестор: Якраз цей портал, на вашу думку, професоре, він не гармонізує з цілістю?

Професор: Навпаки! Оригінальний проєкт! Монуметальний і легкий. Я сам, бачите, закінчив одну симфонію. В понеділок у фільгармонії було пробне виконання, сьогодні знову проба, а мені ще треба поробити деякі зміни... та... чомусь... годі було зосередитись!

Нестор: Брак надхнення?

Професор: Ні, ні, ні! Це вже тільки суха технічна коректура, та і то не міг зосередитись.

Нестор: Невже! Чому ж це?

Професор: Та що ви, Несторе, жартуєте? Хіба сьогодні не особливий день?!

Нестор: Ви про що, професоре, може про сестру?! Якщо так, то облиште цю розмову.

Професор: Я кажу, що особливий день сьогодні!

Нестор: У мене, завдяки моїй сестрі, кожний день особливий. Там он *(показує у простір)* турботи, сором, дорікання, а тут від матері, патріотичні науки, розмови про якусь утопійну Україну, істерика з плачами... Набридло це все!

Професор: Мати дорікає та й тамті теж...

Нестор: Тамті погрожують, колоди на шляху до кар'єри кидають!

Професор *(з іронією)*: Кар'єри забаглось...

Нестор: Не іронізуйте, професоре! Не кар'єри, працювати хочу, так багато батьківщина від нас потребує!

Професор: А сестра?.. Ох, зрадів я, коли дізнався, що Галя повертається! *(Розгортає квіти з паперу.)* Насилу вибігав цю китичку. Непишна вона, але день таки справді особливий, хоч погода препаршива. Сніг з дощем.

Нестор: Дванадцять років вичікувана сестра з'являється. З'являється, щоб перегородити братові шлях до майбутнього. І ви, професоре, кажете радіти?

Професор: Чи справді я казав?

Нестор: Може ні, може тільки гадали. Та як мені радіти, коли післязавтра здаю проєкт до затвердження, Ви знаєте, що це значить? Місяці копіткої праці, десятки варіянтів проєктів, недоспані ночі, праця в лихоманці надхнення... а тут, вислужниця імперіялістичних ворогів народу, в позі страдниці за Україну приїздить, і цвяха б'є тобі в... кар'єру.

Професор *(витягає з портфеля ноти, розставляє їх на піяніні, приглядається деяким сторінкам і, хитаючи головою, бурмоче)*: Он, бачите, яке діло. Оце історія... А тут партитура симфонії „Льодо-

лом". Галя, частенько бувало, казала: „Киньте, професоре, ваші мініятюри, сонати, етюди... хотілось би, бачите, симфонії, музичного епосу, широкого полотна, де змагались би стихії! Де розгнуздання нищівних сил в тілищах гидких потвор-драконів... а їм назустріч лицарі правди, закуті в зброю ясну... Жмути сліпучого соняшного світла, що прориваються крізь склублені хмари... лицарі в льоті! Далі — зудар... жорстокий бій... а там перемога лицарів Правди". Вона взяла тоді декілька акордів, ось так... *(бере акорди, опісля грає.)*

Нестор *(перебиває гру)*: Невже ви, товаришу професор, ви — відомий радянський композитор, що його патос в музичних творах збуджує ентузіязм і породжує любов до нашої соціялістичної батьківщини, ви наснажувались мріями дівчини, ворога того народу, для якого ви творите?

Професор: Дивіться, Несторе, Галя взяла, було це рівно тому дванадцять років, декілька акордів. Вичарувала перед очима свого вчителя примарну візію. Та коли її насилу забрали звідсіля, візія стала гігантським, виразним образом. Моторошна темінь і світло правди. Гидота і краса! Насилля і воля! Вже нікуди дальше піти контрастам. Довго передумував, виношував, аж схопив у музичні рамці. Я назвав свою симфонію „Льодолом". Назвав би так, як слід назвати, та хто зна... *(робить нез'ясований рух рукою).* Діялектика, бачите, химерна штука. Вона, як норовистий кінь, — раз ти на ньому, а другий раз під ним. Не кажіть, не кажіть! Навчився і я діялектикою орудувати. Я ж радянська людина тепер і ... діялектично мислячи, сяк чи так, виходить, що і для мене і для вас сьогодні надзвичайний день. Зі заслання повертається надхненниця „Льодолому", моя неперевершена учениця, а ваша... рідна сестра! Поставте ці квіти у водичку, щоб не прив'яли. *(Встромляє Несторові у руки квіти, а далі б'є грімкий акорд в мажорі.)*

Нестор: Стривайте, після засад діялектики...

Професор: Чорт з нею, важне, щоби квіти не прив'яли.
(Чути стукіт у двері і зараз же, без запрошення, входить бідно вдягнена сусідка Марія).

Марія: Добрий день, товариші, чи як там... здраствуйте. *(До Нестора, який стоїть непорушно й не відвертається.)* Молоко принесла, чуєте?

Нестор: Та чую, чую... здраствуйте. Мами в хаті немає.

Марія: Знаю, що немає. Ніби хто не знає, куди ваша мати пішла. Від досвіту вона вичікує на двірці.

Нестор: Поставте молоко у кухні...

Марія: Йдучи сюди, Оришку Юхимову стрінула, та бачили б ви, яка вона рада стала, коли я їй про приїзд панни Галі сказала. А я вже вчора довідалась, мені Олекса Терешків...

Нестор: Годі вже, а йому певне Марія Петрівна, а цій певне сусідка з другого кінця вулиці...

Марія: Та ж день незвичайний!

Професор: Правда, правда! Який надзвичайний день! Ви теж зустрічати прийшли?

Марія: ... каже Оришка, то я у птахопром ще побіжу, може курочку, а може покладків розкомарю...

Нестор: Чому ж це ви мені кажете?

Марія: ... а Сидор, що в депо працює, казав, що пані Марія, то значить, вибачте, ваша мама, що лиш який поїзд приїде — попід вагони бігає...

Нестор: І чого там мамі бігати?! Молоко занесіть у кухню, а я скажу, що принесли. Мені бачите ніколи! Мені з працею треба встигнути!

Марія: Як то з працею?! То... правда... не моя справа... але в такий день...

Професор: Логічно, логічно! Ви праві, достойна громадянко! Сьогодні надзвичайний день! Він зовсім міняє фінальну партію моєї симфонії.

Нестор: Професоре, у вас симфонія, а мені треба зфіналізувати мій твір...

Професор: Друже, не мечіться по кімнаті в цьому темпі... послухайте, я вам зімпровізую... *(підбігає до піяніна і бере акорди могутнього маршу).*

Нестор: Годі, професоре!

Професор: Тим маршем привітаю Галю...

Нестор: Я не видержу! Благаю! Молю вас. Ви руйнуєте мій фінал! Фінал мого твору, моїх зусиль, моїх творчих мук!

Професор: Товаришу інженере...

Нестор: У мене нерви до крайніх меж натягнуті!

Професор: Розумію. Стан творчого перевразливлення. Зовсім ясно, післязавтра здаєте ваш проєкт на столичний театр... мариться слава... гроші... кар'єра... Самозрозуміло! Та от, бачите, я ніколи не мав сестри... „Сестра"! Яке прекрасне слово! Мав я колись маму. Мати і сестра... крихітні істоти з гігантним нагромадженням почуттів. Материнська ласка і тепло сестриної любови! Дивіться, люба громадянко, як плачуть мої дурні, бурлацькі очі. Бачите, бачите, справді плачуть... *(соромливо витирає їх).*

Нестор: Діялектично розібравши...

Професор: До чорта з вашою егоїстичною діялектикою! Є такі святі речі на світі, що їх не перелицює ніяка діялектична магія. Батьківщина... мати... сестра... і ще яка сестра, яка сестра!

Марія: Ото, ото, яка сестра! Як проста жінка — то вам скажу, що не можу теє слухати без нервів. А як мене нерви візьмуть, то хоч би що, хоч би... та будь собі і комсомол, то правду вам відрубаю і робіть собі зо мною, що хочете, (береться попід боки). А що Галочка, небожатко, через вас каралася дванадцять років, то не забувайте, паниченьку. Ой, не забувайте, та киньте до дідька оте малювання та біжіть на двірець сестру зустрічати. Руки їй цілуйте та прощення просіть!

Нестор: Годі! І ваша патологічна лірика, професоре, і небилиці цієї громадянки рішуче не доходять до мене.

Марія: Господоньку мій милосердний! Небилиці ви кажете?

Нестор: Коли хочете точнішого визначення, то хіба брехнею можна назвати те, що сестра дванадцять років через мене каралася!

Марія: Що, я брехунка?! Та бий мене сила Божа, коли я хоч раз зроду закривила правду! Чуєте, пане професоре, чуєте? Та ж і ви може знаєте, чому Галочку забрали. Бачите, як розкричався!

Нестор: Перестаньте! Не хочу вас більше слухати!

Марія: Не хочете, то й не треба. Я собі йду геть, а як то було, не бійтеся, дехто знає. *(хоче йти).*

Професор *(Заступає Марії дорогу):* Стривайте, добра жінко. Ви, Несторе, бачу, не знаєте правди, але люди знають.

Нестор: Що ж, кажіть!

Марія: Ліпше ви розповіли б, паноньку, а то він мені скаже, що брешу.. а я ж на власні очі бачила і чула все дочиста. Він *(показує на Нестора)* — хлопчисько, хворий тоді лежав, вже кілька днів висока гарячка тривала. Того вечора я зайшла, бджоляного воску принесла. На кип'яток воску різаного накидала я, щоб легше дихати дитині було і, що думаєте, не помогло? Хлопець перестав кидатись у ліжку та й заснув. А пані Марія теж, сидячи біля дитини, придрімала. Лагідний запах пахучого воску і на неї поділав. Тихо, тихо стало, що й мені не хотілось виходити на заметіль, яка гуляла на вулиці.

Нестор: І батько задрімав...

Марія: Ні, вони були тоді у другій кімнаті, а Галя сиділа тут, де тепер ваш робочий станок стоїть, тут округлий стіл стояв і вона щось писала... і як я вже сказала... тихо так було... коли нагло як щось не загуркоче, якби двері виламати хотіли. Не дзвонили, тільки гримали. Ми з Галочкою збігли вниз. Четверо їх було, а на

вулиці гуркотіла машина. „Сем'я Борецьких здесь живйот?" — питають. „Так" — каже Галочка. І пішли за Галочкою по сходах вгору. Пішла і я за ними і стала ось тут, зараз таки біля дверей. Батько ваш вийшов з кімнати і, худий та дуже високий, стояв у тих дверях *(показує на двері, які ведуть до другої кімнати.)* „Марія і Семен Борецькі тут будуть?" — ще раз перепитав той, що перший увійшов у цю кімнату. „Так, я вже вам казала, що тут" — ніби злісно, а може то мені тільки так здавалось, відповіла Галочка. „То і вдягайтесь, підете з нами!" Як не заридала пані Марія, кинулась до вас, навколішки біля ліжка припала...

Нестор: А я міцно спав.

Марія: Мов янголятко ви лежали, зарум'янений від високої гарячки... вам тоді всього десять років було...

Нестор: То вони прийшли по батька і матір?

Марія: Не причулось мені, точно, на власні вуха чула „Семен і Марія"... Та батько стояв не ворухаючись. І Галочка стояла бліда, бліда, а потім... двоє їх перекидали папери на столі, а один розкинув гору нотних паперів, що тоді стояли на фортепіяні... правда, один ще залишився внизу, то я тому і вийти не могла... а потім — дивлюсь, а Галочка вдягає свій синій плащик. Я очам своїм не вірю. Чого, коли її не викликали? А вона кинулась мені на шию і каже: „Я за матір піду, я сильніша, не зрадьте тільки мене". А той, що ноти перекидав, — „Ну, старик, швидше, у нас часу нет".

Нестор: І ви певні того, що так воно було?

Марія: Таки не брешу.

Нестор: То чому мати мені того не розповіла?

Марія: Що ви мене питаєте, може тому, що був малий, а згодом... та то вже краще вам знати, як то було. Самому треба було правди шукати.

Нестор: Мені правду вже давно вияснено слідчими органами МВС. Мені доказано, що сестра моя поповнила низку проступків супроти батьківщини і за це її покарано. Не може бути двох правд. Вияснення радянського правосуддя для мене — це і є правда.

Марія: А цур же йому і пек! Кому то він вірить. Та вони і святого обчорнять і засудять. А за що батька вашого засудили, а за що маму хотіли арештувати, за які провини, я вас питаю, та... бачу, нема з ким говорити, бувайте здорові, йду собі геть!

Стефа *(входить з завитком):* Доброго здоров'я вам усім. Немає ще? А може ще тим поїздом, що в четвертій, вона приїде? Казав Данило, що...

Нестор: Прибувають нові персонажі. Хто черговий і з якими сенсаціями? Починає бути весело.

Стефа: Я з коржиками прийшла. Галочка, ще малою була, забігала до мене на ці коржики. Дайте, тето, коржика, — щебетала, то вам скажу, скільки зірок впало вчора увечері за Високий Замок. Дуже їх любила, бідненька.

Марія: Ет, краще ви не розповідайте. В злу годину вибралися ми до цієї хати.

Стефа: Як — в злу годину? Та це вже мабуть по четвертій, то вони от-от і будуть... а... може Галя зовсім не приїде?

Інженер *(входить, не стукаючи)*: Здраствуйте.

Нестор: Вітайте, Петре Павловичу!

Інженер *(приглядається присутнім)*: А може я не в пору?

Нестор *(збентежено)*: Тут, бачите... сусіди... вибачайте... а ось професор Гірний, наш відомий композитор.

Інженер: Приємно, дуже приємно. *(Тисне професорові руку)*. Я хоч недавно прибув до Львова, але всі знаменитості його вже мені відомі. Ну що ж, Несторе Семеновичу, я до вас, як здогадуєтесь — відносно проекту. Як же стоїмо? Впораємось?

Нестор: Так... впораємось. А оце мала передишка. Гості, бачите...

Інженер *(дивиться на Марію і Стефу)*: Еге, бачу, милі гості у вас. Яку це оказію святкувати готуєтесь? І квіти в руках, і на обличчі якийсь вираз особливий...

Нестор *(розгублено)*: Теє...

Професор: Ви праві, шановний товаришу, ви близькі правди. День сьогодні особливий у нашого молодого друга і в нас. Гостю чекаємо.

Інженер: То я, певне, тут зайвий. Я тільки на хвилину прийшов поглянути...

Нестор: Але, де ж там, Петре Павловичу! Сідайте, розгостіться! Я, власне, зводжу останні підрахунки по видержливості матеріялу деяких деталів споруди. Два дні і... А це гості, так сказати, — принагідно заскочили.

Професор: Логічно. Гості ми — принагідні. Може і — зайві, коли врахувати, що це сімейна подія.

Нестор: Яка там подія?

Професор: От тобі й на! Не бачив сестри дванадцять років, а коли вона приїздить, то це не подія?!

Інженер: Авжеж подія. Тут нічого бентежитись, Несторе Семеновичу. Мене вже інформовано про вашу... ну, про ваше положення в сім'ї. Воно, звичайно, прикро і дещо невигідно, але...

Нестор *(спалахує)*: Добре, що знаєте, Петре Павловичу! Хай усі знають. „Прикро і невигідно" — ха, ха, ха! У мене тавро — репресовані в родині.

Професор: Дорогий Несторе! Вже двадцять по четвертій і кожної хвилини можна надіятись прибуття вашої сестри.

Священик *(стукає і повагом увіходить з костуром у руці)*: Мир дому цьому.

Професор: Хай буде, як сказано. Мир і піднесення духа над суєту.

Марія *(до Стефи)*: Два роки не бачила нашого пан-отця. Думала, давно вже помер.

Стефа: Безхатній він, то й тиняється.

Священик: Дозвольте присісти? Старі ноги стали, як і той, що його вони носять. Непридатні вже до нічого. *(Розглядається по приявних)*. Хай вас Бог благословить, люди добрі. І ви, певне, гостю вітати прийшли.

Нестор *(до інженера)*: Пробачте, Петре Павловичу. Все це для мене просто — як обухом по голові.

Священик *(приглядається Несторові)*: А ти, сину, чи не Семеновий? Так, так... як дві краплі води. Диви, та ти вже і парубком став. А я хрестив тебе і твою сестру Галю. Хрестив... Ходи, ходи, хай поблагословлю тебе. Он, бачиш, і квіточки для сестри наготовив. Гарно, гарно...

Марія: Ой-йо-йой, що тут діється!

Нестор *(жбурляє китицею в напрямі входових дверей і квіти розсипаються по долівці)*: Годі, тут уже край! Молоко, коржики, симфонія і релігійна мелодрама! Що це? Поясніть мені, що це?!

Професор *(встає, спираючись рукою на клявіятуру)*: Какофонія...

Марія *(до Стефи)*: Ходім геть. Кажу вам, що він такий, що й сестру свою прожене.

Нестор *(зачувши ті слова)*: Щоб ви знали, гнатиму звідсіля кожного, хто тільки поважиться стати мені впоперек мого шляху. Хто заважатиме в моїй праці! Хто розкладатиме мою мораль, мораль чесної людини. А тепер ідіть геть!

Інженер: Оце так! Дуже добре! Так ось, мужньо слід розчищати шляхи до перемоги наших ідей. Тільки не так уже безоглядно, поривисто, Несторе Семеновичу.

Священик *(з трудом підводиться і прямує до виходу)*: Хай буде Боже милосердя над цим домом.

Галя: Амінь, отче мій любий, амінь. *(Кидається йому в обійми. Вона увійшла ніким незапримічена. Коли її побачили, немов всі налякались)*.

Усі: Галя!

Професор *(підбігає до піяніна, хоче почати гру, але змахує тільки руками. Біжить до Галі, ще раз вертається до піяніна, ловить партитуру і притискає її до грудей)*: Фінал чи інтродукція?

Священик: Світло сонця прибуває з тобою, дорога дитино, в темінь дому цього.

Галя *(Веде священика до канапи і помагає йому сісти, він благословляє її; по черзі кидається вона в обійми — то професора, то обидвох жінок).*

Стефа і Марія *(чергуються швидко вигуками і запитаннями, не чекаючи відповіді):* Здорові? Довго їхали? Змерзли? Дуже голодні? Вона змучена... бідненька... Сідайте ж бо... Молочка тепленького принесла. Коржика вам спекла. А молоденька яка! Нічого не змінилась. Як то не змінилась... марненька така...

Галя: З далекої дороги ваша гостя. Ждана... чи неждана... Мила... чи немила, але щаслива. Така щаслива!

Професор: Ждана! Ждана! Музикою хотів вітати. Але годі музикою глушити музику сердець, що тремтять, як перлини на сонці. Гомонять гарфами неземними. Слухайте, друзі мої, прислухайтесь! Чи чуєте її як я? О, божественна симфоніє!

Галя *(з усмішкою):* Завжди той самий. Завжди без змін. Ох, ви, лірику непоправний!

Професор: Не той вже, Галю. Ось вам. Це від мене. *(Простягає Галі партитуру).* Вам присвята. Лірики тут немає. Це та симфонія, що ви її чекали від мене.

Галя: Справді? Скільки зворушливих несподіванок стрінуло мене з моїм поворотом сьогодні. *(Обводить усіх приявних вказувальним жестом руки. Коли зупиняється на Несторові, рука спадає, і на мент її обличчя здригається з болю. Розгублено розглядається по кімнаті і спостерігає розкинуті на долівці квіти.)* А ось, знову несподіванка. Квіти... Ніжні весняні квіти. *(Піднімає декілька квіток, цілує їх).* Хто ж це з вас, друзі мої, любовно квіти розкинув мені під ноги? Не треба було. Не треба кидати під ноги квітів. Це боляче... Відживають, коли бачиш кинуті на землю квіти, гнітючі спомини. (Як в екстазі). Побравшись за руки, вони крокували... багато їх. Як сяяли їхні очі! В літку теж зачаровано істину краси — добра. Як багато їх! Вони крокують... а мотори гарчать... гарчать. Світлість очей проти вогню залізних машин. А потім! Гаснуть очі... машини косять ряди і... на землі розквітають багряні квіти. Та ніколи не погаснуть істини, розцвілі в багряних, гордих квітах. Квітки мої, мої ви посестри рідні!... *(Вибухає нестримним плачем, падає на вколішки і згортає квіти).*

Мати *(припадає до Галі):* Донечко моя, не треба!

Марія: Цитьте! Ох, цитьте!

Стефа: Галю, Галочко! Встаньте!

Професор: Злощасні квіти, злощасні квіти мої...

Інженер: Нервовий припадок, очевидно.

Галя *(поволі зводиться):* Матінко моя, людоньки... пробачте, це розкинуті, потоптані квіти винуваті. Бачите, яка невдячна ваша гостя за квітучий килим. Та це — тільки хвилинка слабости. Вірте!

Мати: У тебе нерви, Галю...

Галя: О, ні, у мене нерви кріпкі, видержливі, держались цупко навіть, коли... *(здержується, споглядаючи то на інженера, то на Нестора).*

Інженер: Я переконаний, товаришко, що ваша, так сказати б — галюцинація, ваші криваві видива, не мають нічого спільного з вашими особистими пережиттями.

Галя: Де ж там... Колись читала книжку про звірів, що роздирали дітей.

Інженер: При чому ж тут невинні квіти? Яка безумна асоціяція.

Галя: Це правда, що безумна. Ще раз усіх вас прошу вибачення. *(Розглядається по стінах кімнати).* Здається, все тут, як було колись. Але ні! Наче тут чогось бракує... Ох, мамо, тут татового портрету немає!

Мати: Він тепер у другій кімнаті висить.

Галя: Батько в вагоні на моїх руках помер. „Галю, — мовив, помираючи. — Ти, мати... *(глянула протяжно на Нестора)* Нестор... завжди..." — і не докінчив. Він нас усіх в останній хвилині життя згадав. *(До усіх).* Пробачте, я тільки на коротку мить. Я піду звітатися з батьком. Мамо, ходіть і ви. *(Виходить з мамою у другу кімнату).*

Священик: Мир прахові твоєму, душе праведна мученика безвинного. *(Монотонно, півголосом мовить молитву за усопших. Марія і Стефа христяться, а далі в унісон зі священиком відмовляють молитву. Професор підходить до піяніна і задумано, з перервами, бере акорди в мольовій тонації).*

Інженер *(підходить до Нестора, який в задумі низько опустив голову, і кладе йому руку на плече):* Розумію вас, Несторе Семеновичу. Розумію, що діється у вас в цій кадильно-панахидній атмосфері, але ви поступайте мудро, без нерозважних вчинків і зайвих слів. З приїздом вашої сестри ситуація досить складна... нездорова. Лікувати тут, здається, когось прийдеться. Ви кінчайте тепер ваш проєкт театру, а опісля вже візьмемось до прочищення атмосфери у вашій сім'ї. Боріться з примарами минулого. Я певен, що ви переможете.

Священик *(відмовивши молитву, важко підводиться і прямує до виходу).*

Стефа і Марія *(повільно виходять за священиком).*

Нестор: Яке там у мене відношення до сім'ї. Я ж виростав здалеку від матері, кілька останніх років провів на студіях у Києві... а... а... сестра, то тільки прикрі наслідки її перебування на засланні. Теперішня ситуація моя кошмарна. Рад би кудись втекти!

Інженер: О, ні, так не можна! Ви мусите вийти переможцем. Не вам відступати з дороги.

Нестор: І наміру такого не маю, але ж створилась така ситуація...

Інженер: Я вірю, що ви дасте собі з тим всім раду. Мені треба б вже йти. Може проведете?

Нестор: *(вдягається, щоб вийти, на мент спиняється перед дверима, куди вийшла мати зі сестрою, а там слідує за інженером):* З охотою!

Інженер *(від дверей):* Трохи не забув. Прощайте, шановний товаришу професор!

Професор *(заглиблений у формуванні якоїсь мелодії, що вийшла з мольових акордів, не чує прощання, ні виходу обидвох. Довгу хвилину на сцені він сам і звуки піяніна).*

Галя *(входить і розглядається):* Пішли. Яка прикрість. Мамо, і Нестор пішов.

Мати: І Нестор... Ось тобі вся правда. Я так боялась вашої зустрічі! Він тебе, Галю, забув!

Галя: Коли забув, то пригадає. Коби тільки не зненавидів.

Мати: Його душу вбили. Вбили, живим залишили, і отрутою начинили.

Професор: Пробачте, що у зв'язку з вашими словами, пані добродійко, скажу вам одну з моїх сентенцій. Не вірити в смерть за життя! Вірити, вірити нам треба. З вірою треба нам зустрічати „завтра".

Галя: А коли „завтра" буде як сьогодні?

Професор *(вдягається, а опісля по задумі):* Тут вам три квитки на недільний концерт, де виконуватимуть мою симфонію „Льодолом". Вона вам присвячена, моя квітко. *(Дає Галі квитки і швидко виходить).*

Галя *(біжить до дверей):* Професоре, верніться!

Мати: Не клич, Галю. Він не вернеться. Добра душа, друг сердечний.

Галя: З вірою стрічати завтра... *(сідає на канапу, закинувши голову на спинку)* ... це він про Нестора... про все. Вірити... вірити! Власне вірою ми там жили, з вірою чекали, вмирали з вірою.

Мати: Кинь, Галю, спомини. Інші турботи є тепер. Ходи у другу кімнату, з'їси дещо.

Галя: Не таких турбот чекала я у вас, не таких... Мамо, коли я почула Несторові слова, висказані з такою жорстокою пасією, з ненавистю, я хотіла чимдуж тікати. Тікати хоч би туди, звідкіль приїхала.

Мати: Я повинна була тебе краще приготовити, пробач мені.

Галя: Я здогадувалась...

Мати: Коли його забрали від мене... як гірко він плакав! А я... я божеволіла. Сама... сама залишилась. До тебе хотіла поїхати, та дозволу не дали.

Галя: Ви були б не пережили.

Мати: Я рада була померти.

Галя *(стає навколішки перед матір'ю і обома долонями обнімає материне лице):* Мамо, мамочко, ви ще ніразу не усміхнулись сьогодні до мене. Усміхніться, радіймо цією вичікуваною хвилиною. *(Кладе голову на материні коліна).* В мріях пестилась я біля ваших колін, а біля мене грався братчик мій коханий. Мамо, а знаєте, що я зразу не впізнала його, вигляд і голос змінився.

Мати: Ти його дитиною залишила.

Галя: Дитиною він в спогадах залишився. Ясноволосий мій коханий братік.

Нестор *(входить у плащі з піднятим комірюм. Стоїть хвилину у дверях):* Це оповідання про квіти... значить про жінок, про дівчат нелітніх, що їх розчавлено машинами... ти не вичитала?

Галя *(підводиться):* Ні, не вичитала.

Нестор: І правда це? Ні, ні! Не кажи, знаю, ти не брешеш!

Галя: Ні, не брешу.

Нестор: Кого це розчавлено і чому?

Галя: Кого?! Наших дівчат... жінок в святкових, вишиваних сорочках. А за що?..

Нестор: Так, за що?

Галя: За відвагу. Вони спротивились владі.

Нестор: Ага, законно, значить, були покарані... розумію.

Галя: А я законів бандитів-грабіжників не розумію, а радше не признаю! *(помітно хвилюється).*

Мати: Діти, перестаньте!

Нестор: Ми вже не діти, залишіть нас!

Галя: Ох, мамо, як колись — ви крикнули. *(Обнімає матір і цілує)* Ви кричали на нас...

Нестор: Не на тебе, — на мене кричала!

Мати: Бо ти її зачіпав!

Галя: Мамо, мамочко, він пам'ятає! *(радіє).*

Нестор: Знову гістерія! А скажи, ти теж там була... і як це, що тобі нічого не сталося?

Галя: Не згадуй, прошу, не знаю, якось оціліла.

Мати: Залишіть, діти, цю недоречну розмову. Ходіть їсти.

Галя: Зараз...

Мати: Приходіть зараз, я тільки підогрію, щоб тепленького з'їли. *(виходить).*

Нестор *(нервово проходжується по кімнаті, а далі стає перед піяніном і бере партитуру „Льодолому" в руки):* „Льодолом"! Біс його знає, що за цією назвою заховано... (до Галі), а ти... ясна річ, перепочивши, що думаєш зі собою робити?

Галя: Твоє запитання з турботи за мене, чи за... себе? Не тривожся, Несторе, я не стану завадою на твоєму шляху. Ти не будеш змушений проганяти мене з хати. Я... сама піду.

Нестор: Куди підеш?

Галя: Ще не знаю. Коли пристановища тут не знайду, то може туди, звідкіля приїхала. Мені вже нічого не страшно. Та ти цим не турбуйся.

Нестор: Я тебе не проганяю...

Галя: Хай твоя совість буде чиста. Я не докорятиму, бо розумію твоє становище. Перед тобою світла кар'єра...

Нестор: Ти глузуєш!

Галя: Ні трішки, я тебе розумію, ти шукаєш нової батьківщини, нових правд... та правда, Несторе, є те, що ти душею відчуваєш, прагнеш, любиш, а не ненавидиш. Ненависть правди не породжує.

Галя: Вірю у любов, що ледяні гори торощить!

Нестор: Ого, тепер розумію. *(Дивиться на партитуру)* „Льодолом"! Отак, значить, з'являється в льодових оковах щілинка, далі вона більшає, лід тріскає, розбивається крига об кригу, а там уже визволення. Воля, перемога ясности... правди. Чи не так?

Галя: *(бере від Нестора партитуру):* Добрий професор! Не забув мене, пам'ятав.

Нестор: Він тебе маршем хотів зустрічати... і... ці нещасні квіти були від нього.

Галя: Невже! *(Вибігає з кімнати, щоб принести флякона з водою).*

Нестор *(підходить до робочого стола, бере олівець і заміряється працювати, та за хвилину, ніби щось пригадав, рішуче відкладає олівець, іде до піяніна і одним пальцем починає грати мелодію. На якомусь тоні зупиняється, бере його декілька разів):* До біса тяжкого, забув!

Галя *(входить з фляконом, кладе в нього квіти і ставить на робочому столі. До Нестора):* Чи можна їх тут поставити? Не будуть заважати?

Нестор *(не відповідає).* Забув грати; може я пригадаю?

Галя: *(підходить до Нестора бере його палець і веде ним по клявішах).*

Професор *(в дверях):* Вибачте, я парасоля свого забув...

Галя: Це ви, професоре? Заходьте! Ох, яка рада!

Професор: І я радий, що вас у злагоді бачу. Вітаю вас, Несторе!

Нестор: Чого це?

Професор: Вітаю і поздоровляю із поворотом вашої сестри!

Нестор: Дякую. *(Стискає витягнуту до нього руку професора).*

Професор: Маршем вас, Галочко, хотів вітати! *(Підходить до піяніна і починає могутнього марша).*

Галя: Боже! Яка я щаслива! Несторе, брате, чи бодай трішки ти такий щасливий, як я?

Нестор: Здається... здається... *(кидається до Галі і обнімає її).*

ҐАЛЕРІЯ ТВОРЧИХ ЛЮДЕЙ

Михайло Лоза

ОСТАННІЙ ЕТАП ЖИТТЯ ОЛЕКСИ СТЕФАНОВИЧА

„У всякого своя доля і свій шлях широкий" — висловився колись великий Шевченко. Життєвий шлях людини визначується її долею. Коли приглянутися життєвому шляху поета Олекси Стефановича, можна запримітити, що його доля поділила цей шлях на певні етапи. Перший етап — це перебування поета в рідному краю, другий — в Чехії, третій — в Німеччині, четвертий — в ЗСА. Про перші три етапи життєвого шляху Олекси Стефановича вже дещо написано. про останній — майже нічого. Тому хочемо зупинитися на цьому останньому етапі, щоб дати матеріял особі, яка колись складатиме повну біографію поета.

До ЗСА приїхав Олекса Стефанович в кінці 1949 року. Приїхав з українського табору у Міттенвальді (Німеччина, Баварія). Про приїзд до ЗСА постарався о. Олександер Стеранка, парох церкви св. о. Миколая в Боффало. Сам о. Стеранка в таборі не жив. Але в таборі в Міттенвальді перебувала його сестра п-ні Олена Круківська, яку о. Стеранка відвідував. До ЗСА, до Боффало, приїхав о. Стеранка досить скоро, бо вже 1947 року. Приїхавши до Боффало, почав спроваджувати з Німеччини скитальців-українців. В першу чергу спровадив свою сестру н-і Круківську. Можливо, що о. Стеранка познайомився з Олексою Стефановичем ще в Міттенвальді. Не є однак виключеним, що п-і Круківська, приїхавши до Боффало, попросила брата о. Стеранку спровадити Олексу Стефановича, бо за старанням п-і Круківської приїхала до ЗСА неодна родина скитальців. В акції спроваджування скитальців помагали о. Стеранці: тоді студент, а тепер адвокат д-р. Андрій Дякун, Іван Соломон та мґр. Петро Пуцан (всі три народжені в ЗСА).

Прибувши до Боффало, Олекса Стефанович був нерідким гостем у о. Стеранки і його сестри. Довший час мешкав навіть в одному

з парафіяльних домів. Але й згодом, коли о. Стеранка і його сестра виїхали з Боффало, Олекса Стефанович жив близько з іншими отцями, що були зв'язані з парафією св. о. Миколая в Боффало, а саме з о. Вояковським, з о. Чайковським, з о. др-ом Іваховим. Багато уваги присвятили поетові дружина о. Вояковського і дружина о. Чайковського. Сучасний парох о. д-р Івахів опікувався Олексою Стефановичем до смерти останнього.

Був ще малий круг світських людей, у яких поет бував досить часто, а це: родина Депутатів, родина Потішків, родина Салдитів, родина Панченків, родина Потієнків, родина Ганицьких і Душенків. Згадані вище особи — як духовні, так і світські, могли б висвітлити неодин факт з життя поета. Правда, о. Стеранка вже не живе, зате п-і Круківська дуже добре знає поета.

По приїзді до Боффало Олекса Стефанович працював деякий час у фабриці ключів (Боффало-Блекрак), а згодом перейшов на працю до м'ясарні Шельонґовського, де пробув уже до пенсії. Працював нічним сторожем. На пенсію перейшов по закінченні 62-ого року життя.

Якщо йдеться про громадську працю Олекси Стефановича, проявлявся він на цьому полі мало. Згадаємо його учителювання в школі українознавства при православній парафії Пресв. Тройці і при СУМА.

Дуже часто сторонні люди, знаючи, що в Боффало проживає Олекса Стефанович, робили закиди українській боффалівській громаді, мовляв: громада не виявляє належної уваги для поета. Обвинувачувати громаду не слід. Олекса Стефанович, був людиною психічно хворою. У нього була — коли висловитися популярною назвою — манія переслідування. Любив він жити самітньо. Дуже часто господарі, в яких винаймав він мешкання, не мали дозволу заходити до його мешкання. Назагал поет ставився до людей з недовір'ям, підозріваючи, що хтось може зробити йому кривду. Часом навіть декому з близьких йому осіб попадало терпке слово. Були спроби спопуляризувати його серед громадянства шляхом прилюдних літературних вечорів. Але ці спроби не мали успіху: на такі вечорі поет не погоджувався. Одного разу був вже погодився, але з застереженням, що сам буде розказувати про себе і сам буде читати свої твори. Однак і з цього домовлення нічого не вийшло.

Мимо ускладненої ситуації поет не був залишений без уваги. Вище згадані особи давали йому моральну і нерідко матеріяльну допомогу. Особливо багато уваги виявив йому парафіяльний дім св. о. Миколая. Довгий час користав поет з мешкання в одному з парафіяльних домів за малою оплатою, або й безкоштовно. Існував гурт пань, які робили між собою збірку на заплачення мешкання. Спорадично діставав поет допомогу від Допомогової Секції при місцевому

Відділі УККА. Лікарську опіку забезпечував поетові др. Семен Дорощак, очевидно, безкоштовно. Отже — не можна сказати, що про поета забули. А що мав він труднощі, то ці труднощі випливали з хвороби поета і з його непрактичности в житті.

Через свою психічну хворобу поет часто міняв мешкання. Перелічити всі мешкання — направду важко. Кожне перепровадження підривало — очевидно — поета матеріяльно. Останнім було мешкання в домі родини Андрійчуків при 208 Онейда — недалеко церкви св. о. Миколая. Але й це мешкання Олекса Стефанович хотів змінити. Знову забажав мешкати в парафіяльному домі. Цим разом о. Івахів запропонував йому мешкання при вул. „Б" — біля школи св. о. Миколая. Перепровадження було заплянoване на кінець травня 1969 р. Був це великий кінець тижня — пов'язаний із святом „Меморіялдей". Для цієї справи поет попросив до помочі знайомого Ярослава Гулика. Але про час перепровадження мав поет повідомити ще окремо. Коли ж Олекса Стефанович не відзивався, Ярослав Гулик рішився піти на помешкання поета, довідатися, що сталося. На стукіт в двері ніхто не відповідав. Тоді Ярослав Гулик звернувся до о. Івахова і з'ясував ситуацію. Покликано ще Михайла Депутата. Втрьох вдалися вони знову на помешкання поета, але зайти до середини було неможливим. Покликано поліцію. Поліцист через вікно дістався до помешкання, зсередини відчинив двері, і тоді вже всі три названі перед тим особи могли увійти до помешкання. Застали вони Олексу Стефановича непритомним при запалених пальниках кухонної печі. Зараз же відставлено поета до „Емерджeнсі Госпіталь", де поет прийшов до себе і його на другий день відпущено додому. Однак д-р Дорощак, який оглянув поета після цього, постановив віддати поета до шпиталю на довше лікування. Цим разом віддано його до „Маєр Меморіял Госпітал". За причину обімління визнано виснаження поета. Дехто каже, що в поета був малий вилив крови до мізку. Чи це правда, про це мусіли б сказати лікарі, які лікували поета в шпиталі. Поета в шпиталі часто відвідувала Надія Волинець, яка в тому шпиталі працює. Не тільки відвідувала, але й турбувалася, щоб поет мав чисту білизну, був нагодований. З їжею все були проблеми, бо поет підозрівав, що його хочуть отруїти. Не все він говорив сестрам-піклувальницям про потребу зміни білизни. Часто відвідував недужого о. Івахів та й інші громадяни.

По кількох тижнях перебування в шпиталі поет настільки підлікувався, що шпиталь рішився його виписати. Зайшла тепер проблема, куди поет міг би піти. Вертатися до старого способу життя не було вказаним. За старанням о. Івахова і Надії Волинець віддано Олексу Стефановича до повітового Захисту в містечку Олден (Алден)

біля Боффало. Поет спочатку не хотів туди йти, але згодом помирився. Дехто з громадян брав за зле, що поета віддано до Захисту. Але це була єдина і найкраща розв'язка. На ніякому приватному мешканні поет не був би знайшов такої опіки, якої він потребував і яку йому до деякої міри дав Захист. В Захисті відвідував поета голова УККА д-р Михайло Сайкевич. Він старався також, щоб і інші громадяни робили те саме. Кошти за перебування в Захисті платив „Велфар". На це йшла — очевидно — і пенсійна платня поета. В Захисті пробув Олекса Стефанович до своєї смерти, яка наступила 4 січня 1970 року. Перед смертю просив Стефанович, щоб його висповідали. Просив про це о. Івахова. Але — тому, що поет був православного віровизнання, о. Івахів звернувся до о. Михайла Павлишина — настоятеля церкви Пресв. Тройці. О. Павлишин уділив поетові Найсв. Тайн. День похорону було визначено спочатку на 7 січня 1970 року, але тому, що це був день Різдва Христового, перенесено похорон на наступний день — 8 січня. В офіційному повідомленні УККА — супроти цього — подано першу дату, що не відповідає дійсності. Похоронено поета скромно, на кошти „Велфар" і близьких знайомих. Похоронено на цвинтарі в Чіктоваґа (Cheecktowaga) коло Боффало, де тепер знаходиться новозбудована церква Пресв. Тройці. Хоронив покійного поета настоятель церкви Пресв. Тройці о. Михайло Павлишин. Скромність похорону належить виправдати хіба тим, що на той день випала дуже погана погода і що це був різдвяний час. Не мало заважила на цьому й ізольованість поета від української громади.

Покійний терпів на декілька недомагань організму, а безпосередньою причиною смерти було запалення легенів.

Дня 7 березня 1970 року відбулися поминки по покійному поетові. Поминки були влаштовані Парафіяльною Радою при церкві Пресв. Тройці, Батьківським Комітетом при Школі Українознавства тієї ж парафії, Сестрицтвом, Відділом УККА, а також і друзями покійного. Згаданого дня відслужено Панахиду за спокій душі поета, а згодом учасники Панахиди перейшли до парафіяльної залі на трапезу, яку приготовило Сестрицтво. В часі трапези, яку відкрив голова УККА д-р Мих. Сайкевич, виголошено дві короткі доповіді про поета (доповідали: Олександер Воронин і інж. Василь Потішко). По доповідях читано твори поета. Твори читали: Леся Лисак і колишні учениці поета (на курсах українознавства) — Ліза Шрамель, Оленка Потієнко, Сузанна Маковська, Ліза Остапчук і Зірка Чмола. Крім головних доповідачів згадали ще поета теплим словом: інж. Юрій Потієнко, о. Михайло Павлишин і о. д-р Павло Івахів. Зі слів о. Івахова присутні довідалися, що йому покійний поет доручив зайнятися літературною спадщиною і іншим майном. Однак о. Івахів не діяв в цьому відно-

шенні сам. До співдії запросив він ще інших осіб: о. Мих. Павлишина, інж. Потішка, д-ра Сайкевича, мґр-а Депутата. Рішено всі писання поета, як теж і приватну бібліотеку, передати Українській Вільній Академії Наук в Ню Йорку. Між матеріялами — як інформував о. Івахів — була також і автобіографія поета.

Хтось, хто тепер матиме можливість переглянути всі матеріяли, буде компетентний зробити загальний критичний огляд творів Стефановича, а також скласти повну біографію.

На згаданих поминках створився комітет друзів покійного, який має в пляні зайнятися перевезенням тлінних останків Олекси Стефановича до Бавнд-Бруку і похоронити на Українському Цвинтарі. Цей же комітет мав би також зайнятися побудовою пам'ятника на могилі поета*).

Поет, перебуваючи в Боффало, писав інколи для окремих осіб. Авторові цих рядків на його прохання передала н-і Оксана Салдит три вірші Стефановича — дотепер ще недруковані. Можливо, що інші автографи цих віршів находяться між писаннями — переданими до УВАН. Фотокопії рукописів цих віршів пересилаються тепер разом з цією статтею до опублікування. Власниця рукописів н-і Оксана Салдит застерігає собі одне право дальшого передруку цих трьох віршів.

---

*) До Комітету входять: о. Павло Івахів, о. Михайло Павлишин, інж. Василь Потішко, проф. Зенон Саган, п. Микола Лисенко, мґр. Михайло Депутат.

Олекса Стефанович

МАТЕРЯМ

I.

Ведмедиця йде на ножа,
Хребет іде поламати,
Щоб спасти ведмежа,
Бо то — мати.

І в тобі вона є,
Хижа та ведмедиця,
Чи ти — молодиця,
Чи пригасло око твоє.

Та коли у дочках Землі
Є родити потреба,
Є чорнота плідна ріллі,
То є й синява неба.

Не лише зродити на світ,
А так зростити дитину,
Щоб найбільший був заповіт —
„Будь людиною, сину!"

У слабких жіночих руках —
Родини, роди й народи:
Глибоко насіння входить,
Що сіють мами в Юрках.

То лише — добірне зерно,
Лише добре від мами!
Золот-шум хай лине ланами,
Золоте шумує вино!

II.

Первозасів — це Сила сил,
Що творить, живить і двига.
Вселенна — про неї книга, —
Безодні, повні світил.

У другім зерні —
На Землі розумна істота,
Що в ній у борні
Світло і темнота.

А третє сім'я — вона,
Батьківщина наша жизна,
Наша Мати — Вітчизна,
Що тільки — одна.

11 травня 1965 р.

ПАНІ ОКСАНІ.

Не стукнув, навіть — „одчини!"
У двері, з вечера закриті,
А просто клаптиком блакиті
Мені упав з далечини.

Привіт з-над моря!.. І — здалось —
Дихнуло свіжістю озону...
Це море там, біля Бостону,
Чи біля Криму, розлилось?

І — ви, вітрове — у свавіль:
„А ну, смаглявку цю обвіймо!.."
Вам — сонця золоті обійми,
Прозорі — вітру, сині — хвиль!

22 липня 1965 р.

КОЛЯДА

Підлили в лямпаду масла,
Щоб лямпада не погасла,
Щоб світила з неба ясна,
    Та на ясла.
Біля ясел — Мати Божа,
Мати Божа, панна гожа,
Панна чистая, хороша,
    Наче рожа.
Нахилилася, розквітла,
І на мить немов осліпла,
Стільки впало в очі срібла,
    Стільки світла!..
„Тепла ніч, але не досить,
Загорнути його в коси?..”
Оберемок сіна вносить
Із потемок Йому Йосип,
Про тепло у Бога просить
    Йому Йосип.
Просиш, Йосипе, не всує:
Круторогі у хліву є,
Нім — язик, та вухо чує...
    Бог вартує.
Ось вони все ближче, ближче,
Сиві, гливі і які ще...
На дитину кожен дише,
    Щоб тепліше...
Мов лямпада повномасла,
Світить панна чиста — красна,
Повні срібла, світять ясла...
    Ноче ясна!

Роман В. Кухар

ЕМІЛІЯ – ОДНА З БЕЗСМЕРТНИХ СЕСТЕР БРОНТІ

Північних вихрів одчайдушні сили,
Що в наступі рвучкім об скелі б'ються,
Й торфовища скупі надморські схили,
Що, мокнучи, ще й ще до сонця рвуться.

Її, дівча хоч владне та безсиле,
Нездоланим Сізіфовим нагруззям
І поривом безмірним наділили
Гребти щосил, щоб немочі позбуться.

В часах, коли завзяття й стійкість гудять,
Геройство духа дражнячи віджилим,
Поетчин подвиг, як колись, осудять,

Хоч на його плодах майна нажили.
Лиш вибранці душею не кривили,
Задивлені в Емілії погруддя.

(Р. Володимир: „Одна з завзятих")

*)Більш як один замітний літератор у тій же самій родині — явище рідкісне у світовому письменстві. В XIX ст. три сестри Бронті, — Шарльотта (1816-1855), Емілія (1818-1848) й Анна (1820-1849) здобули собі тривале місце в історії англійської літератури завдяки їхній обдарованості й оригінальним внескам. Шарльотта, ще за свого життя, стала відомою авторкою популярного твору „Джейн Ейр" і трьох інших романтично-реалістичних романів. Наймолодша з них, Анна, написала дві почитні повісті (перша з них — „Аґнеса Ґру" й залишила певну кількість щиро відчутих поетичних творів. Емілія, як виявилося згодом, визначилася найміцнішим літературним хистом з-поміж трьох сестер. Її незвичайно своєрідний, великої сили і краси, неповторний в англійській, а то й будь-якій літературі, єдиний прозовий твір „Буреверхи" („Ватгерінґ Гайтс"), як і добра сотня глибоких, філософічно-містичної закраски віршів, — це безумовно прояви геніяльности письменниці.

*) Charlotte, Emily and Anne Brontë.

Життя сестер було в повному розумінні слова трагічним. Самітне перебування далеко від суспільно-культурних осередків, матеріяльні недостатки, відсутність моральної піддержки суспільства, недуги й смертність у сім'ї, нещадно обірване, коротке життя самих письменниць — ось декілька знаменних прикладів. Свій перший друкований збірний твір — вибір з поетичних писань письменниць, опублікували сестри спільним зусиллям і власними коштами, проте книжка не знайшла доброго відгуку, ані розповсюдження; розпродано всього два примірники її.[2]) Теж роман Емілії, згадані „Буреверхи", що вважається по сьогодні неперевершеним архитвором стихійної потуги в англійській літературі, не зазнав визнання серед авторових сучасників; не знаючи навіть, хто автор, і приймаючи його за мужчину, критика відзивалася про нього дуже непохвально, називала його „впертим, брутальним, похмурим"[3]) індивідом тощо. Геній Емілії Бронті, зокрема, оцінили відносно пізно, хоча в сучасному місце її — серед безсмертних в історії світового письменства. За мужній характер своєї літературної спадщини й символіку духового геройства, якою її постать овіяна, удостоїлась Емілія наймення „Жанни д'Арк літератури" [4]). Як Жанна д'Арк на полях битв, так Емілія в літературній царині й особистому житті зводила не один рішальний бій.

Мале, замрячене, здане на ласку вітрів і дощів, містечко Гаворс**) — місце проживання і творчости сестер Бронті, стало після Стретфорду на річці Евон (батьківщина Шекспіра) другою популярною літературною прощею в Англії. Пошана, віддавана сестрам Бронті, віддзеркалюється теж відміченим їм місцем в „кутку поета" в англійськім національнім пантеоні — соборі Вестмінстер Еббі, як і присвяченим їхній пам'яті музеєм і Т-вом Бронті в Гаворс, або наявністю тисячних когорт шанувальників славних сестер по всьому світу. Ще один приклад духової величі, яку оцінюють щойно майбутні покоління.

Для українського читача писання сестер Бронті менш доступні, як твори інших клясиків англійської літератури, з уваги на недостачу перекладів. Щоправда „Буреверхи" появилися в українськім перекладі, а нещодавно переклав Святослав Караванський роман Шарльотти Бронті, „Джейн Ейр", покищо не опублікований. Та цього мало. Про українські переклади поетичної спадщини сестер Бронті нам не відомо. Нижче приводимо хоч декілька прикметних зразків поетичної творчости найвизначнішої із трьох сестер поетки, Емілії, в нашому перекладі. Віршові ілюстрації, для більшої проглядности

**) Haworth, via Keighley, Yorkshire, Britain.

окремого тексту, супроводитиме коротке введення. Але насамперед іще декілька рядків порядком біографічної замітки.

Патрик Бронті, батько сестер, ірляндського походження, був пастором методистської церкви. Мати Марія вчасно осиротила п'ятеро дітей — 4 доньки й 1 сина. За відсутністю матері, виховувалися дівчата поза домом, у школі (водночас і приюті) для вбогих священичих дітей, у поблизькій місцевості, Кавен Бирдж. Із-за нездорових умов проживання й недоживлення в захисті, померли дві старші доньки Бронті. Дальше виховання дітей проходило під опікою їхньої тітки. Брак відповідного товариства й суворий домашній режим розбудили в дітей тягу до окремішности та записування своїх вражень і фантазій на сторінках мініятюрних книжечок. Ще в той дитячий час написали вони не менше за всі літературні продукції зрілого віку. Шарльотта з Анною писали про уроєну країну „Анґрію", а Емілія з братом Бренвелом захоплювалися своєю ж утопією, „Ґондалем.***) Хоч і рідкісне це для дітей того віку заняття, виявилось воно доброю літературною заправою для майбутніх письменниць. Покінчивши освіту дома, а частково й закордоном в Бельґії, працювали доньки якийсь час ґувернантками, а згодом намагалися відкрити свою приватну школу. Проте вжиті в тому напрямку заходи не вдалися (на оголошення про початок науки в нововідкритій школі ніхто не відповів), а становище ґувернанток надто пригнічувало морально свободолюбних дівчат. Особливо Емілія ніяк не могла примиритися ні з утратою дорогої їй волі, ані перебування здаля від своїх улюблених сумовитих пагорбів. Брат Бренвел заповідався на здібного літератора й не абиякого артиста-маляра, проте не виправдав надій і, переживши чимало життєвих розчарувань, почав пити й занедбувати здоров'я, наслідком чого й помер. Не зазнавши за життя літературного успіху, померли нашвидку за ним сестри Емілія й Анна. Єдина Шарльотта, що продовжувала літературну діяльність поруч домашніх занять, дожила суспільної оцінки її сестриних творів, проте й вона, після короткотривалого одружіння, померла замолоду, осамітнюючи старого знедоленого батька. Родина Бронті випила сповнену докраю чашу терпінь, але й видала з себе, головно завдяки невтомній творчості сестер, невмирущі плоди життя.

Зосередимося, з черги, над вибраними поезіями Емілії. Якщо й прозовий її твір „Буреверхи" — це своєрідне космічне зіставлення сил добра і зла в дії, примітний об'єктивною непричасністю авторки супроти гостро відчутного буття, тривалої боротьби й кінцевого перевтілення її героїв твору, то вірші Емілії, навпаки, показують на

———

***) Angria, Gondal

цілу ширінь власну духову постать поетки — стоїчну, безстрашну, вірну свому покликанню до кінця. Вірші її й суто-біографічного, реалістичного характеру, й водночас вони містичні виразники ідейно-вольового, етичного поетичного спрямування. Емілія жила й була справді пройнята тим світлом духового абсолюту, до якого вона рішуче простувала. У вірші „Стоїчна людина" чітко передано типове для Емілії зречення з матеріяльних достатків, особистого щастя у взаєминах з подуманою дорогою людиною (кохання), або з суспільством (значення, слава), натомість дорожить вона понад усе людською самобутністю й волею. Воля являється найціннішим елементом духовости Емілії, тимто і проходить провідною ідеєю в усій її творчості.

СТОЇЧНА ЛЮДИНА[5]

Кохання й дібр не прагну я,
Їм кину посмішку;
Про славу мрії сон снував,
Та щез на досвітку.

Я одного молю лише,
Щоб на путі земній
Те саме серце Бог лишив
І волю дав мені.

Злетять мої короткі дні —
Зупинить їх межа;
Якби душі нескованій
Відваги видержать!

В наступному вірші, „Мої рядки", видно вірність поетки своїм первісним, природженим нахилам. Вона — людина почувань, думки, а насамперед — творчого самозаглиблення. Пізнавши себе достоту, бажає Емілія залишитися послідовною тому визначеному образові, що творить її непідроблену духову есенцію, власне духове "я". Відоме Сковородине поняття „будь собою" тут незвичайно вмісне. Поряд ідеї духової самостійности, прохоплюється друга велика пристрасть у житті поетки — безпам'ятна любов до природи, що становить універсальну вартість людини, власне незчерпану, довірочну повноту людського пережиття. Не від речі додати б тут, що мало-хто з письменників знаходив таке велике задовілля, всеціле єднання з природою, в побуті на її лоні, як цього постійно досвідчала Емілія посеред своїх

осамітнених вітряних вершин гаворського замлоєного довкілля неврожайних, хвилястих торфовищ, буйно закосичених дрібним, фіялкової закраски, квітом вересу. Тут вона, чи за погідної днини, чи то в бурю й негоду, бувала найрадніше, зазнаючи часто ні з чим незрівняного враження — причастя природи.

МОЇ РЯДКИ[6]

Хоч докоряєте, я все ж не забуваю
Тих перших почуттів, що вивели у світ;
Залиште їх мені, хай вартости не мають,
А ви собі надбання світові беріть.

Сьогодні не шукаю самітної зони;
У непричасному безмежжжі присмерком
Верзеться всячина, видінь тих леґіони,
Оточують мене недійсности вінком.

Мій шлях — не старо-багатирськими слідами,
Ані не в ногу з моралістами доби,
Я не привична втоптаними йти стежками,
Куди ведуть давноминулого раби.

Я йтиму за ходою власної природи,
З інакшим водієм не по дорозі нам;
Де сірі табуни пасуться в папороті,
Де буйний вітер з гір — там наша сторона.

Чого навчать опущені гірські вершини?
І слави й горя більш, аніж вам розказать!
Земля, що будить серце криком доглибинним,
Спроможна зосередити і небо й ад.

Приведений черговий вірш „До уяви" змістовно дуже багатомовний: в ньому виявлено невідрадність матеріяльного життя поетки, його злободенність, виснажливу одноманітність; томлять тілесні слабості, а ще більше вражають духові терпіння, що виникають із свідомости „продажности" світу, відсутности „правди", ,браку „віри" „приязни". Знову міцно відзивається мотив особистої волі, духового суверенітету. Новою творчою темою проявляється первень поетичної уяви, що його поетка протиставляє практичному розумовому підходові. Дарма, що його поділяє більшість, а хто згідно з розумовими законами не діє — терпить, Емілія знаходить куди ціннішу життєву

вартість — духові побудники, уяву, мрію, надхнення, що недійсне роблять дійсним, мертве живим. Вони прикрашують людське існування й надають йому глибшого значення.

ДО УЯВИ[7]

Коли натомлять обов'язки дня
І невідступний ряд земних терпінь,
Я, близько розпачу, розгублена,
Нараз ласкавий чую голос твій;
Мій вірний друже! Не самотня я,
Якщо пройме твоя мелодія.

Не дасть той світ, що повен продажу,
Ні правди, віри, ані приязни,
Нічого, чим у серці дорожу;
В тобі, душе, вони, в тобі одній!
Тут ти і я, і воля-свобода
Пануєм без чужого повода.

І що такого, як довкола нас
Загроза, злочин, темрява двигтять,
Коли лише у грудях не погас
Промінчик той, один із міріяд,
Що з неба гріють землю світлами,
Рятуючи від студені зими.

Всезнайко-розум нарікати звик
На лиха, що природа завдає;
Терпи ж, мовляв, хто досвідом новик,
Не розсудові — мріям радий є.
Недурно дійсність грубо топче ниць
Щокращий квіт — надхнення первенець.

Проте до мрії серце клониться;
Ясний у неї зір, тонке чуття,
Приторкнеться зів'ялого вінця —
Й оновлення приверне з небуття.
Уяво! Божественний шепіт твій
Малює все, що творить дух святий.

Я знаю, рай твій — це ілюзія,
А все ж, у тихий, надвечірній час
Із вдячністю вітаю завжди я
Прихід найкращої з усіх прикрас;
Потіха ти в невтішному плачі,
Надія, де й надії в розпачі!

В останньому, часто цитованому вірші Емілії, „Останні рядки", доходить до повної сили виразу мужній, прямолінійний світогляд тієї фізично-знеможеної, проте духово-непереможної жінки-борця. Як і інших із її роду, долає її нарешті старий родинний ворог — грудна недуга, проте Емілія не піддається недузі; силою волі, одержимо працює до останньої хвилини життя, і смерть застає її дослівно за виконуванням невідкладних щоденних обов'язків. Емілії не страшні ні життєві насилля, ні смерть, бо в основі свого існування бачить Бога, а за знаряддя своєї духової сили приймає непохитну віру.

ОСТАННІ РЯДКИ[9]

Мій дух — не з боязких,
Погрози світу не страшні душі,
Тріюмф небес тривкий,
Будує віру — кріпкість і рушій.

В моєму серці Бог —
Потуга в вічному оновленні!
Де Він — нема тривог,
Господь життя, безсмертя тільки в Нім!

Тож не хиляти вниз
Тисячовір'ям віри прапорів,
Повір'я — мертвий хмиз,
Як шум на моря владному хребті.

Хай сумнівається,
Хто віру в вічність розміняв на дріб,
Відставши від Творця —
Твердої скелі в плиннім просторі.

Всесильний Господи!
Твоя любов до всіх не знає меж,
Віками Ти один
Вселенну держиш, твориш, роздаєш.

Якщо й не бути б нам —
І зринув би кінець земній добі,
Хоч Ти тривав би сам,
Все ж існування звершиться в Тобі.

Смерть мусить відійти
З останнім атомом, сторощені,
І будеш тільки Ти —
Буття і дух неперевершені.

Щодо титанічної потуги, порівнюють творчість Емілії Бронті з Шекспіром.

Емілія Бронті — одна з рідкісних крицевих душ, що прожили, незамітно для своїх сучасників, повне значення життя і померли, залишивши глибокий слід по собі. Насправді такі люди ніколи не вмирають, а живуть вічним життям. Слава Емілії, якої вона не шукала, та німб імени Бронті зростають із покоління в покоління. Пам'ять про тих небуденних людей сьогодні живіша, як за їхнього життя. Сучасникам, окруженим злободенними турботами життя, важко сприйняти справжню, непроминальну велич.

До того ж роду хоробрих постатей у світовій літературі, що нею була Емілія Бронті, належить і наша геніяльна поетка, що панівністю свого духа заперечила владу кволого тіла, Леся Українка.

Література:

1. Р.Володимир: „Палкі серця", Укр. Видавн. Спілка, Лондон, 1964.
2. P. Bentley: „The Brontes", Allan Swallow, Denver, 1948, p. 38.
3. Ibid., p. 46.
4. „C. Bronte, A Centenary Memorial", T, Fisher U., London; 1917; p; 257
5. „Old Stoic", „Life and Works of the Sisters Bronte", Complete Works, Thornton Editior in 7 Volumes; IV vol., p. 408.
6. „Stanzas", „Life and Works of Sisters Bronte", ibid., p. 463.
7. „To Imagination", Ibid., p. 396.
8. „Last Lines", The Oxford Blook Victorian Verse", Oxford Univ. Press, Oxford, 1935, p. 322.
9. „Wuthering Heights, an Anthology or Criticism", Barnes & Nobles, New York, 1967, pp. 44, 111.

Ася Гумецька

ПОЕЗІЯ БОГДАНА БОЙЧУКА

Я скажу кілька слів про поезію Богдана Бойчука, маючи на увазі такі його твори: „Земля була пустошня", поема, 1959, „Вірші для Мехіко", 1964 (написані 1962 року), „Дві драми" („Голод" і „Приречені"), 1968, та збірку поезій під назвою „Мандрівка тіл", 1967. Дві інші збірки — „Час болю" 1967 та „Спомини любови", 1963 — мені, на жаль, не знайомі.

Загально кажучи, тематика, яка приваблює Бойчука, це — сучасна людина у так званому цивілізованому світі, а зокрема українська людина у жахливій совєтській дійсності. Це — поезія, просякнена болем і кров'ю, це —крик страждаючої душі, яку розпинають і яка скрізь бачить лише смерть, втративши надію в Боже провидіння. Герой поезії Бойчука це — наш сучасник, що перейшов війну й табори, переніс голод, бачив смерть і страждання:

Я випив кубок болю,
я пройшов над берегом,
де у проваллі
корчилося тіло
другої війни, —
і сумніви тоді прийшли на мене.
Бо чому тобі потрібні
наші болі
і терпіння наші?
Бо чому Тобі...
якому, нібито,
нічого вже не треба.

Але, не дивлячись на свій, здавалося б, цинізм і закам'янілість, це людина вражлива яка не може забути жахливих картин минулого і боліє болями кожного голодного, покривдженого, страждаючого. Все, що спостерігає герой Бойчука, викликає в нього криваві, жорстокі образи й асоціяції, скрізь він бачить трупи, рани, кров. Так, у віршах до Мехіко поетові ввижаються сцени людських жертвоприношень; ідоли ніби щойно вчора прийняли останню жертву, і довкола них поет бачить „чорні загорілі черепи з засохлими в крові очицями".

Ось типові образи поета: „а кров, засихала уліті в череп'я дахів", „кривавило глиною тіло підмитих лісів", „жили землі, що пливуть нагрітими вузлами крови". Світ є заллятий кров'ю, і разом з тим він ніби закам'янів з горя. Замість живих істот поет бачить кам'яні надгробні пам'ятники, що „голосом вічности" постійно нагадують про те, що ми є з пороху і у порох повернемо. У вірші „Надгробні статуї" поет каже: „Відірвали погляди мов біль

Доповідь, читана автором на літературному вечорі Богдана Бойчука, влаштованому відділом АДУК і ОЖ— ОЧСУ в 1970 р. в Дітройті.

від каменя, а встати і вернути назад вже не змогли" і далі „тож лежали і всякали каменем... і ніби знов росли тіла поламані і до нутрощів землі"; в поемі „Земля була пустошня" читаємо: „уста як камінь вже не випустять ні пісні, ні молитви"; у віршах для Мехіко поет змальовує кам'яні статуї богів і богинь: „бриласті мускули міцних жінок, закутаних у кам'яне одіння", і одна з них „ссати камінь дає з грудей"; в циклі „Мандрівка тіл" поруч з картинами любови знаходимо такі рядки:

Вкінці зав'яжуться в ногах стежки,
і темрява покличе піснею німою, —
тоді прийдеться грузнути в гробах самим,
і в жилах кров загусне чорною землею.
Коли кістки моєї білої руки
нагнуться до твоєї чашки,
про що ти будеш думати? І чим?

: на камені засне про потойбіччя казка, —
ніхто не виросте назад з землі живим.

Це майже бароккова картина тління переходить у справжню апотеозу смерти з її кам'яним символом у поезії під назвою „Кам'яний парк":

Тепер : на ямах їх сердець ростуть камінні спогади,
що згадують про них рядами епітафій —
живі:
ціле життя ідуть до них і відвертають погляди,
і замість лиць — несуть картки порожніх біографій.

Ця картина міського цвинтаря так вражає поета, що він повторює згадані рядки знов в кінці вірша (єдиний випадок такого повторення, що я спостерегла у його поезії). Ця, скажу по-англійськи, обсессіон „камінним" образом нагадує відомого ізраїльського маляра Самюеля Бака, який народився 1933 року в Польщі, перейшов концтабір Авшвіцу і тепер живе в Ізраїлі. В нього теж природа закам'яніла. Між іншим, його стиль називають то сюрреалізмом, то метафізичним малярством, але він має також багато від реалізму — в цілому його стиль нагадує експресіоністичну манеру Бойчука.

Щоб не бути однобічним, треба зазначити, що є в Бойчука одна мажорна тема — це тема, пов'язана з жінкою, жінкою-матір'ю і жінкою-коханкою. Жіноче лоно чи утроба, яка, як поет каже, „єдина є колискою, де спить майбутнє", викликує у поета майже релігійне містичне почуття, він навіть починає вірити в Бога під впливом цих почувань:

Я б міг повірити
в Твою красу,
приймаючи в свою свідомість
жінку.

Ціла драма „Приречені" присвячена темі жінки як продовжительці людського роду: дійові особи — це група вагітних жінок, що на могилах предків викликують душі померлих, просячи у них благословення. Тут і відгомін нашого

колишнього культу предків, а водночас і відображення авторського сприймання ролі жінки-родительки. Це майже античний образ жінки-богині плодороддя, Гери, богині землі, не надаремно земля має таку магічну силу у цій п'єсі. Цей самий природній паралелізм жінки і землі чудово висловлено у вірші „Полудне", в якому поет перетворюється у справжнього скульптора, так релєфно й яскраво подана картина:

Від гарячого полудня
поле розпухало колоссям,
немов діжа густого тіста, —
куди гнулись на серпи жінки
і вихиляли жбани глиняні
грудей,
грузнучи тяжкими стопами
в стерні.
Піт замазував їхні обличчя,
і не бачили:
як жінка, наче сніп, звалилася на землю,
щоб родити.

Той самий елемент фізичности, матеріяльности, лиш де-не-де забарвлений романтичним ліризмом, знаходимо у Бойчука, коли він зображує любов, кохання. Це ніби гимн життю, одне з його містерій, нарівні з породом і смертю. І тому, що це містерія, еротичні образи часто перемішані з релігійними. Поцілунок коханої „ранить" поета і нагадує йому „Розп'ятого":

Я тоді подумав про Розп'ятого,
що в катедрі зліва при стовпах,
як його в уста терпкою м'ятою
цілував затроєний слуга.

В іншому творі любовне бажання виникає у поета в релігійній атмосфері, і вся вона просякнута релігійними образами:

І ми тоді зайшли крізь браму, де святі
лежали на розвалених камінних плитах,
і їм щодня стирало губкою дощів
обличчя й імена, — тріскали накриті
старими ризами безкровні їх серця.
І ти торкнулася чомусь мене тремтячою рукою,
і чудотворними здавалися твої уста
від хлипання свічок, де гнулись аналої
під воском молитов, розтоплених на теплих і вогких губах
жінок, що простелялись по землі хрестами:
і я схотів тебе.

Найсильніше цей зв'язок чи скоріше протиставлення земної любови любові небесній висловлено у п'єсі „Голод". Релігійна тема взагалі непокоїть поета й часом викликає розпачливі роздумування, як у циклі „Діялог знизу".

Хочу додати ще кілька слів про техніку вірша. Бойчук вживає здебільша так званий верлібр, точніше віршування часто без рими. Його в'яже не лише традиційна рима, але й ритм, тому він переважно вживає астрофічну побу-

дову вірша, або зв'язує строфи „анжамбеман" чи переносом. Бажаючи уникнути ритмічної монотонії, а головне передати безпосередню течію думок, поет часто користується складними синтаксичними конструкціями, складними реченнями, з низкою підрядних, як наприклад:

Як світла ломили над дахами ніч,
ти поранила мені устами пам'ять:
біля згорблених кутасто-гордих пліч,
що здвигав до стелі неба палац —

по якім котився білий електричний піт,
а по нутрощах блудила тінь Рівери,
витягаючи з минулого ацтеко-майський світ,
наче мощі, кинені колись за двері.

З другого боку, Бойчук часто драматизиє форму вислову, будуючи цілі поеми й окремі вірші в формі діялогу. Надзвичайно цікава є побудова деяких віршів у збірці „Мандрівка тіл": тут поет вживає прямо бароккової техніки, пишучи вірші з графічним виділенням окремих рядків, які можуть читатися як самостійна цілість, наприклад (подаю щодругий рядок):

спихаючи крізь дуги губ
. . . . . .
дівочі усміхи на білий зруб зубів
. . . . . .
бо в серці не садила рути
. . . . . .
щоб долю відвернути.

Оригінальний також спосіб давати заголовки віршам, беручи по одному слову з речення: „1. Так молодість, 2. співає, 3. зустрічати, 4. в любовнім 5. акті, 6. дозрівання, 7. в небуття".

Говорячи про риму, мушу ствердити, що Бойчук не належить до тих поетів, які занадто дбають про оригінальність та звукове багатство рими. Закінчення рядка у нього не має притягати до себе завеликої уваги читача, тому рими здебільша мінімальні, приблизні, асонанси, наприклад: очах: полях, черепи: ряди, втома: спомин, мури: минула, лісів: дахів, прочан: жадань, пам'ять: палац, стовпах: слуга, віщування: рукав, стеген: вигин, горі: ослі, піраміди: квіти. Є декілька екзотичних рим, як то медом: Алямеда, Рівера: за двері, але вони не вишукані, а викликані тематикою. Ці завваги можна поширити на звукову сторінку вірша, взагалі підкреслені євфонії, мелодійности тут не знайдете, натомість поет часто вживає дисонансів, алітерації тощо. Наприклад:

і на пороги пам'яті моєї увійшла,
як відгомін, як стукіт серця, кроками

або

і голодом дихнула на степи
хуртеча півночі: під барабанний ритм
порожніх душ, під крик ножів,
під спів червоних струн.

Це звичайно прикмета сучасної поезії взагалі. Натомість, ми не знаходимо у Бойчука типового урбанізму, технології атомової доби, які є притаманні більшості модерних поетів. Нарешті хочу торкнутися найбільш яскравої ціхи стилю Бойчука — його метафоричности. Поезія Бойчука просякнена образами — персоніфікацією і особливо метафорами. Дуже часто це так званий родовий відмінок описовий, ось приклади: криниця уст, дуги губ, коси піль, яблука трудів, сад життя, вінки самотности, шинеля смерти, стеблини ніг, пелюсток сліду, побите скло душі, цвяхи наших поіржавлених надій. Часом поет навіть надуживає ці звороти, гублячи притаманний йому артистичний смак, наприклад він каже:

і в боці не боліла минулого вода

(йдеться про Христа), або

в мене розсипався спрагнений дощів
і свіжих зустрічей пісок душі

(цей пісок — не в душі столітнього старця, а в молодої, закоханої людини).

Але таких невдалих образів дуже мало, натомість на кожнім кроці зустрічаємо такі перлини, як

ми пройшли хребтами хідників

або

ти вийшла з рукавом, намоченим в світанок.

Не маю можливости зупинитися тут на зв'язках поезії Бойчука з тими поетами, яких він цитує в епітрафах, ані не вважаю це суттєвим. Хочу лише на закінчення ствердити, що маємо серед нас справді талановитого поета.

Ірина Пеленська

ПОЕТИЧНЕ СЛОВО МІРИ ГАРМАШ

„Хто хоче зрозуміти поета, хай іде в його країну", — казав Ґете. В якій же країні є Міра Гармаш? В Америці? Даремно її тут шукати. В Україні? Вона ж уже не там; з Україною в'яже її лиш дитячий спомин. Іти хіба на далекі роздоріжжя, що між Европою і Америкою, між старим і новим світом, між країною дитячих прагнень і чашею зрілих життьових досвідів.

Для літературного критика, що звик досліджувати ґрунт постійного, не є легко подати профіль цього „перехрестя", на якому стоїть сучасна українська людина, одна частина якої вросла, мов корінь в рідну землю, а друга відірвалася і пішла в світи. Це є основне ідейне тло збірки „Віднайдені роки", яка вийшла 1968 р. і в якій Міра Гармаш виступила зрілою поетесою та одержала заслужену прихильну оцінку критиків.

Ця збірка віршів тематично суцільна, має легку, часто музичну ритміку строф, прозору стилістичну складню, її зміст характеризує психологічна мотивація настрою, переживання, чи події. У ній дбайлива форма і цікаві мистецькі засоби.

Розглянемо перше тематику. Коротке її окреслення було б — поворот у минуле, у віднайдені роки. У вірші тієї ж назви маємо накреслений образ природи Львова, древнього рідного міста авторки, де за її словами „сходило велике незнане, зустрічалось майбутнє з минулим", де з успенських вітражів

„тихо сходять, ідуть по валах
горді лицарі, воїни княжі,
біля башти стають на стійках".

Дитину кличуть до хати і переривають її мандрівку по століттях Львова. У вступному до збірки віршів „Замість прологу" є психологічна мотивація цього відношення до минулого, цього постійного повороту уяви до минулих днів:

„Омріяне, побачене,
Пережите і страчене,
Загублене і здобуте,
Я не можу забути".

Аж до болю, аж до втоми повертається думка в це минуле. Ця мандрівка має різні варіянти. У прегарному вірші „Сон" Міра Гармаш сидить на возі, що їде кудись по сіль і спить „під чумацьким шляхом". На Криму (вірш „Крим" душа її непокірна під гаєм в кипарисах і тужить і жде, хотіла б знайти наших предків святий заповіт.

„Тільки доля від рідної хати
Відчинити не хоче воріт".

То знову чарівна й таємнича Святойванська ніч з дитячих споминів у Німеччині:

Ми лісом ідем під горою
Де чарівниці страшні...

Там хатина знайомої Енди, вся у шварцвальдському стилі. І закінчує опис тієї таємної прогулянки така несподівана, при тому така логічна рефлексія:

Романтика лісу... до втоми,
Тут тиша, безлюдні поля,
Що десь розбивають атоми,
Не можу повірити я.

Збірку закінчує вірш „Львів", бо це місто не сходить з-перед очей Міри Гармаш ні вдень, ні вночі — „плачу за тобою рідне, древнє місто..."

Так замикається циклічна тематична лінія, яка сполучує окремі елементи збірки і творить її сукупність, дарма, що ці елементи дуже різні; там і Львів у історичній перспективі і гори Карпати, і стара народня обрядовість, і мітологія і відгуки княжої, козацької і сучасної доби. Не зважаючи на те, збірка не має хаотичного, чи розсіяного вигляду, навіть мозаїки. Всі вірші пропущені крізь призму одної поетичної уяви, одної Міри Гармаш, яка каже про себе, що вона „мавка карпатського бору":

Хлюпочуся в сяйві потоку,
Волосся у м'яті вмиваю
І тут щоліта, щороку,
Бо вся я із тебе, мій краю".

Зв'язок з рідним краєм не є позначений патріотичними фразами, ні динамічними закликами до боротьби. Він, можна сказати, внутрішній, органічний. Наставлення до імперативу національної волі — жіночо-пасивне. Це туга і дожидання, позначене силою закономірного призначення. Існують три духові вартості, що їх життя відкрило поетесі-людині „трьома ключами": перша з них була Правда, друга — скарбниця — Наука, а третя буде усміхнена Воля.

Навіть при такій, чітко визначеній синтезі ми бачимо якусь трагічну світоглядову роздвоєність душі поетеси, що живе в одній добі, а уявою перебуває в добі минулого і в іншому, втраченому світі. Чи це травма сміґрантського покоління, чи універсальна туга мистецької душі — трудно відгадати.

Пригляньмося способові вислову, формальним чинникам творчости Міри Гармаш, а для такої аналізи ми взяли вірш „Вічний месник", присвячений воїнам УПА. Вірш коротенький, усього 12 рядків і зміст його на око невеликий. Вояки в поході, а між ними месник-Максим. Він один з тих тисячів, які вже були і які колись прийдуть по нім, а він буде завжди той сам, один з тисячів.

Зложений він з ясних, простих речень, з невишуканих слів. Має всього кілька поетичних образів. Перший образ — вони йдуть (треба розуміти, вояки УПА) із сіл і міст, другий образ — їхній вигляд: „в очах у них народній гнів, що з сліз, що з крови накипів". Серед них месник Максим, землі своєї вільний син. Хто ж він?

Він — чорнозем, він селянин,
Він тисячі і він один.

Органічний зв'язок з рідною землею, з біологочною і динамічною силою нації — селянством і символіка національної єдности — немов закуті у цих кількох рядках. Між ними, між рядками — трагізм невдачі, але про неї немає згадки, її треба додуматися щойно з наступних слів:

Як прийде час, з'явиться знов
Пімстити згарища і кров.

Хто буде той, що прийде? —
Як не він сам, то його син...
Це буде все той сам Максим.

У цій дворядковій пуанті і хід століть і безперервність боротьби і сила народньої стихії при незмінності змагань нації.

Літературно скажемо, що в цьому вірші є глибина думки, ляконізм вислову і плястика поетичних образів. Інші мистецькі засоби це — символіка поетичних образів, коли одна реальна постать є немов дзеркалом збірного духового поняття нації, далі перлини-метаморфози, перехід від одного предмету до другого назовні, немов без обов'язку, від вояків до одного Максима, від нього до наступного покоління і до сина, що є вислідом біологочного й духового процесу.

В загальному всі рядки цього, як і багатьох інших віршів поетеси, метафоричні, бо вжиті в переносному значенні. Деякі з них належать до трудніших мистецьких засобів. Гарні і водночас складні в цих рядках — метафори, „гнів, що накипів зі сліз і з крови", „збудився месник", „він — чорнозем", „він — тисячі..."

Згадуваний ляконізм вислову находимо і в інших віршах тієї збірки. Як напр. поетеса бачить повоєнну Німеччину?

Зачинені двері музеїв,
Сміється у згарищах, грузах
Смерти кривава медуза
Серед модерних Помпеїв.
Диктатор — народ на колінах
Сини його згинули в полі...
(„Мюнхен 1945")

У вірші „Над берегом у Назаре", написаному вже після появи обговорюваної тут збірки, використаний як мистецький стилістичний засіб — чорний кольор. Жінки-вдовиці мають чорний одяг, чорне все, — душі і лиця. Такі ж і хвилі води, що над ними сидять ці жінки. Про що думають вони,

Що їм нещасним сниться?
Чи чорне вчора,
Чи чорне завтра,
Чи може чорне нині?

Алітераційна строфа зі звукоповторюванням одних і тих самих шелестівок підсилює трагічний настрій поеми.

Якщо хотіли б ми визначити літературний напрямок Міри Гармаш, то здається, що вона корінням вросла в романтизм. Але всі її чародійні постаті і мандрівки вона якоюсь мірою усучаснює, психологізує і тоді можна говорити про імпресіонізм у трактуванні теми. Якщо ж іде про літературний стиль, то він лірично-епічний. Частина віршів Міри Гармаш це — лірика, як кажуть, чистої води, деякі це — музичні етюди, деякі це — малярські акварелі. Та друга частина це — малі поеми, в яких Міра Гармаш дала завдатки на більшої міри творчість епічного стилю, явище не так часте в українс.кій, зокрема жіночій, літературі. І тому хочеться на закінчення цих рядків про її першу збірку, побажати, щоб майбутні вірші поетеси, які мають часто епічний розмір, ритміку і атмосферу, не мали ностальгічних закінчень, а розвивалися в ширші полотна з акцією, з життям і з вірою в себе і в українську людину.

Богдан Стебельський

СЕВЕРИН БОРАЧОК

Маляр Северин Борачок походить із західніх земель України, саме з тих околиць, з тієї вужчої землі — Теребовельщини, що видала найвидатнішу постать сучасного українського мистецтва, точніше — малярства, Михайла Бойчука. Северин Борачок народився у сім'ї священика, о. Юліяна та Марії з Бачинських, в селі Сороцько. Мистецтво почав студіювати в Краківській академії в роках 1920—1924, в клясах професорів В. Яроцького, І. П'єнковського та Й. Панкевича. Із названих учителів Борачка тільки Панкевич мав вплив на майбутню творчість молодого студента, бо був справжнім виховником краківської мистецької молоді; модерніст, що спрямував очі молодих мистців на мистецьке життя Парижу, в якому вже довший час проходила боротьба за визначення стилів сучасного мистецтва не лише Европи, але й усього західнього світу.

З Кракова переїхав Северин Борачок до Парижу з групою своїх колег Краківської академії і там, вивчаючи таємниці ремесла справжнього мистецтва, залишався до 1937 року.

Після другої світової війни мистець опинився у Мюнхені і там включився в мистецьке життя рухливої на той час української колонії утікачів з окупованої Москвою соборної України. Як раніше, до війни, брав участь у виставках АНУМ у Львові, так цим разом був одним з ініціяторів мистецького об'єднання УСОМ і брав участь у її виставках. Після виїзду української еміґрації з европейського континенту за море, Борачок залишився у Німеччині і щойно на порозі свого семидесятиріччя виїхав до Америки. Тут, при помочі його брата, Мар'яна, були організовані виставки доробку останніх років праці в більших містах Америки і Канади, що показали українській громадськості майстерність Северина Борачка, його виїмковий талант, велику культуру і добру школу французького мистецтва.

В 1969 році, у Варшаві, у видавництві „Рух" появилася монографія Єжи Вольфа про видатного польського маляра, Зиґмунта Валішевського. Ми цього факту не відмічували б, коли б не та обставина, що Зиґмунт Валішевський був приятелем Северина Борачка, що їх об'єднали спільні студії в Парижі та ідейні мистецькі шукання, на які спрямував обох інспіратор, професор-виховник Й. Панкевич; якби не об'єднання мистців „капістів", яке мало значний

вплив на Борачка, і коли б не подібні умови розвитку українського та польського мистецтва, що в тому часі застрягло було в сліпому куті натуралізму, зведеному до тенденцій літературного сюжету у повній іґноранції чисто мистецької проблематики.

Імпресіонізм, що видвигнув питання аналізи світла і кольору в образі, почав нову добу, яку продовжив кубізм аналізою форми, а експресіонізм проблемою деформації, як засобу експресії внутрішнього характеру предмету та його залежности від оточення, а згодом постімпресіонізм новими синтезами і щодо форми і кольору в площинному аспекті образу. Тривимірність образу, обоснована ренесансом і закріплена барокко аж до кінця девятнадцятого століття, завершеного реалізмом, показалася для „капістів" як і для їх сучасників на Заході проблемою, яку потрібно було розв'язати в користь справжнього мистецтва.

Щоб зрозуміти мистецтво Борачка, треба хоч частково перейти слідом тієї дороги, яку пройшов цей мистець, пройти слідами тієї мистецької групи, до якої належав — „капістів", і познайомитися з тією ролею, яку група виконала для польського, а Борачок для українського мистецтва в історичному аспекті його розвитку. Тому й наведемо ряд думок польських мистецтвознавців, опінії яких відносно французької школи та її ролі для мистців поляків не менше важливі і для нас, поскільки українське мистецтво ще більше ізольоване в Україні від Заходу, як польське, і ще глибше пов'язане примусовими вузлами насильства з московським провінціялізмом і назадництвом.

На сторінці 71-ій названої монографії Вацлав Гусарський пише: „...Погляди групи, з'ясовані у вступі до каталогу, покриваються очевидно з поглядами Панкевича. Їх підставою є вимога, з іншого боку вдаряюча ясністю та простотою, бо в малярстві мають суттєве значення тільки малярські первні (в різьбі — різьбарські). Для вартости мистецького твору однаково обоятною його літературна тема, як і натуралістична подібність відносно баченої дійсности, чи теж передумана тієї дійсности стилізація.

Очевидно, що та, високо правдива теорія може дати практичні висліди тільки у мистців із вродженим інстинктом малярським, надаючи його розвиткові властивий напрям. Інстинкт цей — притаманний усім членам „групи капістів", що виставляє в Клюбі мистців, а їх — одинацять: Борачок, Ян Цибіс, Чапський, Ярема, Нахт, Потворський, Ганна Рудська-Цибісова, Сейденманова, Стшалецький, Валішевський, Яцек Пуґет..."

Пощо названа група мистців, а з нею і наш Борачок, їхали до Парижу? Що було їхнім післанництвом мандрівки на Захід? Про це

каже інший автор монографії, Єжи Вольф, на стор. 9: „...Панкевич ...говорячи про Захід, про Францію і Париж, вказував їм на потребу нав'язати живий, тоб-то безпосередній зв'язок з тим, що в тому часі діялося в тому краю, який віддавна був, бо років двісті (а може й більше) гніздом, в якому мистецтво викльовувалося з яйця щораз то іншим. Як світ старе, а разом з тим і нове. Власне там є добре вчитися малювати (а радше там тільки), де те, що нове, найживіше, є оточене ніби тим, що нам минуле залишило у спадщині. Бо там тільки на неї, на ту велику минувшину, можна споглядати оком, що її побачить у властивому світлі і звідсіль винесе користь для своєї праці, своєї сьогоднішньої праці, якщо гляне на неї через своє живе сьогодні. На це велике минуле, що створює скалю, скалю відповідну, що в мистецтві показує, що в минулому створено найдосконаліше, та властиво скаля, скаля порівнання, є у вихованні мистця чимсь необхідним. Скаля — якнайширша! Бо тільки така може сформувати правдиве судження для того, щоб ним можна було пізніше постійно послуговуватися ціле довге життя. Великі вимоги наперід відносно себе, а так само і щодо інших — оце повинно бути плодом заграничних поїздок.

За цим колись „капісти" їздили до Парижу і не по те, щоб „французьким аршином" потім все міряти. Бо марний є той змагун, що має на думці рекорд тільки маленького міста. В бітах мистецтва треба перед очима мати завжди найбільших. Казав мені якось Зиґа (Валішевський), що амбіція стати найбільшим польським малярем, це — зовсім мала амбіція.

А що в Парижі підчинилися чарові імпресіоністів, Сезана, Боннара, то лише тому, що їх у мистецтві захопив перш усього кольор, як перший із засобів будування форми. Зрештою, є це достойні зацікавлення".

Тому що наш Борачок із усіх „капістів" найближчий до Валішевського, тоб-то з його малярством філософічно найближче споріднений, добре послухати і про опінію Єжи Вольфа теж і щодо малярства Валішевського, що нам у великій мірі допоможе зрозуміти теж і малярство Северина Борачка. На сторінці 34-ій монографії він каже так: „...Оповідав мені Зиґа (Валішевський) про площинність часто, що вона полягає на тому, що кольорові плями, які її творять, у своїй натузі мусять бути однаковими. І що саме тому, бо це не було би малярством, свідомо ані підсвідомо їх інтензивність ослаблювати тільки для того, щоб дістати ілюзію простору, розположення плянів у нутрі образу, бо замість площі творяться діри. При тому вичисляв відомих у нас мистців, що в той спосіб досягали глибини, а рівночасно нищили образ".

Цю характеристику малярцтва Валішевського доповнює характеристикою цілої групи „капістів" інший автор монографії, Станіслав Щепанський, на сторінці 72-ій: „...Члени групи, полонені футуризмом і кубізмом, по виїзді з краю, по роках студій в музеях та дослідів сучасних течій у малярстві, підняли у своїй більшості лінію мистецьких проблем від Пуссіна почерез Делякруа, Манета, імпресіонізм, неоімпресіонізм, Сезана, аж до Бонара. Схарактеризувати цю лінію можна як будування образу з кольористичних зіставлень (а не з зрізничкувань), з яких виникає теж і рисунок образу: розв'язання брили і плянів (тоб-то третього виміру) через зіставлення контрастуючих кольорів, а не через моделювання (розяснювання і притемнювання). Імпресіонізм і похідні від нього напрямки звернули увагу на кольори спектру, відкриваючи невичерпні можливості для роз'яснення палітри. Ту частину досягнень імпресіонізму підняла група „капістів" для примінень конструкційних, над чим перший працював Сезан, і тим різниться він засадничо від чистих тенденцій імпресіонізму..."

Тадеуш Потворовський, ще один з авторів монографії, на сторінці 65-ій каже як ця група працювала, щоб здобути засоби найдоцільніші для свого вислову: „...Якось ми влилися в той Париж... Постановили працювати. Не намагатися продукувати образи для продавців, але працювати над відкриттям для себе европейського малярства від самих початків. Хотіли ми постійним вдивленням на добрі образи виробити собі почуття смаку, врости в традицію, вповні злитися з культурою Заходу, зрозуміти істотне в малярстві... Музей Люврy стався для них („капістів") гніздом і великою криницею малярсько-різьбарських можливостей, а руе Ля Боетіе і нове французьке мистецтво — приятелем і дорадником, як треба, або не треба малювати". (Сторінка 67).

Здобувши новий критерій оцінки мистецтва після відкриття його таємниць у скарбах Люврy і вистав Парижа, новими очима дивилися „капісти", а з ними і наш Борачок на мистецтво краю, з якого виїхали, на „мистецтво" колишніх своїх професорів.

Про це каже інший ще автор монографії — Мечислав Стерлінґ на сторінці 73-ій так: „...Бунт „капістів" проти Матейка і рівночасно їхнє захоплення Подковінським — то здорові прояви молодої творчої групи..."

Їхні погляди на консервативне польське мистецтво віддзеркалюються в критиці колишніх професорів Краківської академії: „...Павч, Пенковський і багато інших, що ж то за тупі лоби, що за несмак та іґноранція, і тим прикріше, що більшість з них були здібними людьми, Сіхульський, Яроцький — горендум!" (Зиґмунд Валішевський, сторінка 89).

Григорій Крук. **Голова дитини.** **Теракота.**

Григорій Крук. **Сидяча жінка.** **Бронза.**

Григорій Крук. **Сидяча жінка.** **Теракота.**

Григорій Крук. Швачка. Бронза.

Григорій Крук. **Робітниця.** **Бронза.**

Григорій Крук. **Жінка миє ноги.** **Теракота.**

Григорій Крук. **Помивачка.** **Бронза.**

Григорій Крук. **Жінка відпочиває.** **Гіпс.**

Северин Борачок. **Вершник.** **Олія.**

Северин Борачок. **Жінки купаються.** **Олія.**

Северин Борачок. **Лови.** **Олія.**

Северин Борачок. **Плоскорізьба.** **Гіпс.**

Северин Борачок. **Праця.** **Олія.**

Северин Борачок. **Композиція.** **Олія.**

Северин Борачок. **Розмова.** **Олія.**

Северин Борачок. **Біля вікна.** **Олія.**

Порівнюючи ролю групи „капістів" щодо польського мистецтва з ролею Северина Борачка відносно українського, вона — тотожна, з тією різницею, що поле мистецтва українського сьогодні більше занедбане, а радше засмічене „стилем" соціялістичного реалізму чи, іншими словами, безстилевого натуралізму, а мистців тієї високої кляси, що ним є Северин Борачок, в українському мистецтві дуже обмаль.

Щоб не повторяти іншими словами характеристики мистця вже в іншому місці сказану, позволю собі навести її зі статті „Северин Борачок у Торонті" („Література і Мистецтво" ч. 11 за 1969 р.):

Северин Борачок безпосередньо і безперервно від двадцятих років нашого століття дотикав усіх проблем, що їх голосили і розв'язували течії сучасного мистецтва. Розколене на проблеми кольору і форми мистецтво ніколи не заґітувало Борачка на одну з барикад принципових крайностей. Переважала в ньому кольористична му-принципових скрайностей. Переважала в ньому кольористична музикальність, яку перейняв від імпресіоністів. Не зрадив їх любови до світла і кольору, але не зупинився на цьому. З постімпресіоністами прийшов до льокалізації кольору, від експресіоністів вивчив теорію деформації, а від кубістів — свободу композиції. Як Ванґоґ вивчив математику кольору, оперування теплими і холодними тонами, замість темними і ясними, але як Боннар втримав площинність образу, втрачену в добі ренесансу і барокко, що підготовили закони тривимірности образу та прихід натуралізму.

У висліді довгих шукань Борачок оформив власний стиль, знайшов остаточний вислів своєї особистости, що говорить неповторно і самобутньо. Тематично він не зірвав із українськими сюжетами, до них повертається, але і не в сюжетах його українськість стилю. Його українськість у ліризмі кольористичних ґам, що перекликається з ясністю і ніжністю тонів українських ікон XVI століття, з вишуканими півтонами рослинних кольорів українських полтавських килимів і тканин, з тією шляхетною українською музикою пісні, що тремтить у своїх піяніссимо мажорними світлами та мінорними тінями.

Потрібно підкреслити у творчості Борачка його філософію естетики, яка не відкидає натури. Як Шевченко, що уважав мистецтво, відірване від натури, хворим, він натуру респектує, але не імітує. Він знаходить в ній інспірацію, придержується її законів, але постійно втримує її у власній кольористичній інтерпретації. Такої природи, як у творах Борачка, глядач не знайде у сирому її вигляді. Природа Борачка підкорена кольористичному ключеві визначеної ґами, у якій він консеквентно веде цілий образ. Треба подивляти, як

Борачок вміє це робити, що образ у жовтому тоні має всі кольори, але так згармонізовані, що вони не вискакують з тонації і грають визначеним їм ладом. Таке мистцтво, кольори якого діють як музика, не є припадкове,і його діяння не є проминаюче з вичерпанням інтересу глядача до сюжету образу. Можна дивитися годинами в такий образ, як „Жнива", чи „Сонячна купіль", або „Вершник", і все нові відкриваються горизонти кольорової музики, іншої як у природі, але згідної із природою. Ілюзійно видається, що мистець заперечив преспективу третього виміру, що для єдности образу кольорами здеформував її у два виміри, а все ж таки єдність з природою втримана у його творах і пляни її визначені, світлами та тінями предметами окреслені, відношенням кольорово-світляної взаємодії пов'зані.

Справжнє мистецтво постійно говорить, не томить і не нудить. Розмова з ним, як з мудрим філософом, як розмова з правдою, добутою досвідом. На Борачка можна дивитись так довго, як на Тиціяна, Веляскеза, як на Рембранта і Ґою, як на Ван-Ґоґа і українські ікони. Там пливе така ріка таких мистецких глибин, що їх вичерпати не можна. Вони постійно пливуть, як вода з глибоких джерел.

Богдан Стебельський

ГРИГОРІЙ КРУК

В південній Німеччині, в місті Мюнхені, живе скульптор Григорій Крук, один з найбільших майстрів сучасного українського мистецтва. Народився він в 1911 році, в селі Братишеві, на Івано-Франківщині в родині ганчаря Якова Крука.

Життєвий шлях мистця нагадує у дечому шлях молодого Шевченка, хоч не в дослівному положенні кріпака, бо формально Крук народився вільною людиною, але в сім'ї малоземельного селянина, що навіть ганчарською додатковою працею не міг допомогти синові в його студіях мистецтва.

Випробувавши свої пальці на глині батьківських горшків, шлях Григора простелився через Станиславів — Івано-Франківське до Львова (через промислову школу до школи декоративного мистецтва). Різьбу вивчав доступними йому ступенями, знайомлячись рівночасно із суміжними ремеслами (столярство, токарство). Довший період справжніх студій різьби почався у Крука аж у Краківській академії мистецтв, що відіграв у нього ролю Шевченкового Петербурґу. Там знайшов майбутній скульптор атмосферу, що дала йому ґрунт росту і розвитку. Вчився в клясі різьби Константина Лящки, якого був студентом, але теж слідив за працею друзів і їхнього керівника іншої кляси — професора Ксавери Дуніковського, стилі яких схрещувалися в робітнях академії. Рисунок студіював у Казимира Сіхульського на вечірніх курсах. Там працювали разом адепти малярства і скульптури усіх клясів академії. Крім того, обов'язком студентів малярства було пройти курс скульптури, подібно, як студенти різьби знайомились окремо з рисунком на вечірніх курсах.

Ця програма чи метода навчання дала нагоду зближатися студентам, пізнавати себе, обмінюватися думками про свою працю, про мистецтво, а в бібліотеці, що була відчинена після зайнять і викладів, оглядати книжки та репродукції, вишукувати своїх ідолів, сперечатися за них і наслідувати їх.

У Кракові на Ягайлонському університеті, як теж в самій академії, було більше українців, що творили власне середовище, яке групувалося біля студентської громади і корпорацій та особи професора Богдана Лепкого.

Крук відзначається товариською вдачею. Загартований життям

і сильним життєвим оптимізмом, пробивався не лише сам крізь матеріяльні клопоти буднів, але й вмів порятувати тих всіх, що були в потребі. Вмів примістити не одного з друзів, що довший час не їли теплих обідів, у якійсь із інстутицій, що опікувалися бідними чи хворими, і гостили їх хоч раз на добу гарячою стравою. Один із його друзів, що не міг похвалитися не то обідом, але й вечерою та сніданком, жував цілий день сухі шкірки від хліба, що йому допомагав роздобути Грицько Крук — „допомоговий комітет" студентів-українців Краківської академії. Маючи таке серце, що не терпить недолі іншої людини, він постійно страждав над долею своїх найближчих, батька і матері, сестри і брата. Але, здається, найбільше журився Крук батьком. Гриць не курив ані цигарок ані люльки і, мабуть, ще й до тепер з цим налогом не познайомлений персонально. Але розумів наліг батька. Він, пам'ятаю, за роздобутий десь гріш, купував батькові тютюн, щоб післати пачечку, якою розяснив би обличчя тому, що, кормлячи щоденно родину, не міг надто часто дозволити собі на фабричний люксус.

Після закінчення студій у Краківській академії, Крук за посередництвом Богдана Лепкого у 1973 році подався до Німеччини. У Берлінській академії студіював і працював як асистент-професор до 1940 року, а до закінчення війни, як самостійний мистець, виконуючи портрети та різні композиції на замовлення.

По програній німцями війні Крук покинув Берлін і, разом з братом Іваном, опинився в південній Німеччині, у Мюнхені, в культурній столиці Баварії. Там він живе, творить і розвиває своє мистецтво, оригінальне, самобутнє і понадчасове.

Про мистецтво Григорія Крука кажемо, що воно — оригінальне. Цю опінію виносимо на тій підставі, що в історії европейського мистецтва нам трудно знайти попередника, до школи якого Крука можна би було зарахувати. Коли б шукати йому духового споріднення, треба було б залишити мистецтво европейського континенту і тисячеліть після народження Христа, а, пройшовшись кімнатами Люврy чи Національного музею у Лондоні, або Метрополітального у Ню Йорку, познайомитись із законами мистецтва Єгипту і тогочасного Сходу, щоб зрозуміти мистецький світогляд і характер Крукової скульптури. При тому, це — не повторення. Крукова творчість — самобутня. Отже, корінням своїм через його індивідуальність виростає з ґрунту української духовости і часу, який нам Крук готує чи відчуває, бо той світ, який у Круковому мистецтві зафіксований, своїм реальним життям ще у майбутньому. Крукове мистецтво монументальне у різьбі, як школи бойчукістів у малярстві. Лише малярство бойчукістів нав'язувало до українського візантіїзму, а мо-

нументалізм Крука чи не ближчий до скульптури романської, що існувала в Україні, яка і розвинула нашу скульптуру, перенесла її на Суздальщину і там збереглася, як київські билини в Новгородщині, на її півночі.

Коли ми проходимося підземеллями музеїв, що зберігають скульптуру тисячеліть, ми спостерігаємо не лише самобутність народів та їх ідей, але теж і час, у якому їхні ідеї розливалися поза межі етнічні, запліднюючи нові огнища для нових самобутніх висловів. Порівняти тільки скульптуру Єгипту й Асирії з різьбою греків на Сході і на Заході, романську різьбу з ґотичною, а особливо з ренесансом і барокко.

Мистецтво народів світу розвивається в межах двох бігунів — чистої естетики, отже — форми, та наслідування природи. Іншими словами, поміж теоріями мистецтва, оформленими Платоном для одного напрямку та Аристотелем — для другого.

Крукова різьба і його естетика походить більше від естетики Плятона як Аристотеля. Ціле модерне мистецтво Европи (вільної від московського реакціонізму) це бунт проти ренесансу, зведеного до реалізму і натуралізму. Те, що Пікассо виконав у малярстві, вчинив у скульптурі — Архипенко. Вони визволили мистця від натури як мети, а залишили її мистцям як засіб. Вони звільнили мистців від потреби займатися натурою у детайлях і об'єктивному положенні і часі. Після їх перемоги (кубізм, конструктивізм, експресіонізм) мистці можуть іґнорувати деталі натури чи її часові положення, як на стрічці у фільмі, а рівночасно деформувати, вибирати, синтетизувати, будувати так елементи природи, аж вона буде „новою" природою чистої форми, вільної від припадковости натури.

Природою Крука — сюжети українського села, української людини, її кореня — селянина. Вивчати свій нарід можна через етнографічні студії, але теж, і це є найглибше вивчення, через поетів, мистців і філософів. Те, що ми знаємо про українців через слово Сковороди, Шевченка, Гоголя та Стефаника, доповнює засобами скульптора — Крук. Тематично він подібний до Стефаника. Навіть формою, коли так можна порівнювати (експресіонізм), тією духовою величністю і спокоєм (навіть у трагедії) спільними обом мистцям. Зрештою, обох мистців в'яже українська духовість, культура і село, з якого вийшли, в якому жили і в якому психічно залишилися. Під „селом" не треба розуміти дослівно село чи його побутову поверховність, а головно ті культурні цінності, особливо соціяльного і духового характеру, що визначають характер народу від часу праджерел його формації. Йдеться про ті майже невловимі риси мистецтва, що не лише існують, але визначають національну та індивідуальну

самобутність мистця. Адже ж не треба бути аж надто заавансованим знавцем жидівської культури і психіки, щоб не бачити, крім тематичних мотивів творчости Шаґала, теж його сугубо національні риси, що дуже помітні і характеристичні, попри його загальнолюдський експресіонізм та сюрреалізм.

У Крука є ще гоголівський гумор, що відпружує подеколи стефаниківсько-трагічні постаті його творів. Хоч повний Гоголь обнявся найщільніше у творчості малярській Бутовича, як дуже виразний елемент української духовости. Але не лише ці національні риси, що пробиваються у творчості Крука, відмічуємо. Хочемо нагадати його формальні властивості різьби. Повернімся, отже, до питання його форми, яку називаємо монументальною. Бо ж не будемо шукати йому посвоячення ані у Михайла Ангела, ані у все ще барокковому Родені. Динаміка деталів, що викликає неспокій у названих, у Крука закована у спокій. У той спокій, що в ньому застигли на тисячі років сфінкси, чи колоси Мемнона; той спокій, що товаришить творам, у яких елементи образу підчинені одній загальній формі, усі деталі у ній заховані. Спокій тоді заколочується у загальній формі, коли підчинені форми своєю динамікою себе заперечують та унезалежнюються. Можливо тому, щоб замкнути цілість твору у якусь завершену форму, єгиптяне ставили людську постать у сидячу позу, не дозволяли, щоб руки чи ноги висувалися надто поза загальну форму постаті, а вже ніколи не дозволяли динамічним рухом захитати статику структури.

Не треба дивуватися, що варшавське українське об'єднання мистців та студентів називало себе „Спокоєм". Волюнтаристично наставлені публіцисти докоряли їм цією назвою, добачаючи в ній тенденції квієтизму суспільного. Одначе, як видається, мистці мали на приміті „спокій", що символізує лад форм і їх ритм в досконалому творі.

Крук намагається обмежувати кількість форм деталічного значення, або підчиняти їх узагальненим формам. Щоб ухопити цілість у досконалу форму, скорочує ті, які могли б заколочувати чи деформувати цілість. Деформуючи деталі чи упрощуючи їх, досягає досконалого завершення цілости. Це головно на останньому етапі його розвитку. Тим він досягає стефаниківської ощадности форм, монументальности. Як часто, щоб добитись найбільше завершеної форми — кола, Крук погрублює, вигладжує тіло людини, одягає у важкі одяги, щоб замкнути у форми прямокутника, притискає руки до тіла, коли йому треба, щоб дрібними деталями не бурити основної лінії. Це він робить навіть у лицях, їх „монголізує" ради форми, проти правди моделя, його типажу. Певне, що цього не можна сказати про портрети на замовлення, у яких мистець мусить

додержати бажаної подібности натури. Там стилево він уступає перед композиціями, що не мають практичного завдання, а виключно мистецький приціл.

Часом критики пояснюють творчість Крука через селянську сюжетність чи тематику, а навіть через деформацію чи монументальне узагальнення, селянською простотою, бажанням показати певний примітивізм селянина. Так воно не є в дійсності. Навпаки, в постатях Крукової різьби віддзеркалюється людяність, повага, а навіть аристократизм у розумінні людської гідности. Дивно це, але й правдиво, хоч трудно в цьому знайти якесь культурне чи ґенетичне пов'язання; у творчості Крука існує формальне споріднення з різьбою ескімосів канадської півночі. Мистецтво найшляхотніших людей американського континенту, людей великого серця, прямого розуму та творчої праці.

Подібну характеристику можна стосувати до українців, що ще зберегли традиції власної духової культури і звичаїв. Мистцтво ескімосів дуже популярне. Воно впливає корисно на американську культуру. Різьба Крука стилево понадчасова. Вона не є криком моди чи переходового часу, але є сильним голосом вічного мистецтва.

Опанас Заливаха. Пророк. Графіка.

ОГЛЯД КНИЖОК І РЕЦЕНЗІЇ

Василь Бородач

УКРАЇНЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ У ПОЛЬСЬКИХ ДРУКОВАНИХ ДЖЕРЕЛАХ

(Бібліографічні замітки)

ВСТУП.

У пам'яті нашого покоління Українська Повстанська Армія залишилася назавжди величним символом безприкладного геройства нашого народу. Це саме в сорокових роках біжучого сторіччя — українська людина гарячого серця, майже голіруч, станула проти модерно вивінуваних армійських з'єднань Польщі, СССР та Чехословаччини, щоби захищати населення нашої землі перед ворожими знущаннями, переслідуваннями та пониженням, щоби вибороти йому державну самостійність.

Епопея мілітарного змагу УПА цілком заслужено знайшла своє тепле відмічення в українській публіцистиці й історіографії, а зокрема у численних творах мемуарного жанру. Бравура фронтових дій української людини при зброї має в нашій мемуаристиці характер глибокого поклону, сердешного подиву та понад все й форму щирого людського обожування.

Ідеалізм українського революціонера зі середовища Організації Українських Націоналістів та героїка мілітарних операцій УПА знайшли теж своєрідне відзеркалення в комуністичній пресі, тематиці літературних творів та численній польсько-советській мемуаристиці. Продовж майже чверть сторіччя від закінчення воєнних дій, польські комуністичні „письменники", згідно з партійними директивами, у своїх творах намагаються переконати, не тільки свого читача але й весь світ, що боротьба України за свою державну незалежність — це справа політичних махінацій чужих сил, що то на їх службу станули люди „українського націоналістичного бандитизму". Деякі польські „історики" тої кляси, а зокрема з польського армійського „ростера" в особах Блюма Гергарта, Піка та інших — у своїй свідомій і доцільній забріханості договорилися навіть до того, що Українська Повстанська Армія — це твір „фашистівської" Німеччини.

Армія „людової" Польщі, що переводила в життя диковинний плян червоної Москви — гореславне примусове виселення українського населення з т. зв. Закерзоння на терени УССР і в корінну Польщу — найкраще знала

свого фронтового противника — Українську Повстанську Армію. Жовнір цієї легендарної оборонної сили нашого народу доказав ворогам свою ударну вояцьку вищість, жертвенність та безперечну посвяту. Не маючи змоги поодиноко поконати УПА, вороги України змушені були творити військовий аліянс. Тому то прийшло до заключення польсько-совєтсько-чеської умови, що мала на цілі військову співдію у поборюванні УПА.

Самі польські „валєчні" з рядів гореславної „Міліції Обивательської", КОП-у (Корпус Охорони Пограниччя) та других парамілітарних розбишацьких відділів Польщі зі самою її регулярною армією, мимо великих зусиль, не могли успішно протиставитися ні бойовій силі, ні партизанській тактиці відділів УПА. Не помагала їм у тому навіть чисельна присутність спеціяльних „інструкторів" НКВД з Москви. Це правда, що „герої" „Міліції Обивательської" мали свої незаперечні „успіхи" в часі акцій поголовного мордування безборонних українських людей, а зокрема священиків, учителів та свідомих людей українського села. Зате у фронтовому зударі та одвертому бою з Українською Повстанською Армією — ці професійні злочинці постійно програвали свої битви.

Нерівний і кривавий змаг УПА з польським комуністичним режимом в обороні українського населення удостоївся окремого відмічення у численних друкованих джерелах „людової" Польщі. Всі ці польські друковані джерела про УПА по своїй літературній формі можна поділити на три окремі групи, а саме: 1) історично-документальні твори, 2) спомини й белетристика з упівською тематикою та 3) польська публіцистика. Ця остання група польських згадок про УПА є найчисленніша. Вона за своїм змістом і формою має характер типової комуністичної агітки проти українського визвольного руху, а зокрема успішно відслужила свою ролю у мобілізуванні шовіністичних настроїв польського населення по відношенню до цих українців, яких переселено на т. зв. „одзискане земє".

Треба відмітити, що дослівно всі друковані твори й джерела польського книжкового ринку, які переповідають історію боротьби з УПА, мають завжди виразну тенденцію принизити й знеславити справу священної боротьби України за свою політичну незалежність. На канві приказкового вже традиційного польського шовінізму, притаманного польській душі — українець виведений як розбишака, вбивник та негідник. Вся того роду польська „література" для кожного українця є незвичайно образливою та застрашаюче гидкою.

Хоч як може декому видаватися дивним, але всі книжкові появи з упівською тематикою в Польщі видаються за благословенням і під фірмою Міністерства Оборони Народової у Варшаві. Тому то й є вони фактично висловом офіційних польських поглядів та настроїв у відношенні до української проблематики в тій країні. Це скрайньо шовіністичне наставлення польських офіційних чинників сучасної Польщі в нічому не різниться від програмових заложень передвоєнних польських „ендеків" у проводі з гореславним Ст. Грабським та його кумпаном кс. Мйодонським.

Від так сформованої й усталеної протиукраїнської лінії не відбігають теж і всі видання Польської Академії Наук у Варшаві, від якої належало би очікувати деякої безсторонности. А однак всі польські енциклопедії, енциклопедичні словарі та інші друковані твори, видані цією научною інституцією, по відношенню до Української Повстанської Армії вживають образливого слівництва й загально є брехливі. Навіть туристичні довідники, видані польським туристичним бюром „Спорт і туристика", вказуючи тут і там на особливості

гірського терену Підкарпаття, відмічують теж і дати зведених боїв проти УПА з додатком традиційного польського „срамословія" у своїх описах.

Одним словом польсько-большевицький молох у свойому шовіністичному наставленні до українського народу й його самостійницьких ідей ніде дотепер не спромігся на культурну й пристійну оцінку подій нашого минулого. Польські автори у своїх творах про УПА поголовно й вперто відмовляють українській людині ореолу геройства та будь яких ідейних мотивів її визвольної боротьби. Такий то в загальному є тенор польських друкованих джерел і літературних творів з упівською тематикою в сучасній Польщі й в тому немає ніяких виїмків.

Всі спомини про боротьбу польської армії з Українською Повстанською Армією написані колишніми військовиками, де до пересади відмічується жовнярські гонори польського військовика. Виселені українські селяни, яким вдалося якимсь чудом пережити не дуже то гонорові виселенчі методи, примінювані до них, саме польським військом, про ці гонори у практиці мають зовсім окрему свою думку.

Дуже характеристичним залишається факт, що досі ніякий зі сучасних польських „істориків" про боротьбу „людової" Польщі з УПА не спромігся на те, щоб згадати такі історичні факти, як поголовне вимордування українського населення сіл Павлокома, Завадка Морохівська, Гораєць, Люблинець Новий і Люблинець Старий та інших українських місцевин Переворщини, Ярославщини, Синявщини та Равщини. Ці польські „історики" й автори, які піднялися завдання підсумувати у своїх творах заслуги „Міліції Обивательської" для „демократичної" Польщі, могли би дати бодай півофіційне пояснення до того історичного факту, з яких то саме „гонорових" мотивів і якої людської рації доконано такого злочину на безборонних українських людях.

Присутність большевицьких „технічних дорадників" НКВД в часі переведення акцій модерного чоловіковбивства, всі польські друковані джерела оправдують евфемістично, як вияв приятельства й сусідської допомоги для „людової" Польщі у поборюванні „українського націоналістичного бандитизму". Пересадна ґлорифікація у польській мемуаристиці постатей большевицьких партизанських груп типу Мухи, Васіленка, Прокопюка та інших має свій окремий посмак і для польського патріота з Армії Крайової жадної чести не приносить.

ДОКУМЕНТАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

Blum, Ignacy: Z dziejow wojska polskiego w latach 1945-1948. Warszawa, MON., 1960. Стор. 341, багато ілюстр., ситуаційні пляни, 1 мапа. 2-й наклад вийшов у 1968 р.

Поважної і безсторонньої документальної літератури з упівською тематикою в „людовій" Польщі майже немає. Польським історикам до сьогодні не вдалося написати поважний твір про „українську бурю", яка пройшла східними кордонами поверсальської Польщі. Творам, які тут звемо документальними, бракує спокійного викладу та безстороннього підходу до проблеми.

Книга польського генерала Блюма є поважною спробою до написання документального історичного твору про боротьбу УПА. Шовіністичне наставлення автора до визвольної боротьби українського народу не дало йому мож-

ности виконати своє завдання. Маючи доступ до тайних військових, судових та поліційних документів і архівів, автор зібрав багаті статистичні дані про український революційний рух та накреслив в деталях організаційну схему Української Повстанської Армії.

На 188 сторінках своєї книги ген. Блюм оповідає про історію формування УПА, а зокрема говорить він про причини постання Організації Українських Націоналістів, що її збройним раменем була саме Українська Повстанська Армія. В другій частині свого твору затитулованій „Документи" на стор. 191—300 — для ілюстрації своїх тверджень, Блюм наводить цілий ряд документів польських поліційних влад, суддів і прокуратур, такі як переслухання полонених упівців тощо. Там же протокол поліційного переслухання полоненого шефа СБ (Служба Безпеки) сл. п. Петра Федорова пс. „Дальнич" та виїмки протоколу поліційного переслухання арештованого командира УПА на Закерзонський Край — сл. п. Мирослава Онишкевича пс. „Орест".

З історичної перспективи, весь документальний матеріял, вміщений у книжці ген. Блюма цікавий і вартісний, якщо він згідний з фактичними випадками й якщо він є правдивий. В книжці ген. Блюма є цілий ряд перекручених, або незугарно сполонізованих прізвищ і географічних назв місцевостей, так що часто треба прямо додумуватися того, про яких людей та місцевості автор оповідає. У Блюма „Бродяга" — це „Брадзяга", село Дахнів — це Дахани, Лівча — це Лівче, Гораєць —це Горайське ітд.

За традиційною польсько-большевицькою номенклятурою — вояки УПА — „українські фашистівські бандити". Іншого означення для членів Української Повстанської Армії Блюм не знає. В стосунку до польського протикомуністичного резистансу Блюм дещо оглядніший, бо для нього вживає він очеркнення „родзіме подземе" то знова „відділи польського підземелля". Тут і там ген. Блюм висловлюється про відділи Армії Крайової з виразним обожуванням та признанням.

Книжка Блюма намагається розповісти цілу епопею боротьби УПА. Матеріял цей завеликий для повного зображення історії УПА, тому історичний нарис Блюмового твору написаний телеграфічним стилем, має характер виразної поверховности у трактуванні проблеми й головно носить в собі нотки большевицької агітки з виразною тенденцією „знікчемнити" геройські дії жовніра Української Повстанської Армії.

20 lat ludowego wojska polskiego. Warszawa, MON., 1967. Стор. 1245.

Цей монументальний твір польського книжкового ринку є збіркою рефератів різних авторів, які оповідають про історію постання й дії військових з'єднань „людової Польщі". Згадані реферати, зібрані в окремій книжці, були виголошені на окремій 2-ій науковій сесії Польської Академії Наук у Варшаві в днях від 22-го до 26-го жовтня 1963 р. Цю свою окрему сесію Польська Академія Наук присвятила роковинам визвольної боротьби польського народу в роках від 1939—1945. На стор. 966—995 вміщено теж статтю про Українську Повстанську Армію: *Szota, Wieslaw: Sily zbrojne R. P. w walce z reakcyjnym podziemiem zbrojnym w latach 1945–1948.* Тут автор дає загальний нарис організації й боротьби українського визвольного руху. Хоча тон цього реферату польського майора Шоти виїмково вдержаний у пристойній звітовій формі й є менше напасливий, а однак для очорнення українських визвольних змагань, а зокрема при згадці про УПА та її жовніра, автор постійно вживає на фо-

румі Польської Академії Наук модерного польсько-большевицького „бонтону" — „український фашист". З того видно, що Польська Академія Наук приняла по відношенню до укрїнської проблематики образливе комуністичне слівництво.

1944—1947. W walce o utrwalenie wladzy ludowej w Polsce. Warszawa, „Ksiazka i Wiedza", 1967. Стор. 385, багато ілюстр.

Попит польського шовіністичного середовища на друковану літературу зі сензаційною псевдо-науковою упівською тематикою в час загальної нагінки на рештки українського життя в Польщі є дуже великий. Міністерство Оборони Народової (МОН) та інші варшавські видавництва, ідучи за вимогами сприятливого ринку, періодично видають збірки статтів про різні фази боротьби гореславної Міліції Обивательської чи Польської Армії зі з'єднаннями Української Повстанської Армії. Такими своїми виданнями вони піддержують протиукраїнське наставлення в Польщі. До таких „коньюнктуральних" творів належить і згадана вище книжка.

Зі всіх чотирнадцяти статтів різних авторів, які оповідають про боротьбу червоного польського режиму з УПА й польським резистансом, — Українській Повстанській Армії й українській проблематиці у загальному присвячено дві статті того самого майора Шоти, а саме на стор. 106—133 п. заголовком: *Ukrainskie nacionalistyczne podziemie zbrojne; zarys powstania i dzialalnosc,* де автор намагається дати історичний нарис підготови українського революційного руху до збройного виступу за державну незалежність українського народу. При цьому автор подає детальну організаційну схему ОУН і УПА з поданням провідного ростера і імен людей у цих організаціях.

В другій статті на стор. 258—272 п. з.: *Dzialania jednostek ludowego wojska polskiego przeciw zbrojnemu podziemiu* майор Шота спиняється зокрема над розшифруванням особового складу поодиноких куренів Української Повстанської Армії, а саме „Рена", „Байди", „Залізняка" та „Беркута". У цій статті Шоти подано чисельний стан поодиноких куренів, їх географічне розположення та призвища провідних людей УПА, яких ми знали досі лиш з організаційних псевд. Згідно з твердженням автора, командир „Беркут" — це Володимир Сорочак, „Бурлака" — це Володимир Цегельський, „Калинович" — це Гриць Мазур ітд. Коли інформації автора є правдиві то становлять вони джерельну інформацію ворога до історії УПА та її боротьби.

Треба тут відмітити, що майор Шота на практиці докладно вивчив історію розвою і організаційну структуру ОУН і УПА. Він знає деталі українського націоналістичного руху.

Мимо своєї спорадичної речевости, Шота у своїх ствердженнях постійно попадає у „комуністичну поезію" фальшивих кличів і свою „історію" прикрашує такими байками „галюцинаційного" характеру, що мовляв УПА співпрацювало з гештапом, що український націоналістичний рух був інспірований з Берліна, що український нарід з цим рухом ніколи нічого не мав спільного.

Malopolskie Studia Historyszne. Warszawa, 1964. T. 7, № 1—2. Тут вміщено статтю: *Plonowski, T.: Bój pod Jablonka.* Вона становить джерельний матеріял про хід бою відділу УПА під проводом командира „Хріна" з польським військом під селом Яблінка на Лемківщині й обставини смерти ген. Сверчевського в дні 28-го березня 1947 р.

Короткі джерельні дані про революційний змаг нашого покоління в рядах УВО—ОУН—УПА подає теж *Wielka Encyklopedia Powszechna,* Warszawa, Polskie Wydawn. Naukowe, 1968, т. 2., стор. 797 та т. 8, стор. 295.

Цей репрезентативний твір польського книжкового ринку є найновішою комуністичною перерібкою попередніх того рода польських енциклопедичних видань.

МЕМУАРНА ЛІТЕРАТУРА Й БЕЛЕТРИСТИКА

Твори польської джерельної літератури про дії Української Повстанської Армії, що їх ми навели в попередньому розділі, належать до основних праць з ділянки, що появилися в Польщі у книжковій формі. Далеко численнішою зате є польська мемуаристика та белетристика з упівською тематикою. З практичних оглядів її не все можна вичерпно й задовільно охопити у бібліографічні списки. З тої причини автор вважає свою працю скромною спробою в тому напрямі зі свідомістю неточностей і пропусків.

В діянці мемуаристики полкові історії-спомини є доволі численною і популярною появою в Польщі. Нижче подаємо цілий ряд таких книжкових появ польського книжкового ринку. В цих мемуарах є зображені військові дії ріжних польських військових частин, які брали участь в т. зв. операції „Висла" проти Української Повстанської Армії.

Спомини польських військовиків, обіймають історію військових дій частин польської армії на цілому західному пограниччі України. В них то і заключена вся історична трагіка українських західніх земель та їх населення. В кожному спомині-історії є призначені окремі розділи з описом акцій проти УПА. Автори цих споминів намагаються розказати читачеві про геройські подвиги своїх полків. Між стрічками їх оповідань і частих пересадних самохвальб встає тінь великого геройства посвяти української людини. Проти жменьки слабо озброєних українських людей великого серця, треба було аж тисячних армійських з'єднань ворога, щоби поконати безстрашних репрезентантів духа спротиву нашої землі.

Rzepski, Stanislaw: Szlakiem 37 PAL; z dzeijow 37 Luzyckiego Pulku Artylerii Lekkiej. Warszawa, MON., 1965. Стор. 314, 2 мапи, ситуац. плани, багато ілюстр.

Армійські дії 37-го Лужицького полку легкої артилерії в акціях проти УПА, а зокрема в околицях Сянока і Балигорода та участь у виселенні українського населення була знаменна тим, що відзначалася окремою безоглядністю та жорстокістю.

Ginalski, Edmund: Bylisky za Laba; z dzejow 28 pulku piechoty. Warszawa, MON., 1964.Стор. 404, мапи й ілюстр.

28-ий піхотний полк бере участь в боротьбі проти УПА на землях сьогоднішньої Ряшівщини, переводить ліквідацію відділу командира УПА „Лагідного" і зводить тяжкі бої з УПА на землях Ярославщини. Діє він також в околицях міста Бірчі та в Перемищині, де теж поводиться з окремою жорстокістю. Історії боротьби того полку з УПА присвячені розділи книжки від 267—405 стор.

Нижче подані полкові історії ріжних авторів, це частинна історія дій польського війська, що оперувало проти УПА на землях Равщини, Любачівщини і Білгорайщини, а саме:

Juchniewicz, Mieczyslaw i Rzepski, Stanislaw: Szlakiem 34 Budziszynskiego Pulku Piechoty. Warszawa, MON., 1961. Стор. 426, багато ілюстр.

Боротьбі цього полку з УПА присвячені стор. 322—374.

Juchniewicz, Mieczyslaw: Poczta polowa 52160; z dziejow 35 pp. Warszawa, MON., 1963. Стор. 395, ілюстр., ситуац. плани, портр. і мапи.

Історія боротьби з УПА на Холмщині та участь цього полку в т. зв. акції „Вісла" на стор. 232—239.

Ginalski, Edmund: 40 Pulk Artylerii Lekkiej: zarys dziejow 1944–1947. Warszawa, MON., 1968. Стор. 346, ситуац. плани.

Стор. 261—294 присвячені споминам про боротьбу з УПА.

Kaczmarek, Kazimierz: Osmy bydgoski. Warszawa, MON., 1957. Стор. 444, пляни, портр. і 2-ге вид. розш. і доп. вийшло 1962.

Боротьба проти УПА в Ярославщині і Люблинщині на стор. 300—350.

Rzepski, Stanislaw: Szlakiem 32 Budziszynskiego pulku piechoty. Warszawa, MON., 1959. Стор. 223, мапи, ілюстр. і портр.

Про хід боротьби цього полку з УПА на стор. 179—183. — Полкова польська мемуаристика є інтересною зокрема з того приводу, бо подає численний ілюстраційний матеріял, зокрема цікаві знимки жовнірів УПА, бункри тощо.

Kruk, Tadeusz: Karabin i menazka. Warszawa, Czytelnik, 1964. Стор. 232.

Це спомини співучасника польського жовніра в акціях проти УПА на землях Ярославщини й Любачівщини.

Szelagowski, Wladyslaw: Kryptonim „Bastion". Warszawa, MON., 1966. Стор. 291. 2-ге вид. вийшло 1968 р.

Спомини про дії 5-го піхотинського полку про акції проти УПА.

Kunicki, Mikolaj: Pamietnik Muchy. **Warszawa, MON., 1959. Стор. 437, портр. і 2 мапи. 2-ге вид. 1962, значно змінене.**

Партизанська група під командуванням М. Куніцького була створена на Волині в 1942 році. Вже в початках свойого існування перейшла вона зовсім під контролю широко організованої на цих теренах большевицької диверсії, якою кермували ген. Бегма та Строкач. Маючи у свойому складі майже виключно московську комуністичну обсаду, партизанські відділи Куніцкого-Мухи були постійно підсилювані доставою поживи, зброєю та іншими воєнними боєприпасами дорогою летунською. Партизантський відділ „Мухи" це найжорстокіша партизантська група ворога на українських землях в 1942—45 рр. Відділ Куніцкого це типовий совєтський продукт людського звірства та вишуканого злочину.

Перейшовши ріку Буг — Куніцький опинився зі своїми людьми на Холмщині, переходить опісля в околиці Ярославщини, Перемищини та Ряшівщини. Він доходить аж до лісових масивів Хрещатої у Бескидах, де большевики намагалися кинути Куніцького на фронт боротьби проти УПА.

Спомини Куніцького це не лишень розповідь про партизантські дії його відділу, але фактичний перелік злочинів типового психопата, поповнених на українському населенні вздовж цілої траси партизанського ходу його групи. Диверсійна група Куніцького-Мухи за його апробатою по українських селах поголовно ловила свідомих людей, їх по звірськи мучила та опісля мордувала. Спомини Мухи переповнені описами боїв з відділами УПА. Твір Куніцького є несамовитим свідоцтвом большевицького дикунства.

Gerhard, Jan: Luny w Bieszczadach. Warszawa, MON., 1957. Стор. 635. Заставна сторінка книжки прикрашена тризубом у крові з написом УПА. 2-ге вид. 1960;

3-е у 2-ох томах 1962; 4-е 1963; 5-е 1964. Перекладено теж на чеську мову під наг. *Pozary w Karapatach.* Прата, 1962.

„Заграви в Бескидах" Яна Гергарда належать до тих типових творів польської белетристики з упівською тематикою, які мають незаперечний попит у польського читача. Злочинів, яких комуністичні автори не вспіли успішно приписати Українській Повстанській Армії у своїх творах джерельного характеру та мемуаристиці — успішно чинять вони це у своїх повістях з несамовитою фабулою, завважуючи при цьому, що вона є правдива. У літературній формі повісти автор має більші шанси до свобідної імпровізації й це в значній мірі й з успіхом використовує теж і Гергард.

Темою повісти Яна Гергарда „Заграви в Бескидах" є боротьба польського війська, в якому він був офіцером, з відділами Української Повстанської Армії під командуванням командира „Хріна" в роках 1945—1947, якого автор вперто називає чомусь „Гринем". Гергард вплів до своєї повісти теж і фабулу дій польського війська проти „родимого" протикомуністичного підпілля, зорганізованого у ВІН (Вольносьць і Незалежносьць) під комадуванням Жубрида. „Заграви в Бескидах" це вислів типової ненависти польського військовика-комуніста до українського народу, а зокрема жовніра Української Повстанської Армії.

У своєму післяслові до цієї книги автор твердить, що фабула його повісти це правдиві події й випадки. Додаючи до згаданого післяслова ще короткий перелік відділів УПА, псевда її командирів та організаційну схему ОУН, Гергард намагається викликати в читача враження, що все те, що він оповів у своїй повісти це історичні факти. „Заграви у Бескидах" є лиш повістю хворої уяви її автора й більш нічого.

Pick, Norbert Zenon: Boj o Wietline. Warszawa, Ksiazka i Wiedza, 1960. Стор 226. Фабула повісти Піка — „Бій за Ветлину" — основана на серії фронтових конфронтацій різних частин польської армії з відділами УПА в околиці Бірчі та Перемишля, а зокрема в полосі сіл Красичі, Крупна, Коритники й Пралковичі.

Neugebauer, Zbigniew: Czternastu zpod Werchraty, Warszawa, MON., 1965. Стор. 73 „Чотирнадцять з-під Верхрати", це кишеневого формату книжечка з претенсіями на сензаційність. Основною темою цього оповідання є акція поліційних відділів з міста Любачева проти головної квартири осідку командира „Шума" в лісах біля Верхрати на пограниччі Равщини. Села Річиця, Монастир та Верхрата були місцями затибелі трьох людий командного складу УПА в районі упівського „Бастіону", а саме: сл. п. Федорова, Старуха та Шиманського. Ліквідацію „Шума" у Верхраті автор приписує завербованому конфідентові з рядів УПА.

Eberhard, Konrad: Nazajutrz po wojnie. Warszawa, MON., 1960. Стор. 201. Ця книжка є збіркою новель з життя й боротьби польського пограничника з відділами УПА.

Sobiesiak, Jozef i Jegorow, Ryszard: Ziemia plonie. Warszawa, MON., 1967 r. Стор. 322. 2-ге видання.

Sobiesiak, Jozef i Jegorow, Ryszard: Burzany. Warszawa, MON., 1962 r. „Бужани" є серійним продовженням повісти авторів „Земя плоне". Цілість становиить переяскравлений опис партизанських дій відділу Собесяка пс. „Макс" проти Української Повстанської Армії на Волині. Тон мови, описи подвигів

большевицького відділу „Макса" вповні нагадують спомини Мухи. Той самий спосіб хвалькуватого перечислення власних злочинів і видима радість з приводу їх поповнення.

Jarnicki, Wladyslaw: W pogoni za Burlakiem. Warszawa, MON., 1969 r. Стор. 115. Одному з найхоробріших командирів Української Повстанськоj Армії — „Бурлаці" польський автор Ярніцкі, присвятив у цілости свою книжку п. з. „В погоні за Бурлакою". У своєму барвистому оповіданні про боротьбу відділів УПА та погоню польських армійських частин за „Бурлакою" — автор виводить на сцену свого оповідання провідних людий великої упівської епопеї. Тамже „Дальнич", „Орест" Шелест-„Вишиваний", „Стяг", Гасин-„Лицар", „Хрін", „Громенко", „Ластівка", „Крилач" та інші. Всі вони в оповіданні Ярніцького, це люди незвичайної дії, люди великого геройського діла.

Мимо чисельної переваги польського противника й його модерного озброєння, постчання та вивінування, вони жовніри УПА, незломні, невловимі, вони в постійній тактичній перевазі над ворогом, вони хоробрі, повні ініціятиви й понад все жертвенні.

Проти жменьки жовнірів УПА відділу „Бурлаки" співдіють чеські війська зі спеціяльними з'єднаннями польської армії. Вони не мають окремих успіхів. Щойно зрада лісничого й вказання місця постою командира „Бурлаки" приводять до тяжкого його поранення та полону. Закінчуючи своє оповідання, Ярніцький на останніх сторінках своєї книжки подає 14 розшифрованих псевд провідних людей УПА з короткими життєписами.

ПОЛЬСЬКА ПУБЛІЦИСТИКА.

Боротьба Української Повстанської Армії з військовими відділами „людової" Польщі знайшла своє видне й окреме відмічення у польській щоденній і тижневій пресі того часу, а зокрема у журналах. Статті польської щоденної і тижневої преси мають сенсаційні наголовки та багатий і цікавий ілюстрований матеріял про УПА. Всі звіти та репортажі намагаються мобілізувати польську публічну опінію не лишень проти УПА, але й проти залишків українського населення, яке після акції виселення залишилося ще в малій скількости на теренах польської держави.

Публіцистично-агітаційна „потопа" про „українські вітряки" у польській пресі, журналах та ріжних ефемеридних друках і летючках — вповні осягнула свої намірені цілі. Кожного українця зачали звати тоді не інакше як „бандеровець". Мимо голосних заяв демократичного порядку — польських офіційних чинників про повну свободу культурного розвитку українців на теренах „людової" Польщі, польські власті на практиці примінили до українців вже перед тим випробовані т. зв. „полонізаційні млини".

Наслідки того „демократичного" трактування видно щойно тепер, коли українське молоде покоління народжене вже в повоєнній Польщі, не має змоги вивчати своєї мови, історії й культури. Постійно п'ятноване польським середовищем модерним штампом „українського прокаженого", контрольоване вічними поліційними цензурами та наглядами — постепенно полонізується.

Польська публіцистика 1940—45-их років є яскравим відбитком того тяжкого й дивного часу для українців в Польщі, коли то кожну українську тінь

в „людовій" Польщі називано „бандзьора". Нижче подаємо назви польських газет та журналів, наголовки статтей з призвіщами їх авторів, які писали тоді в сензаційному стилі про боротьбу Польщі з відділами УПА та „усвідомлювали" польську публичну опінію про небезпеку української проблеми.

***

„GAZETA LUDOWA"

Napad na wies i odsiecz. Akcja przeciwko dywersantom ukrainskim. 1946, nr. 13.
Репортаж про боротьбу польського війська з відділами УПА в селі Синявка.
Rozbicie band UPA; zabito 15 banderowcow. 1946, nr. 266.
Sklad amunicji w cerkwi. 1946, nr. 203.
Опис акції польського війська і Міліції Обивательської проти відділів УПА в Балигородщині й акція проти українського населення в самому місті Балигороді.
Sukcesy WP w walce z banderowcami. 1946, nr. 329.
Польські військові акції проти відділів УПА ком. „Бурлаки" і „Ничая".

„GAZETA MORSKA".

Wolinski, Stanislaw: Wojsko likwiduje bandy. 1945, nr. 195.
Акція польського війська проти відділів УПА на теренах Сяніччини.

„GLOS LUDU"

Winiarski, Mieczyslaw: Na strazy spokoju, ladu i porzadku. Jak walczylismy z bandami UPA; ze wspomien milicjanta. 1946, nr. 340.
Обширний репортаж про акції Міліції Обивательської й війська на землях Перемищини.

„GRANICA".

Szczypek, Andrzej: Pierwszy dzien. 1960, nr. 4.
Szczypek, Antoni: Krew naszych kolegow nie pojdzie na marne. — Sciezki prowadza do bandyckich bunkrow. — Pierwsze strzaly. — Pod Belzem i Zuzlem. — Likwidacja podziemnego szpitala. 1960, nr. 5, 7, 12, 13, 18.
Проти-упівська акція польських пограничників на теренах Белзщини.
Szczypek, Antoni i Zytka, Wladyslaw: Pionierzy granicznego ladu. 1960, nr. 46, 48, 51—52; 1961, nr. 3—4.
Репортаж про акції відділів польських пограничників проти УПА у місті Белзі, Тудорковичах і на прилежній Равщині.
Zmuda, Czeslaw: Z historii naszego 20-lecia. — Boj pod Jablonka. — Walka WOP z bandami UPA. — Na wysunientym posterunku. — Zasadzka pod Lubaczowem. — W Bieszczadach. 1965, nr. 49—51; 1966, nr. 1—5.
Численні і цікаві ілюстрації про УПА.

„NA STRAZY DEMOKRACJI".

Gomulski, R.: Bunkier w werhrackim lesie. 1963, nr. 18.
Боротьба польського війська й приганичників з відділами УПА в Равщині. Численні й цікаві ілюстрації.
Gom.: Lacznik zniknal w nocnym mroku. 1959 , nr. 44.
Gom.: Na lesnej drodze; z tradycji bojowej KBW. 1963, nr. 28.
Gomulski, Roman: Trzy dni i dwie noce. 1962, nr. 18.
Kara, Marian: Likwidujemy bandy UPA. 1947, nr. 22.
Kronikarz: Zwiad w zaciszu. 1959, nr. 24.
Репортаж про акції польського війська проти відділу УПА під командуванням „Володі".
Kronikarz: W Bieszczadach lat temu 12. 1959, nr. 4.
Загальний нарис акцій польського війська та Міліції Обивательської проти відділів УПА в Бескидах.
Kronikarz: W poscigu za „Birem". 1959, nr. 17.
Загальний репортаж про акції війська польського на теренах Ліського повіту, а зокрема проти відділу УПА під командоw „Біра".
Lesniak, T.: Tepimy banderowcow. 1947, nr. 13.
Репортаж про акції польського війська на землях Сяніччини.
Kuczma, Zanier: Eskadra lotnicza KBW w walce z UPA. nr. 20.
Летунство Міліції Обивательської і „Корпусу Внутрішньої Безпеки" в боротьбі проти відділів УПА.
M. P.: Nasi poprzednicy. 1961, nr. 4.
Звіт про акції польського війська в поборюванні відділів командира „Хріна". Численні й цікаві ілюстрації.
Przybyl, W.: Drukarnia UPA zdobyta. 1947, nr. 25.
Опис ліквідації видавничого осередку УПА під проводом о. др-а Слюсарчука пс. „Роман".
Wojciechowski, Edward: Ten sam los czeka resztki band UPA. 1947, nr.15.
Репортаж про боротьбу Міліції Обивательської на теренах Любачівського повіту.
Zakrzewski, Maciej: Bataljony specjalne KBW. 1947, 18.
Репортаж про акції польськоj поліції й її відділів для окремого призначення проти УПА.

„POLSKA ZBROJNA"

Baziuk: Rakiety zmuszaja banderowcow do wyjscia z bunkrow. 1947, nr. 171.
Baziuk: Zlikvidowalismy bande „Lastiwki". 1947, nr. 147.
Dawglert, S.: Likwidacja twierdzy banderowskiej. 1946, nr. 257.
H. K.: Szeregi UPA maleja. 1946, nr. 174.
Акція польського війська проти відділів командира „Хріна" в селі Кальниця на Лемківщині.
H. K.: Wojsko zlikwidowalo oboz banderowski na wysokosci 1253 m. 1947, 56.
Klinger, H.: Kosciuszkowscy rozbili bande „Lastiwki". 1940, nr. 160.
Kudisz, J.: Jak rozbili bande „Hrynia". 1946, nr. 212.
Детальний репортаж про переслідування відділів УПА під командуванням ком. „Хріна".

Lukasiewicz: Potyczka z banderowcami zakonczyla sie zwyciestwem zolnierzy. 1947, nr. 138.
Nowakowski, Henryk: Tepimy banderowcow. 1946, nr. 191.
Radomyski, J.: Herszt oficer SS zabity. Banda przestala istniec. 1946, nr. 196.
Radziszewski: W walkach z bandami UPA. 1946, nr. 185.
Rebca Antoni: Banda lesna „Dudy" poszla za kraty. Zbrodniarze poniosa zasluzona kare. 1946, nr. 214.
Rolicki Jacek T.: Jak zdobyto bunkier kurjerski. 1947, nr. 132.
Rolicki, Jacek T.: Zolnierze w walce z UPA. 1947, nr. 135, 137, 139, 141, 143, 147, 154.
Обширний репортаж про ріжні акції польського війська проти УПА.
Rozbicie bandy UPA. 1947, nr. 18.
Репортаж про масову акцію польського війська проти відділів УПА в Перемищині.
Turski, Zygmunt: Churchill zagrzewa banderowcow. 1946, nr. 94.
Urniarz, T.: W poscigu za banda „Burlaka". 1947, nr. 160–161, 164–165, 168–169 172–173, 175, 179.
Вичерпний опис акцій польського війська проти відділів Української Повстанської Армії командира „Бурлаки". Багато ілюстроване.
Wlezien: 200 banderowcow zabitych, kilkuset rannych. 1946, nr. 192.
Wlodarczyk, J.: Jak rozbilismy bande „Krylacza". 1946, nr. 279.
Wojsko ochrania ludnosc przed bandami ukrainskich dywersantow. 1946, nr. 121.
Репортаж про боротьбу польського війська з відділами УПА в районі Сосниці біля Перемишля.
Wojsko walczy z bandami UPA; oddzialy WP zniszczyly 75 bunkrow. 1946, nr. 267.
Wojcik, Jan: Rozbicie bandy „Malyniaka" dowodzonej przez niemcow. 1947, nr. 19.

„ROBOTNIK".

Pogrom band ukrainskich: 49 terorystow zastrzelonych w lasach. 1946, nr. 135.
Репортаж про акцію польського війська проти відділу УПА „Дуди".

„RZECZYPOSPOLITA".

Zupene wytepienie band UPA w Jaroslawskim. 1947, nr. 199.

„WOJSKOWY PREGLAD HISTORYCZNY".

Blum, Ignacy: Udzial wojska polskiego w walce o utrwalenie wladzy ludowej; walki z bandami UPA. 1959, nr. 1.
Juchniewicz, Mieczyslaw: Udzial 7 Luzyckiej Dywizji Piechoty w akcji „Wisla"; walka z bandami UPA. 1962, nr. 4.
Lozinski, Edmund: Obrona Przebraza 30 sierpnia 1943. 1964, nr. 2.
Szota, Wieslaw: Zarys rozwoju Organizacji Ukrainskich Nacionalistow i Ukrainskiej Powstanczej Armii. 1963, nr. 1.
Історія повстання, розвитку й боротьби ОУН—УПА, основана на книзі Петра Мірчука: Українська Повстаська Армія.
Szwejgiert, Boleslaw: Jeszcze o walkach z bandytami UPA. 1960, nr. 2.

Szwejgiert, Boleslaw: OUN — UPA a niemcy (dot. dzialalnosci UPA i jej powiazan z okupantem hitlerowskim. 1966, nr. 4.

Sobiesiak, Jozef: Z walk brygady partyzanckiej im. Frunzego na Wolyniu; fragment wspomnien dowodcy.

Borkowski, Jan: Na marginiesie ksiazki gen. Ignacego Bluma o walkach o utrwalenie wladzy ludowej. 1960, nr. 4.

Halaba, Ryszard i Szwejgiert, Boleslaw: Kilka uwag w zwiazku z ksiazka Ignacego Bluma. 1960, nr. 4.

„W SLUZBIE NARODU"

Filar, Alfons: Luny nad Opaka; zapiski z notatnika. 1965, nr. 3.

Репортаж про акції польського війська на теренах Любачівщини.

Kaczorowski Ryszard: Prymus. 1963, nr. 21.

„ZA WOLNOSC I LUD"

Sawicki, Ryszard: Na tropie bandy. 1966, nr. 21.

Sawicki, Ryszard: Ostatnia inspekcja. 1966, nr. 6.

Репортаж про затибель ген. Сверчевського.

„ZOLNIERZ POLSKI LUDOWEJ".

Gagajek, Czeslaw: Skszydla nad Bieszczadami. 1967, nr. 30.

Про участь польського летунства в боротьбі проти відділів УПА комад. „Хріна" та „Бурлаки".

Kubus, Zenon: Kobieta nad strumykiem. 1964, nr. 14.

Lucki-Baczynski: Na tropach UPA. akcja toczy sie bez wytchnienia. 1947, nr. 22.

Rolicki, Jacek T.: Na tropach UPA. 1947, nr. 20.

Wojsko w walce ze zbrodnia. 1947, nr. 1.

Репортаж про спільні дії польського війська й поліційних відділів проти ком. „Хріна" і „Біра".

Wojtowicz, Czeslaw: Podstep. 1964, nr. 9.

Репортаж про акцію польського війська в цілі поборювання відділів УПА на теренах Любачівщини й Ярославщини.

„ZYCIE WARSZAWY"

Fedorowicz, A.: Nie pomagaja gory ani lasy! Nieublagalna walka z bandami ukrainskimi. 1966, nr. 144.

Fedorowicz, A.: Od granicy do granicy miotaja sie banderowcy pod ciosami zolnierza polskiego. 1946, nr. 147.

Rozbicie bandy ukrainskich dywersantow pod Przemyslem. 1946, nr. 140.

„ZOLNIERZ WOLNOSCI".

Sawicki, Ryszard: Tropami UPA. 1964, nr. 182.
Sawicki, Ryszard: 3 x tak. 1965, nr. 285.
Siegura, Donat: O wschodzie slonca; w 19 rocznice utvorzenia KBW. 1964, nr. 118.
Sobiesiak, Jozef: Smierc nadeszla z ukrycia. 1965, nr. 291.

***

Треба при цьому зазначити, що виписана вгорі польська преса є варшавського походження. Про дії Української Повстанської Армії звітувала теж обильно регіональна чи повітова польська преса, така як „Nowiny Rzeszowskie", „Glos Olsztynski" і другі. Зокрема, „Новіни Жешовске" крім спорадичних звітувань про хід винищуючої протиупівської акції „Висла" в своїх числах за 23 і 24 травня 1959 р. принесла спомини кап. Стопінського п. з. „Таємниця Монастирського лісу", де він звітує про боротьбу й смерть сл. п. Ярослава Старуха пс. „Стяг" — в дні 17 вересня 1947 р. — провідника ОУН на західньо-українських землях.

Після арештування сл. п. Мирослава Онишкевича пс. „Орест" в дні 2-го березня 1948 р. у Вроцлаві „Глос Ольштинскі" продовж цілого 1948 року містив обширні репортажі про діяльність УПА. Авторові цих рядків реґіональна польська преса не була доступною у проглядних річниках, тому у цих бібліографічних замітках її бракує.

Бібліографія польських друкованих джерел про Українську Повстанську Армію, що її автор подає у цій своїй праці, є радше прикладовою, як вичерпною. Вона однак у загальних обрисах дає образ цієї великої української тіні, яка ще й досі паде на той державний польський твір, що йому на ім'я „людова" Польща.

ГОРТАЮЧИ КНИГИ

Виписи з творів російських письменників — це здебільша понурі, потрясаючі цитати, з-поза яких виринає жахливе звіряче обличчя московської імперської потвори, того диявольського кодла, яке від сторіч вжирається в живе тіло України і галапасує на живих організмах всіх поневолених ним народів, а тепер готується пожерти цілий світ. Хто як хто,але напр. такий Пєшков-Ґорькій досконало знав свій народ і змалював його так, що й самим інтеліґентнішим москвинам це не всмак. Яка велика шкода, що державні мужі на Заході не студіюють ґрунтовно історії і психолоґії, а зокрема літератури народів, з якими мають до діла, а як і студіюють, то не витягають належних висновків з устійнених актів. Під тим зглядом московські державні „заправили", на жаль, далеко перевищують своїх західніх колег.

З великої серії зібраних творів Максима Ґорького в 30 томах (видання Академії Наук СССР — Інституту Світової Літератури ім. А. М. Ґорького, Москва, 1953) беремо на початок том 9-ий, в якому поміщені дві повісті М. Ґорького з рр. 1909—1912, а саме: *„Городок Окуров" і Життя Матвія Кожем'якіна"*.

Г. В. Плєханов, прочитавши повість про Матвія Кожем'якіна в 1911 році написав до Максима Ґорького такі слова:

„Пушкін, прочитавши принесений йому Гоголем рукопис „Мертвих душ" в першій редакції, вигукнув: „Боже, яка, все таки, сумна Росія!" Те саме мусітиме сказати собі в душі кожний серйозний читач, вдумавшись у „Кожем'якіна..." Однак це враження смутку, очевидно, не є виною автора, але його великою заслугою: бо ж до неможливого сумна є та тема, за накреслення якої він взявся. В його книзі ми маємо до діла знов з тим самим понурим середовищем, з тим самим „темним царством", що його змалював ще Островський. Добролюбов думав, що вже настав кінець тому темному царству, а воно проіснувало 50 літ по його смерти, та й тепер продовжує існувати, звисаючи як тяжкий тягар на ногах руського народу. Але історія не залишає в спокою того царства, вона підсилає в нього мікроби думки, які викликують у ньому фермент і розклад. В „Кожем'якіні" якраз представлений процес такого ферментування, і представлений майстерною рукою".

Кілька років по написанні цих слів Плехановим, процес „ферментування" в темному московському царстві досяг свого вершка, розливаючись червоним багном на все довкілля, а сьогодні загрожує заливом решті вільного ще світу.

„ПІДМІНЯНЕ ПЛЕМ'Я"

Герой повісти „Життя Матвія Кожем'якіна" записав у своїм щоденнику такі цікаві спостереження:

„Розповідав сьогодні Марк, як чужинці писали про руський народ у старині... вельми похвально писали... постійно підкреслюючи, який це народ розумний, трудолюбивий і сміливий; а потім все це пропало і немов появився зовсім інший народ... нарід глупий, п'яний, недовірливий, нещасний... народ привиклий до неволі, до низького, негідного людини плазування... (що) в руськім народі

нема самопошани, він нічого не розуміє і, нічим не інтересуючись, живе як у сні, п'яний і лінивий... І таких виписок, в старину похвальних — 17, а відтак ганебних — 22, я втягнув, з журбою і обидою, на окремий листок, а пощо — сам не знаю..."

Згодом Кожем'якін зробив подібні спостереження про пісні і пословиці, що йому доводилось чути:

„Виходило так, немов би два народи їх (пісні) творили: один веселий і свобідний, другий сумовитий і безрадісний... немов би два народи складали ті речення, один сміливий, розумний, а другий хитруватий, але гей би приголомшений і трішки підлабузник".

На тому кінчається міркування і бідкання Кожем'якіна, чи радше Пєшкова-Ґоркого, над дивним „перетворенням" і „підміною" „єдиного руського народу". Стдвердили „факт" та й годі, а як розчовпати, ніби-то самі не знають.

Міжтим цей "ящик просто відкривається", і Ґорький напевно це добре знав. Всі подорожники по українських і московських землях, починаючи від арабів 8-го століття до европейських дипломатів і подорожників 18, 19 і 20-го сторіч, є на диво однозгідні у своїх оцінках мешканців східньої Европи. Про „русів" старої киевської доби, а далі про українців, чи то „русинів", „козаків", „черкасів", малоросів" на українській етнотрафічній території всі вони висловлються з великим признанням і подивом, як про шляхетну расу людей чесних, високоморальних, віруючих, сміливих, відважних, войовничих, працьовитих, чистих, всесторонньо обдарованих, з високо розвиненим почуттям власної гідности, замилуваних у свободі, освіті і т. д. і т. д. Натомість всі однозгідно — від початку до кінця, аж до наших днів, — оцінюють москвинів („руських", „росіян", „великоросів"), як вроджених дикунів, варварів, брудних, темних, забобонних, богохульних „богоіскателів", жорстоких, захланних, зависних, примітивно-хитрих, підступних, зрадливих, фальшивих, злобних, лінивих, тупих, неморальних, безсоромних брехунів, плазуючих рабів перед тиранами і жорстоких тиранів над переможеними, злодіїв, грабіжників, злочинців, ґвалтівників, божевільно-шовіністичних людо- і народовбивців і т. д. і т. д. (Всі ці епітети взяті з документів, „Чужинці про Україну" В. Січинського і „Московство" П. Штепи).

Розмежування між цими двома народами-антиподами, „двома різними світами", є у всіх спостерігачів таке виразне і разюче, що хіба тільки сліпий і невіглас можуть цього не бачити. Отже ніякої „метаморфози" в плюгавій історії московського народу від тисячі років не було і немає, а було безпрецедентне присвоєння собі москвинами чужого національного імени й чужих історичних традицій, було і є безсоромне вбрання себе в чуже пишне пір'я, хвастання чужими культурними і цивілізаційними скарбами і т. д. Сама Московія як була, так і залишилася, багном гнилим" серед народів світу (Іван Франко).

ЛІГВО ПОТВОРИ

Містечко Окуров, змальоване Ґорьким ще перед І-ою світовою війною, було і є типовим для всієї Московії, — чи як її пів-урядово окреслювано „повітової (уездной) Росії". Таких міст в царській Росії (чи тепер в СССР) — „понад 800" а „в них замкнуті великі мільйони русских людей", — стверджено в передмові до повісті „Городок Окуров". Сам Ґорький повертався до цієї теми знов у 1932 році, мовляв, „щезають давні містечка Окурови, ті гнізда тупих міщан, людей лінивого

ума, дрібних паразитів, які все життя по-злодійськи намагались розбагатіти на крові робітників, селян, і які вмирають півжебраками..." Віддаючи данину новим московським держимордам в 1932 році, Ґорький пише, що ніби то „нові соціялістичні міста" знищуть в країні „давний ідіотизм міщанства, скупчення дерев'яних осібнячків з трьома вікнами і душними коморами, ...де з дня на день безупину йшла дрібна боротьба зоологічного індивідуалізму сліпих, себелюбства, еґоїзму, еґотизму,, зависти, жадоби і всякої гиді".

„Повітова звіринна глуша" — називав ці барлоги московської потвори Ф. Достоєвський. Сам Ґорький схильний був пов'язувати характер людей з характером краєвиду, коли писав ("Життя Матвія Кожем'якіна"):

"Живе в небесах на заході чудесна вогняна казка про боротьбу і перемогу, горить яскравий бій світла і темряви, а на сході, за Окуровом, горби, заковані чорним ланцюгом ліса, холодні і темні..."

Місцевий доморослий „поет" Сіма Дємушкін деклямує:

„Город для веселости — глухий
і тісний,
Всі живуть у нім злобно й хворобливо",

додаючи ще: „Ті маленькі містечка — зовсім як мишоловки. Попаде в таке містечко людина, і капут їй! І капут!"

Городок Окуров поділявся на дві части: „Шихан, де живуть лучші люди, і Заріччя — там тулиться низьке міщанство" Оте зарічне міщанство в холодні дні „вовчою стаєю нападало на розвалені доми, ... багато ламали, не так з потреби, як радше з жадоби руйнувати з того печального нахилу до бешкетування, в яке одягається тупий русскій одчай". Їхні жінки і дочки займалися „промислом" вуличниць, але їх „повелителі" трактували це „заняття" холоднокровно, а зароблені гроші відбирали на пиятику".

„Ісправник" лає підвладних йому міщан: „Всі ви там — п'янюги, злодії, всіх вас, як паршиве стадо, слід загнати в Сибір". Інший з персонажів Ґорького, Тіунов так лає-характеризує „русского" міщанина Бурмістрова:

„Ти людина ні до чого не приліплена: інакше — міщанин! Треба би казати „мішанин" тому все в людині є, а все змішане, перебовтане... А стрижня нема! І всі ми такі, змішані знутра. Хто б нас не гнув, ми кланяємося і більш нічого! Нема ніяких природних прав і через те — христопродавці! Торгувати, крім душі, нічим. Живемо пакісно: в молодості обезчестивши землю, під старість ліземо на небо, волочучись по манастирах і по богомільствах".

— „Мусять же люди щонебудь робити? — паде запитання і дається відповідь:

— „Вказано ж їм: плодіться, множіться і наповняйте землю, а всю решту приложиться вам! І, ей-Богу, на ніщо інше більш складне, ніж оце просте і приємне заняття, не спосібні люди... Така то позиція чоловіка повітового, бо — як сказано в усіх географіях — населення русских повітових міст суцільно зложене з людей, що займаються пиянством, картярством і мізантропією... Сидіть сумирно, читайте Льва Толстого і — нічого більш не треба! Головне — Толстой! Він знає, в чому глузд життя, — нічого не роби, все зробиться само собою, на твоє щастя і твою радість. Це, батечку, найвизначніший і найбільш необхідний філософ для повітових жителів..."

...Живеш-живеш і нагло з жахом бачиш себе в чужій стороні, серед чужих людей. І всі один одному

чужі, нічим не зв'язані, нічим живим , а так — мертва петля здавила всіх і душить... Це теж страшно і дуже вірно: ви русскій, я русска, а розмовляємо ми — на різних мовах, не розуміючи себе взаємно.

...Ти всесвітню історію читала, а історію душі города Окурова знаєш? Лежить на снігу павуче гніздо, і невидимо тягнуться від нього на всі сторони до сіл оті павутинки — ваші окуровські липкі думки, злодійства, отрутна піна мертвого мила! Тягнуться далеко і опутують, затрують багато людей дикими забабонами, тупою, байдужною жорстокістю...

...І це завжди так, — якоюсь кислою сльозою все підмочене — і пісні і танець. Не так веселість, як просто гамір і крик — ану, покричу, — що буде?

І ще відзиви про городок Окуров і його мешканців:

— „Красивий, падлюка! А нагадує злодія на ярмарку, зверха прибраний, а внутрі — самі пакості.

...Русский сірничок горить ліниво, різнокольорово і препаскудно смердить.

...Місто видавалося величезною людиною: піймана і зв'язана, півжива, півмертва, лежить вона, міцно придавлена до землі, тісно стиснувши ноги, розкинувши довгі руки, замість голови в неї — манастир.

...Місто немов розп'яте на землі і звідусіль хтось невидимий шепче, просить: „Пожалій! Поможи!"

...Нікудишніх людей в місті — непочатий край!

В отаких барлогах копошилося таке московське кодло, очікуючи своєї пори, щоб хтось відкрив йому дверцята в клітці і випустив „на простір". Це й сталося, на нещастя людства, у 1917 році. Познаки того, що далі мало статися, впадали в очі вже в час першої революції 1905 р. Даймо голос звироднілим героям Ґорького:

— „Настав день! Чуєш — свобода! Хочу — живу, хочу — ні, а?... Душа отримує свободу! Грай, душа,, і — кінець!... Народе! Слухай, от — я! Дай мені — совісті моїй — ходу!... Розбита тіснота наша, розлягайся, народе, як хочеш! Вставай проти долі!... Воля для всіх вийшла!... Всім усе прощене! Тепер таке почнеться — ух! Тепер кожен кожному всі обиди нагадає!... Православний народе! Ось вам я — бийте! Любі, — ех! Збагнув я — бажаю відкритися, дайте душу розпахнути!"

Безкритичний, щоб не сказати — збаранілий, західній світ у 1970 році святкував столітні уродини „гуманіста" Леніна, який наново зрушив московську потвору з її смердючого лігва, щоб нарешті „розпахнула душу на весь світ".

ПОТВОРА НУДЬГУЄ

При читанні московських письменників взагалі, а Ґорького зокрема, найчастіше натрапляємо на відзиви про нудьгу і різні її відміни („скука", „тоска", „грусть", „униніє", „скорбь", „печаль" „безнадьожность", „отчаяніє" і ін.), яка постійно мучить і терзає „русскаво человека" і ціле їх плем'я, штовхаючи на найбільш неочікувані, безглузді і нелюдські „подвиги".

„Слобідський поет" городка Окурова, Сіма Демушкін, віршує:

„Позаду у нас — ліси,
Спереду — болото.
Господи! Помилуй нас!
Жити — неохота!

Скучно, тісно, голодно,
Жодної розради!
Многі живуть по літ сто,
А пощо? — не знати!

Може було б веселіш,
Якби побільш їсти,

Ну, а так — живи скоріш
Та й на кладовище..."

„Люди повні безнадійною нудьгою" — так коротко характеризує Ґорький мешканців Окурова. А його герой Матвій Кожем'якін починає історію свого життя словами:

„Життя, таке жалюгідне і нікчемне... Шлях, яким я нині дійшов до смерти, це шлях лінивства духовного і тілесного...

...Від нудьги позіхається. В святкові дні завжди скучно... Тепер на дорогу би вийти. Хахли — називають дорогу „шляхом". Шляються люди...

Звідусіль в маленьку одиноку душу просочувалась нудьга, що забивала бажання; вони тонули в ній, як соняшні промені в теплій воді нагрітого ними болота...

...Прошептала знайомі слова: „Скуч но мені..."

...Дуже часто батько говорив про нудьгу і хлопчик все ясніше відчував тупий гніт тої невидимої сили, що оточувала і дім і все навколо задушливою хмарою.

...З тої хвилини, не поспішаючи, безупину вимотуючи душу, поплили години безглуздого хаосу і тупої туги...

...Все довкола було міцно обклеєне липкою тугою, все немов би зупинилось, піддаючись чиїйсь невідомій владі...

...Закріплювалось бажання збагнути ті мирні дні, повні лінивої нудьги і нез'ясованої жорстокости, рівнож немов просякнутої тугою за чимсь.

...Важка, темна нудьга охоплювала юнака мохнатими лапами, хотілось лягти в постіль і проспати тиждень, місяць, всю зиму...

...Нудьгующий ми народ, русскі тобто. І з нудьги видумаємо різне, зокрема тут!

...Пожежник мовив окуровське слівце: „Скучно!..." Юнак згадав батька, який також умів сказати це слово — кругле, тяжке і змістовне, так що земля прямо здригалася від обиди.

Татарин Шакир, якого Ґорький (як і взагалі татарів) ставить багато вище від русских, насміхається над ними:

„...Ай-яй, люблять ваша шалтай-балтай язик, ах! Язик — верстою, слова — пустий, смішний чудак-судак... Відтого русска скучно живе, (бо) видумує! Робота мала. Навмисне вибирає ваша русска, котора дума тяжка. Роботи не любить він ніякої... Хоруша (людина) все любить, нехоруша — нікого не любить, — татарин прямий! То русска нікого не любить, ні хорошого, ні кепського... брехати любить русска! Наша народ — проста, вона прямо любить... Бог каже — працюй, русскій каже — пощо працювати, всі повмираєм. Е, хитрий русскій, не хоче працювати!"

Безнадійною нудьгою насичене ціле життя мільйонів московських Кожем'якіних.

...Тринадцять разів... порожні роки пройшли мимо Кожем'якіна тихенько один за другим. Немов темні подорожні на богомілля, не залишивши нічого за собою, крім спокійної, привичної нудьги, такої привичної, що її вже не відчувалося в душі, немов добре розношений черевик на нозі...

...Що таке Росія і чому в ній так тяжко жити людям, чому всі такі нещасні і судорожні, або нещасні і неподвижні, немов окаменілі... (Живе) в маленькім містечку один як у великій тюрмі, де всі люди — з нудьги — тюремні наглядачі і слідкують за ним!

...Такий світогляд, характер... Скучно у вас в місті, не дай Боже, як тут і посваритись ні з ким... Хоч не тільки тут, я от в десятьох ґуберніях жив, отже не весело! Всюди люди немов хробаки на кладовищі: є свіженький покійничок — займуться,

зжеруть, нема — поміж собою рухаються...

... П'ять тижнів непробудно пив, а тепер ледви живий, голова — шинок, серце болить...

...Кругом всі нудьгують наскрізь! Чого вже не хапаються, не помагає... Все мимо серця, не захоплює, ні!

...Люблять у нас хоронити людину... Припустім, якщо жити скучно, то й похоронам рад.

...Воно й само по собі скучно. Один попав у відчай, а другий підслухав і доніс...

...Нудьга підказувала йому сердиті, ображені думки.

...Яка наша веселість? Ідеш ніччю — темно, пусто й охоти йти немає; куди ідеш, ну — моторошно, знаєш, стане і закричиш, заспіваєш, у вікно стукнеш чиєнебудь, навіть і не для пустощів а так — чи є там хто живий? Так і тут: не сам по собі веселишся, а з нудьги".

Мабуть і самому Ґорькому набридло розправляти на всі лади про нудьгу, що безупину мучить його земляків, і він дає таку рецепту на її переборення:

„Щоб розірвати кріпкі петлі безвихідної нудьги, яка спочатку роздражнює людину, розбуджуючи в ній звіря, потім, тихенько умертвивши її душу, перемінює в тупу худобу, щоб не задихнутися в тугих сітях города Окурова, потрібне безперервне напруження всієї сили духа, необхідна стійка віра в людський розум. Але її дає тільки причастя до великого життя світу, і треба, щоб як зорі в небі, людині завжди були ясно видні вогні всіх надій і бажань, що невгасимо палають на землі. З Окурова — не видно таких вогнів..."

Ті „всесвітні вогні" засвітив нудьгуючій московській потворі „великий гуманіст" Ленін. І пішла потвора гуляти по світі. .

Володимир Макар

Володимир Міяковський. „ДМИТРО АНТОНОВИЧ" Видання УВАН. Вінніпеґ, 1967. Стор. 47.

Канадський Відділ Української Вільної Академії Наук, (УВАН), у Вінніпеґу, видав у серії праць про українських вчених, нову книжку професора Володимира Міяковського про визначного українського мистецтвознавця і вченого, Дмитра Антоновича.

Книжка має загальний характер розповіді про життя і творчі досягнення Дмитра Антоновича на полі української науки і мистецтвознавства. Володимир Міяковський найґрунтовніше зупинився у своїй книжці на характеристиці та на частковій аналізі друкованих наукових і мистецтвознавчих праць Дмитра Антоновича, як також і на деяких важливіших моментах його організаційно-громадської та педагогочної діяльности. Перед читачем, неначе на фільмовій стрічці пересуваються окремі етапи життя цього українського вченого, етапи, що позначувалися появами тих чи інших праць та успіхами в організації наукового і громадського життя.

Дмитро Антонович — це син відомого українського історика, Володимира Антоновича, професора Київського університету і вихователя цілої плеяди нових українських істориків. Маючи можливість з молодих літ виростати в атмосфері пізнання і наукового зглиблення таємниць історичного буття свого народу і виховуючись на традиціях глибокої любови і пошани до багатих пам'яток української національної культури, Дмитро Антонович поєднав у своїй творчій особистості дві головні риси: любов і глибоке, прямо інтуїтивне розуміння таємниць українського мистецтва та успадкований по батькові талант історика-аналітика. Ця щаслива синтеза дозволила Дмитру

Володимировичеві стати одним із найглибших у наш час мистецтвознавців та вдумливим дослідником історичного розвитку українського мистецтва.

Діяпазон зацікавлень Дмитра Антоновича — дуже великий, і Володимир Міяковський постарався висвітлити у своїй книжці цю всебічність і багатогранність наукових інтересів Дмитра Антоновича.

Дмитро Антонович почав ґрунтовно вивчати українське мистецтво ще як студент професора Григорія Павлуцького, який на початку нашого століття викладав історію мистецтв у Київському університеті. Починаючи з 1906-го року по 1912-ий рік, Дмитро Антонович продовжував науково-дослідну працю в галузі мистецтвознавства у важливіших західньо-европейських осередках культури, як от: у Мюнхені, в Парижі, в північній Італії та в інших центрах. Повернувшись із Західньої Европи в Україну, Дмитро Володимирович працював декілька років у Київському Історичному Музеї, знайомлячись там із перводжерелами та найкращими зразками українського мистецтва. Власне, на базі цього основного вивчення типових пам'яток українського мистецтва та шляхів його історичного розвитку, постало згодом декілька праць, які своїм синтетичним характером засвідчили про ґрунтовне знання дослідника та вміння гибоко вникати в суть дослідного матеріялу, а водночас і проводити певні синтези.

Першу спробу систематизувати все це багатство набутих знань, знаходимо в циклі лекцій „Курс історії українського мистецтва", що їх Дмитро Антонович читав на вчительських курсах, продовж 1918-го року в Києві. Цей же „Курс історії українського мистецтва" в доповненому й поширеному вигляді читав Дмитро Антонович згодом, вже, як професор Українського Вільного Університету у Відні, а опісля у Празі. Пізніше, цей же курс появився окремим виданням.

Свої погляди на розвиток українського мистецтва, як інтеґральної частини всієї української культури, з'ясував проф. Дмитро Антонович у дуже цінному збірнику лекцій для студентів, що появився друком у чеському місті Подєбрадах під заголовком: „Українська Культура", який згодом декілька разів перевидавали але, на жаль, циклостилевою технікою.

Основною ідеєю Дмитра Антоновича майже в усіх його дослідженнях українського культурного процесу — правив постулят, що: „культурний розвиток кожного народу проходить у тісних взаємовідношеннях різних народів між собою та у процесі культурних впливів одного народу на інший і постійних перехрещувань цих впливів". З цього випливало, що европейські народи, в тому числі й український, проходили подібні стадії культурного розвитку, розуміється з деякими відхиленнями в той, чи інший бік, та з деякими відмінностями чи запізненням щодо часу. Саме тому, розвиток різних видів і форм українського мистецтва й культури зазнавав однакових, послідовних змін, стилів, майже точно так само, як це було і в розвитку культури майже всіх европейських народів. Явищ цього феномену важко, наприклад, доглянути у Московщині, яка довгі століття була відгороджена від впливів Европи, і такі стилі, як ренесанс, чи барокко — там взагалі не залишили жадних впливів.

У більшості своїх мистецтвознавчих праць Дмитро Антонович простежує багатьох сукупних явищ української культури й мистецтва за

так званою схемою змінного чергування мистецьких стилів. У той час, згадана схема була вже дуже ґрунтовно розпрацьована західньо-европейськими, та у великій мірі й чеськими теоретиками та істориками мистецтва. Цю схему чергування протиставних стилів: візантійсько-романського, ґотики, ренесансу, барокко, рококо, псевдокласицизму, романтизму, реалізму, символізму і так далі, — найвиразніше представлено в Антоновича у згаданому вже „Курсі історії українського мистецтва" та в книзі „Триста років українського театру", — двох фундаментальних, синтетичних працях Дмитра Антоновича. Всюди там, найбільшою заслугою автора — була його, прямо піонерська праця, проведена над систематизацією цілого ряду пам'яток українського мистецтва, визначення їх характеру і зглиблення шляхів розвитку українського культурного процесу.

Значно пізніше, згадану схему постійних змін і протиставних чергувань мистецьких стилів, застосували у своїх літературознавчих працях, а головно, в дослідах історичного розвитку української літератури, — два визначні українські літературознавці: Микола Гнатишак і професор Дмитро Чижевський.

З книжки Володимира Міяковського про Дмитра Антоновича, читач має можливість довідатися, що крім загальних наукових праць, у яких автор синтезував свої погляди на довговіковий історичний розвиток всього українського мистецтва, в нього було також багато різних статтей на мистецтвознавчі теми та декілька монографічних розвідок, присвячених окремим українським мистцям. Згадати б тут хоч деякі важливіші праці, як от про малярів: Миколу Бурачека, Миколу Ґе, Олександра Мурашка, Тимоша Бойчука та інших, а зі скульпторів — цінні статті про творчість Михайла Паращука, Меньє, а далі, ґрунтовне опрацювання таких тем, як „Походження старої української архітектури", „Розвиток форм української дерев'яної церковної архітектури", та серію характеристик окремих українських мистців, що появилася у Празі під заголовком: „Майстри українського мистецтва".

Велику славу для української науки здобув проф. Дмитро Антонович своєю монументальною працею про малярство Тараса Шевченка. — Ця наукова праця увійшла в 14-ти томове, так зване варшавське видання творів Тараса Шевченка, а згодом, вона була вдруге видрукована в новому перевиданні творів Шевченка, що його здійснило Видавництво Миколи Денисюка в Чікаґо, Америка. Поруч таких визначних шевченкознавців, як Павло Зайцев, Володимир Дорошенко, академік Степан Смаль-Стоцький та інших, що брали участь у цьому збірному виданні, — Дмитро Антонович якраз у згаданій праці виявив свою глибоку обізнаність не тільки з формальною сторінкою образотворчої діяльности Т. Шевченка, але й висунув цілий ряд важливих наукових положень, які нині стали вже загально-прийнятими тезами і доказаними істинами. Це в першій мірі стосується питання про мистецьку розв'язку так званого імпресіоністичного освітлення в таких картинах Шевченка, як „Селянська родина", чи у портреті княгині Кейкуатової та інших малярських творах.

Дмитро Антонович спростував також поширену колись леґенду, за якою, Тарас Шевченко був неначе б то беззастережним послідовником свого великого вчителя, маляра Карла Брюлова. Правда, Антонович так і каже, що обох малярів єднали деякі спільні замилування і подібні мистецькі смаки, як от, наприклад,

пристрасть до червоної, багрової барви. Одначе Брюлов шукав у червоній фарбі лише зовнішньої декоративности, тоді, як Шевченко шукав широкої ґами тонких відтінків та глибини багряного кольору, що до речі, якоюсь мірою відбивали і світогляд поета-романтика, закоханого в буйності козацької слави минулих століть, а водночас і світогляд поета-революціонера.

Далі, Дмитро Антонович досить ґрунтовно дослідив такий феномен, як широке введення Шевченком у свій живопис пейзажної тематики, а при тому, одуховлене, так би мовити, психологічне трактування пейзажу. Дослідник докладно розглянув також важливе питання взаємозв'язку між поетичною і малярською творчістю Тараса Шевченка та багато інших, важливих питань, пов'язаних із мистецькою освітою, стимулами творчости поета-маляра та хахарактером і змістом образотворчої діяльности Шевченка.

Всі ці мистецтвознавчі проблеми досить широко висвітлені і схарактеризовані у праці Володимира Міяковського — дають вичерпний образ не тільки багатої ерудиції Дмитра Антоновича, як серйозного і вдумливого дослідника українського мистецтва, і кидають світло не лише на його вміння глибоко вникати в аналізу окремих феноменів і виявів мистецького життя, але підкреслюють також і вміння дослідника синтезувати окремі, нераз відірвані явища й факти та знаходити закономірності розвитку українського мистецтва й культури, як суцільних процесів і найхарактерніших явищ духовного життя української нації в різних етапах її історичного буття. Саме ці риси творчої індивідуальности Дмитра Антоновича запевнили йому провідне значення на полі українського мистецтвознав[illegible] нашої доби.

Якщо згадати ще й про широко розгорнену організаційно-наукову та політично-громадську діяльність Дмитра Антоновича, про яку теж пише Володимир Міяковський, — то будемо мати повний образ великих зусиль дійсного будівничого різних, найважливіших секторів українського культурного і громадського життя. Тут в першу чергу велика заслуга Дмитра Антоновича, як організатора і довголітнього керівника Музею Української Визвольної Боротьби у Празі, а далі, як організатора українського наукового життя поза межами України в період між двома світовими війнами, Українського Історично-Філологічного Інституту та, як великого педагога і вихователя цілого ряду визначних українських мистецтвознавців і україністів. Будучи професором Українського Вільного Університету в Празі і трикратним його ректором, — Дмитро Антонович особливо старався і щиро та пильно дбав про те, щоб ця українська вища навчальна установа була кузнею нової інтелектуальної верстви українського народу.

Всі ці питання та багато інших, доступно і тепло висвітлені в книжці Володимира Міяковського про його старшого друга, Дмитра Антоновича. Власне, ця скромно видана монографія пригадує всім нам про велику муравлину працю та наукові основи, що їх поклав професор Дмитро Антонович для дальшого розвитку українського мистецтвознавства. Водночас, книжка Володимира Міяковського насвітлює і характеризує цілий ряд наукових здобутків і нововведень цього нашого вченого, які ще довгі роки будуть фундаментальними положеннями у вивчанні і зглиблюванні різних галузей українського мистецтва і культури нашого народу.

Орест Павлів

Микола Аркас. „ІСТОРІЯ ПІВНІЧНОЇ ЧОРНОМОРЩИНИ" — Видавництво „Гомін України", Торонто, 1969 р. Стор. 348.

Чергове видання „Гомону України" є новим цінним вкладом у культурний фонд еміграції. Пишемо еміграції, бо покищо не допустять цю книгу в Україну. Здавалося, що після „Книги спостережень" Евгена Маланюка, яку видало це видавництво в двох томах, на подібний монументальний твір прийдеться чекати довгі роки. Не тому, щоб у авторів на еміграції не було вартісних рукописів, а тому, що сьогодні видавці бояться видавати книжки, а зокрема великі розміром. Парадоксальне явище, коли покупні спроможності українських читачів є вищі як коли небудь в історії нашого народу. „Гомін України" не побоявся видати цю велику навіть розміром книжку. І ось перед нами „Історія Північної Чорноморщини" — Миколи Аркаса (молодшого).

Автор книги син Миколи Аркаса, який подарував українському народові два монументальні твори — „Історію України" та оперу „Катерина". На згаданій Історії виросло покоління українських патріотів поза межами московської цензури, а прегарної опери „Катерина" не перевершив досі жаден український композитор. Вона і досі не сходить з української сцени там, де є для цього можливості. В Україні вона, як і лібретто, побудоване на Шевченковій поемі, — немила окупантові.

Рід Аркасів походить з Греції, що, покинувши батьківщину, опинився на північних берегах Чорного Моря. Подібна підсонням Україна присвоїла цей рід тим легше, що як виходить з історії, греки в сиву давнину закладали свої колонії в сьогоднішній південній Україні! Можливо тому рід Аркасів, присвоївшись в чорноморських степах нашої батьківщини, полюбив її, не бувши глухим на зов грецької крови, що благородним струмком пливе й досі в жилах українського народу. Осьтак поєднавши грецьке з українським представники цього роду стали видатними діячами українського народу. Авторовий дід, командир чорноморської фльоти, і воєнний ґубернатор Миколаєва, Микола Аркас та двоюрідний брат Захарія були археологами Криму та залишили по собі декілька наукових праць. Прадід автора Андрій Аркас був автором словника десятьох мов. Батько автора написав для сина „Історію України-Руси" та скомпонував оперу. Автор сьогоднішньої праці Микола Аркас, по професії філолог, переклав на нашу мову Гомерову „Іліяду" і оце подарував українському народові цінну студію.

„Історія Північної Чорноморщини" — це не історія в дослівному значенні. Це археологічний, історичний, етнографічний та філологічний опис нашої землі, написаний стилем письменника з великим знанням та глибоким відчуттям. Особливо ці розділи, які підсказує авторові збагачена уява, підсвідомість та вміння асоціювати явища, написані так барвисто, що книгу читається як літературний твір. Недаром авторів земляк, талановитий син чорноморських степів Евген Маланюк, пишучи до книги вступне слово, завважує:

„Недивно: — автор є сином тієї землі — Березань, Ольвія, Буг-Гипаніс, Бористен, Гилея, велещумна повідь Евксинського моря, предки, які бились з турчином за волю Еллади — все це для нього не архаїзми, а жива невмеркнута саґа, яка лунає з минулих століть..."

Книга Миколи Аркаса виповнює цю велику щілину описів нашої землі, що їх намагаються оживити т. зв. регіональні збірники, на жаль організовані лише патріотичним зем-

ляцтвом західних земель. Облогом лежать студії над Слобожанщиною, Поліссям. Чорноморщину студіювали історики, працю про Запоріжжя Дмитра Яворницького можна назвати першою серед них. Микола Аркас вирівнює, до деякої міри, занедбання та випущення з кругозору наших учених східних земель. Монументальністю, красою стилю та глибоким знанням вона рівноважить дбайливість меньших праць цього роду.

Як свого часу „Історія України-Руси" стала настільною книгою для молодої ґенерації, що починала забувати рідний край, як „опера Катерина" заповнила пустку в занедбаній століттями музичній літературі, таку ролю відіграє праця сина, неменшого патріота нашої культури.

Книга злагіднює дражливе політичне питання, яке нас сьогодні доводить до відчаю, вона унагляднює правду, що після упадку приходить підйом. Що не вперше в історії ми підкорені й приречені на загибель. Книга уявнює силу біологічного первня, яка допомагає нам перетривати періоди нищення та упадку. Хоч багато елементів зникає, вироджується, але неможливо знищити — духа нації. Книга навчає нас терпеливости й витримки. На прикладі минулих подій дозволяє відчути силу нашої раси.

Недаром один з найбільших поетів нашого століття Микола Зеров звертався до минулого країни за наснагою, в горезвісні трицяті роки, пишучи з розпукою, що віддав би все за те, щоб бути на руїнах старого Херсонесу...

Привабливе минуле вкрите курганами, вмістимість яких мандрувала в хижацькі руки московських „археологів", будь звичайних злодіїв золотого скарбу скитського... До нього сьогодні повернувся Микола Аркас, до того минулого, бо навіть музеї спорожніли на українській землі. Книга є відповіддю на зливу псевдоісторичного хламу московських учених, які грабують нас не лише з полатаної сорочки. Хай же ця відповідь заляже в душах українців, які можуть вільно користуватись законами. Можливо, що знайдеться серед нас патріот, що перекладе на чужі мови цю книгу, яка як багато інших, чекає поширення в світі. Можливо знайдеться рівний авторові-емігрантові ентузіяст. І це буде найкраща подяка Миколі Аркасові.

Оксана Керч

Олекса Воропай. „В ДОРОЗІ НА ЗАХІД" *Щоденник утікача.* „Українська Видавнича Спілка". Лондон — 1970. Стор. 280.

Цей „щоденник утікача" ми з надзвичайною приємністю читали в уривках, що друкувалися в місячнику „Визвольний Шлях". Оце він появився цілістю в гарній оправі, на доброму папері, прикрашений світлинами автора та його дружини.

Це, свого роду, історичний документ-історія ісходу з рідної країни пари молодих інтеліґентів, маршрут протоптаний безчисленними сучасними ізгоями, що як подружжя Воропаїв блукали по непривітній німецькій землі, під насиченим смертоносними літаками небом Берліну, терпіли образи від німецьких селян, наражувалися на смертельну небезпеку від американських бомб. Неодин автор писав про свої мандри, про ночі під бомбами, про голод і холод в мальовничих горах та архітектурно досконалих містах Німеччини. Писали на цю тему романісти й поети, люди з талантом та люди хорошої пам'яті, але так як написав свій щоденник Олекса Воропай не писав досі ніхто з них.

Перше, що вражає читача, це надзвичайно докладно описані міста та села, шляхи, установи, особи, їхні

слова, розмови. Барвиста розповідь про цю частину Німеччини, якою промандрувало молоде подружжя, про примітивні місця, про історію міст, про людей, які жили колись і зараз в тих містах могла би стати знаменитим довідником для туристів, які цікавляться історичними об'єктами, культурою країни.

Проте, не ця властивість книги ставить її на місце суто літературного твору. В щоденнику виступає автор з дружиною як герой цікавого сюжету. Пара молодих українців, відірваних від рідної хати, від праці чи студій, батьківщини й професії, кар'єри — озброєні неподибуваним в таких випадках оптимізмом пробивають собі шлях до вершин людської долі, до спокійного життя в культурному европейському центрі, до праці в улюбленій професії. „Пер аспера ад астра". Ад астра — це ясно! Автор стає ученим, який підчас бомбардування чи знущання тупих баворів поглиблює своє знання, збагачує досвід, записує цікаві не лише для його етнографічних студій, пісні, легенди, оповідання, він нотує з витриманим об'єктивізмом б а г а т е на зміст культурне життя української еміґрації. У своїй мандрівці зустрічає молода пара безліч осіб, що дають цікаві матеріяли для етнографічних праць, вона буває на концертах, театральних виставах, літвечорах, нарадах та засіданнях наукових та літературних у с т а н о в. Автор переповідає зміст писаних в непригожих умовах оповідань, статтей, пояснює їхнє виникнення, листи та розмови. Зацікавлення автора — широкі; це в рівній мірі ботаніка та біологія, етнографія та література. Вони виявляються в щирих словах про авторів, учених, критиків, прихильників чи просто принагідних співтоваришів.

З цього погляду щоденник є живим свідком воєнних і післявоєнних подій, таборових республік та кипучого життя. Найкраща прикмета цього документу чаруюча щирість та свіжість. Нічого в цьому щоденнику з бомбастики Аркадія Любченка, нічого з розгнузданости Винниченка.

З літературного боку щоденник виявляє ще якоюсь мірою постать позитивного героя, за яким так тужить сучасна література. Він являється контрастом до того позитивного героя, якого вичарував в своїх творах Іван Багряний. Багрянівський герой ввійшов в літературу з рубашним, насупленим виглядом солдафона. Здавалося, що цьому героєві довго прийдеться панувати над винниченковими „мефістофелями" чи домонтовичевими „серафікусами". Але зараз стає ясно, що на скитальській тропі появився антипод — соняшний, добрий оптимістичний одесит, що з гумором і оптимізмом бере світ не згірше за сильну людину типу Джека Лондона. І ми радіємо, що він власне одесит.

Всі ці прикмети скромного щоденника стають великою розрадою для душі, коли в неї закрадаються чорні думки про відмирання нашої духовости. Щоденник дає надію, що це не так, що наша література — дзеркало нашого життя не відмирає, що житиме й переживе неодин межевий період. Але при умові, що автори писатимуть так, як пише Олекса В о р о п а й — просто, щиро і з любов'ю.

Оксана Керч.

Роман Володимир Кухар. „ПРОСТІР І ВОЛЯ". *Нариси з мандрівок.* Видавництво „Оріґінал Воркс", Лондон Гайс, 1972 р. Друкарня Видавничої Спілки в Лондоні. З портретом автора. 103 ст.

Доля загнала багато українців у чужі краї, де й приневолила їх жити. Чимало з-поміж них віддає з конечности свої сили й час виключно

боротьбі за існування, але трапляються між переміщеними людьми й такі, що наперекір долі й обставинам намагаються надати своєму життю якісь вартості, якусь ціль і рацію існування. До тих останніх належить і Роман Володимир Кухар (Р. Володимир). Хоч умови закинули його до невеликого університетського містечка Гейс у стейті Кензас, в нього залишилась українська духовість. Після одноманітної праці педагога, шукаючи зміни, нових вражень, бажаючи пізнати Америку, Р. Володимир разом з доньками й сином пускається в мандрівку по стейтах Кензас, Небраска, Вайомінґ, Нью Мексіко, шляхами піонерських напрямків на Ореґон і Санта Фе, берегами рік Плятти й Ріо Ґранде, верхами Скелястих гір тощо. Бував він підчас одної подорожі і на полях, де американський герой, генерал Кастер, згинув у протиіндіянському поході, в якому втратило життя понад 200 вояків американської Сьомої Кавалерії і багато індіян. В нарисі „у батьківщині Віллі Кетхер" згадав автор свій побут в містечку Ред Клавд, Небраска, де він відвідав дім американської поетки й письменниці, що у своїх творах займалася життям чеських переселенців. Р. Володимир не обмежується до американського терену у своїх нарисах. В одному творі описує він, як проминуло йому літо 1968 р. над Попрадом, у словацьких містах Братиславі, Жіліні, Ружомбероку, Мікуляші. В місті Пряшеві зустрінувся він з українською стихією — найменшою часткою нашого народу, що живе й розвивається на широких просторах, від гір Кавказу аж по ріку Попрад.

Дарма, що нариси „Простір і воля" створені під безпосередніми враженнями з подорожей, у них проявляється духовість українця-патріота, про що свідчать і окремі твори збірки, напр. „На провесні й осінню", або твір присвячений світлій пам'яті Алли Горської. В ньому автор вплітає слова повні ліричного патосу: „Рідна земле — в тебе збереглась найвища з цінностей людини: вільність душі". Хоч Аллу вбили вороги України, то вітчизна наша має душу, яка є вільною навіть тоді, коли сковане тіло. Україна поневолена, але нескорена.

Підчас своїх мандрівок і подорожей Роман Кухар побував і в Канаді і в Англії. Плодом мандрівки в Англії є нарис „Бурні вершини", такий багатий змістом, що, здається, займає він у збірці перше місце. „Бурні вершини" — це твір про трьох сестер — англійських письменниць, Емілію, Шарльотту й Ганну Бронте, дочок протестантського пастора Патрика. Ті три жінки прожили ціле життя в загубленій на узгір'ях місцевині Гаворт біля Кіслі в Йоркшайрі, здалека від міст, від цивілізації, а все ж таки створили літературні твори, повісті, знані майже у всіх країнах світу. Серед них відоміші „Бурні вершини", перекладені на українську мову під наг. „Буреверхи", а переклад „Джейм Ейр" приготував Святослав Караванський до друку.

Автор збірки „Простір і воля" глибоко вдумався в духове життя трьох дочок сестер-письменниць Бронте, дочок верховин і самоти. Він знаменито зрозумів типи тих уже померлих письменниць і пізнав їхнє окруження серед мхів і скель вершинного краєвиду, що позначився на творчості сестер. У англійській літературі мабуть не знайдеться літературознавця, котрий нарисував би чіткіше сильветки Емілії, Шарльотти й Ганни Бронте, як це вчинив Роман В. Кухар. Читаючи нарис „Бурні вершини", приходить на думку, чи не перекласти б цей твір на англійську мову, бо ледве чи знайде хтось

в англійській літературі кращу характеристику цих відомих сестер-письменниць від тієї, що її дав Емілії й її сестрам український письменник. Приведемо кілька урваних його думок: „Безсмертний дух був, Еміліє, твоїм провідником, але ж не визнали твого генія люди і не знайшлось для тебе належного тобі місця під сонцем, крім вітряних пустель..." „Ти вийшла на недосяжні іншим висоти, які тебе знаменували так же, як і ти їх..." „Тебе вабили висоти, де ти віднаходила відчутний у серці абсолют..." „На бурних вершинах твій геній окрилювався, там ти була собою й вірною собі залишилась до кінця..."

Збірка „Простір і воля" — це не дуже велика об'ємом книга, але вона велика своїм внутрішнім значенням, яким так само, як іншими попередніми своїми творами, поставив себе Роман Кухар (Р. Володимир) у ряди передових сучасних українських письменників. Усі нариси в цій збірці — це твори людини, що в даних речах виявила передусім якийсь прихований, може й не зовсім висловлений, дух людської спорідненості з природою. Вони водночас уявляють собою якесь змагання до одуховлення і збагачення земного існування. Всі нариси „Простору і волі" насичені ліризмом, дуже здержаним, без патосу деклямаційного характеру. В тенетах піднесеного стилю й у проміжках виявлені автором глибоко філософські роздумування про життя взагалі і про долю людини. Майже всі нариси створені на високому рівні художньої передачі. Письменник, пишучи свої твори, сам відчував, що його думки часом аж під небо сягають, охоплюють собою всесвіт. Роман Кухар глибоко національний, пов'язаний душею з вітчизною, у своїй творчості. Не дивно, що пишучи про Кензаські степи, чи Скелясті гори, або змальовуючи природу в Єловстонському парку, він, хоча й висловив належно їхню первісну красу, ще більшим, у порівнанні, чаром надихав наші Карпати, подільські поля, рідну землю. Заслухуючись у співи всілякої птиці в Колорадо, чи жайворонка в Небрасці, він чує голоси з чарівної української землі, згадує львівську Вільку, Цитаделю, Стрийський парк. Навіть у розмові з донечкою на чужині письменник розгортає перед нею образи, визвані споминами з України. Він залюбки злітає думками в безконечне, ширяє над безмежним, а все ж розуміє, що вічне й буденне є виявами буття, яким воно є, вміє Роман Кухар образово, художньо відтворити, разом з картинами зі щоденного, конкретного життя. Через те його твори не абстракті, прозаїчні, але конкретні, художні, образові.

Як син українського народу і член свого покоління, автор пережив, страждав і бачив багато, тому в його творах часом помітні скептицизм і песимізм, але як хвилеве й конечне явище, бо в загальному нариси „Простір і воля" відзначаються погідним, спокійним оптимізмом, життєрадістю. Той глибокий оптимізм призводить автора згаданої збірки вірити в силу духа України і в її кращу майбутність.

У „Просторі і волі" зумів Роман Володимир Кухар поєднати гармонійно зміст і форму, простоту, ясність і прозорість вислову, як і майстерність стилю з багатством із різноманітністю змісту. Рівночасно твір є якимось свідченням, що талант письменника постійно розвивається. Його творчий успіх помітний головно в тому, що письменник, не намагаючись писати твори з дуже оригінальними чи модними, або модерністично зумовленими темами, вміє охоплювати в подіях і з'явищах життя істотне, вічне, далеке від усього банального, дешево-тенденційного, чи

вульгарно-побутового. Творчість Романа Володимира Кухаря має багато достоїнств, а між ними головну чесноту — щиру, глибоку віру, що в Україні скривається та сила, яка покищо проявляється незначним вулканом, але прийде час, „коли та сила рознесе і зруйнує темницю зла і беззаконня, щоб розквітнути сузір'ям волі над усім земним простором". Іншою чеснотою творчости Романа Кухаря є гарна, чиста, добірна літературна мова, вжита свідомо і продумано. Сила, що звертає увагу читачів на твори нашого письменника, родиться з того стану, що Роман Кухар є письменником великої творчої активности, широкого обсягу зацікавлень та непересічного знання й досвіду.

Олесь Бабій

Богдан Романенчук. „АЗБУКОВНИК". *Енциклопедія української літератури, том 1.* Видавництво „Київ", Філядельфія, 1966—1969, 472. стор.

Перший том Енциклопедії української літератури, що появилася окремою в твердій оправі книжкою, а перед тим появлявся окремими зшитками, під архаїчною назвою „Азбуковник", якою в 16—17 ст. називали довідково-енциклопедійні збірники, є книгою, що заслуговує на окрему увагу. Не тільки тому, що це в нас перша того рода книга, на яку ще не спромоглася й „незалежна українська радянська держава", але й тому, що вона дуже потрібна і то вже віддавна. Література, це одна з головних ділянок культури. — Тимто й книга ця має особливо практичну вартість, вона знайомить нас самих з нашою літературою. Автор подає наукові інформації не тільки про окремих письменників і літературознавців, але й про різні літературні терміни, стилі й напрями. — А крім того, автор подає теж відомості про різні літературні видання — антології, збірники, хрестоматії, а також про літературні журнали, які мали певне значення в розвитку української літератури. Всі ці відомості науково перевірені й основані на певних, своїх і чужинних, джерелах, фахово насвітлені й достовірно визначені. Це видно хоч би з того, що автор подає бібліографію джерел, якими користується в своїй праці, а тут є не тільки всі можливі українські джерела, але й чужомовні — англійські, німецькі, французькі, польські, російські, чеські та ін.

Як виглядає з цього першого тому, то автор включив в свою працю всіх українських письменників — давніх і сучасних, еміграційних і „вітчизняних", відомих і менше відомих, національних і „пролетарських" чи то підсовєтських, без уваги на політичні переконання й ідеологію. На нашу думку, автор зробив це правильно, бо це єдиний науковий підхід до літературних явищ, байдуже, що нам деякі з тих явищ справедливо не подобаються. Їх оцінка, це справа літературної критики, а такий інформатор, як енциклопедія,, має подавати всі факти й пояснювати їх відповідно, щоб кожний читач, якого цікавитиме таке чи інше явище, знайшов тут потрібні відомості. Автор дотримується цієї вимоги, не дивлячись на те, що, на приклад, УРЕ цілковито іґнорує екзильних письменників, а також чимало „вітчизняних", звичайно давніших, ще не реабілітованих. Але УРЕ, це партійне видання, до якого входять тільки такі автори, що милі партії, а інші це—„вороги народу" (треба розуміти: російського), а „Азбуковник"— національне, тому й підхід у ньому зовсім інший — об'єктивний, хоч автор не вагається характеризувати підсовєтських авторів суб'єктивно, тобто висловлювати свою думку про них.

Добре зробив автор також, що включив до „Азбуковника" і літературознавців — істориків літератури, теоретиків і критиків, навіть таких, що не писали українською мовою, але писали про українську літературу. Ніде правди діти, але в минулому столітті українських літературознавців було небагато, а ті, що були, були зв'язані переважно з університетами, де російська мова була урядовою, і літературознавці, наші й не наші, друкувалися російською мовою. Для дослідників української літератури ті праці мають неабияке значення.

Щодо окремих авторів, то автор подає про кожного короткі, але компрегенсивні біографічні відомості, повний, як нам здається, перелік творів, що вийшли окремим книжковим виданням, коротку загальну характеристику творчости, хоч цієї доброї засади не всюди дотримується, і, накінець, бібліографію критичних матеріялів, здебільша рецензій на окремі твори. Так оформлене гасло дає загальну орієнтацію про автора й уможливлює зацікавленому читачеві шукати собі дальших матеріялів для поглиблення знайомства з поетом чи письменником.

Головну частину гасел творять, очевидно, письменники чи, загально сказавши, літературні діячі, а друга велика частина гасел, це літературна термінологія, тобто терміни з поетики й стилістики, деякі і з реторики. Поетичні терміни опрацьовані тут історично й порівняльно, це значить, що автор подає короткі відомості про походження окремих термінів, їх етимологію і вживання в античній літературі, бо це головно терміни античного походження, і застосування їх в українській поезії, з якої автор подає зразки в кількох рядках того чи іншого українського поета, давнього або сучасного. Наприклад, під гаслом „античне віршування" знаходимо перелік усіх важніших античних віршових розмірів, які появляються теж окремими гаслами з прикладами з української поезії, як, напр., анапест, амфібрах, та інші. Із загальних гасел тут обговорені і літературні жанри, як, нпр., „анекдот", що був зародком сучасної новелі.

Дуже уважно потрактоване в „Азбуковнику" гасло „бібліографія" з подачею перших українських бібліографів, давніх і новітніх довідників книговодства, включно з найновішими підсовєтськими випусками враз з фаховою характеристикою даних видань. Автор „Азбуковника" є й сам бібліографом, тож зрозуміла його особлива увага до цієї ділянки літературознавства. Натомість під гаслом „археографія" подано дані про збірники архівних матеріялів, потрібних для філологічних дослідів, що появилися в дореволюційній Росії та в Галичині, а згодом в іншому вже характері за совєтської влади.

Багатство фактичного літературознавчого матеріялу не є єдиною рисою цієї першої української літературної енциклопедії; не менш важливою є й світоглядове пояснення літературніх явищ. Автор „Азбуковника" — визнавець ідеалістичної естетики, з поглядом, що соціяльна й утилітарна настанова письменника в його творчім процесі зменшує мистецьку якість твору; що ж до відношення мистецтва до дійсности, то ідеалістична естетика в принципі визнає, що мистецтво є наслідуванням природи радше в процесі творення, аніж прямим наслідуванням самих її витворів. Це є та філософічна естетична преміса, що кидає проєкцію на письменницьку творчість у цілому. Автор з світоглядовою настановою, що випливає з цього принципу, не може тому погодитися з соц-реалістичним напрямком у творчості, прийнятим як єдина освячена зако-

ном засада у всіх ділянках художнього вияву в українській підсовєтській літературі. Проте, автор не обмежується лише анотаціями чи інтерпретаціями окремих письменників, а відкриває й джерела утилітарного й раціоналістичного думання, що було основою для позитивістів і реалістів у мистецтві минулих століть. У зв'язку з цим він розглядає різні філософські течії, що стали підложжям для естетики в літературі, включно з творцями її з античних часів, наприклад, статті про Аристотеля, Горація, Буальо. Естетика Аристотеля була основою для різних теоретиків літератури, інтерпретаторів мистецьких явищ та самих творців впродовж двох тисячоліть, з тим, що окремі теоретики черпали в різні часи історії людської культури з того джерела, інтерпретуючи його тези по-своєму: так уже Горацій, що жив три століття після Аристотеля, побудував свою поетику на Аристотилевій естетиці, хоч і вніс туди свої оригінальні думки. Для Аристотеля ідеї вічної форми живуть у видимому світі, не поза ним, а мистецтво є їх відображенням. Горацій натомість визначує поезію як витвір природи й мистецтва, що дає користь і насолоду. В статті про Буальо — Депрео Ніколая вияснено, як цей французький теоретик 17 ст. сприймав вчення Аристотеля в дусі раціоналізму, як основувався в своїй поемі „Л'арт поетік" також на поетиці Горація та на філософії Р. Декарта, як творця теорії пізнання ідеалізму раціолістичного типу. Буальо черпає таким чином також із теоретичного праджерела — Аристотелевої поетики, хоч пояснює її в раціоналістичнім дусі свого часу: наслідувати в природі годиться те, що підказує розсудок. Буальо однак не перестав при тому бути ідеалістом в естетиці, стверджуючи, що смак читача проминальний, а краса вічна. Оці теоретичні статті в „Азбуковнику" дають змогу пізнати джерела літературних напрямків, що діяли і в Україні, зрозуміти стилі чи настанову окремих письменників, починаючи від Т. Прокоповича, якого поетика реґулювала закони творчости в 17—18 стол. В тім же пляні стоїть і велика стаття. про Вісаріона Белінського, впливового російського критика 19-го століття, що був блискучим публіцистом, використовував своє гостре перо для політичного підходу до літератури. Сучасні, головно підсовєтські, літературнознавці, часто основують свої літературні інтерпретації на твердженнях В. Белінського щодо літературного процесу назагал, а українського зокрема. При тому ввесь український літературний процес представляється тоді в кривому дзеркалі. Тому то стаття про цього критика дає змогу заразом вглянути в суть шляхів української літератури, тих шляхів, які намагалися затьмарити такі критики, як В. Белінський і його сучасні послідовники.

В цих теоретичних статтях знайде читач також відомості про джерела народницької критики, що веде свій початок від позитивізму із його речником Фоєрбахом. Саме його антропологізм, оснований на матеріялістичному монізмі, і став згодом основою т. зв. соціялістичного реалізму в совєтській літературі.

Окреслення барокко в літературі недавнє, має не більше як пів століття; єдиним з відкривців цього напрямку в нашій літературі 17 і 18 ст. був Д. Чижевський, що дослідив елементи цього стилю. Стаття про барокко дає філософічну й поетикальну характеристику цього стилю.

Не менше цінні статті про окремі літературні жанри, як, напр., про баладу. Весь комплекс понять — тематичних, структуральних, формальних — висвітлених в статті, завер-

шується джерельною студією про українську баладу, де прикладом служить надзвичайно розповсюджена і гибока своїм моральним змістом балада про Боднарівну.

В своїй праці автор використовує і найновіші праці з ділянки літературознавства з останніх років і подає бібліографію останніх років, нотовану тут уперше, так що „Азбуковник" може бути і бібліографічним джерелом сучасного літературознавства.

З світоглядовими питаннями з'вязані також і відвічні структуральні елементи літературного твору, тож в книзі подане вияснення поняття „архетипу" в поезії, яким може бути, напр., конфлікт між вільною волею і призначенням у грецькій драматургії чи відчуття провини, як універсальне явище. Автор подає також окремі школи, які відмінними методами доходять до архетипу в сфері мистецтва та духового життя взагалі.

Цінними є теж відомості про альманахи і збірники літературного характеру, що включають минуле століття.

Том закінчений гасловим індексом. Думаємо, що не зайвим було б подати при кінці останнього тому і предметовий індекс, що вказував би на теоретичні літературні гасла та на окремі жанри творчости письменників. Можна з певністю ствердити, що „Азбуковник" — цінна праця й дуже потрібна для всіх, хто студіює українську літературу чи ціковиться її процесами.

Н. І. Пазуняк

ПРОБЛЕМИ І ДИСКУСІЇ

НАШІ „КРИТИКИ" З ПОЗИЦІЙ МОСКОВСЬКОГО НАРОДОВБИВСТВА

Журнал „Народна творчість та етнографія" ч. 6 за 1970 рік приніс статтю Костя Гуслистого і Лариси Демиденко п. з. „Розквіт української радянської культури і націоналістичні вигадки".

В тій статті, на стор. 16, 17 і 18-ій, автори образилися, що „...націоналістичні „вчені" вважають своїм обов'язком „вивчати" та „обороняти" українську культури від усього „чужого", „наносного", від „більшовицького". Вони пишуть:

„Саме цьому присвячено спеціяльний націоналістичний збірник, який має провокаційну назву *„В обороні української культури та народу"*, який вийшов у Канаді в 1966 році... Так, авторів цього збірника, що увібрав в себе „наукову продукцію" Канадського Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, насамперед „турбують" питання ідеологічно-політичного характеру, саме ті, що мають велике значення для розвитку українського радянського суспільства, його культури, і які успішно розв'язуються протягом усього радянського періоду. Це — розвиток і зближення соціялістичних націй і національних культур СССР; метод соціялістичного реалізму в українській літературі і мистецтві; сучасна українська література та її місце серед інших національних літератур; сучасна українська наука на Україні; розв'язання релігійного питання в СССР, зокрема в УСРР, та інші. Винятково надмірний інтерес до цих питань з боку націоналістичного еміґратського охвістя (ну, і мова — так видно — зближення культур! Ред.) обумовлений перш за все тими підривними, диверсійними ідеологічними завданнями; які намагаються вони виконувати,— фальсифікувати радянську дійсність і, в першу чергу, національну політику КПРС, яка нібито спрямована на ліквідацію української нації, її культури, на „колоніяльне поневолення" і „русифікацію" українського народу...

„З метою утвердження ідеологічних позицій сучасного націонолізму, його верховоди висувають завдання виховати відданих націоналізмові „вчених-теоретиків", які б відстоювали "ідеологічно-християнські і державницькі традиції" колишньої „самостійної" української культури і почали б рішучий „теоретичний" наступ проти марксизму-ленінізму.

„Останнім часом з'явилось чимало таких „теоретиків" з національного питання, які мов жуки - точильники силкуються втлумачити на свій лад

марксизм-ленінізм... Серед них — запеклий націоналіст, редактор „Літератури і Мистецтва", місячного додатку до бандерівського тижневика „Гомін України" в Торонто, Богдан Стебельський. Йому належить „дослідження" під назвою "Сучасний стан української культури в Україні".

„Всупереч марксизму, який визначає культури, як сукупність матеріяльних і духових цінностей, створених людством в процесі суспільно-історичної практики, Стебельський твердить, що культура лише „відзеркалює духовну самобутність народу", „формує національний світогляд". Це суб'єктивно-ідеалістичне визначення культури Стебельський притягає для того, щоб обґрунтувати фальшиву націоналістичну тезу про „відрубність" української культури, підкреслюючи, що „український нарід повинен плекати самостійність форм культури". В цьому висувається старе гасло: „Геть від Москви!"

„Для більшої „переконливості" Стебельський заперечує спільне слов'янське походження українського і російського народів, повторює націоналістичні, расистські нісенітниці про те, що за „антропологічною та соціологічною структурою" українці та росіяни „зовсім різні". Під „соціологічною структурою" розуміється соціяльно-економічний та культурний розвиток обох народів. Що ж до особливої антропологічної структури українців, то сучасні українські буржуазні націоналісти, як і колишні намагаються, фальсифікуючи дані з антропології українців, використати їх для „теоретичного" обґрунтування ідеологічних основ націоналізму. Як зазначує радянський антрополог В. Д. Дяченко, українські расисти, всупереч фактам, твердять, що расовий склад українського народу особливий, древній, істинно слов'янський, відносно чистий, пов'язаний за походженням з народами Західної Европи та істотно відмінний від росіян, з якими українці нібито не мають майже нічого спільного за антропологічним типом і походженням.

„З особливої соціологічної та антропологічної структури українців" та іншої соціологічної та антропологічної структури росіян, а також з цілком інших, мовляв, історичних процесів, які характеризують розвиток культур цих народів, і випливає за Стебельським „ґенеза різних культур". В цьому торонтський „теоретик" зовсім не оригінальний, бо його твердження відбиває головну концепцію культурного релятивізму. Останній є реакційним напрямком в сучасній буржуазній філософії та етнографії, який всупереч марксистсько- ленінському вченню про єдність всесвітньо-історичного процесу, що проявляється в спільності найважливіших закономірностей розвитку світової культури, заперечує будьяку спільність між культурами, тим самим і передумови спілкування між ними, стверджує, що кожна культура розвивається своїм окремим, ізольованим шляхом, замкнена в собі. Як бачимо, мета цих досліджень одна — довести будь якою ціною, що українці за своїм антропологічним та етнічним походженням, національною культурою в цілому не мають нічого спільного з російським народом.

„Стебельський силкується спростувати марксистсько-ленінське вчення про національну культуру в буржуазному суспільстві, злісно перекручуючи його основний зміст — про клясовий характер культури. Так, він стверджує, що Радянська влада нібито зарахувала всю дожовтневу українську культуру за її формою та змістом майже в цілому до культур буржуазних і призначила її на послідовну і докорінну ліквідацію.

„Говорячи про різні сфери культури в радянському суспільстві, зокрема, про літературу та мистецтво,

Стебельський піддає злісній критиці метод соціялістичного реалізму за те, що він стверджує матеріялістичний світогляд та ніби знищує національну своєрідність української літератури і мистецтва в цілому".

Совєтська критика відрізняється від людської критики у вільному світі тим, що за її арґументами замість дискусії стоїть тінь КҐБ, яка продовжує „дискусію" критики з діячами культури в дуже некультурних місцях „особливого відокремлення", в тюрмах, в концентраційних таборах і в домах для „психічно хворих".

Дискусія з тими діячами культури, що опинилися закордоном, або вже не живуть, і їх опінія „критики" рукою виконавців досягнути не може, критика перетворюється в дику лайку звичайних простаків, що не гідна справжніх культурних людей.

Московських народовбивців затрівожив факт, що на захист української культури і народу виступили українські вчені і присвятили окрему наукову конференцію та видали прочитані там доповіді окремим виданням про московську культурну політику в Україні. Особливо обурила їх доповідь д-ра Богдана Стебельського, читана на пленарній сесії Світового Конґресу Української Вільної Науки в 1967 році в Ню Йорку, згодом опублікована в „Літературі і Мистецтві" — додатку „Гомону України" п. з. „Сучасний стан української культури в Україні.

Щоб не дискутувати зайво з авторами Гуслистим і Демиденко, яким доручили писати нахабні лайки і брати в лапки не лише тенденційно зіставлені цитати, але й окреслення — „вчені", „теоретики" і т. п. відносно людей, що живуть в умовах свободи і можуть писати правду, поміщуємо в цьому числі збірника поновно названу працю, щоб з нею познайомилися не лише читачі у вільному світі, але й ті, що були змушені читати тільки диктовану згори критику Гуслистого і Демиденко. Можливо вона ще більше попсує крові тим, що на це заслуговують, а допоможе тим, що шукають правди.

П'ятидесятимільйоновий український нарід не тільки в УССР, але й на всій території СССР, не має трибуни, зі сторінок якої могла б розвиватися дискусія на загальнокультурні теми. Спеціялізовані журнали літератури та різних мистецтв, які існують, загальнокультурних питань не піднімають. Вони займаються соціялістичними „перетвореннями", будовою комунізму, злиттям націй через „зближення культур" і творення наднаціональної — „совєтської людини" (старий термін — „російської людини").

Українську культуру зведено до ролі етнографії та фолкльору, що теж піддано тенденціям „зближення націй". І не дивно, що „відповідь" діячам культури закордоном поміщено в журналі „Народна творчість і етнографія". З двох авторів тільки перший — більше відомий своїми працями на службі московської політики в культурі, виконує ту ж саму ролю в науці етнографії та історії, що виконував Ярослав Галан у публіцистиці, а тепер Василь Козаченко, перший секретар Спілки письменників України, в ділянці літератури.

Костя Гуслистого за його вірність інструкціям комуністичної партії в пропаґанді „зближення націй і поширювання „нових традицій" (московізації українського народу), нагороджено орденом „Трудового червоного прапора", медалями „За трудову доблесть", „За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг.", „За доблесный труд в ознаменование 100-летия со дня рождения В. И. Ленина".

Кость Гуслистий—клясичний при-

клад совєтського вульгарного соціологізму в науці, що викреслює з історії і культури України її справжню історію і культуру, заступаючи державно-творчі сторінки минулого народу натягнутими і видуманими процесами клясової боротьби, затушковуючи причини клясових протиріч як продукт іноземного (головно московського) колоніялізму. Цю свою методу відбиває Гуслистий у працях як співробітник „Української радянської енциклопедії", „Історії українського мистецтва", „Історії міст і сіл УССР", „Київська область", „Україна в період розгорнутого будівництва комунізму". Розквіт культури, „Історія Української РСР", а особливо вона виразна в етнографічній монографії „Українці", опублікованій в книзі „Народы Европейской части СССР". Том I. (серия „Народы мира"), М. 1964. В названій праці „нові" традиції та обряди заглушують „старі", „віджилі", а ціла українська культура на всіх щаблях розвитку „тісно пов'язана" з культурою російського народу.

Тепер Кость Гуслистий — „старший науковий співробітник" відділу етнографії Інституту мистецтвознавства та член президії Республіканського товариства охорони пам'ятників історії та культури (останнє займається ставленням пам'ятників Леніну та воякам Червоної армії в селах і містах України).

В журналі „Народна творчість та етнографія" (ч. 5 за 1972 р.) з нагоди 70-річчя з дня народження Костя Гуслистого, на стор. 75-ій редакція подає його характеристику, що вповні підтверджує нашу опінію про ролю, для якої покликаний К. Гуслистий.

„Діяпазон творчих інтересів вченого — широкий. Його цікавить Київська Русь і братня співдружність радянських народів, формування української народності і теперішній розвиток української соціялістичної нації, проблеми історії України періоду феодалізму, зокрема селянські рухи й актуальні злободенні питання культури, побуту трудящих нашої республіки. Його хвилюють... сьогоднішні назрілі питання етнографічних досліджень, зокрема становлення і розвиток нових звичаїв та обрядів".

ПЕРШИЙ З'ЇЗД АСОЦІЯЦІЇ ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

В днях 30 і 31 травня 1970 року в Ню Йорку відбувся перший з'їзд АДУК, участь в якому взяло 25 управнених делегатів із ЗСА та Канади.Президію було обрано в складі: проф. д-р Євген Вертипорох — голова та д-р Микола Чировський, Оксана Керч і Леонід Полтава — члени.

Після прийняття порядку нарад прочитано привіти та покликано комісії з'їзду, які очолили: д-р Б. Стебельський — резолюційну, д-р Н. Процик — номінаційну, д-р В. Савчак — мандатну. Звіт голови АДУК, д-ра Михайла Кушніра, виказав створення сьоми Відділів (Нью Йорк, Філядельфія, Ірвінґтон, Детройт, Боффало, Торонто і Монтреаль), які влаштували десятки літературних і мистецьких вечорів, зустрічей діячів культури з громадянством, обговорень культурних подій, виставок і т. п. Старанням АДУК, його Відділів, появилася збірка поезій Володимира Гаврилюка, вибірка переспівів з японської лірики Нестора Ріпецького, перше число журналу "Естафета", що появилося в 1970 р. за редагуванням д-ра Богдана Стебельського і мовного редактора Вячеслава Давиденка.

Управа в першій каденції своєї праці, в стадії організаційної розбудови, не диспонувала фінансовими засобами. Члени її Управи працювали безкорисливо на громадських засадах. Голова виготовив правильник праці АДУК, вів переписку з Відділами і членами Асоціяції. Подібно працював редактор „Естафети", організуючи співробітників журналу.

В дискусії над звітами голови і редактора висловлювалися: В. Ласовський, І. Галій, В. Гайдарівський, д-р Н. Процик, Ф. Мелешко, І. Дурбак, інж. Ю. Тис-Крохмалюк, інж. Леоніда Вертипорох, д-р О. Соколишин, д-р С. Галамай, Мирослава Ласовська, М. Черешньовський і інші.

Після схвалення абсолюторії Управі, делегати та гості з'їзду вислухали дві доповіді: д-ра Богдана Стебельського — „Світоглядовий клімат еміґрації та обставини її культурної праці" і д-ра Михайла Кушніра — „Перспективи і завдання нашої культурної праці".

В другій частині з'їзду на пропозицію мандатної комісії обрано нову Управу Асоціяції Діячів Української Культури у складі: д-р Богдан Стебельський — голова, проф. Симон Вожаківський — заступник голови, Алла Коссовська — секретар, редактор Вячеслав Давиденко, мґр. Ірина Пеленська, Юрій Тис-Крохмалюк, Михайло Черешньовський, Євген Курило, професор Іван Ковалів, Ярослав Тарнавський, Міра Гармаш, Володимир Гаврилюк — члени. Контрольну комісію і суд очолив д-р Михайло Кушнір — голова; членами обрано інж. Леоніду Вертипорох, д-ра В. Стойка та мґр-а О. Павлова. — Проф. д-ра Євгена Вертипороха, президента ГР НТШ обрано почесним членом АДУК.

Після закінчення формальної частини з'їзду відбувся літературний вечір Міри Гармаш, що прочитала декілька зразків своєї поезії, між ними поему „Моє місто". Мґр. Ірина Пеленська прочитала коротку доповідь про авторку. Чоловік Міри Гармаш, Роман Василишин прозірками своїх малюнків ілюстував веселу частину вечора, автором якого знову була Міра Гармаш.

З'їзд закінчено схваленням резолюцій та заключним словом новообраного голови.

РЕЗОЛЮЦІЇ ПЕРШОГО З'ЇЗДУ АСОЦІЯЦІЇ ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

1. Український нарід на історичному шляху свойого розвитку створив одну з найсамобутніших і найтуманніших культур народів, що існували в минулому чи живуть в сучасному.

2. Українська культура є одним із найсильніших і найважливіших чинників, що визначують самобутність народу, його світогляд.

3. Українська культура є джерелом духових сил українського народу, що зберегли націю на шляхах довгих століть її поневолення.

4. В обставинах сучасного поневолення українського народу московськими окупантами, українська культура є предметом головних ударів у самобутність народу, його здібність боротися за свою державну самостійність.

5. Засобом нівеляції культур народів у СССР є офіційно діюча метода соціялістичного реалізму, що вбиває індивідуальну та національну свободу творчости.

6. Московська окупація (фізична і духова) послуговується не лише моральним і світоглядовим ламанням людей методою соціялістичного реалізму (партійною критикою), але також адміністраційними засобами; поліцийним терором, безправними судами, тюрмами, концентраційними таборами та домами для „психічно хворих".

7. В боротьбі з українською культурою московські імперіялісти намагаються теж послабити діяльність і моральну стійкість українських культурних діячів на еміграції, шукаючі собі співзвучних елементів для розкладових цілей серед української спільноти поза Україною та здійснюючи свої пляни засобами фальшивої інформації, наклепів і провокацій.

8. Українська культура для мільйонів українців, що живуть у розпорешенні, є найглибшим і найінтимнішим зв'язком з українським народом в Україні та визначує національну ідентичність кожного українця поза Батьківщиною.

9. В оточенні чужих культур, українська культура грає і відіграватиме ролю духового клімату, без якого не могтиме продовжуватися нормальний розвиток та існування української спільноти в діяспорі.

10. Тому що українська культура в Україні в умовах національного поневолення не може розвиватися вільно і самобутньо, ані свобідно включатися у світові процеси розвитку культур народів, завданням діячів української культури на еміґрації є і буде нав'язувати до тих національних традицій та стильових процесів творчости, що визначували природний розвиток культури народу, які здавив чи порвав ворог і не дозволяє продовжувати в Україні, та рівночасно, присвоювати українській культурі органічно творчими проце-

сами культурні цінності інших, високорозвинутих культурно народів.

11. Завданням діячів української культури є не тільки виявляти свою власну творчість, але теж сприяти та стимулювати творчі вияви молоді, включаючи її у творче річище культурної праці.

12. Делегати Першого З'їзду АДУК закликають усе членство Відділів і симпатиків піддержати передплатою та кольпортажею журнал — „Естафета", трибуну творчих виявів українських культурних діячів у діяспорі.

ВІДДІЛ АДУК В НЮ ЙОРКУ

Підготова з'їзду АДУК Відділом Ню Йорк обговорювалася на засіданнях управи 31 січня і 3 квітня 1970 р. На першому з'їзді обговорювано основно організаційні справи у зв'язку з Першим з'їздом АДУК, що відбувся в травні 1970 р.

***

„Ленін і русифікація" — була темою симпозіюму зорганізованого Віддлом АДУК та організаціями Визвольного Фронту Ню Йорку 15-го листопада 1970 р.

В програмі його були виступи: проф. М. Чировський („Ленін в науці і філософії"), ред. В. Левенець („Ленін і русифікація"), ред. Л. Полтава („Ленін і література"), артист Т. Терен-Юськів („Ленін і музика"), В. Ласовський („Ленін і образотворче мистецтво") і о. В. Базилевський („Ленін і релігія"). Вступне слово сказав — В. Ласовський, а заключне — Вячеслав Давиденко.

***

Літературний вечір „в обороні нескорених" відбувся 4 грудня 1971 р. в приміщенні Будинку Організацій Визвольного Фронту. Вечір відкрив голова Відділу Т. Терен-Юськів. Мовчанкою вшановано смерть замордованої рік тому мисткині Алли Горської. Доповідь про „Творчу молодь в Україні" прочитав редактор Вячеслав Давиденко. Він схарактеризував творчу і відважну поставу діячів „шестидесятників", які врятували українську культуру від каліцта і стаґнації.

Молоді рецитатори ілюстрували доповідь Давиденка читанням творів поетів. Аскольд Лозинський читав твори Василя Симоненка („Злодії" і „Некролог кукурудзяному качанові", „Дід умер" та „Гранітні обеліски". Ганна Кореньовська — твір Ліни Костенко „Альтернатива барикад" і В. Симоненка — „Україні" та Богдана Стельмаха „Є ж така дивна радість..." Микола Голодик рецитував вірш Ігора Калинця та Симоненка — „Український лев". Зоня Буняк віддеклямувала Ліни Костенко — „Естафети" та Симоненка — „Суд".

Читання творів письменників „нескореної" літератури у доброму виконанні, дало слухачам образ духового піднесення народу в поневоленій Україні.

***

Маніфестація у 50-річчя смерти Миколи Леонтовича у формі концерту пісень об'єднаних хорів (400 осіб) Ню Йорку 12 грудня 1971 року в залі Фешен інституту. Імпреза відбулася за ініціятивою Відділу АДУК при допомозі Комітету Об'єднаних Американсько-Українських Організацій та восьми хорів, що взяли участь у концерті. Це був вдалий фестиваль хорів: „Гомін України" з Лонґ Айленд під дириґентурою Ю. Ґураля, хор ім.

Леонтовича з Ірвінґтону під керівництвом проф. С. Вожаківського, хор церкви св. Ів. Христителя — М. Добоша, дівочий хор СУМА „Жайворонки" з Ню Йорку під диригентурою Р. Степаняка, мішаний хор з Перт Амбой - Елизабет і молоденьких бандуристів із Джерзі Сіті та Школи Українознавства Бавнд Бруку Р. Левицького, хор В. Завітневича, філядельфійський хор „Прометей" під керівництвом Длябоги, хор „Думка" з Ню Йорку під диригентурою Берника. Хори співали індивідуально різні твори Леонтовича, виступаючи сепаратно, а теж з'єднано під орудою В. Завітневича — „Козака несуть" і кант про Божу Матір „Ой, вийшла зоря..."

Відкриваючи фестиваль пісні Леонтовича, слово про творчість і заслуги Леонтовича для української культури сказав д-р І. Соневицький, а проф. С. Вожаківський відчитав резолюцію — протест проти Москви, нищівника, як Леонтовича, так і українського народу та його культури.

ВІДДІЛ АДУК В ПІВНІЧНОМУ НЮ ДЖЕРЗІ

Нова управа відділу АДУК в Північному Ню Джерзі була обрана на загальних зборах 6 грудня 1969 р. Головою обрано інженера-архітекта Любомира Калинича, заступником голови — професора Симона Вожаківського, секретарем — Антоніну Змій, скарбником — Марту Цибик, імпрезовим референтом — З. Лавришко-Бундзяк, референтом преси і зв'язків — І. Галія, членами управи — І. Федишина, інж. В. Осередчука і В. Третяка.

Головою контрольної комісії обрано Д. Ярославську, членами — Л. Харченка, І. Кононова і С. Гнатова.

Письменниця Оксана Керч прочитала доповідь — „Сучасна українська література в ЗСА і Канаді".

⁂

Вечір слова і музики відбувся 21 лютого 1970 р. Участь у імпрезі брали молоді мистці: Ганна Кореньовська — рецитаторка, Юрій Вожаківський — віолініст та Іриней Жук — піяніст (абсольвенти Джуліярд каледжу). — Вперше виступила молода поетеса Софія Мартинець. Були рецитовані твори поетів Василя Симоненка і Миколи Щербака.

Ширші сходини Відділу намічено відбувати кожного місяця. Перші сходини членів (35 осіб) відбулися 5 квітня 1970 року. Вечір був присвячений музичним виступам інж. Володимира Осередчука та Р. Обрука. В другій частині вечора проф. С. Вожаківський з'ясував рішення ЮНЕСКО про відзначення цією міжнародною організацією 100-річчя від дня народження Леніна. Вирішено вислати телеграму-протест від Відділу генеральному секретареві ООН Ю. Тантові зі ствердженням, що Ленін ніякий гуманіст, а, навпаки, найбільший злочинець людства. Українські діячі культури продовж півстоліття є жертвами терору політичної машини, яку він створив.

⁂

Вечір співучого ансамблю „Амбасадори" заходами Відділу АДУК відбувся 6 грудня 1970 р. в Ірвінґтоні. Участь у імпрезі взяли співаки — Віра Длябога, Ігор Шуган, Омелян Гельбік, Любомир Калинич, Михайло Длябога, та піяністка — Марія Ґеча. Веселу частину програми виконували — Ігор Чума і Роман Швед.

⁂

Вечір, присвячений пам'яті бандуриста-віртуоза д-ра Зіновія Штокалка та виставка образів Юрія Гури в Українському Домі в Ірвінґтоні — 4 квітня 1971 року. Слово при відкритті концерту із стрічок ще ненаграваних на платівки композицій дум покійного бандуриста, як і слово про мистця Юрія Гуру сказав голова Відділу — інж. Любомир Калинич, а нарис про творчість музичну Зіновія Штокалка — Лев Майстренко.

⁂

Виставка малюнків та дереворитів Якова Гніздовського була відкрита у Нюарку 5 грудня 1971 р. в залі при церкві св. Івана Христителя заходами Відділу. На відкриття прибув автор виставлених творів і після обіду висвітлив кінофільм та розповів учасникам виставки про техніки різьблення на дереві.

⁂

Літературний вечір Ганни Черінь та посмертну виставку творів мистецтва Антона Малюци було влаштовано 30 квітня 1972 року в залі Українського Народного Дому в Ірвінґтоні. Привітальне слово Ганні Черінь сказав голова інж. Любомир Калинич. Про „літературно-творчий шлях поетеси" розповіла Алла Коссовська, Твори Ганни Черінь: „Чорнозем", Ворог" рецитувала Ольга Семенюк, а „Любов", „Пам'ятаю" і „Тривога" — Анна Дидик. Мґр. Марта Цибик, піяністка, виконала твори Л. Ревуцького і А. Рудницького. На кінці першої частини програми виступила Ганна Черінь.

В другій частині, присвяченій пам'яті Антона Малюци, слово про мистця сказав Володимир Ласовський, а спогадами про покійного поділився д-р Борис Ржепецький. — Піяністка мґр. Марта Цибик відтворила музичні твори Шопена та Брамса. — Участь у імпрезі взяла родина покійного мистця.

⁂

Тиждень української культури в Нюарку, запланований Українським Конґресовим Комітетом Америки був зреалізований при помочі сил Відділу АДУК в часі від 16—24 вересня 1972 року. В пляні тижня культури виконано шість імпрез.

1. В Українському Народному Домі письменниця Оксана Керч прочитала доповідь п. з. „Сучасні українські письменники поза межами України". Доповідь ілюстрували рецитації творів еміґраційних письменників у виконанні Тані Басняк.

2. У Міському музеї Нюарку 17 вересня 1972 року відбувся концерт української церковної і народної музики та українських народних танців у виконанні хору УКЦеркви в Нюарку, дівочого хору „Євшан Зілля", ансамблю бандуристів під проводом Юркевича та балету „Київ" — Романа Строцького (відділ УККА).

3. Виставка українського церковного мистецтва у Міському музеї Нюарку в часі від 17—24 вересня. (Влаштував Громадський комітет і відділ УККА).

4. Виставка образотворчого мистецтва Ірини Федишин від 1—30 вересня 1972 року. (Організував відділ УККА.

5. Вечір для відмічення 100-річчя від народження Богдана Лепкого 23 вересня 1972 р.

6. Концерт української музики з участю піяністки Марти Цибик, сопрано М. Ясінської-Мурованої, Д. Гординської-Каранович (піяно), М. Кокольської-Мусійчук (сопрано), Р. Венке (скрипка).

⁂

Вечір піяністки Марти Цибик відбувся 30 вересня 1972 року в Ірвінґтоні. Піяністка виконала ряд творів Ф. Мендельсона, Л. ван Беттовена, С. Дебюссі та Л. Ревуцького.

⁂

Концерт пісні та живого слова відбувся в Ірвінґтоні в місяці жовтні

1972 року з участю тріа молодих „Троянд" з Торонта — Люби Мороз, Люби Дербіш і Христини Гарасовської та Антона Дербіша. Виступали рецитатори — Ольга Шкафаровська і гуморист Микола Понеділок. Музичні точки виконав піяніст-композитор — Володимир Гентиш.

ВІДДІЛ АДУК У ФІЛЯДЕЛЬФІЇ

Прем'єра опери „Лис Микита" була поставлена у Філядельфії 18 жовтня 1970 року. — Лібретто для славного Франкового твору, пристосованого для опери, написав Леонід Полтава (АДУК), а музику — І. Овчаренко.

Оперу поставив режисер Іван Праско, а музичним керівником опери був Юрій Оранський, диригент симфонічної оркестри, що нараховувала 45 осіб. Разом з іншими учасниками в опері виступало 120 співаків, акторів, танцюристів та музикантів. Декорації сцен були оформлені за проєктами Едварда Козака. Хореографію уклала Ніна Сулима, інші завдання, зв'язані з декораціями, костюмами та бутафорією, виконали: Таня Бульба-Витвицька, Ю. Татунчак, М. Витвицька, Марія Швед і Христя Швед. В опері брав участь відомий оперовий співак — Лев Рейнарович.

***

50-річчя письменника Леоніда Полтави відмічено Відділом АДУК, при допомозі ОЖ ОЧСУ у Філядельфії 16 жовтня 1971 року в приміщенні УСО „Тризуб". — Доповідь про письменника виголосив професор д-р Григорій Лужницький. Твори письменника рецитували: О. Михайлик, О. Турченюк (молодші) та О. Левицький (старший) твір Міри Гармаш („Привіт з України").

Твори письменника читали: Міра Гармаш („Матері морця" і „Моя Україна"), Дора Варварів („Птахи з Зоопарку", і „Хвилі"). Прозові твори читали: О. Максимюк і Л. Ґраур (уривки з історичного роману „1709 рік"), З. Погорило („Чи завтра зійде сонце?").

Концертову частину виконали малі „Соловейки" (Л. Романець, М. Мечник, М. Лужецька під керівництвом Зої Маркович). Н. Оранська і О. Гевка відспівали дует з опери „Лис Микита" (лібретто Л. Полтави), а хор ОЖ ОЧСУ під керівництвом Ірини Чумакової виконав дві пісні до слів Л. Полтави „Колискова" — В. Овчаренка і „Пісню для рідного краю" — В. Безкоровайного).

Вечір закінчився словом письменника Л. Полтави і читанням його творів („Славень Степанові Бандері" і вірш „Що ночі втікають дерева") та подякою учасникам від організаторів вечора Анізії Мірчук.

ВІДДІЛ АДУК У ДЕТРОЙТІ

Літературний вечір АДУК та ОЖ ОЧСУ, присвячений поетові Богданові Нижанківському-Бабаєві, відбувся в клюбі „Орлик", 2 жовтня 1971 року.

Вечір відкрила Софія Легета. — В програмі було слово Юрія Тиса-Крохмалюка про поета. Його творчість ілюстрували художнім читан-

ням: Юрій Лаврівський, Лада Прокоп і Роман Тарнавський (поезія) та Ірина і Юрій Лаврівські (проза).

Поет Богдан Нижанківський-Бабай автор збірок поезій: „Терпке вино", „Щедрість", „Вагота", „Вірші іронічні" та збірок прози: „Вулиця" і „Новели".

***

„Терем", ч. 4. 1971. Видання Інституту української культури при АДУК у Детройті. Ілюстрований, неперіодичний журнал.

Четверте число — присвячене творчості поета Богдана Нижанківського-Бабая. В змісті числа статті: Остап Тарнавський — „Бабай, поет оригінальний і модерний" (від Нижанківського до Бабая), Анатоль Курдидик — „Богдан із іншого боку", інтерв'ю редакції з поетом — „Творче життя поета", Юрій Тис — „Богдан Нижанківський", Оксана Керч — „Поет" Ірина Лаврівська — „Дуфта", Федь Триндик — „Літературна пародія", Іван Керницький — „Неділя" (уривок з повісти).

В другій частині журналу поміщено чотири оповідання та деякі поезії. Журнал ілюстрований фотознимками із фраґментів міста Львова. Обкладинку виконав мистець Яків Гніздовський.

***

Авторський вечір Ольги Мак у Відділі АДУК і ОЖ ОЧСУ відбувся в Детройті 16 грудня 1972 р. в залі клюбу „Орлик".

В програмі вечора було відкриття— О. Легети і доповідь про Ольгу Мак— Юрія Тиса-Крохмалюка. Доповідач підкресклив проблему конфлікту в творчості письменниці та характер її творчости, майже унікальний, що захоплює нашу еміграційну молодь, без спонуки особливої учителів і виховників.

Уривки з творів письменниці читали: Віра Потапенко — „З часів Єжовщини", Лада Прокоп — „Бог вогню", авторка — уривок з повісти „Жаїра".

В музичній частині виступила піяністка А. Нікифоряк. Заключне слово сказав голова відділу АДУК у Детройті — Ярослав Тарнавський.

ВІДДІЛ АДУК У БОФАЛО

Виставка українського мистецтва і книжки в залях бібліотеки Ірі Канті, заходами Відділу АДУК — Бофало тривала продовж трьох тижнів від 11—31 березня 1972 року.

Виставка була присвячена народному мистецтву, українській книжці, що займається народнім мистецтвом, та творчості мистців, що їх твори можна було придбати для виставки. Були показані там твори малярства, різьби, мозаїк та емалії: Северина і Маріяна Борачків, Михайла Мороза, Людмили Морозової, Клима Трохименка, Никифора, Шонка-Русича і Петра Капшученка.

Дванадцять народних строїв репрезентували різні райони України. Вирізнялися одяги селян Гуцульщини, Лемківщини, Полтавщини і Київщини. Добре були заступлені вишивки, тканини, писанки, інкрустована гуцульська різьба, київська різьба в дереві, кераміка і т. п.

Між книжками можна було побачити добрі видання про українських образотворчих мистців (монографії), як теж видання з ділянки народного мистецтва (тканини, вишивки і писанки). Окреме місце між книгами було присвячене Т. Шевченкові — мистцеві.

Виставку організував член управи Відділу АДУК — Маріян Борачок. Відкрив її від бібліотеки — п. Джарнот, а від філії АДУК — д-р Андрій Дякун.

***

Культурний ярмарок Інтернаціонального Інституту в містечку Гамбурґ біля Бофало відбувся в тижні від 18—26 серпня 1972 року. Участь у тому ярмарку взяв Відділ АДУК у Бофало. Метою ярмарку, що відбувається там традиційно кожного року, — показати культурні цінності етнічних груп, що заселюють околицю.

Українські організатори придбали свій куток, щоб продемонструвати перед глядачами багатства української народної культури: одяги, тканини, вишивки, різьби, кераміку та малярство.

Окремою атракцією на цьому ярмарку було демонстрування писання писанок студентом Олегом Борачком, сином Маріяна, що виставку зорганізував і піднявся важкої, але корисної праці, пропагування української культури в масах американських співгромадян.

ВІДДІЛ АДУК У МОНТРЕАЛІ

Заходом Відділу АДУК відбувся 21 лютого 1971 р. в Монтреалі, вечір літературної творчости поета Володимира Гаврилюка.

На програму вечора склалися — дружній шарж „Привезли зілля з сім гір на весілля", автором якого був заступник голови Відділу, викладач української літератури на славістичному відділі Оттавського університету, мґр. Орест Павлів, доповідь мґр-а О. Павлова „Маляр словесних картин", доповідь голови Головної Управи АДУК д-ра Богдана Стебельського „Закони нації, що хоче жити", рецитації поезій і товариський чайок.

Поезії рецитували студенти і студентки — Христя Бабюк, Лілія Беднарська, Рома Гупалівська, Ангелина Коломицька, Андрій Кравчук, Рома Купльовська, Ганна Ластовецька, Наталка Опарик, Людмила Павлів, Орест Свобода й Наталка Шептицька. Програму підготовив мґр. О. Павлів. Керував нею Орест Будний, молодий письменник і редактор студентського журналу „Зазулька".

Члени монтреальського Відділу АДУК брали активну участь в організації та в панелях конвенції, що відбулася в червні 1972-го р. в Монтреалі, присвяченій питанню багатокультурности в Канаді, зокрема в дискусії, як цю проблему розв'язати в українській громаді квебецької провінції, що живе серед французької національної більшости. Конвенцію організував місцевий КУК.

Відділ плянував також улаштувати „Вечір поезії нескорених" в 1972-му році, який, нажаль, не відбувся через несподіваний виїзд мґр-а О. Павлова, що підготовляв той вечір, до Едмонтону, на працю в характері викладача української літератури в тамошньому університеті.

А. Г.

ВІДДІЛ АДУК У ТОРОНТІ

Відділ Асоціяції Діячів Української Культури в Торонті належить до найрухливіших своєю діяльністю. Його очолює інж. Леоніда Вертипорох. Відділ влаштував ряд цікавих імпрез.

Авторський вечір письменниці Оксани Керч і поетеси Міри Гармаш та образотворчого мистця Романа Василишина відбувся 13 листопада 1970 року. Автори читали свої твори, а мистець-маляр висвітлював малюнки-ілюстрації до сатиричних творів Міри Гармаш. Проф. д-р Богдан Романенчук подав характеристику названих мистців слова.

Панель на тему „Українське церковне мистецтво" влаштував Відділ Торонтонського АДУК 27 листопада 1970 р. в приміщенні школи Свято-Миколаївської церкви. Участь в панелі брали мистці: Андрій Гірняк, Мирон Левицький, Богдан Стебельський і Омелян Теліжин.

Актуальна тема викликала велике зацікавлення слухачів, що болють сучасним і майбутнім української культури, загроженої впливами асиміляції і знекультурення наших духових огнищ.

***

Авторський вечір Серафима Архангела був влаштований 11 грудня 1970 р. Автор — відомий письменник — виступив із творами гумору і сатири. Його життєпис подала інж. Леоніда Вертипорох, а про творчість письменника доповідав редактор Іван Вараниця. Виступ Серафима Архангела прийняли приявні з великим вдоволенням, бо ж сатира на наше громадське та родинне життя краще сприймається, як будьякі інші форми критики.

***

Виступ Василя Курилика на вечорі АДУК відбувся 22 січня 1971 р. Цей мистець-маляр, народжений у Канаді, дуже популярний серед українців і співгромадян інших національностей, виступив із розповіддю про своє мистецтво, про свої ідеї та методи праці. Про тло, на якому появився мистець, доповідав д-р Богдан Стебельський, з'ясовуючи історичний розвиток сучасного мистецтва.

***

100-річчя від дня народження Лесі Українки відмічено 19 лютого 1971 р. доповіддю мґр-а Аріядни Стебельської — „Ідея жертви в творах Лесі Українки", рецитаціями студенток Курсів українознавства ім. Ю. Липи у Торонті, творів геніяльної поетеси: „І ти колись боролась мов Ізраїль" (Володимир Довганюк), „Дочка Ієфая" (Галина Безхлібник) та збірною рецитацією із циклу „Ритми" (Іванка Маїк, Ірина Пискір, Мирослава Барановська, Лариса Дулиба). Музичну частину вечора виконали: скрипкове сольо — Мирослав Романюк і фортепіяно — К. Олешкевич.

Авторський вечір Ольги Мак відбувся 12-го березня 1971 року. Відома авторка української прози прибула з Бразилії на постійне поселення до Торонта в Канаді. Член АДУК, виступила з читанням уривка з нового твору із часів визвольної боротьби Мазепи проти Москви. Оксана Бризгун-Соколик читала інший уривок з іншого твору письменниці. Познайомила слухачів з Ольгою Мак голова Відділу — інж. Л. Вертипорох, Доповідь про письменницю читав мґр. Іван Кузів, а ред. Іван Вараниця про співпрацю з авторкою при виданню її творів у видавництві „Гомін України".

***

Виступ письменника Романа Володимира Кухара був влаштований у травні 1971 р. Твори письменника читали: інж. Степан Горлач („Подільська ніч", „Осінньою порою" та „Мертві друзі" зі збірки „Палкі сер-

ця; Степанія Шимко („Панта рей", „Старовинними шляхами", „Височій життя", „Самітність", „Давню минуле", „Присвята" із збірки „Височій життя") та мґр. Аріядна Стебельська („В навечер'я всіх святих", „Історична світлина", „Україна" зі збірки „Поезія в перекладах").

Слово про письменника сказали — інж. Леоніда Вертипорох та письменниця Ляриса Мурович.

⁂

Вечір Левка Ромена й Лариси Мурович організувала управа відділу 19 листопада 1971 р. Інж. Леоніда Вертипорох подала короткі життєписи обох письменників, а заступниця голови Ольга Мак і члени АДУК — Ірина Мороз, інж. Степан Горлач, Стефа Шимко і Л. Рибчук читали твори письменників. Мґр. Аріядна Стебельська дала коротку інформацію про групу літераторів — „Світання". Читали твори письменників теж студенти курсів українознавства ім. Ю. Липи (Христина Яріш, Іванна Маїк, Мирослава Барановська).

⁂

Вечір на пошану Алли Горської та нескорених діячів культури в Україні відбувся 21 січня 1972 року. Про життєвий шлях Алли Горської, говорила голова Відділу, інж. Леоніда Вертипорох. Після слова голови, інж. С. Горлач прочитав твір Левка Ромена — „Вітраж". Доповідь про творців нового відродження української культури 60-их років виголосив д-р Богдан Стебельський. Після доповіді Стефа Шимко прочитала вірш Василя Стуса „Пам'яті Алли Горської", а прощальні слова у часі похорону над її гробом, Олександра Сергієнка, Євгена Сверстюка і Івана Геля прочитали — інж. С. Горлач, мґр. Юрій Шимко і письменниця Ольга Мак.

⁂

Пропам'ятний вечір на пошану М. Леонтовича відбувся 18 лютого 1972 року. На програму вечора склалися три доповіді. Інж. Леоніда Вертипорох переповіла життєпис композитора, а проф. І. Ковалів та о. Жолкевич про його творчість. Перший з'ясував композиторські засоби, другий — вклад Леонтовича в українську церковну музику.

В другій частині вечора, концертовій, були переграні з пластинок різні твори композитора у виконні найкращих українських хорів; Республіканської капелі О. Кошиця, капелі „Думка" Н. Городовенка та капелі бандуристів Божика-Китастого.

⁂

Авторський вечір Лесі Лисак і Стефанії Гурко був влаштований 1 квітня 1972 р. Леся Лисяк заступлена була творами з прози, а Стефанія Гурко поезією. Обох письменниць представила інж. Леоніда Вертипорох. Про творчість Лесі Лисак говорила заступниця голови — Ольга Мак. Поміж читаннями творів авторів виступила піяністка Галина Безхлібник, виконавши твір Бетговена — „Патетична соната".

⁂

„Слово нескорених" було поставлене в програмі Маніфестації українців Америки і Канади в Торонті в 30-річчя УПА і в обороні нескорених в Україні, як монтаж творів поезії і прози у формі інсценізованої рецитації, в склад якого ввійшли твори: Тараса Шевченка, Ліни Костенко, Валентина Мороза, Василя Симоненка, Василя Стуса, Івана Сокульського, Ігоря Калинця, Левка Лукіяненка, Михайла Брайчевського та лист „Творчої молоді Дніпропетровська". Виконавці: Ольга Килимон, Юрій Шимко, Іванна Маїк, Теодосій Буйняк, Аріядна Стебельська, Ірина Пискір, Мирослава Костів, Стефанія Шимко, Мирослава Барановська, Христина Яріш, Степан Горлач, Юрій Марченко, Павло Гижка, Орест Романишин і Богдан Стебельський.

Монтаж „Слово нескорених" на маніфестації українців Америки і Канади поставила Аріядна Стебельська, 25 червня 1972 р.

⁂

Загальні збори Відділу АДУК — Торонто відбулися 24 жовтня 1972 р. Обрано нову управу в складі: інж. Леоніда Вертипорох — голова, мґр Аріядна Стебельська — заступник голови, інж. Степан Горлач — секретар, мґр. Іван Кузів — скарбник, Ольга Бунецька, Володимир Довганюк, Ірина Мороз-Шумська, о. др. Мирон Стасів — члени управи. Контрольна комісія: ред. Володимир Макар, ред. Василь Солонинка і д-р Юрій Курис.

⁂

Зустріч архітекта, професора Родислава Жука з громадянством Торонта відбулася в листопалі 1972 року. Як відомо, Родислав Жук — автор багатьох проєктів церков, що своїм стилем дуже сучасні, а, рівночасно, пов'язані з традиціями давніх стилів, головно візантійської доби, що простотою форм більше відповідає нашим сучасним вимогам,як доба барокко, що ще живе в смаках наших сучасників, які ще не вступили в пороги мистецтва 20-го сторіччя.

Архітект проф. Р. Жук у своїй доповіді, при допомозі висвітлювання прозірок, показав глядачам розвиток стилів архітектури від греко-римської доби по сучасні дні, кидаючи світло на українські зразки та елементи самобутньої української культури та вплив чужих культур асимільованих в Україні.

⁂

Авторський вечір поета Володимира Біляїва відбувся 8 грудня 1972 року. Інформацію про письменника пера Оксани Керч прочитав інж. Степан Горлач, а мґр. Аріядна Стебельська перевела аналізу творчих засобів (поетики) Біляїва. Поет читав свої твори в двох частинах, розділених виступом співачки Ірини Ґіль, що відспівала кілька ліричних пісень. Приявні особливо прихильно прийняли більший твір, читаний автором, „Розмова з ровесником", що має епічний характер і непересічні мистецькі властивості.

⁂

У 100-річчя від року народження Богдана Лепкого в січні 1973 року, відбувся вечір, в програмі якого після вступного слова голови, інж. Леоніди Вертипорох, д-р Олександра Копач прочитала доповідь „Богдан Лепкий — великий гуманіст", а д-р Богдан Стебельський про „Богдана Лепкого та образотворче мистецтво" (поет і мистці у Краківській академії). Відтворено звуковий запис рецитації Юліяна Ґеник-Березовського — „Над рікою" Богдана Лепкого. Поезії на мотиви Різдва Христового прочитала Стефанія Шимко, а уривок з трилогії „Мазепа" читала Ольга Мак.

Галина Безхлібник поміж частинами програми виступила з грою на піяно („Імпромпту" Шуберта).

ВІДДІЛ АДУК У ВІННІПЕҐУ

Зустріч членів АДУК із журналістом англомовної газети „Фрі Прес" — Михайлом Грушкою. Під опікою членів АДУК працює група театрального мистецтва — „Перепелички". Організатором цього дитячого театру є Наталка Леонтович Башук. Зустріч з Михайлом Грушкою була одною з частіших, при допомозі яких обговорюється різні ділянки культури.

їхні проблеми і можливості українських діячів в обставинах, які існують в цій країні.

Зустріч відбулася 29 березня 1971 р.

***

Виставка образотворчого мистецтва молодих членів Відділу АДУК у Вінніпеґу відбулася 4 березня 1971 року в приміщенні Інституту „Просвіти".

У виставці брали участь мистці: Марія Онуфрійчук (веде школу малярства проф. Катерини Антонович), Орест Мончак — маляр (степендист урядової фундації для студій у Римі), Надія Костишин — скульптор, Галина Дмитришин — малярка, Галина Столяр.

Виставку повторено в днях 24, 25 і 26 квітня 1971 р. в залі Інтернешонал Сентер у Вінніпеґу. Виставки, як першу в Інституті „Просвіти", так і другу в Інтернешонал Сентер, відвідали міські достойники і добірна публіка, для якої відділ АДУК влаштував чай, щоб в дружній атмосфері нав'язати добрий контакт між мистцями та глядачами, як українського громадянства, так і канадського в цілому.

Першу управу АДУК очолював о. Семен Їжик. Секретарем Відділу була Наталка Леонтович Башук.

Нова управа Відділу АДУК у Вінніпеґу була обрана 17 грудня 1973 р. при участі голови ГУ АДУК, д-ра Богдана Стебельського, який перед загальними зборами з'ясував потребу АДУК на еміграції для продовження культурних традицій та творчих проявів українського народу на рідних землях, давлених окупантами.

Нову управу Відділу обрано в складі: Наталка Леонтович-Башук — голова, о. Семен Їжик — заступник голови, А. Курдидик — секретар, І. Головінський — скарбник, А. Мазур — організаційний референт, І. Туркевич-Мартинець, Г. Дмитришин, А. Ґембарська — імпрезові референти, Г. Мазур — пресовий референт, Л. Нарожняк і Б. Башук — члени управи.

Контрольна Комісія: д-р Б. Білаш, Н. Костишин, І. Шарварський.

Члени Відділу: А. Дмитришин, О. Балюта, о. П. Романишин, М. Шкавритко, О. Бондарчук, М. Онуфрійчук, П. Башук, М. Нарожняк, Я. Паламарчук і п-ні Б. Білаш.

ВІДДІЛ АДУК У ЕДМОНТОНІ

В п'ятницю, 17 серпня 1973 року, в приміщенні Народнього Дому в Едмонтоні відбулися ініціятивні збори едмонтонської інтеліґенції для створення відділу Асоціяції Діячів Української Культури.

Доповідь про „українську культуру, стан її в Україні та можливості праці в країнах вільного світу" виголосив д-р Богдан Стебельський, голова Головної Управи АДУК і редактор збірника „Естафета". Його представив присутнім мистець проф. Іван Кейван. Після доповіді відбулася дискусія, у висліді якої стверджено потребу покликати до життя відділ АДУК у Едмонтоні.

На пропозицію письменника Богдана Мазепи, доповнену інженером Михайлом Когутом, обрано управу відділу АДУК в наступному складі: проф. Сергій Яременко (музиколог) — голова, проф. Михайло Голинський (оперний співак) — заступник голови, проф. Василь Савчук — антломовний секретар, інж. Михайло Когут — українсько-мовний секретар, Данило Муринка (поет) — скарбник, Тетяна Федорів — референт імпрез і о. Юрій Ковальський — член управи. — До

Контрольної комісії обрано: Миколу Суса, мґр-а Михайла Хом'яка і д-ра Бориса Рудика.

Едмонтонський відділ — це четвертий у Канаді, а в цілій системі АДУК країн вільного світу — чотирнадцятий.

Перед новим відділом АДУК у Едмонтоні великі можливості культурної праці, диктовані потребами українського громадянства та обіцяючі авторитетом осіб, що піднялися віддати свої сили і знання в актуальну сьогодні і дуже поважну ділянку життя нашої спільноти—її культуру.

ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГОЛОВНОЇ УПРАВИ АДУК

Праця Головної Управи АДУК, як кожної понадкрайового характеру організації, має труднощі для переборення віддалі теренів, для зв'язку з Відділами; має труднощі праці в самій Управі, члени якої, навіть у одній державі, віддалені на тисячі миль; має труднощі, що їх побороти можна вповні тільки при відповідних фінансових доходах. Наша Асоціяція, сперта на силах діячів культури і виключно на громадських засадах праці, діє тільки силами доброї волі одиниць. Тому всюди там, де існують люди ентузіязму, там існує праця і розвиток, а коли бракує таких людей, діяльність занепадає.

Головна Управа зв'язується із Відділами та поодинокими членами АДУК головно листуванням, або принагідними поїздками. Для з'їздів членства, або хоч би конференцій Управи, бодай раз у рік, спроможностей ще немає. Управа, покищо, мусить працювати індивідуально по теренах свого проживання, втримуючи листовий зв'язок з головою.

Трибуною АДУК є „Література і Мистецтво" — місячний додаток „Гомону України", який дописами з терену діяльности Відділів віддзеркалює їх працю, а рівночасно, інформує інших про працю цілости. Там теж появляються актуальні статті, що заторкують актуальні проблеми української культури.

Перший задум випускати „Естафету", як журнал двічі на рік — не видержав проби. Він буде появлятися, як збірник, неперіодично, і буде, як задумано, друкувати праці, твори членів АДУК. Головна Управа плянує надвишку матеріялів літератури, науки і публіцистики поміщувати у журналі „Визвольний Шлях", що появляється місячно, і погодився відступати частину журналу для АДУК. В той спосіб працівники АДУК зможуть постійно публікуватися в частині, для них окремо призначеній.

Голова ГУправи в часі від 8—11 жовтня 1970 року побував у Вінніпеґу і, у висліді зустрічей із громадянством та окремими діячами культури, заініціював створення АДУК. Очолив його о. Семен Їжик.

Друту зустріч із Відділом голова відбув 16 трудня 1972 року, а третю 20 березня 1973 року.

В 1971 році голова ГУправи відбув подорож до Европи. Використовуючи нагоду поїздки, відбув зустрічі з діячами культури у Мюнхені (Німеччина) 31 березня 1971 р., в Брюсселі (Бельґія і Франція)) 4 квітня 1971 р. та в Лондоні (Велика Британія) 6 квітня 1971 р. У висліді зустрічей і розмов постали ініціятивні групи для створення відділів АДУК у названих місцевостях. У Мюнхені очолюють АДУК — д-р Ростислав Єндик (го-

лова) і проф. д-р Григорій Васькович (секретар). В Брюсселі — о. д-р Богдан Курилас (голова), Андрій Гайдамаха (заступник голови) і Осип Рошка (секретар), останні два — поети т. зв. „Римської групи". У Лондоні очолює АДУК проф. Роберт Лісовський, секретарем обрано Іллю Дмитрова.

Зустріч з громадянством Лондону відбулася у бібліотеці СУБ. Голову АДУК представив приявним голова СУБ, проф. В. Василенко, просячи поділитися з присутніми інформаціями про культурні та виховні досягнення українців в Північній Америці. Доповідач спинився головно над проблемами молоді, виховання і культури, від правильного розв'язання яких залежить не лише краще майбутнє українців у вільному світі, але й допомога Батьківщині.

В маніфестації і імпрезах з нагоди відкриття пам'ятника Тарасові Шевченкові в Буенос Айресі в Арґентині, 5 грудня 1971 р. д-р Богдан Стебельський взяв участь, як голова АДУК, а у вільних хвилинах познайомився з діячами культури в тій країні. У висліді розмов зі студентами, адептами мистецтва та старшими діячами, вирішено створити ініціятивну групу АДУК. Опіку над нею прийняв редактор Григорій Голіян, а обов'язки організатора — студент, поет, Микола Шафовал.

На запрошення д-ра Романа Кобилецького відвідав голова ГУ АДУК українську громаду в Чікоґо 21 березня 1971 р. Про завдання української культури в житті нашої спільноти була виголошена доповідь для громадянства 20 березня, а наступного дня відбулася зустріч з творчою молоддю, зацікавленою різними ділянками мистецтва, в числі коло 10 осіб. Після інформацій про завдання АДУК у країнах вільного світу всі приявні виявили постанову оснувати ініціятивний гурток молоді АДУК. Працю над організацією завершених форм Асоціяції в Чікаґо продовжує д-р Роман Кобилецький.

Роля, яку виконує українська культура, починає бути респектована в ширших колах української спільноти. Доказом цього — створення Ради для справ культури при Світовому Конґресі Вільних Українців. з осідком у Ню Йорку в ЗСА

Раду для справ культури при СКВУ очолює проф. д-р Микола Степаненко. Його заступником є Володимир Ласовський. З нагоди XI Конґресу УККА в Ню Йорку, 7 жовтня 1972 р. відбувся панель, присвячений проблемам культури.

Доповідь про „Дилематичні розмаїтості української громади в розпорошенні" прочитав Володимир Ласовський, а в панелі на тему доповіді брали участь діячі культури: Володимир Біляїв, інж. Лев Коленський, Оксана Керч, інж. Аполінарій Осадца і д-р Богдан Стебельський. У висліді нарад винесено резолюції. Між ними в справі наймаркантнішої постаті із нескорених шестидесятників — Валентина Мороза, щоб почати клопотання у компетентних кругах для надання йому нагороди Нобля за його поставу в обороні прав людини і народу в Україні. Резолюцію прочитав на XI Конґресі УККА від Ради для справ культури при СКВУ — Євген Курило, а від резолюційної комісії Конґресу УККА аналогічну д-р Михайло Кушнір. Оба внескодавці — члени АДУК. Конґрес прийняв резолюції.

Завдання УККА допомогти своїми зв'язками довести до реалізації прийнятої резолюції.

Творення Рад для справ культури по всіх країнах поселення є справою якій АДУК дає піддержку, бо при допомозі рад проблеми української культури не лише популяризуються, але знаходять ґрунт для реалізації завдань діячів культури.

В Канаді постала Рада для справ

культури, підготовлена Конференцією Комітету Українців Канади, присвяченою українській культурі, що відбулася у Вінніпезі в днях 15, 16 і 17 грудня 1972 р.

В програмі була пленарна сесія, на якій д-р Богдан Стебельський прочитав доповідь „Роля культури в житті спільноти", а д-р Марина Рудницька — „Наші завдання для кращого розвитку української культури та збереження української самобутности".

Кількадесять діячів української культури забирали слово у чотирьох панелях, присвячених проблемам театру, музики, балету і фільму, телевізії та радіопересилань.

Президія КУК на засіданні з 22 січня 1973 року покликала 17 осіб до Ради для справ культури, що працюють у різних містах Канади, в тому трьох членів АДУК, з яких двоє входять до президії Ради: Наталка Леонтович-Башук (секретар) і д-р Богдан Стебельський (делеґат президії до Ради для справ культури при СКВУ).

Кожного року ГУ АДУК оголошувала у пресі комунікати в справі відмічування ювілейних дат найвидатніших діячів української культури, для пропаґування їх мистецва та ідей серед широких мас спільноти, що мало вплив на діяльність окремих Відділів. З тієї нагоди були поміщувані в пресі статті про постаті нашої культури і їхню ролю в ній.

Рівночасно поміщувано статті на тему культурної проблематики для усвідомлення в масах суспільности ролі культури в житті народу.

„Література і Мистецтво" — додаток до „Гомону України" — помістив статті її редактора на теми: „Українська культура — як предмет навчання на курсах українознавства", „Перед з'їздом АДУК", „Культурний анальфабетизм і таланти на смітниках", „Роля науки у вихованні" „За яку культуру?", „Роля національної культури в житті української спільноти", „Панель Ради для справ культури при СКВУ".

„Література і мистецтво" та „Вісник" на американському континенті присвячували багато увати творчості нескорених діячів культури в Україні. Поміщено крайові матеріяли „Ганебне судилище в Івано-Франківську" (суд над Морозом), „Московський вандалізм (справа вітражу в Київському університеті), „Приєднання чи возз'єднання" (Михайло Брайчевський), „Голоси революції" (В. Шаян), „Творча молодь України" (В. Давиденко), „Тренос Ігоря Калинця" (Аріядна Шум).

В лютому 1972 року Головна Управа АДУК проголосила „Заклик на осудження московських душегубців в опінії світу". В заклику було сказано про стан народовбивства в Україні, про насильну московізацію і терор над діячами української культури.

Цей заклик був співзвучний з діяльністю окремих Відділів АДУК в теренах Північної Америки та з виступами української молоді, що демонструвала під амбасадами СССР більших міст ЗСА і Канади.

Діяльність ГУ АДУК була координована поміж головою і членами управи в ЗСА і Канаді при нагоді поїздок голови до Ню Йорку, як теж листування. Листи не були помножувані, вони були індивідуальні. В справах АДУК і „Естафети" прибуло і відправлено понад дві тисячі листів. На кожне прихідне письмо була вислана відповідь. Ніякої канцелярійної, платної сили ГУ АДУК не має.

З М І С Т

ПРО МИСТЕЦТЦВО І ЛІТЕРАТУРУ	Богдан Стебельський. Сучасний стан української культури в Україні	5
	Михайло Кушнір. Поети-плястики психічного світу	18
	Дмитро Козій. Філософія містерії Ґабрієля Марселя	30
	Аріядна Шум. Тарас Шевченко і нескорені	43
	Богдан Романенчук. Проблема поневолення й орбраз Прометея в Лесі Українки	58
ПОЕЗІЯ	Володимир Біляїв.	69
	Володимир Гаврилюк.	73
	Міра Гармаш	80
	Стефанія Гурко.	82
	Іван Ковалів.	86
	Алла Коссовська.	92
	Ярослав Курдидик.	94
	Ждан Ласовський.	95
	Леонід Полтава. .	97
	Аріядна Шум.	101
	Микола Щербак.	107
	Володимир Янів.	110
	Роман Бабовал.	118
ПЕРЕКЛАДНА ПОЕЗІЯ	Генрі В. Лонґефелло.	121
	Роберт Фрост.	123
	Джордж Сантаяна.	124
ПРОЗА	Василь Гайдарівський. Циркачка	125
	Оксана Керч. Один день з тобою	152
	Алла Коссовська. Наручники	158
	Віра Камберфорд. Рондо	161
	Юрій Тис. Останній лицар.	169
	Володимир Куліш. Закінчення передмови та початок розділу першого	183
	Свирид Ломачка. Собача популярність	192
	Володимир Куліш. Науковий трактат про сни	195

ДРАМА	Мирослава Ласовська. Льодолом	199
ҐАЛЕРІЯ ТВОРЧИХ ЛЮДЕЙ	Михайло Лоза. Останній етап життя Олекси Стефановича	213
	Олекса Стефанович. З посмертної спадщини	218
	Роман В. Кухар. Емілія, одна з безсмертних сестер Бронті	221
	Ася Гумецька. Поезія Богдана Бойчука	229
	Ірина Пеленська. Поетичне слово Міри Гармаш	234
	Богдан Стебельський. Северин Борачок	237
	Богдан Стебельський. Григорій Крук	259
ОГЛЯД КНИЖОК І РЕЦЕНЗІЇ	Василь Бородач. Українська Повстанська Армія у польських друкованих джерелах	265
	Володимир Макар. Гортаючи книги	279
	Орест Павлів. Володимир Міяковський. „Дмитро Антонович"	284
	Оксана Керч. Микола Аркас. „Історія Північної Чорноморщини"	288
	Оксана Керч. Олекса Воропай. „В дорозі на Захід"	289
	Олесь Бабій. Роман Володимир Кухар. „Простір і воля"	290
	Н. І. Пазуняк. Богдан Романенчук. „Азбуковник"	293
ПРОБЛЕМИ І ДИСКУСІЇ	Наші критики з позицій московського народовбивства	297
ХРОНІКА	Перший З'їзд Асоціяції Діячів Української Культури	301
	Резолюції Першого З'їзду Асоціяції Діячів Української Культури	302
	Відділ АДУК в Ню Йорку.	303
	Відділ АДУК в Ню Джерзі.	304
	Відділ АДУК у Філядельфії.	306
	Відділ АДУК у Детройті.	306
	Відділ АДУК у Бофало.	307
	Відділ АДУК у Монтреалі.	308
	Відділ АДУК у Торонті.	309
	Відділ АДУК у Вінніпеґу.	311
	Відділ АДУК у Едмонтоні.	312
	Організаційна діяльність Головної Управи АДУК	313

ГОЛОВНА УПРАВА

АСОЦІЯЦІЇ ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

висловлює подяку

СПІЛЦІ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТІВ

у КАНАДІ

за пожертву

250.00 долярів

на видання АДУК.